

**T. C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**ATATÜRK DÖNEMİ TÜRKİYE’DE İSKÂN
ÇALIŞMALARI (1923–1938)**

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Mehmet ÇEVİK

HAZIRLAYAN
Ash CİHANGİROĞLU

2010

T. C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ATATÜRK DÖNEMİ TÜRKİYE’DE İSKÂN ÇALIŞMALARI
(1923–1938)

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Mehmet ÇEVİK

HAZIRLAYAN
Aslı CİHANGİROĞLU

Jürimiz..... tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans/doktora tezini oy birliği/oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

- 1. Prof. Dr. Erdal AÇIKSES**
- 2. Prof. Dr. Cemalettin ÇOPUROĞLU**
- 3. Doç. Dr. Mehmet ÇEVİK**
- 4. Doç. Dr. Ömer Osman UMAR**
- 5. Yrd. Doç. Dr. Ergünöz AKÇORA**

F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun..... tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır

Erdal AÇIKSES
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ÖZET**Doktora Tezi****ATATÜRK DÖNEMİ TÜRKİYE’DE İSKÂN ÇALIŞMALARI (1923-1938)****Aşlı CİHANGİROĞLU****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Tarih Anabilim Dalı****Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı****ELAZIĞ - 2010, Sayfa: X+285**

Kurtuluş Savaşı’nın önderi Mustafa Kemal’le başlayan Cumhuriyet dönemi, birçok değişiklik ve zorlukları kucaklamıştır. Erken Cumhuriyet dönemi olarak da adlandırılan bu dönem, siyasi, iktisadi ve sosyal birçok alanda çözülmesi gereken büyük sorunları içermektedir. Bu dönemde yaşanan en büyük sosyal sorunlardan biri, çeşitli nedenlerden dolayı yapılan göç ve sair sebeplerden dolayı yapılan iskân faaliyetleri olmuştur. Gerek Osmanlı Devleti’nin, özellikle Balkan Savaşları’ndan sonra kaybettiği topraklardan Anadolu’ya doğru yola çıkanlar; gerek siyasi ve sosyal nedenlerle Yunanistan’la Türkiye arasında yapılan sözleşmelere dayalı olarak gerekse Yunanistan’dan Anadolu’ya gelenlerle; Anadolu toprakları içinde asayiş ve diğer nedenlerle büyük kitleler halinde göç olayları yoğun olarak yaşanmıştır. Üstelik sadece büyük kitleler halindeki göçlerle gelenlerin dışında, Anadolu’da savaştan dolayı evleri yakılıp yıkılan halkın da iskân ettirilmesini zaruri kılmıştır. Bunun yanında, ilk yıllarda, mübadele mecburiyeti, aynı yıllarda Balkanlar’dan ve diğer yerlerden gelenleri, Rumların, Anadolu’dan çıkmasıyla boşalan yerlerin iskân için kullanılabileceği, besleme, barındırma gibi meseleler, devleti, planlı bir iskân politikası oluşturma yönünde harekete geçirmiştir. Ulus-devlet modelinin uygulanmaya çalışıldığı bu dönemde, bu yönde iskân politikaları geliştirilerek ve öncesinden daha planlı hale getirilerek uygulamalar yapılmıştır.

Bu çalışmada Türkiye’de, Mustafa Kemal Atatürk dönemindeki göçler ve sair nedenlerden uygulanan iskân politikaları ve bu uygulamaların ülkedeki siyasi, iktisadi ve sosyal sonuçları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk-Yunan nüfus mübadelesi, mübadil, muhacir, çingene, konar-göçer, iskân kanunları.

ABSTRACT**Doctorate Thesis****HOUSING POLICIES OF ATATURK ERA IN TURKEY (1923-1938)****Ash CİHANGİROĞLU****The University of Fırat****The Institute Of Social Science****The Department Of History****ELAZIĞ - 2010, Page: X+285**

Leader of the Liberation struggle of the republic Mustafa Kemal, beginning with the republic, Mustafa Kemal's period has embraced many changes and challenges. This period is also known as early republican period. Major problems in many areas contained and political economic and social requirements to be solved. During this period, experienced one of the biggest social problem, because of various reasons was migration and other settlement activities had been made.

The Ottoman Empire, especially the Balkan wars lost in the land of Anatolia to set out for both political and social reasons between Greece and Turkey based contracts on Greece, Anatolia from the Anatolian territory on the peace and on the unnecessary for other reasons for example great masse migration events intensive live as war.

Moreover, the only from outside capital, because of war in Anatolia Houses public collapsed and burned to the essential settlement died in addition to this obligation exchanging at first years, in the same year and other places from the greeks from the Balkans with the vacant from Anatolia out of place settlement policy direction creating history is in the act.

Model application of these states international have been aimed in that direction in term settlement policy and development before by using the more structured implementation has been made.

This work, in Turkey, Mustafa Kemal Atatürk Era in why on poets of the immigrations settlement policy and applied economics and politicals in these applications in country.

Keywords: Turkish-Greek Exchange of Population, migration, gypsy, housing, housing rules.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖN SÖZ	VIII
KISALTMALAR.....	X
GİRİŞ.....	1
1. Osmanlı Devleti’nde Göçler Ve İskân Politikaları	3
2. Osmanlı Devleti’nin İskân Metodları ve Uygulamaları	15
3. Osmanlı Devleti’nde İskân İşiyile İlgilenen Komisyon Ve Kuruluşlar	23

BİRİNCİ BÖLÜM

1. NÜFUS MÜBADELELERİ VE TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ İLE TÜRKİYE’YE GÖÇ EDENLERİN İSKÂNİ

1.1 Mübadele Fikri Ve Balkan Devletleri	30
1.2. Lozan Antlaşması, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi.....	34
1.3 Mübadele İle Türkiye’ye Gelenler Ve İskân Uygulamaları	42
1.3.1 Mübadillerin Nakledilmesi İşiy.....	43
1.3.2 Mübadillerin Yerleşim Yerlerinin Tespit Edilmesi	48
1.3.3. Mübadillerin İaşe Ve Barınma Sorunları	53
1.3.4 Mübadele Sonucunda Türkiye’ye Gelenler Ve Yerleştirildikleri Yerler.....	57
1.3.4 1. Bilecik	62
1.3.4 2. Trabzon.....	63
1.3.4 3.Samsun	64
1.3.4.4. Sinop.....	65
1.3.4.5. Gümüşhane	66

1.3.4. 6. Çorum.....	66
1.3.4.7. Amasya.....	66
1.3.4.8. Çanakkale	66
1.3.4.9. Muğla	67
1.3.4.10. Bursa.....	68
1.3.4.11. İzmir	70
1.3.4.12. İzmit	71
1.3.4.13. Niğde	72
1.3.4.14. Konya	73
1.3.4.15. Antalya	73
1.3.4.16. Denizli	74
1.3.4.17. Aydın.....	75
1.3.4.18. İstanbul	75
1.3.4.19. Diğer iller.....	75
1.3.5. Emval-i Metruke Sorunu ve Mübadillere Verilecek Evler, Köy İnşaları	76
1.3.6. Mübadillere Mal Ve Arazi Dağıtımı.....	83
1.3.7 İskân Bölgelerinde Hastalıklarla Mücadele	87
1.3.8. Mübadilleri Üretici Haline Getirme Çabaları.....	89
1.4 Hilal-i Ahmer (Kızılay) 'in Çalışmaları	94

İKİNCİ BÖLÜM

2. BALKANLARDAN TÜRKİYE'YE GELEN MUHACİRLERİN İSKÂNLARI

2.1. Romanya İle İlişkiler Ve Göç	106
2.2. Bulgaristan İle İlişkiler Ve Göç	113
2.3. Balkanlardan Gelenler İçin İskân Uygulamaları.....	117
2.3.1. Göçmenlerin Taşınması	119
2.3.2. Göçmenlerin İaşe ve Barınmaları	124
2.3.3. Göçmenlerin İskân Yerlerinin Tespiti ve Yerleştirilmeleri.....	126

2.3.3.1 Trakya Bölgesi.....	126
2.3.3.2. Doğu Bölgesi	131
2.3.3.3 Diğer Bölgeler.....	135
2.3.4. Göçmenlere Köy ve Ev inşası	141
2.3.5. Göçmenlere Kereste Temini.....	143
2.3.6 Göçmenleri Müstahsil Hale Getirme Çabaları	146
2.4 İskân İşlerine Ayrılan Bütçe	150
2.5. Kızılay'ın Göçmenlere Yardım Çalışmaları	154
2. 6. İskânla İlgili Diğer Uygulamalar.....	155

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MÜLTECİLER, KONAR-GÖÇER VE ASAYİSSİZLİK ÇIKARAN AŞİRETLERİN İSKÂNİ

3.1. Konar Göçerlerin İskânı.....	163
3.2. Asayişsizlik Çıkaran Aşiretlerin İskânı	168
3.3. Mültecilerin İskânı.....	186

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ÇİNGENELERİN İSKÂNİ VE DOĞAL AFET SONRASI YAPILAN İSKÂN FAALİYETLERİ

4. 1. Türkiye'ye Gelen Çingenerin İskânı.....	193
4. 2. Doğal Afetler Sonrası İskân Faaliyetleri	203

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. İSKÂN MESELELERİ İLGİLİ KANUN VE KURULUŞLAR

5. 1 Mübadele, İmar Ve İskân Vekâleti'nin Kuruluşu	206
--	-----

VII

5.1.1. Mübadele, İmar Ve İskân Vekâleti Bütçesi	209
5.1.2. Mübadele, İmar Ve İskân Vekâleti'nin Teşkilatlanması	210
5.1. 3. Mübadele, İmar Ve İskân Kanunu	211
5. 2. Mübadele, İmar Ve İskân Vekâleti'nin Kaldırılması Ve Dâhiliye Vekâletine Bırakılması	213
5.2.1. Dâhiliye Vekâleti'nin İskân Çalışmaları	216
5.3. İskân İşlerinin Sıhhat Ve İçtimai Muavenet Vekâleti'ne Bırakılması	223

ALTINCI BÖLÜM

6. NÜFUS, SOSYO-KÜLTÜREL VE EKONOMİK AÇIDAN İSKÂN

6.1 Nüfus Açısından İskânın Önemi	225
6.2. Sosyo-Kültürel Açıdan İskânın Önemi	228
6.3. Ekonomik Açıdan İskânın Önemi	238

SONUÇ	241
--------------------	------------

KAYNAKÇA	243
-----------------------	------------

1.ARŞİV	243
----------------------	------------

2. RESMÎ YAYINLAR	243
--------------------------------	------------

3. SÜRELİ YAYINLAR	243
---------------------------------	------------

4. HATIRAT	243
-------------------------	------------

EKLER	254
--------------------	------------

EKLERİN LİSTESİ	255
------------------------------	------------

ÖZGEÇMİŞ	284
-----------------------	------------

ÖN SÖZ

Anadolu coğrafyası, tarihin seyrine bakıldığında zaman, birçok kavmin uğradığı ve stratejik öneminden dolayı istilalara maruz kaldığı, dolayısıyla da çok göç alan bir coğrafyadır. Göç olgusunun olduğu yerde, iskân yani yerleşme ve yerleştirme de zaruridir. Özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda çeşitli baskılar sonucu, vatanlarını zorunlu olarak terk eden insan toplulukları, Anadolu'ya gelerek yoğun göç olaylarına sebep olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu andan itibaren de, göçmen ve bunların iskânı problemleriyle karşı karşıya kalmıştır. Hem Yunanistan'la yapılan mübadele antlaşması gereği, hem de Balkanlar'dan Anadolu'ya doğru devam eden göçler ve sınırlar içinde yaşanan bazı olaylar, devleti meşgul etmiştir.

Bu çalışmamızın temel amacı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin resmen ilanından sonra Anadolu coğrafyasında, Mustafa Kemal ATATÜRK'ün zamanında gerçekleştirilmeye çalışılan iskân politikaları, nedenleri, uygulamaları ve sonuçları üzerinde değerlendirme yapmaktır. Çünkü bu dönem, daha önce tasarlanan, fakat bir türlü uygulanamayan insan mübadelesinin gerçekleştiği bir dönemdir. Bu konu ayrı ayrı birçok açıdan çalışılmıştır. Bu konudaki en çok faydalanan çalışmalar, öncelikle resmi belgeler, dönemi önemli ölçüde yansıtan yayınlar ve çeşitli tez çalışmalarıdır. Bu dönemde, gerek diğer Balkan ülkelerinden gelen göçmenler, gerekse ülke içerisinde yaşanan göç ve diğer sebeplerden dolayı yapılan iskânın, dönemine has özellikleri vardır. Osmanlı Devleti'nden alınan mirasta, yapılan bazı yanlışların düzeltilmesi ve yeni devlete, yeni politikalar gerekliliği açısından bir iskân politikası üretilmiştir. Nüfus, ekonomi gibi bir ülkenin ana öğeleri hakkında yeni politikalar üretilirken, iskân konusu bu öğeleri de kapsayan, önemli bir konu olduğu halde, bu konuda, derli toplu bir çalışma yoktur.

Araştırma konusunun tespiti, planlanması, hazırlanması ve yazılması sırasında yardım ve desteğini esirgemeyen hocam Doç. Dr. Mehmet ÇEVİK'e teşekkürlerimi arz ediyorum.

Yine çalışmalarım esnasında bana maddi destek veren Fırat Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi'ne, tüm Başbakanlık Cumhuriyet

Arşivi, Türk Tarih Kurumu, Milli Kütüphane ve Türkiye Büyük Millet Meclisi kütüphanesi çalışanlarına, her şeye rağmen her zaman yanımda olan, tüm asabiyetlerimi çeken ve çalışmamın yazım aşamasında elinden geleni yapan kardeşim Derya ARSLAN'a ve aileme teşekkür ederim. Ayrıca bana en ihtiyacı olan zamanda ilgilenemediğim için oğlum Göktuğ Vatan'dan da özür diliyorum.

ELAZIĞ - 2010

Aslı CİHANGİROĞLU

KISALTMALAR

B.C. A.	: Başkanlık Cumhuriyet Arşivi
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
cm	: Santimetre
Dr.	: Doktor
kg	: Kilogram
Nu.	: Numara
s.	: sayfa
S.	: Sayı
T.B.M.M.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
v.d.	: Ve devamı
Z.C.	: Zabıt Ceridesi

GİRİŞ

İskân terimi, terim anlamı olarak beşeri bir yerleşmedir. Açık bir ifadeyle, bireylerin yerleştirilmesi, yurtlandırılması anlamına gelmektedir. Daha geniş bir ifadeyle, bir ailenin sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde konut sahibi olmasını sağlamak ve yaşamını devam ettirmesi için maddi gelir imkânlarına kavuşturacak şekilde ekonomik bir işletme olarak planlayarak uygulamaktır. Yerleşim alanlarına göre iskân, şehirselle ve tarımsal iskân olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Şehirselle iskân, ailelere şehirlerde konut ve çeşitli işletme kredileri verilmesi ile olurken, tarımsal iskân, yerleştirilecek ailelere, konut ve tarım arazisi verilmek suretiyle olmaktadır¹. Dönemi en iyi açıklayan ve iskân konusunda en kapsamlı nitelikte olan 1934 yılında kabul edilen, 2510 sayılı İskân Kanunu'nda, "İskân, bir aileye, nüfus ve ihtiyacına göre oturacak ev veya ev yeri, sanatkârlara ve tüccarlara ayrıca geçim getirecek dükkân veya mağaza yahut bu gibi yapı veya yeri ve mütedavil sermaye; çiftçilere de ayrıca kâfi toprakla çift hayvanı, alât ve edevâtı, tohumluk, ahır veya yeri vermekle yapılır." şeklindedir. İskân, çalışmamızda, en çok göç olgusuyla birlikte anılmaktadır. Çünkü bu dönemdeki iskân, özellikle iç ya da dış göç ile gelen toplulukların yerleştirilmesi işlemi olduğu için, göç ve iskân bir arada düşünülmelidir.

Göç, özet bir ifadeyle yer değiştirme hareketi olsa da göçün sebepleri çeşitlidir. Gerek hayat şartlarının olumsuzlukları ya da daha iyi şartlar bulmak amaçlı, gerekse dini, iktisadi, siyasi, sosyal ve diğer bazı nedenlerden dolayı göç yaşanmaktadır. Göç olayı, toplu halde olabildiği gibi ferdi de olabilir, fert ya da toplulukların kendi istekleriyle olabildiği gibi devletlerin politikaları gereği zorunlu da olabilmektedir. Özellikle devlet politikaları gereği yapılan zorunlu göçler ki bunlar genellikle devletlerin siyasetleri gereği yapılmaktadır. Bundan başka, doğal afet ya da savaşlar yüzünden göçler yapılmakta ve bu da bir anlamda zorunlu göç kavramı içerisine girmektedir. Şayet, kişi ya da topluluklar kendi isteğiyle bulunduğu mahalli değiştiriyorsa serbest göç, kişinin ya da toplulukların bulundukları bölgelerde gerekli hayat şartlarının ortadan kalkması ile göç meydana geliyorsa, bu da mecburi göç olarak adlandırılmaktadır². Nitekim Cumhuriyet döneminde Yunanistan'la yapılan mübadele ile gelen göç dalgaları, mecburi göçe, Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya gibi yerlerden gelen göç ise, serbest göçe örnek teşkil etmektedir.

¹ Nedim İpek, "Göçmen Köylerine Dair", *Tarih ve Toplum*, C.25, S.150, Haziran 1996, s. 16 vd.

² İpek, "Göçmen Köylerine Dair", s. 15

Göç meseleleri, bir devlet ve millet için sosyal, mali, idari, hukuki, ekonomik, siyasi, milli ve kültürel bakımdan çeşitli yönleri olan ve çözülmesi gerekli olan büyük bir problemdir³. Yapılan tüm bu göçler ise, iskânı gerekli kılmaktadır. Göç haricinde, yine devletin otoritesi ve güvenliğini sağlamak için ülke sınırları içerisinde, yine devlet eliyle yapılan zorunlu iskânlar vardır ki, bu da iç huzuru bozan bazı unsurların devletin gösterdiği yerlerdeki iskânıdır. Bütün bunlara bakarak, göç ve iskânın iç içe olduğu ve bunların, her durumda bireyi, toplumu ve devleti ilgilendirdiği ve etkilediği açıktır. Bütün bunlardan başka ülke içerisinde göçebe toplulukları yerleşik hayata geçirme çalışmaları da iskân politikalarıyla birebir ilgilidir.

Çalışmamızın ana eksenini teşkil eden özellikle Cumhuriyet dönemi iskân politikası içerisinde iskâna neden olan göç ve diğer olayların terminolojisine açıklık getirmekte yarar vardır. Mübadele, mübadil, muhacir/göçmen, konar-göçer/Yörük, Çingene/Kıpti, mülteci gibi kavramlar çalışma içerisinde çokça geçeceğinden kısaca değinilecektir.

Erken Cumhuriyet döneminde, iskâna yönelik ilk sistemli çalışma mübadeleyle olmuştur. Mübadele bilinen anlamı ile herhangi bir şeyin karşılıklı değiş-tokuşudur. Konumuz dâhilinde ise mübadele, nüfusların mübadelesi şeklinde olmuştur. Yunanistan'ın, Anadolu'da yenilgiye uğradıktan sonra planlı, programlı, düşünülp uygulamaya geçirilen Türk-Yunan nüfus mübadelesinden sonra zorunlu olarak yapılan iskân çalışmaları dolayısıyla “mübadele” kavramı sıkça karşımıza çıkmaktadır. Nüfusların mübadele edilmesiyle, Anadolu'ya gelen insan topluluklarına da “mübadil” ya da “mübadil göçmen” adı verilmiştir.

Muhacir kavramı, yerine “göçmen” kelimesinin de kullanılabildiği, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan ve Balkanlar veya Kafkaslardan gelenler için kullanılan bir kavramdır. Dönemin kaynaklarında, mübadil ve muhacir kavramları, birbirlerinin yerine kullanılabilmektedir. Bu karışıklığı önlemek için, Yunanistan'da gelenler “mübadil”, diğer Balkan ülkelerinden gelenler ise “muhacir” olarak verilmiş, ya da her ikisinin yerine “göçmen” terimi kullanılmıştır. İncelediğimiz dönemde Dâhiliye Vekâleti, ancak 1934

³ Ahmet Cevat Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*, İstanbul, 1966, s.5

yılında, muhacir karşılığı olarak öz Türkçe olarak nitelendirdiği “göçmen” terimini kullanmıştır⁴.

Nitekim 1934 tarihli cumhuriyet döneminin önemli kanunlarından biri olan İskân Kanunu’na göre ise muhacir; Türkiye’ye yerleşmek maksadı ile dışarıdan, münferiden veya müçtemian (toplu halde), gelmek isteyen Türk soyundan meskûn veya göçebe fertler ve aşiretler ve Türk kültürüne bağlı meskûn kimselerdir şeklinde de özellikle belirtilmiştir. .

Devletlerin kuruluşları ve parçalanması gibi olaylar, hemen her defasında büyük nüfus kitlelerinin yer değiştirmesine neden olmuştur. Göç olgusunu tarih boyunca en fazla yaşayan topluluklardan biri Türklerdir. Orta Asya’daki Türk boy ve oymakları, I. yüzyıldan itibaren daha iyi hayat şartlarına kavuşabilmek için Asya’nın güneyine ve batısına göç etmeye başlamışlardır. Hazar Denizi’nin kuzeyinden Balkanlara ilerleyen ilk Türk grupları zamanla kaybolmuş, güneyden Anadolu’ya gelen gruplar ise Selçuklu ve daha sonra da Osmanlı Devleti’ni kurmuşlardır. Osmanlı Devleti, kuruluşunda da büyük nüfus kütlelerinin hareketleri olmuştur. Bu dönemde göç hareketleri devam etmiş, Türk nüfus, özellikle Balkanlarda, önemli oranda iskân edilmiştir⁵. Aslında daha önce de Balkanlar’a göç vardır, çünkü Selçuklu Devleti’nin de, bir iskân geleneği olarak, kolonizasyon ve sürgün yöntemlerinden faydalanarak, Türkleri Balkanlar’a yerleştirdiği görülmektedir. Fakat Anadolu’dan Balkanlar’a kitleler halinde ilk göç, 1352 yılında Osmanlıların Rumeli’ye adım atmalarıyla başlamıştır. Edirne’nin fethiyle bu göç dalgaları hız kazanmış, Balkanlar önemli oranda Türk nüfusuyla dolmuştur⁶.

1. Osmanlı Devleti’nde Göçler Ve İskân Politikaları

Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren iskân konusu, kapsamlı bir çalışmayı gerektirmektedir. Bu dönem, oldukça fazla bir alanı ve zamanı kapsadığından Osmanlı Devleti’nde yapılan iskânlar, çeşitli kaynaklarda, ayrı ayrı ele alınmıştır. Cumhuriyet döneminde yapılan iskân çalışmaları ve politikaları ile benzeşen Osmanlı dönemi iskân çalışmaları ve politikalarını anlayabilmek için Osmanlı dönemine kısaca bakmakta fayda vardır.

⁴ 1934 yılından sonra, resmî makamlara gönderilen yazılarda göçmen terimini kullanmıştır. *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Teşrin-i Sani 1934.

⁵ Önder DUMAN, “Atatürk Döneminde Romanya’dan Türk Göçleri”, *Bilgi*, S. 45, Bahar 2008, s. 23,

⁶ N.Hüseyin Bahtiyar, “Anadolu’dan Balkanlar’a Türk Göçleri”, *Tarih ve Toplum*, Kasım 1996, c. 26, S. 155, s.41

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda, askeri ve siyasi unsurların yanı sıra, nüfus yoğunluğu ve hareketliliği gibi sebepler, önemli rol oynamıştır. Osmanlı Devleti'nde nüfus yoğunluğu ve hareketliliği dendiğinde öncelikle akla konar-göçerler gelmektedir. Devletin gelişmesi ve büyümesinde, yeni fethedilen yerlerin Türkleştirilmesinin, boş yerlerin insanlarla doldurularak, bu sayede ekonomik olarak bir canlılık sağlanmasının, yeni kasaba ve köylerin kurulmasını mecbur kılan konar-göçer aşiretlerin büyük önemi vardır.

Osmanlı döneminde konar-göçerler, genellikle Türkmen ve Yürük/Yörük tabiriyle adlandırılmaktadırlar. Daha önceleri, çeşitli Türk kavimleri arasında siyasi bir tabir olarak kullanılan Türkmen tabiri ve özellikle Oğuz boylarının Müslüman olmalarından sonra, “yürümek” fiilinden türetilen “Yörük” tabiri zaman içerisinde birbirinin yerine kullanılabilen kavramlar olmuşlardır.

Osmanlı döneminde Türkmen adı genellikle Anadolu'nun orta ve doğu bölgesindeki göçebeleri ifade etmek için kullanılırken, Yörük tabiri ise çoğunlukla batı Anadolu ve Balkanlardaki göçebeleri ifade etmektedir.

Bunların dışında göçebelerin hayat tarzlarını ifade eden “konar-göçer”, göçer-evli, göçer Yörük” gibi tabirler de kullanılmıştır. Bütün bu tabirlerin yerine zaman zaman göçebe birliğini ifade eden “ulus” tabiri de kullanılmıştır⁷.

Osmanlı Devleti'nde konar-göçerler, yaylak ve kışlak arasında hareket halindedirler. Hayvancılıkla uğraştıkları ve dolayısıyla sürülerine otlak bulmak için yaz mevsimini daha serin olan köyler veya eski iskân mahalleri yakınında çadırlarında, kış mevsimini de şehir veya kasabaların çevresinde geçirmektedirler. Osmanlı devleti, konar-göçerlerin yaylak ve kışlaklarına doğru hareketlerinde bazı sınırlamalar getirmiştir. Çünkü bunlar hakkında yerli ahaliden şikâyetler gelmektedir. Bu sebeple onların gidiş-gelişleri esnasında yollarda konaklamalarında en fazla üç gün şartı getirilmiştir. Yani üç günden fazla konaklayamayacaklardır. Ayrıca, şayet, yerli ahalinin mallarına zarar verilirse, konar-göçerlikten men edilme cezası uygulanacaktır. Devlet, bütün bu tedbirlerle, bu toplulukları kontrol altında tutmaya çalışmışsa da, XVII. Yüzyıl sonlarına kadar toprağa yerleştirilmeleri konusunda devletin, planlı bir çalışması olmamıştır. Rumeli'nin Türkleştirilmesinde, toprağa bağlı yerli ahali yerine, konar-göçerlerin hayat tarzları dolayısıyla iskân edilmelerinin daha kolay olacağı düşüncesiyle

⁷ İlhan Şahin, “Göçebeler”, *Osmanlı*, c. IV, Ankara, 1999, s. 133.

bu topluluklardan yararlanılmıştır⁸. Nüfus bakımından çok fazla olan göçebeler, Anadolu ve Rumeli'nin iskânında büyük rol oynamasının yanı sıra, yerleşik hayata geçebilme kabiliyetleriyle bu kültürün de önemli bir parçası olmuşlardır. Osmanlı döneminde göçebeler, yerleşik ahaliden farksız devletin kayıtlı tebaasıydılar. Yaylak-kışlak arasında gidip gelirlerken zaman zaman sorunlar yaşansa da başıboş bir hayat tarzında değillerdir. Osmanlı devleti, bazen göçebelere kaza ya da sancak statüsü vermiştir. Bunu yapmasındaki amaç, hem göçebelere daha iyi kontrol etmek, hem de daha sağlıklı vergi toplayabilmektir. Ayrıca bu toplulukları devlete ısındırmak ve yerleşik hayata geçmelerini sağlamak da bu amaçlar arasındadır⁹.

Balkanlar'ın fethinden sonra Anadolu'da artan nüfusa karşılık konar-göçer aşiretlerin halkın arasına sıkışması ve kendilerine yaylak-kışlak bulmada çektiği sıkıntılar, büyük bir nüfusun geniş yurtlar bulmak amacıyla, yeni fethedilen yerlere kendi istekleriyle gitmeyi sağlarken, aynı zamanda devletin sürgün metodunu kullanarak, bu yerlere iskân etmiştir. Özellikle devlete itaat etmeyen ve dini-siyasi amaçlarla ortaya çıkan devlete isyan hareketlerine katılmaya eğilimli bir güç teşkil eden konar-göçerleri, güç olmaktan çıkarıp parçalamak amaçlı, açılan iskân mahallerine zorla sürmek ve ceza amacıyla sürmek gibi metodlar uygulamıştır¹⁰.

Genel olarak Osmanlı Devleti, kuruluş, genişleme, duraklama ve gerileme dönemlerinde, siyasi, iktisadi ve içtimai durumun değişmesine paralel olarak, iskân politikaları da farklı şekillerde gelişmiştir. İlk zamanlarda, yeni toprakların fethedilmesiyle, konar-göçer aşiretlerin bu topraklara yerleştirilmesi, bir iskân politikası olarak uygulanmıştır. Çünkü ifadelerden de anlaşılacağı üzere bu konuda amaç, yeni alınan yerlerin Türkleştirilmesi olmuştur. Ayrıca, buralara konar-göçerlerin yerleştirilmesindeki amaç da, daimi yaylak-kışlak hayatı sürmeleri dolayısıyla, yeri yurdu olan yerleşik halka nazaran, onların yerleştirilmelerinin daha kolay olacağı düşünülmüştür¹¹. Osmanlı Devleti, bu dönemde iskân için çeşitli metodlar uygulamıştır. Gaza ve cihat anlayışıyla, birçok tarıkata mensup dervişlerin önderliğinde başlayan iskân uygulamalarını, yeni alınan yerlere halkı sürgün ederek yerleştirme ve çeşitli

⁸ A.Latif Armağan, "Osmanlı Devleti'nde Konar- Göçerler", *Osmanlı*, c. IV, Ankara, 1999, s. 142

⁹ Şahin, s. 134.

¹⁰ Hüseyin Arslan, *16. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, İstanbul, 2001. s. 266.

¹¹ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara, 1988, s. 15.

yerlerde vakıflar tesis ederek, müstakil derbend tesisleri kurup buralara halkı yerleştirme şeklindeki metodlar izlemiştir¹².

Klasik dönemde, Osmanlı Devleti, öncelikle nüfus hareketliliğine müsamaha göstermiştir. Bu müsamananın nedeni de, devletin topraklarının genişlemesiyle, toprakların ve üzerinde yaşayan halkların, iktisadi bütünlüğe katkı sağlaması, kültürel zenginliklerin artırılması gibi konularda fayda getireceğinin düşünülmesidir¹³. Bu anlamda, devletin yeni topraklarının, Osmanlı egemenliğini devam ettirecek şekilde, önceki halk kesimleriyle kaynaştırılması gerekmektedir. Bu kaynaştırma da farklı dinlerin meşruiyetini kabul ederek, kendi millet sisteminin içerisindeki sınırlamalar ve olanakları ile yapmak durumundadır. Bunu yapmak için devlet, Anadolu'daki Müslüman nüfusu, büyük gruplar halinde yeni alınan topraklara nakletmiş, yeni alınan topraklardaki Müslüman olmayan nüfusun bir kısmını ise Anadolu'ya, Müslüman nüfusun bulunduğu alanlara yerleştirmiştir. Bunun dışında, değişik siyasi sebeplerle nüfusun azaldığı, ekonominin çöktüğü yerlerde ise, hem kentlere, hem de kırsal alana yeni nüfus yerleştirilerek o yörelerin şenlendirilmesi ve imarı planlanmıştır. Ayrıca, devlet içerisinde güvenliğin ve düzenin sağlanması için zorunlu göç ve iskânı uygulamıştır. Düzenin sağlanması, hem tarımsal üretim gerçekleştirilmesi, hem de devletin uluslararası ticaret yolları üzerindeki denetiminin sürmesi için gerekliydi. Bu bir yandan çoğunlukla konar-göçer gruplardan olup yerleşik gruplara baskı yapan, soygun yapan grupların belli alanlara yerleştirilmesini, diğer yandan ise, özellikle yol sistemini güvence altına alacak biçimde derbent köylerinin iskânını ya da güçlendirilmesini gerektiriyordu. Bütün bunlardan başka, devlet zorunlu yer değiştirmeyi, yerel güç elde etmiş beylerin merkezi otoriteyi zayıflatıcı tutumları karşısında, bu güçleri kırmanın ve merkezi otoriteyi yeniden hâkim kılmmanın bir aracı olarak da kullanmıştır¹⁴.

Sözü edilen dönem içerisinde, devlet gerekli önlemleri almış, fakat ilerleyen dönemlerde, nüfus hareketliliği ve bazı siyasi olaylar, yerini farklı tavırlara bırakmıştır.

¹² Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, s.2.

¹³ Reşat Kasaba, "Göç ve Devlet, Bir İmparatorluk- Cumhuriyet Karşılaştırması", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*, İstanbul, 1999, s. 336 vd.

¹⁴ İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu", *Toplum ve Bilim*, S.50, İstanbul, 1990, s. 51

Çünkü ihtiyaçların ve şartların değişmesi, devletin yeni tavırlar almasına neden olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin iktisadi bir düzeni olan tımar sistemi, halkı toprağa bağlamıştır. Osmanlı reayası, tımar düzeniyle hem devlete ait olan toprakları ekip biçmek zorunda, hem de tımar sahibine karşı sorumluluklarını yerine getirecek, öşür vergisini verecektir. Bunun için toprağa bağlıdır ve topraklarını terk etmemeleri gerekmektedir. Topraklarını terk eden reaya ise, çift bozan akçesi ödeyecektir¹⁵. Ayrıca, yerlerini terk eden reayanın, 10 yıl içinde yakalandıkları anda, eski yerleşim yerlerine iade edilmesi, Osmanlı kanunnamelerinde hüküm olarak geçmiş, pek çok kişi, bu hükümle eski yerlerine zorla yerleştirilmiştir¹⁶. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin iskân biçimini belirleyen özelliklerden birini teşkil etmektedir. Devlet, mecburen, halkını iktisadi ve içtimai anlamda, merkezi otoriteye bağlı tutmak zorundadır. Aynı zamanda kırsal kesimde yaşayan konar-göçerler, Osmanlı toplumunda aşiret düzenini yaşadıklarından belli bir yere bağlı olmamaları ve özellikle XVI. yüzyıldan itibaren konar-göçerlerde başlayan şekavet hareketleri, birçok kimsenin yerlerini terk ederek başka yerlere göçlerine sebep olmuştur. Bu dönemde de iç iskân politikası uygulanarak, bu göçlerin durdurularak, yerlerini terk eden halkın, boş ve harap sahalara iskân edilmesi ve dolayısıyla bu alanların ziraata açılması düşünülmüştür. Devlet, toprak kaybetmeye başladığı andan itibaren de, kaybedilen topraklardan kaçan halkın iskân meselesi devleti oldukça meşgul etmiştir.

Osmanlı Devleti, özellikle XVIII. yüzyılda büyük siyasi hareketlerle karşı karşıya kalmış, bunun yanında devletin iktisadi, sosyal ve hukuki meselelerini de ilgilendiren, yerlerini terk eden ahalinin ve özellikle sorun teşkil eden konar-göçerlerin yerleştirilmesi olayı bu dönem için de büyük önem taşımıştır. Celali isyanlarında harap olan yerlerde, yerlerini terk etmiş olan halkın eski yerlerine dönmeleri ve buralarda yerleştirilmesini istenmiştir.

Ayrıca konar-göçer aşiretlerin, yaylak ve kışlaklarına gidip gelirken, yerleşik halkın ekinlerine zarar vermesi de iç karışıklığa neden olmuştur. Bu aşiretlerin, yerleşik hayata uyum sağlayamamaları ve şekavete devam etmeleri, halkın yerlerini terk

¹⁵ Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu", s. 50

¹⁶ Ayrıntılı bilgi ve hükümler için bkz. Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, s. 35.

etmelerine neden olmuştur. Devlet, asayişî sağlamak için tedbir mahiyetinde, şekavete başlayan aşiretlerden bir kısmını sürgüne göndermiştir. Bu dönemde, Nevşehir ve Sivas'taki bazı kasaba ve köylere, buraları ziraata de açma amacıyla başıboş aşiretler yerleştirilmiştir. Fakat bu aşiretlerin yüzünden, Anadolu, yerlerini terk edip, yersiz kalan halk gruplarıyla dolmuştur¹⁷.

Devletin otoritesinin güçlü olduğu dönemlerde konar-göçerlerle ilgili küçük olaylar dışında önemli bir hareketlilik görülmemekte, onlar için belirlenmiş kanunlar çerçevesinde konar-göçerler, normal bir hayat tarzı sürmekteydiler. Fakat devletin gücünün zayıfladığı dönemlerde konar-göçer aşiretlerde eşkıyalık hareketleri görülmeye başlamıştır. Özellikle yerleşik aşiret reislerinin faaliyetleri, civar köylerde hâkimiyet kurmak, gelip geçenlerden haraç almak olurken, konar-göçerlerin faaliyetleri ise devlete vergi vermemek, yerleşik ahalinin ekinlerine zarar vermek, hayvan çalmak, tecavüz, kadın ve çocuk kaçırmaktır. Buna karşılık, yerleşik halk, devletten ya koruma altına alınmalarını ya da başka yerlere göç etmelerine müsaade verilmesini istemiştir. Devlet, ortaya çıkan bu asayişsizliği bitirmek için, bazı tedbirler almıştır. Bunlardan biri ikna suretiyle veya kuvvet yoluyla isyanın bastırılmasıdır. Bu çözüm geçici olacağından, etkili çözüm, konar-göçerlerin iskân edilmeleri ve nüfus sayımı, vergi ve askerlikle ilgili hükümlerin uygulanması olacaktır. Tanzimat döneminde meydana gelen bu gelişmeler içinde konar-göçerleri iskâna hazırlamak için, ilk olarak yaylak ve kışlaklar sınırlandırılmıştır. Daha sonraki yıllarda aşiret mensupları, ikişer üçer hane şeklinde Anadolu'nun çeşitli köylerine dağıtılarak iskân edilmişlerdir. İskân edilenler, düzenli olarak kontrol edilemedikleri için zaman zaman firar etmişler, dolayısıyla konar-göçer aşiretleri iskân etmek tam anlamıyla mümkün olamamıştır. Konar-göçerleri iskân etmenin zorluğu anlaşılmış ve bu iş, 1845-1846'lı yıllara kadar çözülememiştir. Bu yıllarda aşiret beyliğinin tamamen kaldırılması düşünülmüş ise de, böyle bir hareketin aşiret ile halk ya da aşiretin kendi içerisinde sorunlar doğuracağı endişesiyle sadece, geçici olarak her oymağa birer muhtar tayin edilerek, ancak aşiretler tam olarak iskân edilirse aşiret beyliklerinin lağvıyla yeni müdürlüklerin kurulması benimsenmiştir. 1846 yılından sonra aşiretlerin şekavet hareketleri artmış, daha fazla önlem alınması gerektiği kararlaştırılmış ve bu surette Orta Anadolu'daki aşiretler munasip köylere üç-beş hane halinde dağıtılarak iskân edilmiş, devlet, bunların toprağa bağlanmaları, ziraata

¹⁷ Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi s. 40 vd.

alışmaları için iki yıl elde ettikleri ürünlerden öşür vergisi almamış ve vergilerin yerleşik ahaliye nazaran daha az olmasını kararlaştırmıştır. Bu gibi uygulamalarla 1848–1850 yılları arasında Afşar, Rişvan ve diğer aşiretlerden toplam 6554 hane iskân edilmiştir¹⁸.

İç iskân problemlerinden başka, önceleri yeni fethedilen yerlere yapılan iskânın yerini, özellikle XVII-XVIII yüzyıllarda, Osmanlı Devleti’nde toprak kayıplarının başlamasıyla, dışarıdan gelen göçmen ve iskân sorunu almıştır. Devlet, topraklarını kaybederken, Balkanlar’da uluslaşma süreci başlamış, bu şekilde birçok ulus devleti kurulmuştur. Yeni bağımsızlığını elde eden bu devletler, nüfuslarını homojenleştirmek için, ülkelerinde nüfus ve toprak yoğunluğu fazla olan Türk ve Müslüman unsurlardan kurtulmak istemiş ve bu yönde, onlara, baskılar yaparak, kitlesel göçlere zorlamışlardır.

Osmanlı Devleti, küçülme sürecine girdikten sonra, büyük bir göç hareketi, Küçük Kaynarca Antlaşması’ndan sonra, 1789–1800 yılları arasında, 500.000 Tatar’ın Osmanlı topraklarına göç etmesiyle başlamıştır¹⁹. Çünkü bu tarih, Rusya’nın Kazan’ı işgal etmesiyle, bu bölgedeki düşman ve yabancı unsurlar olarak nitelendirdiği, genellikle Osmanlılara bağlı Müslüman unsurları imha amacıyla politikalar ürettiği tarihtir. Rusya, 1768–1774 savaş yıllarında Kazan, Güney Volga, Kuzey Kafkasya ve Don havalisinde yaşayan Türk, Tatar ve Moğollara karşı “ıslahat projesi” ismi altında büyük bir tehcir siyaseti başlatmıştır²⁰. Arka arkaya gelen savaşlar yüzünden göçler de devam etmiş, özellikle Kırım savaşı sonrasında, Osmanlı yoğun göç hareketine sahne olmuştur. Bu göçlerin sebebi, Rusya’nın Kırım ve Kafkaslara doğru yayılmacı bir politika izlemesi olmuştur. Bu bölgede yaşayan Türkleri, bölgeden uzaklaştırma ve yerine Hristiyan Rus nüfusu yerleştirme planları olan Rus Çarlığı, Kırım savaşından sonra, kolonizasyon faaliyetlerine hız vermiştir. Bölgedeki halk, asimile olmamak için isyan çıkarmış, bunu fırsat bilen Ruslar, bölge halkını sindirebilmek ve göç etmeleri için zorlamak adına şiddete başvurmuştur. Bu bağlamda, yerli halkın topraklarına el koymuş, aşırı vergilerle de halkı bıktırmıştır²¹. Bu bölgede kıtlık baş göstermiş, üstelik sadece ekonomik yıldırmanın haricinde, Türk nüfusunu asimile edebilmek amacıyla

¹⁸ Abdullah Saydam, “Reformlar ve Engeller: Tanzimat Döneminde Aşiretlerin Yol Açtıkları Asayiş Problemleri”, *Osmanlı*, C. IV, s. 180 v.d.

¹⁹ Tekeli, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu”, s. 55.

²⁰ Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara, 1997, s. 63.

²¹ Hilmi BAYRAKTAR, “Kırım ve Kafkasya’dan Adana Vilayeti’ne Yapılan Göç ve İskânlar (1869-1907)”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.22, s. 407 vd.

yapılan kültürel yıldırımlardan kaynaklanan ağır baskılarla da, deniz kıyılarına, iskelelere ve limanlara yakın yerlerdeki halk, mallarını değerinin altında satarak, Osmanlı Devleti'ne iltica etmek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti, Rusların baskıları sonucu topraklarına iltica eden bu halkı, insani bir davranış olarak kabul etmiştir. Aynı zamanda, devletin de ekonomik kalkınmaya katkıda bulunacak, topraklarını şenlendirecek, orduya katacak nüfusa ihtiyacı olduğu için de, bu göçleri kabullenmiştir. Yine bu dönemde, Osmanlı hükümeti, yabancı göçünü teşvik eden bir kanunname hazırlatmıştır. Hem Kırım hem de Kafkasya'dan başlayan göçlerin en yoğun dönemleri 1856–1857, 1860–1862 ve 1864–1865 yılları arasında olmuştur. Özellikle 1860–1862 yılları arasında Kırım üzerinden Osmanlı topraklarına göç edenlerin sayısı 369.028 olarak ifade edilmiştir²².

1860'lardan sonra yine Rusya'nın genişleme politikasıyla, Kafkaslar'dan da göçler başlamıştır. Bu bölgedeki, Çerkes ve Abazalar, Ruslara karşı direnmişse de, Osmanlı topraklarına az sayıda başlayan göçler, daha sonra kitlesel hale gelmiştir. Çerkesler, Rusya'nın boyunduruğu altında kalmaktansa, Osmanlı topraklarına göç etmeyi tercih etmiştir. Aslında, bu tercihlerinin en büyük nedeni, Rusların sindirme ve yok etme politikalarının yanında, Osmanlı Devleti'nin çekici ve özendirici gücü de olmuştur. Yani Çerkes göçü, hem dışsal fiziki baskının sonucu, hem de Çerkeslerin Müslüman yönetimlerin olduğu ülkelere giderek kültürel ve dini varlıklarını ve onurlarını korumaya yönelik kararlılıklarının bir sonucu olmuştur²³. Rusya ve Çerkes bakış açısının yanında, Osmanlı Devleti açısından da hem padişah, halife sıfatıyla tüm Müslümanları koruma altına alma sorumluluğunu üstlenmiş, hem de büyük oranda Müslüman nüfus kazanma fırsatına sahip olmuştur. Her ne kadar, Osmanlı Devleti, göçü teşvik etse de dönemin İngiliz diplomatları tarafından yazılan raporlarda, *Osmanlı Devleti'nin, bu göçmenlerin iskân yükünü cömertçe, fakat acele ile kabul ettiği* ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti, belki de, bu derece yoğun olacağını bilmediği için göçü teşvik etmiş, Trabzon'a yığılan çok sayıda göçmen için iskân planı mevcut olmadığından, Rusya hükümetinden göç hareketini yavaşlatmasını istemek zorunda

²² Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri*, s. 65 vd.

²³ Kemal H. Karpat, "Avrupalı Egemenliğinde Müslümanların Konumu Çerkeslerin Sürgünü ve Suriye'deki İsyanı", *Çerkeslerin Sürgünü, 21 Mayıs 1864, Tebliğler, Belgeler, Makaleler*, Ankara, 2001, s.84.

kalmıştır²⁴. Göçlerin önü alınamamış, fakat bu göçlerle Osmanlı Devleti, hem Müslüman bir nüfus, hem de ordusuna katabilecek, savaş kabiliyetleri iyi olan Çerkesleri kabul etmiştir. Osmanlı Devleti, Kafkaslardan gelen Müslüman, Türk ve Adige boylarını, hiçbir ayrıma tabii tutmadan Kafkas veya Çerkes muhaciri olarak adlandırmıştır²⁵.

Rusya ve Osmanlı Devleti arasında yapılan Paris antlaşması uyarınca, göçmenlerin gemilerle taşınma işinde, silahları sökülmiş savaş gemilerinin kullanılması kararlaştırılmıştır. Göçmenler öncelikle Trabzon ve Samsun limanlarına indirilmiş, buralarda yapılan gıda ve sağlık yardımlarının yetersiz olması, temizliklerine önem verilmemesi, çok kalabalık gruplar olmaları dolayısıyla, göçmenlerin yaklaşık yüzde ellisi çiçek ve tifüs gibi salgın hastalıklardan dolayı hayatlarını kaybetmişlerdir. Osmanlı devleti, limanlardaki yığılmaları, dolayısıyla ortaya çıkacak bir kargaşayı, önleyebilmek için göçmenlerin bir kısmını, daha sonra batıya ve kuzeye dağıtmak üzere iç bölgelere ve İstanbul'a göndermiştir. Fakat İstanbul, bu göçmenlerin süresiz ikametlerini sağlayacak güçte değildi. Merkezi yönetim, Trabzon'dan İstanbul'a göçmen gönderilmemesi istenmiş, fakat Trabzon'un da mali kaynakları tükendiği için, göçmenler, gemilerle başka bölgelere taşınmıştır²⁶.

Kafkasya göçmenleri, Osmanlı topraklarına göç etmeye başladığı zaman, geçici olarak bazı bölgelere yerleştirmiş, özellikle Rumeli'de iskânları sağlanmıştır. 1864 yılında Tuna nehri boyunca yaklaşık 200.000 aile yerleştirilmiştir. Rumeli'ye yerleştirilen göçmenlerin ihtiyaçlarını gidermek için ise, o bölgedeki köylüler yükümlü olmuşlardır. Çerkeslerin kendilerini savaşçı olarak kabul ettikleri ve toprağa bağlanıp tarım yapmamaları, devleti ve halkı ekonomik olarak zor bir duruma sokmuştur. Devlet, boş olan yerlerin üretime açılması için nüfus beklerken, tüketici bir halkla karşılaşmıştır. Halk ise, Çerkesler tarafından yağmalanan ürünlerden dolayı şikâyetçi olmuştur. Uyum sağlayamayan Çerkesler, zamanla yoksulluk çekmeye başlayınca, zorla da olsa tarıma dönmüşlerdir. Çerkeslerin çoğu padişaha ait arazilere yerleştirilmiştir²⁷. Yerleşikler ve sonradan gelenlerin çatıştıkları bir ortamda, zaman geçtikçe uyum

²⁴ Cahit Tutum, "1864 Göçü İle İlgili Bazı Belgeler", *Çerkeslerin Sürgünü, 21 Mayıs 1864, Tebliğler, Belgeler, Makaleler*, Ankara, 2001 s. 12.

²⁵ Bayraktar, "Kırım ve Kafkasya'dan Adana Vilayeti'ne Yapılan Göç ve İskânlar", s. 411.

²⁶ Marc Pinson, "Kırım Savaşı'ndan Sonra Osmanlılar Tarafından Çerkeslerin Rumeli'ne İskânı", *Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864, Tebliğler, Belgeler, Makaleler*, Ankara, 2001, s. 54.

²⁷ Pinson, "Kırım Savaşı'ndan Sonra Osmanlılar Tarafından Çerkeslerin Rumeli'ne İskânı", s. 61.

sağlayan göçmenler, en çok da Rus yanlısı kabul ettikleri Slav kökenli Hristiyanlarla sorun yaşamıştır²⁸.

Osmanlı Devleti, elinde bulunduğu topraklarda hem nüfus yoğunluğu artırmak, hem de buraları toprağın ekilip biçilmesini sağlayarak, buraları şenlendirmeye çalışmıştır. Bu düşüncelerle iskâna açtığı bölgelerden birisi de Bingazi'dir. Devlet, Bingazi'yi elinden çıkarmamak ve bu bölgede tarımsal kalkınma sağlama amacıyla buraya Çerkes göçmenleri yerleştirmeyi düşünmüştür. Bu bölge, çok verimli arazilerin ve zeytinliklerin bulunduğu bir yer olmasına rağmen, bu bölgedeki Arap aşiretleri, göçebe bir hayatı tercih etmiş ve bu arazileri işlememiştir. Bundan dolayı, bu bölge boş ve harap kalmıştır. Bölgenin kalkınmasını düşünen ve bu kalkınmanın olabilmesi için insan unsurunun önemini bilen devlet, Kafkasya göçmenlerini, bu bölgeye yerleştirmeyi düşünmüştür. Trablusgarp valisi, göçmenleri bu bölgeye yerleştirme isteğini, göçmenlerin bu bölgede zeytin tanelerini toplayıp, yağ çıkarma işine ve ziraata alıştırılmaları, dolayısıyla asıl maksat olan memleketin kalkınması ve gelen göçmenlerin ziraattaki gayretlerini görerek, bu bölgedeki Arap aşiretlerinin de tembellikten kurtularak çalışacakları şeklinde açıklamıştır. Bu istek, Çerkez ve Nogay kabilelerinin, Anadolu'ya yerleştirildiği gerekçesiyle reddedilmiştir. 1862 yılında, 1000–1500 Kafkas göçmeninin Bingazi'ye gönderilmesi, gündeme gelmişse de, bütün teşviklere rağmen, göçmenlerin geldikleri bölgenin iklimi, yerleşecekleri yerin ikliminden çok farklı olduğu ve sıcak iklime dayanamayacakları gerekçesiyle, bu bölgeye bir türlü göçmen gönderilememiştir²⁹.

1860 yılından itibaren beş yıl içerisinde, Osmanlı topraklarına binlerce kişi göç etmiştir. Göç edenler, Bingazi'nin iklimine alışamayacaklarından, öncelikle, limanlara yakınlığından dolayı, Trabzon, Samsun ve Sinop ve Sivas civarında iskân edilmişlerdir³⁰. Ayrıca, mesafenin uzak oluşu ve ekonomik sıkıntı sebebiyle de iskân yerleri bu şekilde belirlenmiştir. Bu iskân yerleri, daha sonraları güvenlik için ve Rusya'nın isteğiyle Anadolu'nun içlerine doğru değişmiştir.

²⁸ Karpat, "Avrupalı Egemenliğinde Müslümanların Konumu Çerkeslerin Sürgünü ve Suriye'deki İsyanı", s.85.

²⁹ Ali Osman Çınar, "Bingazi'de Tarımsal Kalkınma Amaçlı Göçmen İskânı (1851-1904)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S.6, İstanbul, 2004, s. 20.

³⁰ Çınar, Bingazi'de Tarımsal Kalkınma Amaçlı Göçmen İskânı s. 33, Tekeli, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu", s. 56.

Kafkaslardan gelen Çerkes göçmenleri, Osmanlı topraklarına geldikleri zaman kendilerine maaş tahsis edilmesini istemişlerdir. Fakat bunun sonradan gelecek olanlara örnek teşkil edeceği ve dolayısıyla hazineye yük olacağı düşüncesiyle kabul görmemiştir. Devlet, hem muhacirleri rahata erdirmek, hem de boş arazilerin imarını yapmak için gelenlere miri araziden toprak vermek, ev ve araç-gereç konusunda yardım etmek ve 4-5 yıl vergiden muaf tutmak gibi teklifler getirmiş, nihayetinde Rumeli’den başka bir kısım Çerkes muhacir de, Bursa’da iskân edilmiştir³¹. Nihayetinde, 1862–1870 yılları arasında gelen Çerkes göçmenlerin sayısı 1,2–2 milyon civarında olmuştur³². Büyük çoğunluğu deniz yoluyla, bir kısmı ise kara yoluyla gelen göçmenlerden 400.000’den fazla nüfus, Rumeli’ye yerleştirilmiştir. 1877–1878 Osmanlı- Rus Harbi ise Çerkes ve diğer göçmenlerin tekrar yerlerinden edilmelerine sebep olmuştur. Osmanlı-Rus Harbi’nin ayrıntılarına girmeden, sadece Rusya’nın Balkanlar’da pan-Ortodoks, pan-Slav politikalarının gereği olan Müslümanları temizleme çabası dolayısıyla, bir bir bağımsızlığa adım atan devletler bünyesindeki Müslümanlar, bu kere de yığın yığın Anadolu’ya ve Osmanlı Devleti’nin elinde kalan topraklara doğru göçe zorlanmışlardır. Bu tarihlerde başlayan Müslüman direnişi ve bu Müslümanların Osmanlı topraklarına göç edişi, II. Abdulhamid’in pan-İslamist propagandasıyla bağlantılı olarak açıklansa da, aslında Çerkeslerin emperyalizme karşı kendi mücadeleleri ile olmuştur³³.

Osmanlı- Rus harbinden sonra, Osmanlı Devleti’ne göç edenler, sadece Çerkesler olmamış, Kars, Ardahan ve Batum’un da Ruslar tarafından işgaliyle birlikte, bu bölgedeki Gürcü Müslüman ve Lazlar da Osmanlı’nın elinde kalan topraklarına gelmişlerdir. Yaklaşık 32.000 kişi Laz, Trabzon’a yerleştirilirken, gelen Çerkesler ise İstanbul-Üsküdar’daki barınaklara yerleştirilmişlerdir³⁴. Anadolu’daki nüfusları yaklaşık olarak 600.000 olan Kafkas göçmenleri, çoğunlukla Amasya, Tokat, Sivas,

³¹ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri*, s. 96.

³² Karpas, “Avrupalı Egemenliğinde Müslümanların Konumu Çerkeslerin Sürgünü ve Suriye’deki İsyanı”, s. 84

³³ Yazarın ifadesine göre, Pan-İslamizmi başlatan padişah değildir. Padişah, yeni ve birleştirici bir ideoloji oluşturmak, ulusun kültürel bütünlüğünü korumak için önderlik yapmak ve Müslümanların politik özgürlüğünü sağlamak için Müslüman kitlelerden gelen olağanüstü baskılar sonucu, bu yolu seçmeye zorlanmıştır. Gerçekte önce Kafkasya’dan, sonra Balkanlar’dan göç eden Çerkeslerin kendi kararlılıkları, kültürel ve politik bütünlüklerini koruma çabaları bağlamında incelenmelidir. Çünkü bu göçler, sadece padişahın iradesinde olmamıştır. Karpas, “Avrupalı Egemenliğinde Müslümanların Konumu Çerkeslerin Sürgünü ve Suriye’deki İsyanı”, s. 88.

³⁴ Karpas, “Avrupalı Egemenliğinde Müslümanların Konumu Çerkeslerin Sürgünü ve Suriye’deki İsyanı”, s. 89

Çankırı, Adana, Aydın, İçel, Bursa, Adapazarı, İzmit ve havalisine ve hatta Halep, Şam ve Amman'a gönderilerek, buralarda iskân edilmişlerdir³⁵.

1896 yılında Girit'te başlayan isyanın ardından meydana gelen siyasi buhranda, özellikle İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumak yönünde politika yürütmüşlerdir. Rusya ve İtalya'nın tavrı da diğer iki devletten farklı değildi³⁶. Fakat bu görüntünün arkasında bu devletlerin asıl tavrı, adanın Yunanistan'a ilhakını sağlamak için her türlü gayretin gösterilmesi olmuştur. Girit Valiliği'ne Yunan Prensi George'un tayin edilmesi de bu gayretlerin göstergesi olmuştur³⁷. İlerleyen zamanlarda Rumlar tarafından yapılan kötü muamelelere karşın, Girit'teki Müslümanlar, güvenlikleri için sahildeki şehirlere göç etmişler, Osmanlı Devleti'nden gelen yardımlarla hayatlarını sürdürmeye çalışmışlardır. Can güvenliği olmayan Müslüman Türkler, Anadolu'ya göç etmeye başlamışlardır. Anadolu'ya gelen Girit göçmenleri de çeşitli vilayetlere iskân edilmişlerdir³⁸.

Bulgaristan ve Romanya'nın bağımsızlıklarından sonra da, Türk ve Müslümanlara yıldırma ve kaçırma politikaları güdülmüş, Balkan Savaşları'ndan sonra ise artık önü alınamaz bir nüfus hareketliliği başlamıştır.

İttihat ve Terakki dönemine rastlayan yıllar, Balkan Savaşları sonucu başlayan yoğun göçlerin yaşandığı yıllar olmuştur. Müslüman çoğunluğun, Balkanlar'dan göç ettirilmeye çalışılması, Anadolu topraklarından da gayrimüslimlerin çıkarılmasını gerektirmişti. Çünkü Balkanlar'daki devletler, homojen bir nüfus oluşturmak adına, içlerindeki azınlıkları temizlemeye çalışıyorlardı. Aynı durum, elbette Anadolu için de geçerli olacaktı. Bu dönemde mübadele fikri ortaya çıkmış, 1913 yılında Bulgaristan ve Yunanistan'la yapılan mübadele antlaşmalarının, Türk tarafı açısından kabulü, nüfusun homojenleştirilmesi ile ilgili olmuştur. Bu dönemde, I. Dünya Savaşı'nın da başlaması üzerine mübadele işleri yarım kalmış, uygulanamamıştır. Yine de Balkanlar'da kalamayıp, Anadolu'ya gelen göçmenler için, devlet sınırları içerisinde ciddi bir iskân politikasının yürütülmesi gerekmiştir³⁹. Öyle ki Balkanlar'dan savaş sonrasında 1912-

³⁵ Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*, s. 75

³⁶ A. Nühket Adıyeke, "Osmanlı Kaynaklarına Göre Türk- Yunan İlişkilerinde Girit Sorunu (1896)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S.3, İzmir, 1993, s. 342.

³⁷ Tahmiscizade Mehmed Macid, *Girit Hatıraları*, (Yayına Hazırlayan: İsmet Miroğlu-İlhan Şahin), İstanbul, 1977, s. 22.

³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Nühket Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Ankara, 2000.

³⁹ Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası*, İstanbul, 2008, s. 67.

1920 yılları arasında, 413.922 kişi Anadolu'ya göç etmiş, 1921-1926 yılları arasında da Yunanistan'la yapılan mübadele antlaşması gereğince 398.849 kişi ki toplam 812.771 kişi Anadolu'ya gönderilmiştir. Gelen göçmenler arasında özellikle Türkler, Arnavutlar ve Boşnaklar, en önemli unsurlardır. Birbirlerinden farklı etnik gruplar olsalar da din çerçevesinde ortak payda bulmuşlardır⁴⁰. Daha önce gelen göçmenler, nüfusa, etnik kökenleri belirtilmeksizin Müslüman olarak kaydedilmişse de İttihat ve Terakki döneminde, bu konuda farklı uygulamalar takip edilmiştir. Yapılan gizli sayımlara, Müslüman unsurlar, kimliklerine göre, Müslüman muhacir ve mültecilerin sevk ve iskânında kullanılmak üzere ayrıştırılmışlardır⁴¹. Bu dönemde Türkler, hükümetçe, Türk nüfusunun azaldığı ve aksine Rum nüfusunun çoğaldığı bölgeleri takviye etmek ve dolayısıyla herhangi bir savaş durumunda askeri açıdan kendi kendilerine yetmeleri amacıyla çoğunlukla İzmir, Edirne, Adana ve Karesi'ye yerleştirilmişlerdir. Ayrıca Gelibolu, Ayvalık ve Edremit gibi yerler de Rum nüfusun fazla olduğu yerler olduğu için burada da nüfus dengesini lehine çevirmek amacıyla Rumeli'den gelen göçmenler için belli başlı iskân bölgeleriydi. Arnavutlar için ise tedbir mahiyetinde, özellikle İzmir ve İstanbul gibi bazı vilayetlere iskânları yasaklanmış, ayrıca dağıtılarak iskân edilmeleri uygun görülmüştür. Boşnaklar için, Arnavutlara uygulanan yöntem kısmen uygulanmış, yasak bölge konulmamıştır. Ayrıca Kavala ve Drama'dan gelen yoğun Çingene nüfus için ise, önceleri Müslüman olanlar kabul edilirken, diğerleri sınır dışı edilmiş, 1917 yılından sonra da Çingene sevkياتının durdurulması istenmiştir⁴².

2. Osmanlı Devleti'nin İskân Metodları ve Uygulamaları

Osmanlı Devleti, cihat ve gaza anlayışıyla yaptığı fetihlerden sonra, bu topraklardaki ve Anadolu'daki halkı kaynaştırmak, boş olan yerleri şenlendirmek, devletin güvenliğini sağlamak için çeşitli yöntemler kullanmıştır. İlk fetihlerle birlikte, yeni fethedilen yerlere, öncelikle Yörük taifelerini yerleştirmek suretiyle başlayan Osmanlı iskân politikası, zamanla daha sistemli bir hale gelmiştir. Osmanlı Devleti, bir yandan Anadolu'dan Rumeli'ye gönüllüleri ve bazı konar-göçer aşiretleri yerleştirirken,

⁴⁰ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç*, İstanbul, 2001 s. 94.

⁴¹ Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası*, s. 84.

⁴² Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç*, s. 108.

bir yandan da yeni fethettikleri yerler halkından özellikle tüccar ve san'at erbabı olan bir kısım Hristiyanları da Anadolu'ya getirmek suretiyle iskân etmiştir⁴³.

Osmanlı Devleti'nin, iskân politikasında en çok kullandığı yöntem, sürgün yöntemi olmuş ve bu yöntemi kurumsallaştırmıştır. Merkezden, kadılara gönderilen hükümlerle çıkarılan sürgün, devletin muafiyet tanıdığı yerlerde uygulanmaktadır. Sürgün çıkarılacak haneler, sürgünün amacına uygun olarak, kent veya köylerdeki hanelerin beş ya da onda biri oranı olarak belirlenmektedir. Kentlerden olacak sürgünlerde, her meslek grubunun temsil edilmesi istenmektedir. Çıkarılan sürgünlerin hayvanlarını ve her türlü üretim aracını birlikte götürmesi istenmektedir. Bu nedenle götürecekleri üretim araçları deftere kaydedilmektedir. Sanat erbabı seçilirken, bunların, gittikleri yerlerde iş yapabilecek yaşta ve fiziki güçte olmasına dikkat edilmektedir. Kentten nakledilenlerin, taşınmaz malları olduğu için, bu mallar müzayede ile satılmaktadır. Yoldan kaçanlar ise cezalandırılmakta, yerleştirildikleri alanlarda ise iki yıl her türlü vergi ve angaryadan muaf olmaktadır. Konar-göçer aşiretlerde sürgün uygulaması, tüm aşiretin nakledilmesi şeklinde olmuştur⁴⁴. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde daha çok yeni fetih yapılan yerlere imar, iskân ve güvenlik politikası gereğince Müslim veya gayr-i Müslim halkın yerleştirilmesi olarak başlayan sürgün; zaman içinde ve özellikle 19.yüzyılda bir ceza ve muhalifleri sindirme politikası olarak kullanılan, başvuru bir devlet politikası haline gelmiştir⁴⁵.

Yerleştirilmeye çalışılan konar-göçerler, Anadolu'da batıdan doğuya doğru Yörük, Türkmen ve Kürt aşiretleridir. Bunlardan başka, güneyde Arap aşiretleri bulunmaktadır. Aşiretlerin iskânı işiyle, sancakbeyi ya da valinin başkanlığında iskân beyleri, kethüdaları, iskân başı, alaybeyleri, kadı, defterdar, iskân mübaşiri sulama ve benzeri yapım işleri varsa mimardan oluşan bir komisyon ilgilenmektedir. Yerleştirilen aşiretler ve nasıl yerleştirildikleri hakkında düzenlenen iskân defterleri, İstanbul'a gönderilmektedir. Arap aşiretlerinin iskânından da çöl beyliği sorumlu olmaktadır. Bu dönemde iskân faaliyetlerinin belli yörelerde yoğunlaştığı görülmektedir. Bunlar; Kütahya-Aydın yöresi, Konya-Karaman yöresi, Silifke Antalya arası, Ankara-Nevşehir

⁴³ Mehmet İnbaşı, "Yeni Belgelerin Işığında Rumeli Yörükleri", *Osmanlı*, c. IV, s.152.

⁴⁴ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 11, N.1-4, Ekim1940-Temmuz 1950, s. 524 vd.

⁴⁵ Abdullah Acehan, "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri", *The Journal of International Social Research*, V. 1/5, Fall 2008, s. 27.

yöresi, Sivas-Erzurum yöresi, Çukurova, Diyarbakir-Malatya, Rakka-Halep, Hama-Humus yöreleri ve Kıbrıs'tır. Bu iskân faaliyetleri yapılmış, fakat konar-göçerleri memnun etmek o kadar kolay olmamıştır. Yerleştirildikleri yerleri beğenmeyenler ya da gittikleri yerlerdeki kötü şartlar (verimsiz ve yetersiz topraklar ve sıtma alanları) yüzünden firar olayları olmuş, devlet bunlara karşı, tedbirler almış, yolları tutmuş yerlerinde kalmaya zorlamıştır. Bunun yanında özendirici yöntemler de deneyerek ilk giden aşiret mensuplarına en iyi topraklar verilmiştir⁴⁶.

Tanzimat döneminde başlayan iskân hareketleri, daha dikkatli yürütülmüştür. Aşiret reislerine, bulundukları eyalet valisi tarafından, birer mühür verilerek, aşiret mensubu hiçbir şahsın, izinsiz olarak başka bir yere gitmemesi sağlanmıştır. Ayrıca, eyalet müşirlerinin nezareti altında olmak üzere, aşiretler, müstakil bir muhassıllık haline getirilmiş, yaylak-kışlak meselesi de bu dönemde düzenlenmiştir. İskâna muhalefet edenlere, kuvvet kullanılması, yerleşecek olanlara da, köyler tesis etmeleri ve ziraatla meşgul olmaları şartıyla, toprak tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca Tanzimat döneminde de, bazı bölgelerde derebeyi gibi bulunup, devletin emirlerini dinlemeyenlerin ıslahı ve iskânları yapılmıştır. Bu kişiler, özellikle bulundukları alandan uzak yerlere nakledilmişlerdir⁴⁷.

Dışarıdan gelenlerin iskânında da farklı uygulamalar görülmektedir. Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'ne gelen muhacirler sayıca beklenenin üzerinde olmuştur. Devletin hazinesi bu muhacirlerin barınma, iâşe ve diğer ihtiyaçlarını karşılayacak durumda olmadığından, devlet bazı önlemler almak mecburiyetindedir. Bu dönemde gelen muhacirlerden öncelikle Osmanlı Devleti'ne tabi olmayı kabul edenler iskân edilmiş, bunların pasaportları taşra yöneticileri aracılığıyla toplanıp, Muhacirin Komisyonu'na gönderilmiş ve kendilerine yapılan arazi, hayvan, malzeme ve diğer yardımlar için senetler alınmıştır. Devletin bunu yapmaktaki amacı ise, yerleşmekten vazgeçip, asıl memleketlerine dönmek isteyenlerden verilen malzemenin bedelinin geri alınması olmuştur. Ayrıca, savaş sırasında bütün mal ve emlakini terk ederek gelenlere

⁴⁶ Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu"s. 53

⁴⁷ Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, s. 7 vd.

daha fazla yardım yapılırken, malını elden çıkararak gelenlere daha az yardım yapmıştır⁴⁸.

1828–1829 yıllarında Rus saldırılarından kaçan Kırım Tatarları, Osmanlı Devleti tarafından tekrar ele geçirilince, Dobruca'ya sevk edilmişti. Çünkü Dobruca, hem ekonomik, hem de askeri anlamda seçilmesi gereken iskân bölgelerinden biri olmuştur. 1854–1856 ve 1877–1878 Osmanlı-Rus savaşlarında zarar gören Dobruca'dan, 1923 yılından sonra da Anadolu'ya doğru göçler başlamıştır. 1856 yılında Rus tahriklerine dayanamayıp, göç eden Kırım Tatarlarının ilk kafilesi de Dobruca'da iskân edilmiştir. Gelen muhacirlerin iskân esaslarını belirlemek için hazırlanan bir talimatnamede, muhacirlerin, din ve mezheplerine bakılmaksızın, ekonomik güçleri yerine gelinceye kadar on yıl aşar ve diğer vergilerden, yirmi beş yıl da askerlikten muaf tutulması, bunlara uygun ölçüde suyu mevcut, nehir veya denize yakın boş ve verimli arazi tahsis edilerek, birbirine yakın köyler teşkil edileceği, bunun için Dobruca'da yeterli arazinin mevcut olduğu ve arazi sahiplerine tapularının ücretsiz dağıtılacağı, tertip edilecek köylerde, yerleştirilecek göçmenlerden zengin olanların evlerini kendilerinin yapacağı, parası olmayanlar için ise devletçe ev yaptırılacağı, gerekli malzemenin ise komşuluk yardımı şeklinde halktan karşılanacağı belirtilmiştir⁴⁹.

Çerkesler'in, 1863–1864 yıllarında Rusya'ya karşı kesin yenilgilerinden sonra başlayan göçleri, aralıklarla devam etmiş, Osmanlı Devleti, Çerkesler'in iskânında denge unsurunu göz önüne almıştır. Bir kısmını, Balkanlar'a yerleştirerek, bu bölgede, onların savaşçı özelliklerinden de faydalanarak, ordu gücünü artırmış, bir kısmını ise Anadolu'da Samsun, Amasya, Tokat, Sivas, Maraş, Çukurova, Suriye ve Ürdün hattı boyunca yerleştirerek, Rum ve Ermenilere karşı denge oluşturmak istemiştir⁵⁰. Ayrıca, hem yerleşik kırsal nüfusu ve çölün kenarındaki kasabaları tehdit eden ve Hicaz demiryolu için ciddi bir tehlike olan göçebe Arap, Türkmen ve Kürt aşiretlerini kontrol etmek için, hem de aşiretlerin otlak olarak kullandıkları verimli arazileri tarıma açmak

⁴⁸ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri*, s. 99.

⁴⁹ Talimatnamenin ayrıntısı için bkz. Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri*, s. 119 vd. Ayrıca bkz. Abdullah Saydam, "Tanzimat Devrinde Dobruca'da İskân Faaliyetleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Dergisi*, S.7, Samsun, 1992, s. 199 vd.

⁵⁰ Yaşar Bağ, "Çerkeslerin Dramı, İşgal, Soykırım, Sürgün ve Göç", *Çerkeslerin Sürgünü*, 21 Mayıs 1864, *Tebliğler, Belgeler, Makaleler*, Ankara, 2001 s. 215

amacıyla Çerkesleri kullanmak istemiş, bu bölgelerdeki aşiretlerin arasına Çerkesleri yerleştirmiştir⁵¹.

1877–1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra da, Rumeli'ye yerleşmiş Tatarlar, Anadolu'ya göçmüşler, İstanbul, İzmir, İzmit, Bandırma, İnegöl, Eskişehir ile Eskişehir-Ankara-Konya üçgeni içindeki köylere yerleşmişlerdir⁵².

Osmanlı- Rus Harbi sonrasında Kırım'dan gelecek aileler için İngilizler, bu ailelerin öncelikle Erzurum, Van ve Hakkâri'ye toplu olarak yerleştirilmelerini istemiş, fakat Osmanlı Devleti toplu iskânı, hem ekonomik zorluk doğuracağı, hem güvenlik ve hem de olası gruplaşmaların topluma uyumu engelleyeceği düşüncesiyle istememiştir. Ayrıca bunlar için, Lübnan tarafları düşünülmüşse de buna da Fransa ve İtalya karşı çıkmıştır. Tüm bu sebeplerle, bu göçmenler, Rumeli, Suriye ve Anadolu'daki çeşitli vilayetlerde iskân edilmişlerdir. Göçmenlerin Anadolu'da yerleştirildikleri vilayetlerden biri, o dönem nüfus olarak yoğun olmayan, limanlardan dolayı, ulaşımı kolay olan ve önemli tarım merkezlerinden olan Adana vilayetidir. Osmanlı Devleti, gelen muhacirleri buraya iskân ederken, tarım istihsalinin artırılması amacını gütmüştür⁵³.

1877–1878 Osmanlı- Rus Harbi'den sonra Osmanlı Devleti'nde iskân, en çok tarım alanında kalkınma amaçlı düşünülmüştür. Bu dönemde, göçmenlere devletin gelirlerini artıracak bir unsur olarak bakılmıştır. Bir başka boyutta ise, askeri sınıfı Müslümanlardan oluşan bir ordu için, Müslüman göçmenler, büyük bir kaynak olarak görülmüştür. Ayrıca, işin dini boyutunda da, Müslüman nüfusun artmasıyla, ulusaldinsel ayrılıkçı unsurların önünün kesilebileceği düşünülmüştür⁵⁴.

Girit'te başlayan Rum isyanları, Müslümanlara yapılan kötü muameleler, çok sayıda Giritli Müslüman'ın, Osmanlı Devleti topraklarına göç etmesine neden olmuştur. 1896 yılından itibaren başlayan göçler, 1898 yılında her hafta yüzer kişinin göçüyle, artarak devam etmiştir. Aslında Osmanlı Devleti, Girit'teki Müslümanların göç etmesine engel olmaya çalışmış, bu yüzden de bulundukları yerde yardım göndermeye çalışmıştır. Hatta gelenler, geri döndürülmeye çalışılmıştır. Bütün bunlara rağmen başlayan göçler ve bu göçmenlerin yerleştirilmesi ve işlerinin sağlanması, yine devleti

⁵¹ Karpaz, "Avrupalı Egemenliğinde Müslümanların Konumu Çerkeslerin Sürgünü ve Suriye'deki İsyanı", s. 97.

⁵² Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu", s. 56.

⁵³ Bayraktar, "Kırım ve Kafkasya'dan Adana Vilayeti'ne Yapılan Göç ve İskânlar", s. 407 vd.

⁵⁴ Çınar, "Bingazi'de Tarımsal Kalkınma Amaçlı Göçmen İskânı", s. 26.

zor durumda bırakmıştır. Devlet, tüm vilayet merkezlerine birer beyanname göndererek, göçmenlerin yerleştirilmeleri ile ilgili gerekli önlemlerin alınmasını bildirmiştir. Öncelikle İzmir'e gelen Giritli göçmenler, buraya uyum gösterememiş, bu göçmenler, sefalet çekmemeleri için Adana, Konya, Ankara, Halep, Beyrut, Suriye vilayetleriyle Bingazi ve Karahisar-ı Sahib sancakları tahsis olunmuştur⁵⁵.

Anadolu dışında, özellikle Bingazi bölgesini kalkındırmak isteyen Osmanlı Devleti, bu bölgelere gidecek olan göçmenlere, çeşitli kolaylıklar sağlamıştır. Girit taraflarından gelmeye istekli olan göçmenlerden ev, dükkân inşa edecekler için, ücretsiz arsa verilmesi ve inşa edecekleri binalar için de 10 yıl emlak vergisi alınmaması kararlaştırılmıştır. Girit isyanı sonrasında ilk olarak, Anadolu'ya kaçan 3000'i aşan Girit göçmeni, kendi iradeleriyle İzmir ve Aydın vilayetlerine yerleşmişler, fakat devam eden göçler sonucu, hükümet, göçmenlerin sıkıntılarını hafifletmek için, köyler inşa etmek üzere, Fırat nehri kıyılarında havası hoş, verimli arazisi olan yerler temin etmeye çalışmıştır. Sivas, Trabzon, Ankara, Mamuretü'l-aziz, Bitlis, Erzurum ve Van iskân için uygun olan vilayetlerdir. Göçmenler, uygun görülen yerlere iskân edilmeye başladıkları andan itibaren iki yıl, emlak ve temettü vergilerinden, ayrıca malzemeler için gümrük vergilerinden muaf tutulmuş, bir an önce ev yapımına başlanmıştır. Hatta bunlar için inşa edilecek iki odadan ibaret göçmen evlerinin resimleri önce padişaha, sonra Muhacirin Komisyonu'na ve göçmen gönderilen vilayetlere gönderilmiştir. 1904 yılında, 5000 kadar Girit göçmeni de Bingazi'de iskân edilmiştir. Devlet, Kafkas göçmenlerini bu bölgeye yerleştirememiş, fakat Girit göçmenleri kendi istekleriyle, bu bölgeye yerleşmiştir. Göçmenlerin hayatlarını kolaylaştırmak ve üretici hale gelmelerini sağlayabilmek için, diğer göçmenler gibi göç tarihlerinden itibaren 6 yıl askerlikten muaf tutulmuş, kendilerine verilen arsa ve emlâkın 10 sene geçmeden satılmasının uygun olmadığına karar verilmiştir⁵⁶.

Rumeli'den gelen göçmenler için, en uygun iskân yerleri ise, İstanbul, Bursa, İzmir ve İzmit gibi yerlerdeki köyler olmuştur. Göçmenlerin iskânıyla yakından ilgilenen devlet, Muhacirin Komisyonu'ndan, nereye, ne kadar muhacir gönderildiği, bunların hangi iskân alanlarına yerleştirildikleri, ne tür yardımların yapıldığı konusunda sürekli bilgiler almıştır. İzmit Sancağı'na iskân edilen göçmenler için yapılacak evler konusunda da, evlerin iki katlı olup, üst katta iki oda, bir salon alt katta ise, bir hayvan

⁵⁵ Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*, s. 271 vd.

⁵⁶ Çınar, "Bingazi'de Tarımsal Kalkınma Amaçlı Göçmen İskânı", s. 28

ahırını bulunması yönünde bir standart oluşturmuştur. Evlerin inşa masrafı olarak, 10.000 kuruş değer biçilmiştir.

Ayrıca muhacirlerin işlerinin karşılanması için zahireye ihtiyaç olması halinde, kolaylık olması açısından aşar vergisinden muafiyet tanınması, muhacirlerin ekim yapabilmeleri için de, hane başına 2 kile tohum verilmesi kararlaştırılmıştır⁵⁷.

Osmanlı Devleti için Kafkaslardan gelen muhacirlerin kabul edilmesinde esas şart, bunların Müslüman olup olmamasıdır. 1905 yılında Dağıstan, Bakü, Tiflis eyaletlerinden gelecek olan 1000 kadar göçmenin mutlaka Müslüman olması gerektiği vurgulanmış, bunların bir süre Erzurum'da kalması ve daha sonra Adana'ya iskânları söz konusu olmuştur. Bu dönemde, Adana vilayetinde bu işlerle uğraşan bir de muhacirin komisyonu bulunmaktadır⁵⁸.

Ülkelerini terk ederek, savaş bittikten sonra da eski yurtlarına geri dönmek isteyen göçmenler, öncelikle geçici iskân bölgelerine yerleştirilmişlerdir. Öyle ki mali güçlüklerden dolayı iskân edilemeyenler, gelebildikleri yere kadar gelmiş ve orada yerleşmek zorunda kalmışlardır. Geçici iskân için, özellikle Rumeli'de işgale uğramamış Türk toprakları tercih edilmiştir. Rumeli'de de, bütün bu göçmenleri yerleştirecek kadar yer kalmaması üzerine de, göçmenlerin bir kısmı, İzmir, Aydın ve Bursa gibi Rumeli'ye yakın vilayetlerde geçici olarak iskân edilmişlerdir. Anadolu'ya gelen göçmenler, savaş sonrası geri dönemedikleri için bulundukları yerde iskân edilmişlerdir. Çerkes muhacirleri ise, Anadolu ve Suriye'ye sevk edilmişlerdir. İstanbul'a gelen göçmenler saraya, cami ve mescidlere, tekke ve zaviyelere, medreselere, okullara, ev, baraka ve çiftliklere yerleştirilmişlerdir⁵⁹.

Devlet, muhacirlerin iskânı konusuna kalıcı bir çözüm olmak üzere, iskân olunabilecek yerlerin mahalli idarelerine sık sık yazı göndermekte ve bölgelerinde iskân için boş arazilerin olup olmadığı ile ilgili bilgi istemekteydi. Bu uygulamayla, hem boş araziler tespit edilmiş, hem de iskân için uygun yerler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Uygun yerler tespit edildikten sonra, muhacir köyleri kurulması planlanmış, bu köylerin, iklimi gelen göçmenlere elverişli, ormanlara yakın, mümkün olduğu kadar

⁵⁷ Mehmet Kaya, "XIX. Yüzyılda İzmit (Kocaili) Sancağı'nın Demografik Durumu ve İskân Siyaseti", s. 71, www.ulakbim.gov.tr.

⁵⁸ Bayraktar, "Kırım ve Kafkasya'dan Adana Vilayeti'ne Yapılan Göç ve İskânlar", s.417.

⁵⁹ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara, 1999, s. 43.

yüksek tepe veya harap ve yıkılmış köylerin arazisinde kurulması, orman alanları ve kurak bölgelere göçmen yerleştirilmemesine karar verilmiştir⁶⁰.

Osmanlı devleti, iskân edilecek her göçmen aileye nüfuslarına uyguna birer hane inşa ettirmiştir. İskân evlerinin özellikleri ise, iskân tarihlerine, yerleştirilen bölgeye ve geliş şartlarına göre değişmiştir. Mesela kendi istekleriyle gelen Karabağ muhacirleri için, Adana Hamidiye kazasında ottan ve kamıştan imal edilen ve “huğ”adı verilen 50 hane inşa edilmiştir. Bunun yanında daha pahalıya mal olan ahşaptan evler de yapılmıştır. Fakat bunlar ilk olarak yapıldığı için daha sonraları uygun bulunmamış, evlerin kerpiç, tuğla ve taştan yapılması ifade edilmiş ve daha düzenli cadde ve sokaklar yapılması gerektiği vurgulanmıştır⁶¹.

İskân uygulamalarının en yoğun ve katı olduğu dönemlerinden biri, İttihat ve Terakki dönemidir. Bu dönem, Osmanlı Devleti’nin daha önce izlediği iskân politikalarıyla da benzerlikler taşımaktadır. İttihat ve Terakki, iktidarı zamanında Anadolu’nun Türkleştirilmesi ve Müslümanlaştırılması için geniş çapta göç ve iskân politikaları uygulamıştır.

İttihat ve Terakki hükümeti, bir taraftan Balkan göçmenlerini iskân ederken, bir taraftan da “celp” yöntemini kullanarak, sınırlarının dışından yaşayan Türk ve Müslümanları çağırarak, Osmanlı topraklarına getirtmiştir⁶².

İttihat ve Terakki’nin yürüttüğü iskân politikalarından biri de, 1915 yılında “Tehcir Kanunu” çıkararak, askeri amaçlarla casusluk ve hıyanetlerini hissettikleri ahalinin, şahsen veya topluca başka mahallere sevk ve iskânı yetkisini orduya bırakmak olmuştur. Bu kanun, sadece Ermenileri değil, Rum, diğer azınlıklar ve bazı Müslüman aşiretleri de kapsamıştır. Göçebe aşiretleri de toprağa bağlayarak, bunların hem vergi ve askerlikten kaçmamaları ve dolayısıyla da devlete, hem Müslüman nüfus açısından ve hem de ekonomik açıdan fayda getireceği inancıyla bazı bölgelere iskân etmiştir⁶³.

İttihat ve Terakki’nin iskân politikalarının detayları içinde iskân mahallerine uygun isimler verilmesi de dikkat çekiciydi. 1913 Muhacirin Nizamnamesine göre,

⁶⁰ Çınar, “Bingazi’de Tarımsal Kalkınma Amaçlı Göçmen İskânı”, s.31

⁶¹ Bayraktar, “Kırım ve Kafkasya’dan Adana Vilayeti’ne Yapılan Göç ve İskânlar”, s.420 vd

⁶² Celp yöntemi, Müslümanların sınırlar dışında zorla Hristiyanlaştırmasının önüne geçmek ve belirli bölgelerin Türkleştirilmesi için kullanılmıştır. Celp yöntemi, bu yolla muhacir getirildiği bölgelerde Türk ve Müslüman nüfusun azalacağı ve bu nedenle devletin zarar göreceği düşüncesiyle mecliste ciddi tartışmalara neden olmuştur. Dündar, *İttihat ve Terakki’nin Müslümanları İskân Politikası*, s. 71 vd.

⁶³ Dündar, *İttihat ve Terakki’nin Müslümanları İskân Politikası*, s. 63 vd.

muhacirler için yeni inşa edilecek köylere, “münasib isimler” verilmesi ve Türkçe olmayan isimlerin değiştirilmesi gerektiği ifade edilmiş ve bu yönde uygulamalar yapılmıştır⁶⁴.

3. Osmanlı Devleti’nde İskân İşiyile İlgilenen Komisyon Ve Kuruluşlar

Osmanlı Devleti’nde iskân işleri, Tanzimat dönemine kadar, idari birimler tarafından yapılmıştır. Zaten, bu konuyla ilgili bir teşkilat gerektirecek kadar yoğun bir iskân işi yoktur ve devlet, bu iş için özel birimler oluşturmamıştır. Tanzimat döneminde ise Osmanlı topraklarına gelen Macar mültecilerini iskân etmek için, geçici özel bir komisyon oluşturmuştur⁶⁵. Bunun haricinde, Dâhiliye Nezareti bünyesinde bazı daireler de iskân işiyile meşgul olmuşlardır. Bu dönemden, 1860 yılına kadar geçen süre içerisinde Ticaret Nezareti ve Şehremaneti ve Zaptiye Nezareti, muhacirlerin iskân ve iaşe ve diğer meseleleriyle ilgilenmiştir. Bunlardan Şehremaneti, sadece İstanbul ile sınırlı kalmış, fakat buradaki muhacirlerin, fakir olanlarının gemi nakliye ücretlerinin ödenmesi, geçici iskân mahallerinin tespiti ve düzenlenmesi, yevmiye tahsisi, yiyecek, giyecek, ev eşyası, kışlık yakacak ihtiyaçlarının temini gibi işlerin yanında gideceklere yere sevklerine kadar, bütün işlerini bu birim yapmıştır⁶⁶. Ayrıca, Tanzimat döneminde, sadece gerek görüldüğü vilayet merkezlerinde, kentin ileri gelenlerinin katıldığı, para yardımı yaptığı ve işgücü de temin edebilen, vilayet yönetiminde mevcut, özel ihtisas komisyonlarından iskân komisyonları da vardır⁶⁷.

Göçmen işiyile ilgili ilk merkezi göçmen teşkilatı, 1860 yılında başlayan büyük göçler⁶⁸ ve bu göçlerle gelenlerin iskânı için kurulan *Muhacirin Komisyonu*’dur. Muhacirin Komisyonu’nun ilk görevi, Kafkaslar’dan gelen Müslüman ahalinin muhaceret işleridir. İstanbul’da Şehremaneti, sayıları on binden fazla olan muhacirleri, gerek kendi bütçesini ve gerekse halktan topladığı yardımları kullansa da, iaşe ve iskân bakımından tatmin edememiş, dolayısıyla bu işleri yapabilecek yeni bir teşkilatın

⁶⁴ Madde 38. Muhacirler için yapılacak tüm işyerle ilgili ayrıntılar için bkz. İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi, İstanbul, 1329. Nizamnamenin transkripsiyon metni için bkz. Ağanoğlu, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanlar’ın Makus Talihi Göç, Ek 1*.

⁶⁵ Eren, *Türkiye’de Göç ve Göçmen Meseleleri*, s. 40.

⁶⁶ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri*, s. 102 vd.

⁶⁷ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara, 1991, s. 269.

⁶⁸ Bahsi geçen büyük göçler, Kafkaslar’da Rusya’ya karşı direnç bittikten sonra sayıları on binleri bulan Nogay ve Kafkas muhacirlerinin Osmanlı Devleti sınırları dayanması olayıdır. Devlet, Kafkaslar’daki Müslüman ahaliyi yalnız bırakmayarak, gerek askeri gerekse ekonomik menfaatleri doğrultusunda da topraklarına kabul etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864 (Tebliğler, Belgeler, Makaleler)*, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara, 2001. çeşitli sayfalar.

kurulması gerekliliği düşünülmüştür. Çalışmalarını Hamidiye Vakıf Dairesi'nde yapacak olan bu komisyon, muhacirler hakkında yapılan bütün yazışmalar, emir ve talimatnameleri toplayacak, her gün toplanacak ve muhaceret konusunda tüm konularda, yetkili bir merci olmuştur. Komisyonun görevi, İstanbul'da bulunan ve gelecek olan muhacirlerin, iâşe ve geçici iskânlarını sağladıktan sonra, önceden tespit edilmiş olan daimi iskân bölgelerine sevk ederek, yerleşmelerini sağlamaktır. Ayrıca, devletin verdikleri yanında, halktan yardım etmek isteyenlerin yardımlarını toplamak ve gerektiği gibi harcamak da bu teşkilatın görevleri arasında olmuştur. 1861 yılından itibaren bağımsız bir kurum olan bu komisyonun işlerini de, maaşlarına zam verilmek suretiyle, Babiali'nin çeşitli birimlerinde çalışan memur ve kâtiplerden oluşan, bir grup yürütmüştür. Komisyon, sadece merkezde oluşmuş, taşra için ise gerek olduğu anda geçici olarak iskân memurları görevlendirilmiştir⁶⁹.

Göçmenlerin işlerini yürütmek için hemen her merkezde “İskân-ı Muhacirin Memuru” görev yaparken, Trabzon ve Samsun gibi göçmenlerin yoğun olduğu merkezlerde de alt “Muhacirin Komisyonları” görev yapmıştır⁷⁰.

Devlet, daha önce teşkilatlı bir iskân yapmadığı için, gelen muhacirlere yapılan masrafın yanında, muhaceret işlerini yürüten görevlilere verilen maaşlar, ekonomik olarak devletin üzerinde bir yük olmuştur. Muhacir sayısı azaldıkça, bu komisyonun tasfiyesi düşünülmüş, fakat dönem dönem artan göç yoğunluğu dolayısıyla tamamen tasfiye edilememiş, görevlerinin bir kısmı Zaptiye Nezareti'ne, bir kısmı da Meclis-i Vala'ya bağlı şubelere bırakılmıştır. Nihayetinde, 1877 yılında, Kırım ve Kafkasya'dan göçlerin azalmasıyla, muhaceret işleri, bu şubelerden de alınarak, tekrar şehremanetine devredilmiştir. Fakat kısa bir süre sonra, Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısında aldığı yenilgiler, Kırım ve Kafkasya muhacirleriyle birlikte, Balkanlar'dan da ciddi bir göç dalgasını getirmiştir. Bütün bunlarla birlikte, savaş sırasında Rusya'nın eline geçen Doğu Anadolu'dan da, Anadolu'nun içlerine doğru göçler artmıştır. Durum böyle olunca, yeni bir komisyonun kurulması tekrar gündeme gelmiştir. Bu dönemde iki ayrı komisyon oluşturulmuştur. Bunlardan biri, doğrudan II. Abdülhamid'in himayesinde olan ve muhacirlerin iâşe, iskân ve diğer bütün sorunlarını çözmeye yetkili kılınmış,

⁶⁹ Mehmet Yılmaz, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhaciri İskân Politikası”, *Osmanlı*, c. IV, s. 589.

⁷⁰ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri*, s. 111.

“*Umum Muhacirin Komisyonu*” adıyla kurulmuş özel bir komisyon olup⁷¹, diğeri de 18 Haziran 1878 tarihinde “*İdare-yi Umumiye-i Muhacirin Komisyonu*” adı altında kurulmuştur. İdare-yi Umumiye-i Muhacirin Komisyonu, da, başlangıçta merkezde İdare-yi Umur-ı Hesabiyye ve İdare-yi Umur-ı İskâniyye adı altında iki şube olarak kurulmuş, daha sonra merkez şubelere bağlı, yirmi şube ek olarak çalışmalarını yürütmüştür⁷².

Girit’ten gelen göçmenleri, gidecekleri yerlere teşvik ve ikna etmek, ayrıca sevkiyat işlerine bakmak için, her bölgeye birer iskân memuru tayin olunması ve gidecekleri yerlerde de birer iskân komisyonu kurulması kararlaştırılmıştır⁷³.

Muhacirlerin sevk edildiği vilayet merkezlerinde de birer taşra teşkilatının bulunması, lağvedilen diğer komisyondan farklı bir uygulamanın tercih edildiğinin göstergesi olmuştur. 1894 yılına kadar çalışmalarını sürdüren bu komisyon, 1894 yılında lağvedilerek, muhaceret işleri Dâhiliye Nezareti ve şehremanetine bırakılmıştır⁷⁴.

Bu dönemde, şehremanetinden çok, Dâhiliye Nezareti’nin iskân şubesi, muhacir sorunlarıyla ilgilenmiştir. Balkan savaşlarından sonra göçler artınca, ihtiyaca binaen bir kanun çıkarılmış, bu kanunla yeniden teşkilatlanmaya gidilerek, “*Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi*” adı altında bir genel müdürlük oluşturulmuştur. Bu genel müdürlük de heyet-i fenniye, sevkiyat ve aşair şubelerine ayrılmış, daha önce sadece muhacirlerin iskânına yönelik çalışmalar yapan komisyonlar, aşiretleri de içine alarak bütün iskân işlerini yürüten bir teşkilat haline gelmiştir⁷⁵.

Bu komisyon, göçmenlerin, öncelikle Trakya’daki boş topraklara yerleştirilmesine çalışmıştır. Gelenlerin buraya yerleştirilmesindeki amaç, Balkanlar’dan gelecek olan göçmenlerin, kısa mesafe içinde, alıştıkları iklime

⁷¹ Nedim İpek, “93 Muhacereti”, *Osmanlı*, c. IV, Ankara, 1999, s. 665. Bazı kaynaklarda göçmen komisyonlarının kuruluş tarihleri arasında farklılıklar mevcuttur. Padişah, bizzat konuyla ilgilenmiş, talimatlarıyla “*göçmenlerin çoğunluğunun yoksul, yardım ve merhamete muhtaç olduğunu, ülkeleri düşman saldırılarına uğradığı için buraya sığınmak zorunda kaldıkları için İstanbul’daki herkesin ev sahipliği ve yardım gibi İslami yükümlülüklerini yerine getirmesinin zorunlu olduğunu*” belirtmiştir. Sonuçta, göçmenlere iase sağlayacak, sağlık işlerine bakacak ve göçmenlere iş bulacak, on kişiden oluşan bir İane komisyonunun da kurulması da padişah tarafından kabul edilmiştir. Bkz. Karpaz, Avrupalı Egemenliğinde Müslümanların Konumu Çerkeslerin Sürgünü ve Suriye’deki İsyanı”, s. 91.

⁷² Ayrıntılar için bkz. İpek, *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri*, s. 69.

⁷³ Çınar, “Bingazi’de Tarımsal Kalkınma Amaçlı Göçmen İskânı s. 36.

⁷⁴ Yılmaz, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Muhaciri İskân Politikası”, s. 590

⁷⁵ Yusuf Halaçoğlu, “Kolonizasyon ve Şenlendirme”, *Osmanlı*, c. IV, Ankara, 1999, s. 585.

yerleştirilmeleridir. Ayrıca, askeri bir amaçla, sınır bölgelerinde yüksek yoğunluklu tampon bölgeler oluşturmaktır. Göçmenlerin yerleştirildiği yerlerde, daha önce bulunan nüfusla eşit oranlarda olması gözetilmiştir. Böylece yeni gelen ve eski nüfusların birbiri üzerinde hâkimiyet kurması engellenmeye çalışılmıştır. Çerkezler gibi kaynaştırmasında zorluklar olan ve savaşçı gelenekleri bulunan grupların yerleştirilmesinde bu grupların küçük yerleşmelere dağılmasına, önderlerinin ayrı yerlere gönderilmesine dikkat edilmiştir⁷⁶.

Başlangıçta gelen göçmenler temelde kırsal alana, sadece devlet memurları, ilmiye sınıfı mensupları kentlere yerleştirilmiştir. 14 Haziran 1878'den sonra kentlerin etrafında göçmen mahallelerinin kurulmasına izin verilmiştir. Başlangıçta göçmenlere arazi kanunnamesine uygun olarak verimli yerlerden 70 dönüm, orta verimlilikteki yerlerde 100 dönüm, verimsiz yerlerden 130 dönüm toprak verilmiştir. 15 yıl satın almayacakları bu topraklar, bu süre sonrasında 10 yıla indirilmiştir. Ayrıca çift hayvanları, tohumluk ve tarım araçları alımı için para yardımı yapılmaktadır. Göçmenler, evlerini kendilerine verilen topraklarda kendileri ya da çevre halkının yardımıyla yapmaktadırlar. Gelen göçmenlerin büyük sayılara ulaşması üzerine, devletin parasal yardımı ve verdiği toprakların büyüklükleri küçülmüştür. Toprak sağlanmasında karşılaşılan sorunlar bir ölçüde, arazi kanunnamesinin bir hükmünden yararlanarak üç yıl üst üste ekilmeyen topraklar göçmenlere dağıtılarak aşılmaya çalışılmıştır⁷⁷.

Göç ve iskânla ilgili devlet tarafından kurulan komisyonlar haricinde, konuyla alakadar olan ve muhacirlere yardım etmek amacıyla çeşitli cemiyet ve kuruluşlar da mevcut olmuştur. Bunlardan bazıları, Muhacirine Muavenet Cemiyeti, Muhacirin İlane Komisyonu, Milletlerarası Muhacirlere Yardım Komitesi ve Sermaye-yi Şefkat-i Osmaniyye'dir⁷⁸.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin iskân siyaseti, yükselme döneminde gerek konar-göçer aşiretlere yaylak-kışlak bulmak, bunları yerleşik hale getirerek, hem boş yerleri mamur hale getirmek, hem de bu aşiretlerin yaylak ve kışlaklarına gidip gelirken halka verdiği zararları sonlandırarak bazılarını cezalandırmak amacıyla yeni fethedilen

⁷⁶ Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu", s. 57

⁷⁷ Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu", s. 57.

⁷⁸ İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, s. 74 vd.

yerlere bunları sürgün etmektedir. Ayrıca, parçalanma sürecinde, işgale uğrayan bölgelerden göç eden Müslüman ahaliyi, Anadolu içlerine doğru yerleştirmek suretiyle içe dönük iskân siyaseti izlemek zorunda kalmıştır. Devlet, hilafet makamını temsil ettiği için gerek bu sebeple, gerekse Müslüman ahaliyi yalnız bırakmanın, Devlet-i Aliyye'ye yakışmayacağı düşüncesiyle, İslam dünyası nezdinde itibar kaybetmemek için, kendisine iltica eden tüm Müslümanları topraklarına kabul etmiştir⁷⁹.

Bu büyük göç hareketlerinin önemli toplumsal sonuçları olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Müslüman nüfus oranı, önemli ölçüde artmıştır. Gelenlerin çoğunluğu, kırsal kesime yerleştirildiği için Anadolu'nun kır kent nüfusu dengesinde de önemli değişiklikler yapmış, 19. yüzyılda yaşanan kentleşmenin, bir ölçüde düşük görünmesine neden olmuştur. Rumeli'den gelen göçmenler, tarımsal teknoloji bakımından Anadolu'dan daha gelişmiş olduğu yeni ürünler ve teknolojiler getirmişlerdir⁸⁰.

Göçlerin faydalarına karşılık, göçmenlerin iskânları konusunda zaman zaman sorunlar yaşanmıştır. Osmanlı topraklarına yapılan göçler, toplu göçler olduğu için, bunların iskânı da toplu olmak zorunda kalmıştır. Kalabalık grupların bir yere toplanmaları, kendi aralarında gruplaşmalara ve yerli halkla uyumsuzluğa neden olabilmıştır. Osmanlı devleti'nin genel iskân politikası gereği, göçmenlerden beklenen, devletle ve yerli halkla herhangi bir ihtilafa girmemeleri olmasına rağmen zaman zaman sorunlar olmuş, bunun için tedbirler alınsa da, ortak din ve kültür bu sorunları azaltmıştır⁸¹.

Göçmenler arasında bazen de usulsüzlükler görülmüştür. Göçmenlerin, ihtiyaçlarının üzerinde para alabilmek amacıyla, hane başına düşen nüfus oranlarını fazla yazdırdıkları tespit edilmiş ve hatta bunlara yerli halktan da katılım olmuştur. Yerli halk da iskân uygulamalarından faydalanma yoluna gitmiş, kendi çocuklarını sanki göçmenlerin çocuklarıymış gibi yazdırarak alınacak para miktarını göçmenlerle paylaşmışlardır. Ya da başlangıçta gelen göçmenlerden koyun vergisi alınmazken, buna

⁷⁹ Yılmaz, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhaciri İskân Politikası", s. 587.

⁸⁰ Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu", s. 57.

⁸¹ Çınar, "Bingazi'de Tarımsal Kalkınma Amaçlı Göçmen İskânı", s. 47

yerli halk ta katılmış ve koyun vergisi ödememek için koyunlarını sanki göçmenlerin koyunlarıymış gibi saydırmak istemişlerdir⁸².

Göçlerin, nüfus açısından olumlu sonuçları I. Dünya Savaşı ve Türklerin kurtuluş mücadelesinde de görülmüştür. Nitekim Rus baskıları sonucu çeşitli zamanlarda Anadolu'nun muhtelif vilayetlerine gelmiş olan Kafkas ailelerin çocukları, daha sonra Anadolu'nun kurtuluşu için de görev almışlardır. Bu komitenin üyelerinden önemli iki isim, Hüseyin Rauf Orbay ve Bekir Sami Kunduk olmuştur⁸³.

Cumhuriyet döneminde uygulanan iskân politikaları da miras aldığı devlet ve iktidarların politikalarından esinlenmiştir. Her dönem ihtiyaca binaen, farklı uygulamalar eklenmişse de aralarında benzerlikler de vardır. Bu dönem içerisinde, özellikle yeni Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce başlayan Balkanlar'dan Anadolu'ya göç hareketi, devletin kurulduğu andan itibaren ortaya çıkan Yunanistan'la nüfus değişimi sorunu, aynı dönemde ortaya çıkan, aşiretlerin iskân edilmesi gerekliliği, yeni iskân politikalarını zorunlu kılmıştır. Nitekim nüfus içerisinde önemli bir yere sahip olacak göçmenlerden, Yunanistan'dan gelenler, diğer memleketlerden gelenlerin yüzde 34'ünü bulmuştur. Bu oran içerisinde, yüzde 94'lük bir oran ise mübadele antlaşması gereğince zorunlu olarak göç eden mübadil denilen kesime ait olmuştur. Türkiye'ye göç edenlerin yüzde 31'i Bulgaristan'dan gelmiştir. Romanya'dan gelenlerin yüzdesi 10,1 olmuştur. Bu oranın yaklaşık olarak yüzde 66'sı, 1934- 1938 yıllarında yoğunluk kazanmıştır⁸⁴. Daha sonraki yıllarda da devam eden göçler dolayısıyla iskân politikası geliştirilerek uygulanmıştır. Bu politikanın içerisinde ülkenin fiziki coğrafyası da düşünülerek, bazı uygulamalara gidilmiş, daha çok boş yerlerin doldurularak üretime geçilmesi düşünülmüştür. Gelen göçmenlerin geldikleri yerlerin iklim ve arazi şartlarına uyan yerlerde yerleştirilmesine çalışılmıştır.

Bu çalışma, genel olarak cumhuriyet döneminin gerek sosyal ve gerekse iktisadî olaylarından biri olan iskân konusunu içermektedir. Anadolu ve Anadolu insanının yeni başlangıçlara sahne olduğu bu dönemde, ülkenin nüfusu, olabildiğine artmıştır. Devletin ekonomik olarak zorluklar yaşadığı bu dönemde, bu nüfusu beslemek, barınmak ve iskân yerleri tespit ederek yerleştirmek oldukça güç olmuştur. Çalışma yapılırken, en

⁸² Naci Şahin, "XIX. Yüzyıl Sonrasında Anadolu'ya Yapılan Göç Hareketleri Ve Anadolu Coğrafyasındaki Sosyo-Kültürel Etkileri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. VIII, S.1, Haziran 2006, s. 77

⁸³ Sefer E. Berzeg, *Türkiye Kurtuluş Savaşı'nda Çerkes Göçmenleri II*, İstanbul, 1990, çeşitli sayfalar.

⁸⁴ Cevat Geray, *Türkiye'ye ve Türkiye'den Göçler (1923-1961)*, Ankara, 1962, s. 11 vd.

çok zorluk çekilen konu, Türkiye’ye gelen insan sayısının tespit edilmesidir. Konuyla ilgili her bir kaynakta farklı farklı rakamlar verilmektedir. Bunların bazıları, dipnotlarda belirtilmiştir. Ayrıca kavramlar konusunda da bir karmaşa yaşanmıştır. Mübadele döneminde ve aynı zamanda dışarıdan Türkiye’ye gelen fert veya topluluklar için “muhacir” kavramı kullanılmış, bu da kişilerin nerelerden geldikleri veya mübadeleye tabi olup olmadıkları konusunda kesin bir sonuca varmayı engellemiştir. Bir yere iskân edilen kişilerin, yer değiştirmeleri de gittikleri yere kaç nüfus gittikleri veya sonradan nerede kaldıkları da tam olarak tespit edilememiştir.

Çalışmada öncelikle birinci elden kaynak mahiyetinde olan arşiv belgelerinden ve dönemin bazı gazetelerinden faydalanılmıştır. Bunun yanında daha önce yapılmış olan doktora ve yüksek lisans tezleri de çalışmada yol gösterici olmuştur. Tetkik eserlerden de önemli ölçüde faydalanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. NÜFUS MÜBADELELERİ VE TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ İLE TÜRKİYE'YE GÖÇ EDENLERİN İSKÂNI

1.1 Mübadele Fikri Ve Balkan Devletleri

Göç veya zorunlu mübadelenin gerekliliği, Balkanlar'da uluslaşma sürecinin sonucu olarak bağımsız devletlerin kurulmasıyla, bu devletlerin, bünyelerindeki ötekilerden kurtulmak zorunda hissetmeleriyle ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nin bıraktığı yerlerdeki Türklerin hemen hepsi göç etmişlerdir. Bunun sebepleri arasında, yüz yıllarca egemen unsur olduktan sonra başkalarının ve özellikle kendi tebalarının egemenliği altında yaşamak zorunda olmanın ağır gelmesi gibi bir sebep varsa da asıl sebep, Türklerin kalmış oldukları bu yerlerdeki yeni hükümetin ve ora halkının bunları kaçırp mallarını almak ve ülkenin halkını bir tek ulustan yani kendi uluslarından ibaret bırakmak istedikleri ve bunu elde etmek için her türlü baskı ve zulmün kullanılmasıydı⁸⁵. Bütün bu sebeplerle, sözü edilen süreçten sonra, eski Osmanlı topraklarında hazmedilemeyen Müslüman nüfus, bu topraklardan çıkarılmak için çeşitli yöntemlerle tahrik edilmiştir. Nitekim tarihte Türk ve Müslümanlara yapılmış en büyük kıyımlardan biri 1877-1878 yıllarında, diğeri de Balkan Savaşları'nın olduğu yıllardadır. Müslüman köyleri yakılıp yıkılmış, Müslümanlar topluca öldürülmüşlerdir. Balkanlar'da Müslümanların verdiği kayıp, toplu kıyımların haricinde açlık, hastalık ve sefaletten ölümden kaynaklanmıştır. Tarlalar ve tahılların talan edilmesi, çalınması ve sığınmacı durumunda bulunmaları sonucu bu hale gelmişlerdir. Bu etkenler ise bölgedeki Müslümanları yiyeceksiz, barınaksız bırakmıştır⁸⁶. Bölgeden Müslümanları atmak için, başarıyla izlenen en iyi politikaları, Müslüman evlerinin yakılıp yıkılması, hayvan ve yiyeceklerinin çalınması olmuştur. Barınaksız ve iâşesiz kalan halk, yaşamını devam ettirebilmek için başka yerlere göç edecektir mantığıyla hareket eden gerek komitacılar gerekse Bulgar düzenli ordusu, bu yıkım için araç olarak kullanılmışlardır. Kavala'da Bulgar komitacılarının işgalinin başlamasıyla, yalnız bu bölgede 7000

⁸⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II, K. III, TTK, Ankara, 1991, s. 250.

⁸⁶ Balkanlarda Müslümanlara yapılan baskı ve zulümlerin ayrıntıları için bkz. Justin McCarthy, *Ölüm Ve Sürgün*, (Çev: Bilge Umar), İstanbul, 1995, s. 154.

Müslüman öldürülmüştür. Serez’de kitlesel kıyımlar yapılmış, Müslümanlara ait her şey talan edilmiştir⁸⁷.

Karadağlı askerler, Arnavutluk’u istila etmiş, nüfus olarak hemen hemen yarısı Müslüman olan Manastır vilayeti talan edilmiş, tarlalarına ekebilecekleri tohum dahi bırakılmamasına rağmen, Sırp lar tüm vergilerini de bunlara ödetmiştir. Dede ağaç’taki Türk ve Çingene mahalleleri henüz Bulgaristan’a verilmeden önce, Yunanlılar tarafından tamamen yakılmıştır. Müslümanlar, dinlerini değiştirmeye zorlanmışlar, hatta zorla kiliselere götürölüp vaftiz edilmişlerdir⁸⁸.

Balkanlar’daki devletlerle yaşanan bu olaylar sonucu, mübadele fikri, aslında Lozan Antlaşması’ndan önce görölmektedir. Daha önce Yunanistan’dan sürölen Müslüman Türklerin Anadolu’ya gelmesi, diğ er Balkan devletlerine de örnek olmuş, Bulgaristan’la yapılan 1913 tarihli İstanbul Antlaşması ile karşılıklı mübadele fikri öne sürölmüş ve Edirne’nin kuzeyinde hudut üzerindeki köylerde bulunan Bulgar halkı ile yeni Bulgar hudutları içinde kalan Türk köylerinin halkı mübadele edilmiştir⁸⁹. Antlaşma, modern tarihte, nüfus değişimini sağlayan devletlerarası ilk antlaşma özelliğini taşımakla beraber, maddelerinde Bulgaristan Türkleri’nin mal-mülk hakları konusunda hükümler taşımıştır. Buna göre; Türk mallarına saygı gösterilecek, herhangi bir kısıtlama konulmayacaktır. Ayrıca, Bulgaristan’dan göç eden Türkler, geride bıraktıkları mallarını kiraya verebilecek, üçüncü şahıslar aracılığıyla bunları yönetebileceklerdir. Karma bir komisyon aracılığıyla uygulanacak antlaşma sonrasında, Bulgar bölgesinden 48.570 nüfus 9714 Müslüman aile; Trakya’dan 46.764 nüfus 9742 Bulgar aile mübadele edilmiştir⁹⁰.

Ancak, geriye kalan nüfus üzerindeki Yunan ve Bulgar baskıları, Müslümanların buradan, Türkiye’ye göç etmelerini zaruret haline getirmiştir. Bu konuda söz konusu devletlerle yapılan dostluk anlaşmaları da fazlaca iş e yaramamıştır. Adı geöen devletlerin, Rumlaştırmak, Bulgarlaştırmak ve Sırplaştırmak gibi amaçlarla hareket ederek Müslümanları kaçırma ya da asimile etme çabaları göçü başlatan en büyük sebep

⁸⁷ McCarthy, *Ölüm Ve Sürgün*, s.163.

⁸⁸ McCarthy, *Ölüm Ve Sürgün*, s. 171.

⁸⁹ Mesut Çapa, “Cumhuriyetin İlk Mübadele, İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey”, *Mustafa Necati Sempozyumu*, 9-11 Mayıs 1991, Ankara, 1991, s. 60.

⁹⁰ Selahattin Önder, *Balkan Devletleriyle Türkiye Arasındaki Nüfus Mübadeleleri (1912-1930)*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 1990, s. 29.

olmuştur. Bu tür amaçlar gütmeyen Osmanlı Devleti, kaybettiği topraklardaki Müslüman nüfusa uygulanan baskıcı ve ezici politikayla karşılık almıştır.

Bütün bu baskılardan sonra, İttihat ve Terakki hükümeti, kovulan Makedonya Türklerini, Trakya ve Batı Anadolu kıyılarında ve özellikle Ege adaları karşısındaki bölgede bulunan Rumların yerine yerleştirmek ve bu sayede Trakya ve Anadolu'yu fitne ve fesattan korumak düşüncesiyle hareket etmiş ve bu bölgelerde Türkleştirme politikası uygulamıştır. Bu yerleştirmelerle birlikte, Osmanlı bünyesindeki bazı Rumlar yerlerinden olmuşlardır. Bu olaylara bir örnek, Ayvalık Rumlarının Midilli'ye kaçmak zorunda bırakılması olmuştur. Bu olaylar, Rumları ve diğer devletleri de şaşırtmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti'nin, büyük devletlerden alacağı itirazlardan korkmaması düşünülmemişti. Her şeye rağmen ülke içerisinde Rumlar boykot edilmeye başlamıştı⁹¹.

Osmanlı Devleti bünyesindeki Rumlar, nüfus olarak bir yoğunluğa sahip değillerdi. Özellikle Batı Anadolu'ya yaptırılan Ortodoks Hristiyanların göçü, bölgedeki nüfus oranlarını artırmış ise de, en çok nüfus yoğunluğuna sahip bulundukları İstanbul, Aydın, Adana, İzmir, Çanakkale, Bursa, Ankara, Konya, Kastamonu, Sivas ve Trabzon'da bile nüfus ekseriyetine sahip olamamışlardır⁹². Nüfusları yoğun olmasa da Osmanlı Devleti'nin ticaret hayatında etkin oldukları bir gerçektir. Özellikle Batı Anadolu'da, ticari faaliyetlerde bu etkiyi biraz daha fazla görmekteyiz. Bu nedenle doğla olarak, Osmanlı Rumları, ekonomik bakımdan oldukça rahat bir hayat yaşamışlardır. Buna rağmen, Yunanistan'da yaşayan Müslümanların aynı rahatlık ve refah içerisinde olduklarını söylemek zordur.

Baskılar yüzünden Makedonya'dan zorunlu olarak göç eden Müslümanların çoğu, Rumların yoğun olarak yaşadıkları bölgelere iskân edilmiştir. Bundan rahatsız olan bir kısım Rum vatandaşlar da Osmanlı ülkesinden göç etmiştir. Böylece, kendi haliyle, adeta bir mübadele gerçekleşmiş oluyordu. Atina'daki Osmanlı elçisi Galip Kemalî Bey, 27 Nisan 1914'de Said Halim Paşa'ya, Venizelos'un Trakya Rumları ile Makedonya Müslümanlarının mübadelesine eğilimli olduğunu bildirmiştir. Buna karşılık Said Halim Paşa, Anadolu'nun güvenliği gerekçesiyle Trakya'dan ziyade Aydın vilayeti'ndeki köylü Rumlarla, Makedonya Türklerinin mübadelesinin teklif edilmesini

⁹¹ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, s. 251.

⁹² Anadolu'daki Rum nüfusunu gösteren istatistikler için bkz. Justin McCarty, *Muslims and Minorities, The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire*, New York and London, 1983, s. 89. Ayrıca bkz. Georgios Nakracas, *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni, 1922 Emperyalist Yunan Politikası ve Anadolu Felaketi*, (Çev: İbrahim Onsunoglu), İstanbul, 2003, çeşitli sayfalar.

istemmiştir. Venizelos, göçün Yunanistan aleyhine dönmesiyle, bu teklifi kabul etmek zorunda kalsa da, buna Trakya'nın da dâhil olması ve mübadelenin zorunlu değil, ihtiyarî olmasını teklif etmiştir⁹³. Sonuçta, Yunanistan ve Türkiye, Doğu Trakya ve Aydın vilayetindeki Rumların ihtiyarî bir şekilde mübadele edilmesi konusunda 1 Temmuz 1914 tarihinde bir anlaşmaya varılmış, mübadelenin esaslarını belirlemek ve mübadele edileceklerin mallarına kıymet koyma işini yapmak üzere, Osmanlı ve Yunan delegelerinden oluşan dört kişilik bir komisyon kurulmuştur. Yunanistan'la ilişkilerin gerginleşmesi ve I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile beraber mübadele müzakereleri kesilmiş, Trakya ve İzmir'den Yunanistan'a giden Rumlar, İtilaf devletlerinin de destekleriyle tekrar geri dönmüşlerdir⁹⁴. I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin mağlup olması, Yunanistan'la yeni bir dönemi başlatmıştır. Yunanistan, Megalo İdea'sını gerçekleştirmek için çeşitli yollara başvurmuştur. Bu amaçla, İtilaf devletlerinin de yardımıyla Anadolu'da işgalci olmuşlardır. Yunan işgalleri sırasında Batı Anadolu ve Trakya'daki Rumlar, işgallerin gerçekleşmesi ve sürdürülebilmesinde etkin rol üstlenmişlerdir. Ancak Yunan ordusunun, Türkiye Büyük Millet Meclisi orduları tarafından, kesin yenilgiye uğratılmasından sonra, kendilerini kaçmak zorunluluğu içerisinde görmüşlerdir. Bu dönemde Rumların bir kısmı, Yunanistan'a kaçmış, böylece Türkiye'den Yunanistan'a, yoğun bir Rum göçü başlamıştır. Bu dönem, Yunanistan için son derece zor bir süreç başlatmıştır. Ülkede siyasi çalkantılar, ayaklanmalar, ekonomik sorunlar, göç sorunu gibi etkenler, Yunanistan'ı ayrıca, zor durumda bırakmıştır. Ancak, tüm bu yaşananların faturası, Yunan topraklarında yaşayan Müslümanlara kesilmiştir.

Türklerin yoğun baskılara maruz kaldığı Balkan ülkelerinde, Türkleri, Türkiye'ye göndermemek için bir takım engellerin konulduğu söz konusu olmuştur. Nitekim 1930'lu yıllarda Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelecek Türkler için de zorluklar çıkarılmıştır. Fakat dönem itibariyle, Yunanistan'daki durum daha farklılık arz ediyordu. Yunanistan, bu dönemde en çok sıkıntı yaşayan Makedonya Türklerinin, mübadeleyi istemedikleri yönünde propagandalar yapmış, Anadolu'lu hain hocaları da kullanarak, İslam ahalinin mübadeleyi istemediklerine dair mazbatalar düzenletmişlerdir. Çünkü Yunanistan'ın amacı, Yunanistan'a dönen, fakat daha önceden özellikle Batı Anadolu'da yerleştirdiği Rum nüfusun, Türkiye'ye geri

⁹³ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, s. 260.

⁹⁴ Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s. 24.

dönmesini sağlamaktır. Aksi takdirde Müslüman Türklerin yaşadıkları mezalim aşikâr olup, mübadeleyi istememeleri imkânsızdır⁹⁵.

Yunanistan'da Türklere karşı uygulanan baskı politikası, Türkiye'de büyük tepkilere neden olmuştur. "Yunanistan'da İslamlar soyuluyor iken, Türkiye'de Rum ve Yunanlılar kurabiye ile beslenemez" mantığıyla kamuoyunda nefretle karşılanan bu uygulamalar, Türkiye'de bulunan Rumlara da benzeri baskılar yani misilleme uygulanmasını isteyen "mukabele bi'l misl" bir görüş ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla mübadeleden önce, yapılması gerekenin, mübadeleye kadar Yunanistan'daki Müslümanların koruma altına alınması yönünde fikirler ortaya atılmıştır. Mitingler düzenlenmiş, İtalya, Fransa, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri konsolosluklarına, Beynelmilel Salib-i Ahmer ve Avrupa'nın tanınmış gazetelerine birer protesto gönderilmiştir. Kamuoyunun hükümete baskısı üzerine, hükümet "mukabele bi'l misl" kararı almış, fakat uygulamada fazlaca bir şey yapılmamıştır. Türk hükümetinin kararlı ve ısrarlı tavrı üzerine Yunan hükümeti, müsaderelere son verilmesi için emir verse de, Türklere karşı baskılar devam etmiştir⁹⁶.

Nitekim Balkanlar'dan büyük kitleler halinde insanın, Türkiye'ye akın etmesi, bölgedeki mezalimin sonucu olmuştur. Gerek mübadiller, gerekse muhacirler, bin bir zorlukla kendilerini Türkiye'ye atacak, yaşadıkları acıları beraberlerinde getirirken, dil, din, gelenek ortaklıkları olan Anadolu'da derin bir soluk alacaklardır.

1.2. Lozan Antlaşması, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi

Türklerin kazandığı istiklal mücadelesi sonucunda kazandığı siyasi zaferler, batılı devletlerle kalıcı bir barış antlaşmasının imzalanmasına zemin hazırlamıştır. Bu antlaşma da Lozan Antlaşması'dır. Bu antlaşmada, sınırlar, boğazlar, adalar sorunu, azınlıklar, kapitülasyonlar ve daha birçok konu görüşülmüş ve tartışılmıştır. Bu konulardan biri de 1 Aralık 1922 tarihinde yapılan oturumda, "Savaş tutsaklarının ve halkların mübadelesi" sorunudur⁹⁷.

Balkanlarda daha önce başlamış olan uluslaşma hareketleri sonucu, birçok ulusal devlet kurulmuştur. Bu devletler, ulus devlet olmanın şartı olarak kabul edilen tek

⁹⁵ Kemal Arı, "Mübadele Göçmenlerini Türkiye'ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri (1923–1924)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.1, İzmir, 1991, s.21.

⁹⁶ Cahide Zengin Aghatabay, *Mübadele'nin Mazlum Misafirleri, Mübadele ve Kamuoyu (1923 – 1930)*, Bengi Yay., İstanbul, 2007, s. 283.

⁹⁷ *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, (Çev: Seha L. Meray), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

milliyet olma özelliği dolayısıyla, Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar hâkimiyet sürdüğü Balkanlarda yoğun olarak bulunan Müslüman Türk halkın üzerinde baskı oluşturarak, bunların, bu bölgeyi terk edip, kitleler halinde göç etmelerine neden olmuşlardır. Yani her yeni kurulan devlet, toprak egemenliğini sağlayabilmek amacıyla, genellikle toprak sahibi olan Türklerin, yöredeki gücünü yıkmak için, onları göçe zorlamayı zorunlu kılmıştır⁹⁸. Elbette bu durum da, nüfusların hareketliliğine neden olmuş, baskılara dayanamayan Türk ve Müslüman halk, topraklarından göç etmek zorundan kalmıştır. Bu durumun yaşandığı devletlerden biri olan Yunanistan'ın, I. Dünya Savaşı'nda Batı Anadolu'yu işgal etme amacı ve başarısızlığı da göç olaylarını artırmıştır. Bu dönemde hem Rum, hem de Türk Müslüman nüfus, iç ve dış göçü birlikte yaşamıştır. Siyasi bir zafer mahiyetinde olan Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra, Doğu Trakya'nın Türk tarafına teslim edilmesinin ardından buradaki ve İstanbul'daki Rumlar, Yunanistan'a göç etmiştir⁹⁹. Bir taraftan Batı Anadolu'yu yakıp yıkan Rumlar, hızla göçe başlamışken, bir taraftan da bu bölgedeki Türkler, Anadolu'nun içlerine doğru göç etmeye mecbur kalmışlardır. Bütün bu olaylar gerçekleşirken, işgalci Rumlarla işbirliği yapan azınlık tebaanın artık bu bölgede kalması haklı olarak istenmemiştir. Bu durum da artık bir nüfus mübadelesini zorunlu kılmıştır. Fakat yine de mübadele teklifi, Türk tarafından gelmemiştir.

1 Aralık 1922 tarihindeki “Savaş tutsakları ve nüfus mübadelesi” konulu oturumda Lord Curzon, Türkiye ve Yunanistan arasında nüfus mübadelesi sorununu incelemek üzere komisyonu toplantıya çağırmıştır. Dr. Nansen¹⁰⁰, her iki ülkeyi de izlemiş ve çeşitli tespitlerde bulunmuştur. Tüm bulgulardan elde ettiği sonuç, bu sorunun Yakın Doğu'da barış ve ekonominin sağlamaştırılması için gereken önemli bir konu olduğunu ileri sürmüş ve iki hükümetle de nüfus mübadelesi için görüşmelere başlamıştır. Büyük devletler, Dr. Nansen'in önerilerini uygun görmüş, çünkü bu

⁹⁸ Kemal Arı, *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç, (1923–1925)*, İstanbul, 2007, s. 15.

⁹⁹ Bu dönemde, azımsanmayacak sayıda Rum, İstanbul'u terk etmiştir. Bu sayı, 50.000 Rum'u ifade etmektedir. Ayrıca bu dönemde Bulgaristan ve Rusya'dan yaklaşık 1.200.000 göçmen de Yunanistan'a göç etmiş, bu da Yunanistan'ı her anlamda zora sokmuştur. Bkz. Seçil Akgün, “Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu”, *Üçüncü Askeri Tarih Semineri: Türk-Yunan İlişkileri*, Ankara, 1986, s. 241 vd.

¹⁰⁰ Norveç asıllı Dr. Fridtjof Nansen, Milletler Cemiyeti tarafından, barış görüşmelerinden önce nüfus akışı sonucu ortaya çıkan yeni görüntüyü yerinde incelemekle görevlendirilmişti. Dr. Nansen her iki ülkeyi de izleyerek çözüm yolları bulmaya çalışmıştı. Lozan Barış Antlaşması'na da Lord Curzon tarafından gözlemlerini aktarması için davet edilmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Lozan Barış Konferansı, C.1 s. 118. Ayrıca konunun İngilizce metni için bkz. *Lausanne Conference on Near Eastern Affairs, Records Of Proceedings And Draft Terms Of Peace, 1922–1923*, London, 1923. s.113 ve s. 827

devletler, Yakın Doğu'da halkların iç içe girmişlikten kurtarılmasının barışın kurulmasını sağlayabileceğine ve nüfus mübadelesinin, büyük ölçüde etnik yer değiştirmelerin yaratmış olduğu ağır ekonomik sorunlara bir çözüm bulunmasının en hızlı ve en etkili yolu olduğuna inanmaktadırlar. Her iki hükümet tarafından teminat alan Dr.Nansen, bu konuda, ağır güçlüklerle karşılaşılacağı, çünkü sayıları bir milyondan fazla olan ve kendileri için yabancı yeni bir ülkeye taşınmak için alıştıkları yurtlarından çıkarılacak insanların sınıflandırılmasının, geride bırakmak zorunda kalacakları kişisel mallarının kayıt, değerlendirme ve tasfiyesinin yapılması ve bu mallara karşılık isteyebilecekleri tazminatın ödenmesi sorunları ve gittikleri yerlerde yaşayabilecekleri tüm sorunların içinden çıkılmaz gibi düşünülmesinin normal olduğu, fakat bu mübadelenin yapılmamasının daha fazla sorun çıkarabileceğini ileri sürmüştür. Mübadelenin bir an önce yapılması konusunda ısrarlı olan Dr. Nansen, hemen yapılacak bir mübadelenin, ekonomik yönden de büyük önem taşıdığını arz etmektedir. Çünkü hem Türkiye, hem de Yunanistan, bir sonraki yazın tarım ürünlerini elde etmeyi hayati bir konu olarak belirtmişler ve bundan endişe duymuşlardır. Türkiye için, verimli Trakya topraklarının, 1923'te de her zamanki ürününü vermesi ne kadar önemli ise, tarımcı göçmenlerin bir sonraki yazdan önce, kendi ürünleriyle kendilerini besleyebilmeleri Yunanistan için o derece önemli olmuştur. Durum böyle olunca, nüfus mübadelesi işinin, ya da en azından bir kısmının Şubat sonundan önce, yani ekim yapılmadan önce üç ay içerisinde yapılması zorunlu olmalıydı. Doğu Trakya'nın boşaltılmasıyla burada 300.000 kişiyi barındırabilecek, terk edilmiş köylerin ve tarım için kullanılabilecek her şeyin mevcut olduğu ve dolayısıyla Yunanistan'dan gelen göçmenlerin, bu köylere yerleştirilmesi olanağı vardı. Bütün bu görüşmelerde, gerek Dr. Nansen'in ısrarla, geniş çaplı bir nüfus mübadelesi yapılmasının gerekliliği önerileri ve izlenimleri ve gerekse ilgili diğer devletlerin de bu durumu istemesine rağmen, Lozan barış konferansına, Türk tarafı adına katılan İsmet İnönü, toplanan komisyonda yalnız savaş tutsaklarının mübadelesi konusunun verimli bir şekilde görüşülebileceğini ileri sürmüştür. Çünkü İsmet Paşa için, ileri sürülen konular, azınlıklar sorununun bir parçasıdır ve zamanı gelince görüşülmelidir. O, öncelikle savaş tutsakları sorununu çözmek istemektedir. Bu arada nüfus mübadelesi hakkında, farklı kişilerden, farklı fikirler yükselmektedir¹⁰¹. Türk tarafından Dr. Rıza Nur, "Bu mübadele, benim Türkçülük noktasından en has emelim idi, fakat tarihte görülmemiş bir şeyi nasıl teklif

¹⁰¹ *Lozan Barış Konferansı*, C.1 s. 119 v.d.

edeceğim diye öteden beri düşünüp duruyordum. Şimdi kendi kendine ortaya geldi. Yani gökten düşmüş, “minkudretin” oldu... Türkiye’yi asırlardan beri kendisine zaaf sebebi olan, isyanlar yapan, ecnebi devletlere alet olan unsurlardan kurtarmak, yeknesak Türk yapmak en mühim şeydi...” demiştir. Mübadele fikrinin ortaya atılmasını bir “kudret helvası” olarak değerlendiren Rıza Nur, Dr. Nansen’in böyle bir teklif getirmesine de, İngilizler’in sevk ettiklerini ifade etmiştir. Bunun da, Türkiye’yi, Türk olmayan unsurlardan temizlemek için olmadığını, Hristiyanları kesilmekten kurtarmak fikri olduğunu ileri sürmüştür¹⁰².

Her ne kadar mübadelenin isteğe bağlı olması düşünülmüşse de, bunun da sakıncaları vardı. Lord Curzon, mübadelenin zorunlu olmasının gerekliliğini, bir an önce hem Yunanistan’a gelen göçmenlere ev bulabilmek için, Türkiye’ye gelecek ve tarım mevsimi de gelmeden Trakya’yı dolduracak Türk ve Müslüman nüfusun bir an önce yerlerine yerleştirilmesinin daha iyi olacağı düşüncesiyle açıklamıştır¹⁰³.

Dr. Nansen, “Mübadele işleri ne kadar iyi yürütülürse yürütülsün, bu işlemin ortaya çıkaracağı acılar ve yoksulluklar olacaktır. Ancak bunlar ve katlanılacak fedakârlıklar, mübadele yapılmadığı zaman aynı ahalinin katlanacağı fedakârlıklardan daha az olacaktır.” demiş ve mübadelenin gerekliliğini vurgulamıştır¹⁰⁴.

Dr. Nansen, mübadele konusunu yürütmek üzere, daha önce Yunanistan ve Bulgaristan arasında yapılan mübadelede olduğu gibi, ilgili her iki hükümetin birer temsilcileriyle, Milletler Cemiyeti Meclisi tarafından atanacak iki temsilciden oluşan karma bir komisyon oluşturulması gerekliliğini ifade etmiştir. Daha sonra komisyon, konferansta bulunan üç büyük devletle, Türkiye ve Yunanistan’ın birer temsilcilerinden kurulu ve bir İtalyan temsilcinin başkanlığını yapacağı bir alt komisyonun incelemesine havale edilmesine ve bu alt komisyonun Dr. Nansen’i dinlemesine karar verilmiştir. Ayrıca, bu alt komisyonun incelemesine havale edilen sorunlar da sivil tutsaklar sorunu, savaş tutsakları sorunu ve nüfus mübadelesi olarak sınıflandırılmıştır¹⁰⁵. Yapılan bu

¹⁰² Rıza Nur’un bu ifadesi, Türklerin artık çok canları yandığından, Rumlardan gördükleri eziyetleri artık Rumlara yapacakları konusunda yine Rumların endişesiyle ilgilidir. Rıza Nur, *Lozan Hatıraları*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1999, s. 98 v.d.

¹⁰³ *Lozan Barış Konferansı*, s. 122 v.d.

¹⁰⁴ N. Yücel Mutlu, *Lozan’da Mübadele veya Memleketin Türk Nüfusunun Arttırılması*, Ankara, 2005, s. 122.

¹⁰⁵ İsmail Soysal, *Tarihçeleri Ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları, I*, (1920-1945) TTK Yayınları, Ankara, 1983, s. 177 vd.

tartışmalar sonucunda, 30 Ocak 1923'te "Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavelename ve Protokol" imzalanmıştır¹⁰⁶.

Bu sözleşme ve protokol gereğince, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadeleye girişilecektir. Ayrıca, bu kimselerden hiçbiri, Türk hükümetinin izni olmadıkça Türkiye'ye, Yunan hükümetinden izin olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleşemeyeceklerdir¹⁰⁷. Mübadelede, Batı Trakya'da oturan Müslümanlarla ve nüfusu o zamanlar 120.000'i bulan İstanbul Rumlarına ayrıcalık tanınacak, bunlar mübadele kapsamına alınmayacaktır¹⁰⁸. İstanbul Rumları, 30 Ekim 1918 tarihinden önce de İstanbul Belediye sınırları içinde oturanlar, Batı Trakya Türkleri de 1913 Bükreş Andlaşması'yla tayin edilen sınırın doğusundakiler olarak sayılacaklardır¹⁰⁹. Bu sözleşmede kullanılan "göçmen"(emigrant) terimi, 18 Ekim 1912 tarihinden sonra göç etmesi gereken ya da göç etmiş bulunan tüm gerçek ve tüzel kişileri kapsamaktadır. Yapılacak bu mübadele sebebiyle, Türkiye'deki Rumların ya da Yunanistan'daki Türklerin mülkiyet haklarına ve alacaklarına hiçbir zarar verilmeyecektir ve hangi nedenle olursa olsun, mübadeleye tabii olan bir kimsenin, gidişine engel olunmayacaktır¹¹⁰. Göçmenler bırakıp gidecekleri ülkenin uyrukluğunu yitirecekler,

¹⁰⁶ *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Lozan, (1922-1923)*, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 1973, s.272. Ayrıca bkz. İbrahim Erdal, *Mübadele (Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan, 1923-1925)*, İstanbul, 2006, s. 63.

¹⁰⁷ Bu mübadele kapsamına girenler, Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklu ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklu olanlardır. Antlaşmanın tam metni için bkz. Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, s. 177 vd.

¹⁰⁸ Hale'e göre, bu sayede, savaştan önce, nüfusunun yüzde 20'si gayri müslimlerden oluşan Anadolu, on dokuzuncu yüzyılda başlayan sürecin sonunda yüzde 98'i Müslüman bir toprak haline gelmişti. William Hale, *Türk Dış Politikası, 1774-2000*, (Çev: Petek Demir), İstanbul, 2003, s. 48

¹⁰⁹ Yukarıda geçtiği gibi, Batı Trakya'da oturan Türkler ve İstanbul'da oturan Rumlar için "yerleşmiş"(etabli),ifadesi kullanılmış, fakat bu konu iki ülke arasında büyük sorun haline gelmiştir. Komisyondaki Türk üyeler, İstanbul'da, 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş bulunan Rumların, hukuki sıfatlarının Türk kanunlarına göre tespit edilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu konuda, Türk nüfus kanununda iki kısım ahali vardır; birincisi, bir yerde doğan ve orada oturan kimseler ki bunlara yerli denir. İkincisi, bir memlekette doğmayıp yalnız o memlekete gelip yerleşendir. Bunlar, geldikleri memleketlerdeki kayıtlarını nakletmedikçe yerli sayılmazlar. Rumların çoğunluğu, kayıtlarını yaptırmadıklarından Türk kanunlarına göre yerleşik sayılamamaktadırlar. Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun Hukuk Komisyonu etabli ifadesini 1918'den önce İstanbul'a gelmiş ve nüfusa kayıt olmamış olan Rumların, yerli sayılmasını, bu suretle de mübadeleden ayrı tutulmasını istemiş, ancak müzakere etmiş görünmek için bu nüfusa kayıtlı olmayanların mübadeleye dahil olmalarını, içlerinde emlak sahibi olanların mübadeleden hariç tutulması şartıyla kabul etmiş, sonuçta Yunanlılar lehine bir karar alınmıştır. Konu, daha sonraları Milletler Cemiyeti'ne taşınmış, son olarak 1930 yılında yapılan antlaşmayla, tarih ve doğdukları yere bakılmaksızın gayri mübadil olan İstanbul Rumları ve Batı Trakya Türkleri "etabli"olarak kabul edilmişlerdir. Etabli anlaşmazlığı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Erdal, *Mübadele*, s. 65.

¹¹⁰ Bu maddede (Madde 6) kastedilen, bir göçmenin kesinleşmiş bir hapis cezası ya da henüz kesinleşmemiş bir cezaya çarptırıldığı durumlardır. Bu durumda da, söz konusu göçmen, cezasını çekmek veya yargılanmak üzere, kendisine karşı kovuşturmada bulunan ülkenin makamları tarafından, gideceği ülkenin makamlarına teslim edilecektir.

gidecekleri ülkeye vardıkları andan itibaren, bu ülkenin uyrukluğunu edinmiş sayılacaklardır. Göçmenler, hiçbir vergi alınmadan, her çeşit taşınır mallarını yanlarında götürmekte ya da bunları taşıtırmakta serbest olacaklardır. Her iki ülke, kurulmuş olan Karma Komisyonun¹¹¹ tavsiyesi üzerine, taşıma işlerinde büyük kolaylıklar sağlayacaktır. Taşınır malların tümünü ya da bir bölümünü yanlarında götüremeyecek olan göçmenler, bunları oldukları yerde bırakabilecektir. Bu durumda yerel makamlar, taşınır malların dökümünü ve değerini ilgili göçmenin gözleri önünde saptamakla görevli olacaktır. Göçmenin bırakacağı taşınır malların dökümünü ve değerini gösteren tutanaklar dört örnek olarak düzenlenecek ve bunlardan biri yerel makamlar tarafından saklanacak, ikincisi Karma Komisyona sunulacak, üçüncüsü gidilecek ülkenin hükümetine, dördüncüsü de göçmenin kendisine verilecektir. Ayrıca taşınmaz malların tasfiyesi ile Karma Komisyon görevlendirilmiştir. Ayrıca bu mallara, haklara ve çıkarlara ilişkin tüm itirazlar da Karma Komisyon tarafından kesin olarak karara bağlanacaktır.

Bu sözleşmenin yürürlüğe giriş tarihinden başlayarak bir aylık süre içerisinde, bağıtlı yüksek taraflardan her birinden dört ve I. Dünya Savaşı'na katılmamış devletlerin uyrukları arasından Milletler Cemiyeti Konseyi'nin seçeceği üç üyeden oluşan ve Türkiye'de ya da Yunanistan'da toplanacak olan bir karma komisyon (Muhtelit Mübadele Komisyonu) kurulacaktır. Bu karma komisyonun başkanlığını, tarafsız üç üyeden her biri sıra ile yapacaktır. Ve bu komisyon, kendisine bağlı olarak çalışacak alt komisyonlar kurmaya da yetkili olacaktır¹¹².

Komisyonların toplantılarında kimlerin mübadil olacağı konusu gündeme gelmiş, özellikle de Türkiye'deki Rum Ortodoks tebaanın İstanbul'da kalma isteği ve Batı Trakya Türklerinin durumu doğrultusunda tartışmalar yaşanmıştır ve nihayetinde bunlar mübadele dışında bırakılmışlardır. Fakat Türk heyeti, Yunanistan'dan tüm Müslümanların gönderilmesi konusuyla ilgili olarak Epir bölgesindeki Müslüman Arnavutların da mübadele dışı kalması gerektiğini savunmuştur. Komisyon başkanı Montagna, Türk tarafını desteklemiş ve Arnavutların ırk olarak Türk olmadıkları için,

¹¹¹ Muhtelit (Karma) Mübadele Komisyonu, 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanmış olan mübadele antlaşmasını uygulamak ve bundan çıkacak anlaşmazlıkları çözümlmek için imzacı tarafların tayin edecekleri dörder kişi ile 1914–1918 savaşına katılmamış olan hükümetlerin vatandaşları arasından Milletler Cemiyeti Meclisi'nce tayin edilecek üç üyeden oluşan bir komisyondur. Bkz. Pars Tuğlacı, *Çağdaş Türkiye*, c. 1, s. 652.

¹¹² Karma Komisyonun diğer görevleri ve antlaşmanın tam metni için bkz. Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, s. 177 v.d. Ayrıca bkz. Arı, *Büyük Mübadele*, s. 19 vd.

birinci maddedeki Müslüman kelimesinin yerine Türk- Müslüman kelimesinin getirilmesini teklif etmiş, fakat Yunanistan buna itiraz edince, Epir bölgesindeki Yanya ve yöresinde oturan Arnavut kökenli Müslümanlar da mübadeleye tabi olmuşlardır¹¹³. Yunanistan, Türkiye’de nüfusunu bırakmak istese de, kendi topraklarında kendinden olmayanı, hiçbir Müslüman kitleyi topraklarında istememiştir. Epir bölgesinde yaşayan Müslüman Arnavutların mübadeleye tabii olmaları, tartışmalı olmuştur. Epir’de toplam 312.634 yerleşikten, 17.008’i bu Müslüman gruptur. Lozan görüşmelerinde, Yunanistan resmi temsilcisi Dimitrios Caclamanos, “Yunanistan’ın Arnavut kökenli Müslümanlarının mübadelesine ilişkin herhangi bir niyeti yoktur. Arnavutlar, Epir’de açıkça tanımlanan bölgede oturabilir. Türklerle aynı dine sahip olmalarına rağmen, ulus olarak farklıdır” demiştir. Etnik köken sorun haline gelmiş, İstanbul’daki Karma Komisyon, 14 Mart 1924 tarihinde Epir’de Arnavut kökenli Müslümanların mübadeleden muaf tutulması gerektiğini ifade etmiştir. Kararın uygulanması için üç üyeyi, bölgede araştırma yapmak üzere tayin etmiş, yapılan araştırmalarla, Epir’de oturan Müslümanların büyük çoğunluğunun Türk kökenli olduklarını beyan ettikleri ve mübadeleye dâhil olmak istedikleri sonucu çıkmıştır. Sadece bir kesim Arnavut kökenli olduklarını ve mübadeleden muaf tutulmalarını istemiştir. Türkiye’ye gelmek isteyen bu Müslümanlarda etnik bilincin olmadığı ve kendilerini diğer Arnavutlar ve Türklerden daha Müslüman hissettikleri için, kendi kaderlerini tayin ederken, dinin önemli bir rol oynadığı iddia edilmiştir¹¹⁴. Aslında, Arnavutların Türkiye’ye kabul edilmeleri söz konusu değildir. Fakat tamamen insanî duygularla hareket etmiş olan hükümet, bir kısım Arnavut’u kabul etmiştir. Henüz mübadele resmî olarak başlamadan önce, 1923 yılının Temmuz ayında Arnavutluk ve Yugoslavya hükümetleri içerisindeki 1200 nüfustan oluşan 200 aile Arnavut, Türkiye sınırına kadar gelmiş, fakat Türkiye’nin aldığı karar üzerine sınırdan girmeleri kabul edilmemiştir. Sırbistan’da da aynı muameleyle kabul edilmeyen Arnavutların, sefalet içinde oldukları ve bir kısmının öldüğü, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti’ne bildirilerek, Türkiye’de hükümet tarafından belirlenecek iskân mntıkalarında iskânlarının yapılması teklif edilmiş ve

¹¹³ Mutlu, *Lozan’da Mübadele*, s. 141.

¹¹⁴ Eleftheria K. Manta, “The Çams of Albania and Greek State (1923–1945), *Journal Of Muslim Minority Affairs*, Volume:29, No:4, December, 2009. s. 523 vd.

Türkiye’de hepsinin dağıtılması ve Türkiye’ye alımların sadece bu kafiyeyle sınırlı kalması şartıyla kabul edilmiştir¹¹⁵.

Mübadele dışında bırakılacak bölgelerin sınırlarına ilişkin tartışmalar da olmuş, Türk temsilci heyeti, Rumların kalmalarına izin verilen İstanbul’un sınırlarını, Bostancı ve Pendik’i de içine alarak genişletmeyi istememiş, ayrıca 30 Ekim 1918 tarihinden sonra Anadolu’ya göç etmiş olan Rumların bu bölgede kalmalarına da razı olmamıştır. Buna karşılık, Yunanistan’ın bazı bölgelerindeki Müslüman halklarının mübadeleye tabi olmasını kabul etmiştir. Bu halkların içinde, Arnavutların yanında Çingeneler de vardır. Sonuçta, Komisyon tarafından, Müslüman Türk nüfus çoğunluğunun bulunduğu Mesta ve Struma nehirleri arasında yerleşmiş olanların da mübadele kapsamına girmesi istenmiş, Türk heyeti de bunu kabul etmiş, fakat bu bölgedekilerin göçün en son kafilesi olması istenmiştir¹¹⁶.

Mübadelelerin gerçekleştirilmeye çalışıldığı dönemde, sözleşme gereği mübadeleye tabi olup Yunanistan’a gönderilmesi gereken kişilerden bir kısmı, çeşitli gerekçelere ve mazeretlere bağlı olarak Bakanlar Kurulu tarafından mübadeleden istisna edilmişlerdir. Mübadeleye tabi olmayan gayr-i Müslim erkeklerle, Mübadele Sözleşmesi’nin imza tarihinden önce evlenen ve nikâhlarını belirtilen tarihten önce nüfus kayıtlarına geçiren, Rum Ortodoks kadınların mübadeleden istisna edilmesi kabul edilmiş, gerek Türk, gerekse mübadeleye tabi olmayan gayr-i Müslim erkeklerle evlilik yapmış olan Rum asıllı kadınlar, mübadeleye tabii tutulmamışlardır. Bunun yanında Türk ve Yunan Hükümetlerine nakillerinde zorluklar meydana geleceği için, kimsesiz, sakat (kör vs.) ve hastalıklı olanların mübadelesinin de te’cil edilmesi sağlanmıştır¹¹⁷.

Mübadele işi, Türkiye’de siyasi çevrelerden farklı görüşler içermiş, bunlara karşılık İsmet Paşa, mübadeleyle ilgili, Büyük Millet Meclisi’nde yaptığı konuşmada, *“Arkadaşlar! Türkün ananesi imzaya sadakat ve akdettiği mukaveleye ciddi bir samimiyettir. Bu, bizim yalnız bir ananevi tarihiyemiz değil, bir şiarı siyasiyemizdir. Ne mukâvele yapmışsak, o mukaveleyi yaparken son harfine kadar cidden ve samimen tatbik edeceğimizi düşündük ve onun için muahedatı akdederken çok düşündük, çok münakaşa ettik. Muakavelâtı daha imza ederken tatbik etmemeyi düşünenler kolay imza ederler.*

¹¹⁵ BCA, 030.18.01.01 07.27.4.

¹¹⁶ Mutlu, *Lozan’da Mübadele*, s. 143.

¹¹⁷ Hikmet Öksüz, “Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 48, Cilt: XVI, Kasım 2000, çeşitli sayfalar.

*Demek istiyorum ki, eğer biz memlekette bir kısım halkın mübadeleden istisnasını kabul etmiş isek bu kabulümüz cidden ve hakikaten samimidir... Şimdiden teşrih ettiğim vaziyetin salâhı hakkındaki ümitlerimizi söylüyeyim. Bir defa bu mesele, Yunanistan'ın bizimle hakikaten hüsnü münasebet tesisine karar vermiş olup olmamasına tabidir”*sözleriyle, Yunanistan’la, bu şekilde bir münasebetle barış yapılabileceğine olan inancını açıklamıştır¹¹⁸.

Mübadele antlaşması ile ilgili tartışmalar devam ederken, henüz başlama tarihi ilan edilmeden hazırlıklar başlamış ve mübadelenin tarihine kadar binlerce insan, hem Türkiye’de, hem de Yunanistan’da limanlara yığılmışlardır. Mübadelenin kabul edilmesi gerek Türkler, gerekse Rumlar açısından zor bir sürece girildiğinin ifadesi olmuştur. Birlikte yaşamak ne kadar zor olsa da, yerlerinden yurtlarından ayrılmak kat kat daha zor olmuştur. Aslında, her iki taraf da yurtlarından koparılmalarından sonra bir güvensizlik ve şaşkınlık hali içerisine girmişlerdir. Kendileri için değişen hayat şartlarına uyum göstermek konusunda isteksiz davranmışlardır. Öyle ki, her iki taraf da, 1930 yılı Türk-Yunan antlaşmasına kadar, asıl yurtlarına döneceklerini umut etmiş, hatta kendilerine tahsis edilen yerlerin tapularını bile almayanlar olmuştur. Fakat bu tarihten sonra geri dönme hayalleri de son bulmuştur¹¹⁹.

Türk ve Müslüman nüfus, Türkiye’ye giriş yaptıktan sonra, ülke bir iskân problemiyle karşı karşıya kalmıştır. Yaklaşık 500.000 insanın geldiği göç hareketinden sonra, asıl mesele bunların nakli, iaşe ve geçici barınmaları ve iskânları olmuştur. Devletin işi yalnızca bunlarla da kalmamış, savaştan sonra evsiz kalanlara mesken temin edilmesi, yanan yıkılan evlerin tamirâtı, sağlık sorunları, ekonomik problemler gibi birçok işle uğraşmak zorunda kalmıştır.

1.3 Mübadele İle Türkiye’ye Gelenler Ve İskân Uygulamaları

Mübadele antlaşması henüz yapılmadan, göç hazırlıklarına başlayan Yunanistan’daki Müslümanlar, 1925 yılının sonlarına kadar yaklaşık yarım milyon nüfus olarak Türkiye’ye gelmiş, bu arada Rumlar da Yunanistan’a gitmişlerdir. Mübadele, önemli miktarda bir nüfusun Türkiye’ye getirilmesi yönüyle sevindirici olmuştur. Fakat bunların nakil, iaşe, barınma ve iskân konusunda tüm ihtiyaçlarının

¹¹⁸ İsmet İnönü, Lozan Barış Konferansı, Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri, (Haz: İlhan Turan), Ankara, 2003, s. 190.

¹¹⁹ Renee Hirschon, Mübadele Çocukları, İstanbul, 2005, s. 41.

giderilmesi gerekiyordu. Devlet için ekonomik anlamda büyük bir yük getirecek olsa da, gelenlerin bir an önce üretici haline getirilmesi devletin ekonomisini daha da iyileştirebilirdi. Dolayısıyla hem savaştan dolayı kaybedilmiş nüfus, böylelikle kazanılmış olacak, hem de boş kalan topraklar işlenebilecekti. Mübadeleyle gelenlerin önemli bir çoğunluğunun Müslüman ve Türk olması, ulus devlet olma yolunda da ayrı bir önem arz edecektir.

Yunanistan'ın Selanik, Kavala, Karacaova, Kesriye, Kozana, Kayalar, Langaza, Naslıç, Florina, Drama gibi yerlerden gelen mübadiller, Türkiye'de çeşitli yerlere yerleştirilmişlerdir. Mübadillerin iskân yerlerinin tespiti, mübadiller gelmeye başlamadan önce yapılmış, özellikle Rumlardan kalan malların çok olduğu ve boş arazi bulunan yerler, iskân yeri olarak seçilmiştir.

1.3.1 Mübadillerin Nakledilmesi İşi

Mübadele anlaşması yapılmadan önce dahi Balkanlar'dan göç devam etmiş, bölgedeki sorunlardan kaçan halk, gerek yürüyerek gerekse vasıtalarla yola çıkmışlardır. Bindirme iskelelerine gelinceye kadar, kilometrelerce yol binbir zorluklarla yaya olarak aşılmıştır. Öyle ki, Kayalar, Kozana, Karacaova gibi yerlerden hareket eden göçmenler, Karaferye İstasyonu'na kadar, 40–65 kilometrelik yolu yaya olarak yürümüşlerdir¹²⁰. Zaten mübadele başlamadan önce yaklaşık bir milyon Rum Yunanistan'a gitmiş, buralarda henüz evlerinden ayrılmamış Türk evlerine yerleştirilmiştir. Evlerinden çıkarmak için yapılan tahriklere dayanamayan Türkler, soluğu limanlarda almıştır. Bu tahriklerin yoğun olduğu Drama ve Kavala'dan göçmenlerin getirilmesi konusunda İcra Vekilleri Heyeti tarafından, Tevfik Rüşdü Bey'e yazılan bir yazıda, bu yerler halkının öncelikli olarak tercih edilmesi istenmiştir¹²¹.

Muhtelit (Karma) Mübadele Komisyonu'nun oluşturduğu Selanik, Kavala, Drama, Hanya ve Kandiye'deki tali komisyonlar, hem göçmenlerin mallarını, hem de hangi yörede, ne ile uğraştıklarını belirleme işini üstlenmiştir. Bu iki görevi de mübadillerin iskânları için çok önem teşkil etmektedir. Gerek göçmenlere ait olan malların, gerekse mesleklerinin tespiti ile daha kolay ve yerli yerince iskân

¹²⁰ Kemal Arı, İzmir'den Bakışla Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri, Lozan'dan Kabotaja, Deniz Ticaret Odası Yayınları, İzmir, 2008, s.113.

¹²¹ BCA, 030.10 123.874.15.

yapılabilecekti. Fakat çalışmaların tam anlamıyla ve zamanında yapılamaması dolayısıyla, daha doğru bir ifadeyle göçmenlerin de bu işler için zaman bırakmayıp limanlara yığılmasıyla, hem taşınma, hem de iskân konusunda zaman zaman sorunlar çıkmıştır. Öncelikle 14.358 nüfus Ayvalık’a gelmiş, bunlardan 7011 nüfus dağınık bir halde, Mübadele Komisyonu’nun göreve başlamasından sonra Türkiye’ye giriş yapmıştır. Mübadele işlerinin tam olarak başlamadığı zaman, sevkiyat dağınık halde yapılmıştır. Türkiye’ye gelenlerin mallarının kıymetini belirleyen beyannameler verilmediği gibi, mübadillerin yanlarına almak istedikleri mallara da, Rumlar tarafından el konulmuştur¹²².

İnsanların limanlara yığılması, nakliye işinin deniz yoluyla yapılacağına açık bir göstergesi olmuştur. Bu işi denizyoluyla yapmak, hem ucuz hem de pratik olacaktır. Çünkü, denizyolu daha kestirme bir yol, dolayısıyla daha masrafsız ve taşımayı kolaylaştıran özelliklere sahipti. Taşıma işi ise vapurlarla yapılacaktı. Bu nedenle, vapur şirketlerine, Sevkiyat Müdüriyeti tarafından bir ihale açılmış, “Münakaza şeraiti” adıyla, ihale konusundaki yükümlülükleri açıklamıştır. Bu yükümlülükler arasında, Yunanistan’dan gelecek olan Müslüman göçmenlerin Selanik’ten Tekfurdağı’na, Kalikratya’dan İstanbul ve Mudanya’ya; Kavala’dan gelenlerin İstanbul, Zonguldak, Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, İzmit, Tekfurdağı, Gelibolu, Bandırma ve Burhaniye’ye; Girit ve Kandiye’den Mersin, Silifke, Marmaris, Bodrum, Gökabad, Göllük, Ayvalık, Çanakkale ve Erdek iskelelerine boşaltılması söz konusu olmuştur. Taşıma ücretleri için herhangi bir tahsisat ayrılmadığından ücret veremeyecek fakir göçmenlerin dışında, taşıma ücretlerini göçmenlerin kendileri verecektir. İnsan, hayvan ve eşya için ayrı tutarlarda ücret alınacak, nüfus başına 100 kg. eşya ücretsiz taşınacak, 8 yaşına kadar olan çocuklardan ücret alınmayacak, taşınma esnasında halkın dinlenmesi sağlanacak ve vapurlara tatlı su depoları konulacaktır. Taşınma işinden elde edilen gelirlerin yüzde 20’si Hilal-i Ahmer’e bağışlanacak, hükümet hiçbir vergiyi kabul etmeyecektir. Açılan ihaleye İtalyan, Yunan, Ermeni ve Türk vapur birlikleri katılmış, ilk olarak İtalyan Lloyd Triestino Vapur Kumpanyası ihaleyi kazanmıştır. Fakat henüz işgalden çıkmışken, Türk yerine yabancı bir kumpanyaya bu ihaleyi vermek, dolayısıyla bu yolla, ulusal sermaye birikiminin ülke dışına aktarılacağı konusu, tepki toplamış, çeşitli girişimler sonunda İtalyan şirketinin kazanmış olduğu ihale iptal edilmiştir. İhale, Seyr-i

¹²² BCA, 030.10 123.875.8.

Sefain İdaresi ile Türk Vapurcular Birliğine verilmiştir. Bu idarenin, tonajı 2000 den fazla olan 6 vapuru mevcuttur. Diğer vapurlarının tonajı ise, çok küçüktür¹²³.

Limanlara yığılan insanların, mal bildirim işlerini tamamlamadan taşınma işlerine başlamışlardır. Şehir ve kasabalardan gelen göçmenler, liman kentlerine demiryolları vasıtasıyla gelmişlerdir. Fakat kırsal kesimden gelen çiftçilerin, liman kentlerine ulaşabilmesi zorluklarla olmuştur. Çünkü bu çiftçi göçmenler, yanlarında hayvan, tarım araç ve gereçlerini de beraberlerinde getirmek istemiş, dolayısıyla eşek, at veya öküz arabalarıyla ailelerini ve eşyalarını taşımışlardır. Selanik, Kavala liman kentleri Makedonya bölgesi için, Kandiye, Hanya ve Resmo liman kentleri ise Girit için ırkap(indirme, bindirme, yükleme) iskelesi olarak kullanılmıştır¹²⁴.

İrkâp iskelelerinde işleri yoluna koymak üzere, Muhtelit Mübadele Komisyonu ve Türk hükümeti tarafından ara komisyonlar oluşturulmuştur. Aç ve perişan halde umulmadık bir kalabalıkla yola çıkan göçmenler için nakliye işleri henüz düzenlenmemiştir. Bu durumda, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yardımlarına ihtiyaç duyulmuş ve cemiyetle yapılan anlaşma gereğince, ihraç iskelelerinde ve vapurlarda, cemiyette görevli olan doktorlar çalışmaya başlamış, vapur ve iskelelerdeki doktorlar, gelen mübadillere, bulaşıcı hastalıklara karşı bir önlem mahiyetinde aşı yapmışlar, göç bölgelerine giden seyyar doktorlar da bölgedeki halkın aşılmasının yanında, iaşelerini de karşılamışlardır¹²⁵. Aşılama işi ise göçmenler, henüz Yunanistan'da iken indirilecekleri iskeleler göz önüne alınarak yapılmış, limanlarda kalan göçmenlere gıda, giyim, ilaç, odun ve kömür yardımı yapılmıştır¹²⁶.

Nakliye işi, 1923 Kasım ayından itibaren başlamış, mübadele, çoğunlukla deniz yoluyla yapılmıştır. Taşıma işini üstlenen kuruluşun elinde bulunan ve mübadeleyle Türkiye'ye göçmen taşıyan vapurlar; Gülcemal, Akdeniz, Reşit Paşa, Kızılırmak, Şam, Giresun, Ümit, Gülnihal, daha küçük çapta olanlar ise, Bahricedit, Altay, Gelibolu, Bandırma, İnebolu, Nimet, Canik, Millet ve Ereğli'diydi¹²⁷. Kırzâde, Arslan ve Kartal vapurları da mübadeleyle görevli vapurlar arasındaydı¹²⁸. Vapurlar oldukça eski ve

¹²³ Arı, Büyük Mübadele, s. 37 v.d.

¹²⁴ Mustafa Hatipler, s. 70.

¹²⁵ Erdal, *Mübadele*, s.128.

¹²⁶ Hatipler, s. 70.

¹²⁷ BCA, 030.18.01.01 8.43.12.

¹²⁸ *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, 29–30 Kanun-ı Sani 1924.

aslında bu iş için çok da uygun olmamasına rağmen Türkiye'ye aittir. Bu vapurlardan durumu en iyi olan Gülcemal vapurudur.

Selanik'te limana yakın bir yerde kurulan çadırlarda bulunan halk, vapur sıralarının kendilerine gelmesini günlerce bekledikleri olmuş, iaşeleri karşılanmaya çalışılmışsa da yeterli olmamış, bazı hastalıklar da zuhur etmiştir. Nihayetinde, gerekli kontroller yapıldıktan sonra vapur sırası gelenler, Türkiye'ye doğru hareket etmiş, hükümet vapurların durumunu takip etmiştir.

Çetin kış şartlarından dolayı, komisyon tarafından, göçmenlerin bir an önce nakillerinin yapılmasına karar verilmiş ve mübadelenin resmen 10 Kasım 1923 tarihinde başlayacağı belirtilmiştir. Yola çıkan göçmenler, her türlü taşınabilir mallarını yanına alabilmektedir. Yunanistan'da bırakılan taşınmaz malların değerini ise, Muhtelit Mübadele Komisyonu'na bağlı talî komisyonlar belirleyecektir¹²⁹. Mübadillerin terk edeceği ya da yanlarında götürebileceği mallar ile ilgili kurallar ve bu malların tasfiyesi ve kıymetlerinin belirlenmesine dair esaslar, “*Mübadele Sözleşmesi*” ile belirlenmiştir. Buna göre: mübadiller her çeşit taşınır mallarını beraberlerinde götürmekte veya naklettirmekte serbest olacaklar ve bu sebeple kendilerinden herhangi bir vergi alınmayacaktır. Ancak “*emval-i menkûlelerinin tamamını veya bir kısmını beraberinde götürmeye kudretiyab olamayacak olan muhacirîn*” bunları mahallerinde bırakabilecek, bu halde bırakılacak olan malın bir envanteri çıkarılarak değeri, mal sahibi mübadilin gözü önünde belirlenerek bir zabıt varakası düzenlenecektir. Dört nüsha olarak düzenlenecek olan bu belgenin bir tanesi, “*memurin-i mahalliye nezdinde*” kalacak, biri tasfiye işlerini yürütecek olan “*Muhtelit Komisyon'a*”, diğeri mübadilin “*hicret ettiği memleketin hükûmetine*”, ve sonuncusu da “*muhacire*” verilecektir. Bu belge, mübadillerin Türkiye'ye getirmeleri gereken en önemli belge niteliğini taşımaktadır. Komisyonun görevinin, ilgili mal sahibine, bulunduğu ülkenin hükûmeti emrine bıraktığı mallara karşılık borç tutarını gösteren bir belge vermesi ve mübadilin, gittiği ülkede, elindeki belgede gösterilen miktarda, mal alma hakkına sahip olması kabul edilmiş olmasına rağmen, taşınmaz malların tasfiyesi ve bu malların kıymetlendirilmesi işi, Türkiye'de uygulamaya geçince, karmaşık bir durum ortaya çıkmıştır¹³⁰.

¹²⁹ Arı, “Mübadele Göçmenlerini Türkiye'ye Taşıma Sorunu”, s. 32.

¹³⁰ Ercan Çelebi, “Mübadillerin Yunanistan'daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.5, S.12, İzmir, 2006, s. 37 vd.

Göçmenler için Yunanistan'da yapılan işlemlerden birçoğu uygulanamamıştır. Gidecekleri iskân yeri belli olan göçmenlerin, vapurlara nereden binip, nerede ineceği belirlenmiştir. Bunu da Selanik, Kavala ve Girit'te oluşturulan beşer kişilik bir heyet yürütmüştür. Fakat göçmenlerden bazıları gidecekleri iskân mıntıkasını beğenmeyip, başka yerlere de gitmeye kalkınca, bir iç iskân problemi baş göstermiştir. Bütün bu sorunlarla, 1923 yılının sonuna kadar, Girit, Kavala, Drama ve Selanik'ten toplam 60.318 göçmen Türkiye'ye getirilmiştir¹³¹.

Kışın şiddeti, göçmenleri zor durumda bırakmış ve yapılacak işleri sekteye uğratmıştır. Hilal-i Ahmer, Selanik'te çok şiddetli bir kış olduğu için, oradaki göçmenlere İmdad-ı sıhhi ve sevk heyetleri tarafından odun ve kömür dağıtılması için tahsisat verilmesini, Hilal-i Ahmer depolarında mevcut 40 bin kilo kömürü dağıtmak için Hilal-i Ahmer kongresinden izin talep edileceğini bildirilmiştir¹³². Bu arada, Selanik'teki şiddetli soğuklardan dolayı göçmenlerin telef olduğu söylentilerine karşılık, Muhtelit Mübadele Komisyonu Türk Heyet-i Murahhası, bir telgraf göndererek bu konudaki haberlerin doğru olmadığını ve Selanik Müslümanları arasında soğuktan dolayı hiçbir telefata olmadığını, Hilal-i Ahmer'in sıcak çorba ve elbise dağıttığını ifade etmiştir¹³³.

Mübadele İmar ve İskân Vekili Necati Bey, Selanik, Kavala, Girit, irkab heyetleri aracılığıyla gönderilen mübadeleye tabii göçmenlerin 1924 yılının Ocak ayında 29096 nüfus olduğunu, Mübadeleye tabii olmadığı halde 867 nüfusun da Türkiye'ye geldiğini ifade etmiştir. Yani toplam 29963 kişi Türkiye'ye giriş yapmıştır. Göçmenlerin bir kısmı, Türk vapurlarıyla, bir kısmı da trenle naklölünmüştür. 1077 nüfus Samsun'a, 6619 nüfus Trakya'ya, 1952 nüfus Karesi'ye, 7363 nüfus İzmir'e, 5478 nüfus Bursa'ya, 2245 nüfus İstanbul'a, 2321 nüfus İzmit'e, 2439 nüfus Konya'ya, 343 nüfus Sivas'a ve 126 nüfus Kastamonu'ya sevk edilerek iskân edilmişlerdir. Bunlarla beraber, büyük ve küçükbaş 20990 adet hayvan da naklölünmüştür. Göçmenlerin vapurlarla nakilleri esnasında imkânların elverdiği ölçüde istirahatları sağlanmış, ihtiyarlar, hastalar ve loğusalar için kamaralar tahsis ettirilmiş, sağlıklarına özen gösterilmiştir. Göçmenlerin, soğuktan korunması için harcanmak üzere tahsisat ayrılmış ve göçmen tespitine göre mıntikalarına dağıtılmıştır. Göçmenler ihraç

¹³¹ Arı, "Mübadele Göçmenlerini Türkiye'ye Taşıma Sorunu", s. 34 vd.

¹³² *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Kanun-ı Sani 1924.

¹³³ *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Şubat 1924

iskelelerine vardıkları zaman, hemen misafirhanelere nakledilmiş, istirahat ve sıhhatleri temin edilmeye çalışılmıştır. İskân mahallerinde yardıma muhtaç 22804 nüfus iâşe edilmiş, ve talimat gereğince misafirhanelerde gerekli işlemleri yapıldıktan sonra iskân mahallerine sevk edilerek iskânları yapılmaktadır. Bunların müstahsil hale girebilmelerini temin eden çift hayvanâtı ve alat-ı ziraiye ait talimatnâmeler hazırlanarak mıntıkalara gönderilmiş, bu tertibatı görmek ve tamamlamak vazifesiyle Merkez İaşe Şubesi Müdürü, Ragıp Bey mıntıkalara memur edilmiştir¹³⁴.

Sonuçta, Yunanistan'dan Türkiye'ye taşınan göçmenler, gerek Seyr-i Sefain İdaresi'ne ait vapurlarla, gerekse Şark Şimendifer Kumpanyası'na ait trenlerle gelmiş, 1924 yılının sonuna kadar nakliye işi bitmiştir¹³⁵.

Mübadil kabilelerinin Türkiye gelmeye başlamaları, milli duygularla ve heyecanla karşılanmıştır. Öyle ki, 28 Teşrin-i Sani 1923 tarihli Ahenk gazetesi, bu olayı, *“Artık geliyorlar. Kurtularak, kurtarılarak geliyorlar. Her şeylerini, henüz babalarının, henüz toprağa kalbolmayan şehitlerinin kanlı cesetlerini terk ederek geliyorlar. Onları, hürmetle, muhabbetle, şefkatle karşılayalım. Bağrımıza basalım. Çok acı görmüş ruhlarına teselli olalım. Zalim ve den'i düşmanın kahırlarıyla harab olanların ruhlarına teselli olmak en büyük saadettir. Gelenler din, ırk kardeşlerimizdir”* diyerek dile getirmiştir¹³⁶.

1.3.2 Mübadillerin Yerleşim Yerlerinin Tespit Edilmesi

Türkiye Cumhuriyeti kurtuluş mücadelesinden sonra, nüfusu homojenleştirme ve Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklarda zulme uğrayan kendi soyundan, insan kitlelerinin nakli, iaşelerinin sağlanması, barındırılması ve üretici haline getirilerek kalıcı iskânlarını sağlamakla yükümlü olmuştur. Bunun için iyi planlanmış bir iskân politikasına ihtiyaç vardır. Geçmişte de iskân konusunda deneyimler yaşanmış, fakat bazı yanlış uygulamalardan dolayı hezimetle sonuçlanabilmiştir.

İskân ve Teâvün Cemiyeti adı altında, insanî ve sosyal bir amaçla, mübadele işleri için, hükümete yardımcı olmak üzere kurulan bir cemiyetin, genel kongresinde,

¹³⁴ *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Şubat 1924.

¹³⁵ Arı, “Mübadele Göçmenlerini Türkiye'ye Taşıma Sorunu”, s. 46.

¹³⁶ Kemal Arı, “İlk Mübadil Kafilesi İçin İki Gazete Haberi”, *Mübadele Dergisi*, S.1, Samsun, Kasım 2003, s. 15.

cemiyet, mübadele ve iskânın başarılı olması için, şehirlerden köylere kadar, genel bir teşkilatın olması gerektiğini savunmuştur¹³⁷.

Cemiyetin ifadelerine göre; “93 Harbi ve Balkan Savaşları’ndan sonra gelen, iki milyon Müslüman nüfus, iklim ve zirai şartlara bağlı olarak yerleştirilemediği için yüzde seksenini helak olmuş, iskân şartlarının uygun olduğu yerlerde de yerleştirilen muhacirler, yerli halkla sorunlar yaşamış, muhacirler için 15 milyon lira tahsisat verildiği halde, Edirne’de iki köyden başka hiçbir şey yapılmamıştır¹³⁸.

Mübadele konusunda, hükümetin kararına göre, gelecek muhacirlerin daha ziyade köylerde, iskân ve refahlarını sağlamak düşünülürken, Anadolu’da emvâl-i metrukenin yüzde sekseni, şehirlerde ve aksine Rumeli’de de aynı nispette köylere dir. Yani Rumların yüzde sekseni, şehirlerden gitmişken, Müslüman muhacirlerin yüzde sekseni, köylerden geleceklerdir. Bu durumda, köylülerin şehirlerde iskân edilmesine mecbur kalmacaktır. Cemiyetin bu konudaki düşüncesi ise, şehirlerdeki emval-i metrukenin bir kısmıyla, Müslümanlara ait çiftliklerin kendi rızalarıyla mübadelesini yaparak, bu arazilerin gelecek köylü muhacirlere tahsis edilmesidir¹³⁹. Bu durum, İktisat Kongresi’nde, “memleketimize gelmiş ve gelecek muhacirlerin muntazam bir usul ile idaresi ve geldikleri memleketin iklim ve arazisi ve ziraat usulleri ve mahsulâtının neveleri nazar-ı dikkate alınarak, ona göre iskânları ve bilhassa hali arazisi müsait olan Türk köylerine tevzileri” kabul edilmiştir¹⁴⁰. Mübadeleyle gelenlerin çoğunun çiftçi olduğunu düşünülürse, bunlara uygun yerlerde yani köylerde arazi verilmesi zaruridir. Arazi temininin yanı sıra, mübadillerin, Türk köylerine dağıtılmaları, sosyal ve kültürel açıdan da olumlu bulunmuştur.

İskân meselesinde en önemli üç şey, iklim, zirai şartlar ve yerli halka sorun çıkarmamaktır. Eğer iklim şartları uygun olmazsa, yapılan emekler heba olacaktır. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra, Urla ve Çeşme havalisine yerleştirilen, Bosna muhacirleri bağları ve zeytinlikleri yakmışlar, sonra da hastalığa tutularak kırılmışlardır. Aynı zamanda, Drama ve Kavala’dan gelen tütüncüler, zeytin çıkaran Edremit ve

¹³⁷ Hakkında mazbatadan başka bir bilgi yoktur. *İskân ve Teavün Cemiyeti, Umumi Kongre Mübadele Encümeni Mazbatası*, 24 Eylül 1339 (1923), s.1

¹³⁸ *İskân ve Teavün Cemiyeti*, s. 1.

¹³⁹ *İskân ve Teavün Cemiyeti*, s.5

¹⁴⁰ Afet İnan, İzmir İktisat Kongresi, 17 Şubat- 4 Mart 1923, TTK, Ankara, 1989, s. 30.

Ayvalık civarına iskân edilmişlerdir. Böyle bir durumda ne kendileri, buralardan faydalanabilmiş, ne de devlete bir faydaları olmuştur¹⁴¹.

Rumeli'den ve adalardan gelecek muhacirler başlıca iki sınıftır. Birinci sınıf; şehirliler ve kasabalılar, ikinci sınıf ise köylüler ve çiftçiler olarak ayrılmışlardır.

Birinci sınıf- eşraf, Tüccar, ikinci sınıf, muhtelif şekillerde ziraatla ve ağnamcılıkla uğraşmaktadır.

Rumeli'den ve adalardan önemli miktarda gelen dülgerler, duvarcılar, marangoz ve taşçılar, genellikle, ülkenin kurtarılmış yerlerine yerleştirilir ve inşaatlarda çalıştırılırsa, hem yerli halkın faydasına olacağı ve hem de bu işlerde çalışanların, alacakları yevmiye ile geçimlerini sağlayabilecekleri ve harabelerin onarılmasına hizmet edecekleri ifade edilmiştir.

Edirne vilayetinde, Müslüman nüfusun artması ve memlekete askeri ve siyasi menfaat sağlayacak olan Drama ve Siroz'dan gelmesi beklenen 170.000 nüfustan kırk bini tütün çıkan Edirne tehcir mıntıkalarına; 60.000'i Samsun ve Bafra havalisine; 70.000'i, Manisa, Akhisar, Muğla, Milas, Kuşada, Değirmendere, Torbalı, Söke, Ödemiş ve diğer tütün çıkan İzmir vilayeti havalisinde iskânlarının daha iyi olacağını ifade etmiştir. Ayrıca Selanik vilayeti dâhilinden gelecek olan 130.000 ahalinin 40.000'i Bursa vilayeti tehcir mıntıkalarına; 50.000'i İzmir, Menemen, Bergama, Alaşehir, Salihli, Nazilli, Isparta, Burdur sancak ve kazalarına ve 40.000'i İzmit, Çatalca sancaklarıyla İstanbul'a iskânları, iklim ve ziraate göre çok uygun olacaktır. Manastır vilayetinden gelenler için de Amasya ve Tokat vilayetlerinin uygun olduğu ileri sürülmüştür.

Selanik ahalisinin bir kısmı, Kavala, Siroz, Drama, Yanya, Hanya, Kandiye, Midilli, Limni kasabaları halkından bir kısmının önceden beri ticaretle uğraştıkları için, bu tüccarların İstanbul, İzmir, Bursa, vesair ticaret şehri ve kasabalarında ikamet etmeleri, hem Rum ve Ermenilerin bıraktığı ticaret boşluğunu doldurması açısından, hem de memleketin iktisadi hayatına hizmet etmesi açısından oldukça önemli görülmüştür.

Girit, Midilli, Sakız, Limni ve diğer adalarla Preveze, Kesendire, Katrin ahalisi zeytincilik, bağ ve bahçecilik konusunda iyi oldukları için, bunların Edremit, Ayvalık,

¹⁴¹ İskân ve Teavün Cemiyeti, s.5

Çeşme, Karaburun, Urla, Kuşada ve havalisine iskânları da uygun görülmüştür. Rumeli ve adalar halkının Adana, Silifke, Antalya, Sivas menâtıkına tevzi ve iskânı kesinlikle olmadığını ileri süren cemiyet, bu görüşünün gerekçesini; “*Buraların şerait-i ekalimiyesi geleceklerin sıhhat ve selametini tehlikeye düşürür. Sivas tamamen yayla, diğer yerler de çok sıcaktır. Bu bölgeye zaruretle gelen muhacirler nüfusça ziyat vererek başka başka yerlere yerleştikleri tecrübelerle anlaşılmıştır*” şeklinde açıklamıştır.

Yapılan hesaplarda, Selanik’ten 280.000, Manastır’dan 140.000, Yanya’dan 6.000 ve diğer adalardan 50.000 bin olmak üzere yaklaşık 500.000 Müslüman nüfusun mübadeleye tabi olacağı ve Anadolu’ya geçeceği düşünülmüştür. Edirne ve diğer vilayetlerde, Anadolu’dan mübadeleye ve tehcire tabi olan Rum ve Ermeni nüfus miktarı, 420.000 Rum ve 50.000 kadar da Ermeni’dir. Rumeli Adalardan gelecek nüfusu İslamiyeyi beş yüz bin kabul idersek mübadeleye göre seksen bir İslam nüfus fazla çıkar, şeklinde ifade edilmiştir¹⁴². Aslında bu hesaba göre, emval-i metrûkeler, gelecekler için yeterliydi. Fakat kimin, nerede iskân edileceğinin tespiti oldukça zor olmuştur.

Mübadiller geldikten hemen sonra çalışmalara başlanmış, daha önce yaşanan kötü tecrübelerin yaşanmaması, iskânın yerli yerince yapılması için gerekli hazırlıklar yapılmıştır. Mustafa Kemal, 1 Mart 1924 yılında mecliste yaptığı konuşmada, “*Uhuvvet icabından olan mübadele-i ahali icraatı devam etmektedir. Hükümeti Cumhuriyet birçok müşkülât ile beraber mevsimin de şedaidiyle mücadele etmek mecburiyetinde kaldı. Buna rağmen memleket dâhilindeki nakil ve iskân işleri mebzul vesaitin israfına mal olan geçmiş senelere nispetle kıyas kabul etmeyecek derecede hüsnü cereyan etmektedir. Yani vatandaşlarımızdan bir kısmı mühimini daha şimdiden maişetlerini bizzat tedarik edebilecek vaziyete getirilmişlerdir. Mübadele işlerinde daha iktiham etmek mecburiyetinde olduğumuz müşkülât büyüktür. Bu mesele ile Milletimiz cidden ve yakından alâkadardır*”¹⁴³ demiştir.

Yerleşim yerlerini belirlemek, görünürde gerek göç eden nüfus, gerek aile ve gerekse tahsis edilecek hanelerin sayılarının tespit edilmesiyle kolayca çözülebilecek bir işti. Ayrıca, Rumlardan kalan mallar da, giden nüfusun gelen nüfusa oranıyla, iskân işi

¹⁴² İskân ve Teavün Cemiyeti, s.6 vd.

¹⁴³ Kazım Öztürk, Türk Parlamento Tarihi, TBMM III. Dönem, 1927 – 1931, C.II, TBMM Vakfı Yayınları, Nu. 9, s. 1014.

için yeterli sayıda görünmekteydi. Fakat, hükümetin tek sorunu, mübadil göçmenler değildi. Bunların yanında, önceden gelip yerleşmiş, harikzedeler, Balkan muhacirleri, vilayat-ı şarkiye mültecileri de vardı. Üstelik mübadele işine hazırlıklar tamamlanmadan başladığı için, yerleşim yerlerinin belirlenmesi, ivedilik arz ettiğinden fevren belirlenmişti¹⁴⁴.

17 Temmuz 1923 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti tarafından tasdik edilen kararnamede, yerleşim alanları belirlendikten sonra gelecek olan mübâdillerin sayıları ve geldikleri yerlere göre 8 iskân bölgesi, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından belirlenmiştir. Bu dönemde henüz Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kurulmamıştır. Mübadiller geldikleri yöreye göre tütüncü, çiftçi, bağcı ve zeytinci olarak gruplandırılmıştır. Buna göre;

1. Drama ve Kavala'dan gelen 30.000 tütüncü, Samsun ve çevresine,
2. Serez'den gelen 20.000 tütüncü, 15.000 çiftçi ve bağcı ile 5.000 Zeytinci, Adana ve çevresine,
3. Kozana, Grebene, Naslıç ve Kesriye ahalisinden 2.500 tütüncü, 15.000 çiftçi ve bağcı ile 5.000 zeytinci, Malatya ve çevresine,
4. Kayalar, Karaferye, Vodine, Katerin, Alasonya, Langaza, Demirhisar, Gevgilinin'in bazı köyleri, Yenice, Vardar ve Karacaabat ahalisinden 3.000 tütüncü, 25.000 çiftçi ve bağcı ile 15.000 zeytinci, Amasya, Tokat ve Sivas'a,
5. Zeytüncü, Drama, Kavala, Selanik ve ahalisinden 4.000 tütüncü, 20.000 çiftçi ve bağcı ile 40.000 zeytinci, Manisa, İzmir, Menteşe, Denizli ve çevresine,
6. Kesendire, Poliroz, Sarışaban, Avrethisar, Nevrekop ve ahalisinden 20.000 tütüncü, 55.000 çiftçi ve bağcı, 15.000 zeytincinin Çatalca, Tekirdağ, Karaman, Niğde ve çevresine,
7. Preveze ve Yanya ahalisinden 15.000 zeytinci, 40.000 çiftçi ve bağcı, Antalya ve Silifke çevresine,
8. Midilli, Girit ve adalar ahalisinden 30.000 çiftçi ve bağcı ile 20.000 Zeytincinin, Ayvalık, Edremit ve Mersin çevresine yerleştirilmesi planlanmıştır¹⁴⁵.

¹⁴⁴ İskân Tarihçesi, Hamit Matbaası, 1932, s. 16.

¹⁴⁵ İskân Tarihçesi, s.18.

Daha sonra, Meclis'te yapılan görüşmeler ve Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin çalışmaları sonucunda Türkiye, ihtiyaç dolayısıyla, on iskân bölgesine ayrılarak, bölgelerin sınırları belirlenmiştir. Buna göre¹⁴⁶;

Birinci Bölge: Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Amasya, Tokat Çorum

İkinci Bölge: Edirne, Tekfurdağı, Gelibolu, Kırkkilise, Çanakkale.

Üçüncü Bölge: Balıkesir vilâyeti.

Dördüncü Bölge: İzmir, Manisa, Aydın, Menteşe, Afyon.

Beşinci Bölge: Bursa.

Altıncı Bölge: İstanbul, Çatalca, Zonguldak.

Yedinci Bölge: İzmit, Bolu, Bilecik, Eskişehir, Kütahya.

Sekizinci Bölge: Antalya, Isparta, Burdur.

Dokuzuncu Bölge: Konya, Niğde, Kayseri, Aksaray, Kırşehir.

Onuncu Bölge: Adana, Mersin, Silifke, Kozan, Ayıntab, Maraş.

Bu bölgelerin oluşturulmasında daha çok verimli ve boş bölgeler etkili olmuştur. Bu bölgeler arasında olmayan vilayetlere de iskân yapılmış, fakat genellikle iskân bölgeleri adı geçen vilayetler olmuştur.

1.3.3. Mübadillerin İaşe Ve Barınma Sorunları

Göçmenler, terk ettikleri ve ya terk etmek zorunda kaldıkları yerlerde işini, malını ve mülkünü bırakıp gelmişlerdir. Bunların bir an önce yerleştirilip, çalışmaya başlamalarının sağlanması, hem göçmenler, hem de devlete daha fazla ekonomik yük olmamak açısından gereklidir. Göçmenlerin çalışmaya ve üretmeye başlamaları için öncelikle barınma ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir.

Halk, bulundukları yörede, mübadele uygulaması henüz yapılmadan önce, çok kötü bir durumlara düşmüşlerdir. Ot ile ve yörede doğadan topladıkları başka şeylerle gıda gereksinimlerini karşılamışlardır. Bunlarla ilgili taşıma söz konusu olduğunda, artık bitmek üzere oldukları hissedilmektedir. Bunları kurtarmak için, henüz taşımaları yapılmadan önce, 30.000 lira gibi bir parayla, İmdad Sıhhi heyeti buralara gönderilerek

¹⁴⁶ Arı, Büyük Mübadele, s. 53.

ve bunların hayatlarının kurtarılması için çalışmıştır. Bu yörelerin insanları, ölüme mahkûm bir durumda memleketlerinden çıkarılmıştır.

Doğal olarak taşınma esnasında ve göç sırasında, bu hastalıklı ve zayıf bünyeli insanlar, göç koşullarının doğal etkileri altında diğer göçmenlere oranla daha çok kayıp vermek zorunda kalmışlardır. Yine Selanik'in kuzeyinde, çeşitli yangın yerlerinden adeta oyuklar içinde barınmaya mahkûm halde bırakılan otuz bin kadar insanın da taşınmaları hiç de kolay olmamıştır. Bu aşamada Hilal-i Ahmer Cemiyeti Mübadele ve İmar İskân Vekâleti ortaklaşa, İmdad-ı Sıhhi heyetleri aracılığıyla, olabildiği ölçüde, yollara dökülen bu düşkün insanlara barınma, beslenme ve sağlıkla ilgili konularda yardım elini uzatmaya çalışmışlardır. Kozana'da 1.500, Karaferye İstasyonu'nda 1.000, Ahdova'da 1.000 kişiyi ağırlamaya ve barındırmaya yeterli üç misafirhane kurulmuştur. Çadırlardan oluşan bu misafirhanelerde, sıcak yemek ve ekmek servisleri yapılmış, hasta olanların tedavileriyle uğraşmıştır. Hilal-i Ahmer Selanik İmdadı Sıhhi heyeti tarafından, kent çevresinde, Kireç Köyü tarafındaki Kara Hüseyin yöresinde, 5.000 kişiyi ağırlamaya yeterli ve sağlık için elverişli çadırları olan, büyük bir misafirhane kurulmuştur. Çevrede bulunan arı ve temiz su kaynakları, karma komisyonun Türk Murahhas Heyeti'ne verdiği 1500 drahmi harcanarak, misafirhaneye aktarılmıştır¹⁴⁷.

Türkiye'ye gelenler için ise durum farklı olmamıştır. İhraç iskelelerinde, konaklama yerlerinde ve hatta iskân bölgelerindeki mübadillerin geçici süre barınmaları için açılacak misafirhânelerin açılma şartları ve idaresi hakkında hükümler içeren, "*Misafirhâneler Talimatnâmesi*" 28 Kasım 1923 tarihinde kabul edilmiştir. Mübadiller için çıkarılan talimatnâme'ye göre¹⁴⁸;

- 1- Muhacirler için ihraç iskelelerinde, konak yerlerinde ve iskân mıntıkalarında olmak üzere, muhacirlerin miktarının önemine göre geçici veya daimî misafirhâneler yapılacağı,
- 2- Misafirhâne yapımında boş askerî kışla, resmî ve hayır kuruluşlarından faydalanılacağı gibi, metruk binaların elverişli olanlarının tahliye veya ihtiyaç halinde kiralama suretiyle de dışarıdan temin olunacağı, yer ve mevsime göre de çadır ve baraka da kullanılacağı,

¹⁴⁷ Arı, Türk Ticaret-i Bahriyesi, s. 114.

¹⁴⁸ BCA, 272. 12 40.42.3, *İskân Tarihçesi*, s. 19 vd. ayrıca bkz. Erdal, *Mübadele*, s. 112 vd.

- 3- Misafirhânelerde her aileye bir oda ayrılmasına dikkat edileceği, eğer koğuş ise aralara perde konularak, aile veya akrabasının bir arada olmasının sağlanacağı,
- 4- Terk edilmiş yerlerden ve askerden yatak, yorgan vesaire gibi eşyalar temin edilerek, her odaya karyola konulacağı, eğer karyola yetersiz kalırsa, ot veya minder gibi araçlar ile insanların taş ve toprak üzerinde kalmasına meydan verilmeyeceği,
- 5- Misafirhanelerde her odaya veya koğuşa büyüklüklerine göre soba veya mangal verileceği, bunların yakacaklarının da tedarik edileceği,
- 6- Koğuş ve odalara yeterli miktarda lamba verileceği, bunlar için de petrol ayarlanacağı,
- 7- Misafirhanelerin muntazam olması ve havadan veya yağmurdan etkilenmemesinin sağlanacağı,
- 8- Misafirhanelerin genel sağlık kurallarına uygun olması sağlanacağı,
- 9- Misafirhanelerde su tesisâtının olmasına ve başka yerden su temin edilmemesine dikkat edileceğine, su tesisâtı olmayan oda ve koğuşlarda musluklu fiçılar veya uygun kaplar bulundurulacağı,
- 10- Özellikle ihraç iskelelerinde büyük misafirhanelerde Hilâl-i Ahmer tarafından, onar yataklı birer revir açılarak, tıbbî ilaç ve tıbbî malzeme bulundurulacağı,
- 11- Misafirhaneye gelen muhacirin, mıntika müdürüne bağlı bir memurun nezaretinde veya komisyon belgesiyle kabul edileceği, geliş tarihleri, memleketi, aile ve aile reisi, nasıl çıktıkları, nereye gidecekleri kaydedilen muhacirlerin buradayken doğum ve ölümlerinin de kaydedileceği,
- 12- Hademelerin her zaman temizliğe dikkat edecekleri, helâların, ilaç ve kireç dökülerek sıhhî bir şekilde korunacağı,
- 13- Misafirhanelerde güvenlik için yeteri kadar polis veya jandarma bulundurulacağı,
- 14- Muhacirler misafirhanelerde en fazla üç gün kalarak, bu süre içerisinde sıcak yemek, çay gibi iaşeleri, Hilâl-i Ahmer ve hamiyet sahibi kimseler tarafından temin olacağı, buna imkân bulunamayacak yerlerde ise, iaşelerinin hükümet tarafından karşılanacağı ifade edilmiştir.

Talimatnameye göre, misafirhanelerde, bir misafirhane memuru, bir kâtip ve hesap memuru, bir ambar memuru ile üç veya beş hademe ve ayrıca her misafirhanede, Hilâl-i Ahmer'den bir tabip, yemek memuru ve Sıhhiye memuru bulundurulacağı, Hilâl-i Ahmer teşkilatının olmadığı yerlerde bu işi mahallî sıhhiye memurlarının yapacağı belirtilmiştir. Misafirhane memurları misafirhanelerin temizliğinden, idaresinden, demirbaş malların kayıt ve muhafazasından, depo mallarının harcanmasından mıntika müdürlerine, mahallî iskân ve imâr komisyonlarına karşı sorumlu tutulmuştur.

Gelen göçmenler öncelikle misafirhanelerde barındırılmış, geldikleri yerlerin iklim ve hayat şartlarına uygun yerlere yerleştirilmek üzere iskân olunacakları vilayetlere sevk edilmiştir. Çeşitli iskelelerde 10.850 yataklık misafirhaneler temin edilmiş, göçmenlerin her türlü ihtiyaçları öncelikle buralarda karşılanmıştır. Türkiye'ye gelen göçmenlerin istirahatları için, İstanbul Ahırkapı'da bir kısmı karyolalı olmak üzere, 2000 kişilik, İplikhane'de 1000 kişilik iki büyük misafirhane, Çanakkale'de her türlü levazımı tamamlanmış, sobaları kurulmuş, 300 yataklık bir misafirhane tesis edilmiştir. Erdek iskelesinde 7 binadan oluşan 1000–1500 kişilik, Samsun'da 3000 kişilik, Kalikratya'da 300 yataklık, Göllük iskelesinde 300, Bodrum'da 200, Marmaris'te 200, Fethiye'de 500 yataklık misafirhaneler açılmıştır. Mersin'de bir fabrikanın tamiraty yapılarak, odaları ailelerin yerleşmesine uygun olacak şekilde bir misafirhane haline getirilmiştir¹⁴⁹. İzmir'e gelen mübadiller, Klazumen (Urla) misafirhane ve karantinasına yerleştirilmişlerdir¹⁵⁰. Bundan başka, karadan Trakya'ya gelenler için Karaağaç'ta 1000 kişilik, Gelibolu'da 500 yataklık birer misafirhane tesis olunmuştur¹⁵¹. Kurulan bu misafirhaneler, 1925 yılında mübadeleye tabi olarak gelenlerin nakilleri bittikten sonra tedricen kapatılmış, başka kurumlara bırakılmıştır¹⁵².

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, göreve başladıktan sonra, mübadeleyle ilgili tüm sorumlulukları üzerine almış, göçmenlerin iskân bölgelerine yerleştirilmeden önce iaşelerinin sağlanmasına da, Hilal-i Ahmer yardımıyla çalışmıştır. Türkiye'ye gelecek muhtaç göçmenlerin, tahaffuzhanelerde, yollarda, misafirhanelerde ve iskân

¹⁴⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Kanun-i Sani 1924.

¹⁵⁰ Arı, "İlk Mübadil Kafilesi İçin İki Gazete Haberi", s. 14.

¹⁵¹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Kanun-i Sani 1924.

¹⁵² Cahide Zengin Aghatabay, *Mübadelelerin Mazlum Misafirleri, Mübadele ve Kamuoyu 1923–1930*, İstanbul, 2007, s. 116.

bölgelerinde iaşelerinin ne şekilde ve ne kadar süreyle karşılanacağı, iaşenin cins ve miktarına ait bir kararname kabul edilmiştir¹⁵³.

368 sayılı Mübadele, İmar ve İskân Kanunu'na göre, mübadeleye tabii olarak gelenlerin iskelelerde ve iskânlarından itibaren iki ay olmak üzere, mahallerinde iaşelerine karar verilmiştir¹⁵⁴. Vekâlet, hem bütçenin azlığından hem de gelen mübadillerin sayılarının fazla olmasından dolayı, bu süreyi iki ayla sınırlı tutmuş, mübadillerin iskânlarının yapılması ve bu iki ay zarfında üretici haline gelecekleri düşünülmüştür. Fakat iki ay gibi kısa bir süre içerisinde mübadillerin, kendilerini geçindirecek kadar geliri olan bir iş bulmaları, çiftçilikle uğraşanların ise hasatlarını alıncaya kadar gelir sağlamaları imkansız olmuştur. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, bu iki aylık iaşe süresinin, hasat zamanına kadar uzatılması ve şayet bütçeden masraf yapmak mümkün değilse bile, yardıma muhtaç mübadillere, daha sonra ve birkaç yıl içerisinde tahsil edilmek üzere iaşe yardımı yapılmasını istemiştir¹⁵⁵. İki aylık iaşe sonrası için yapılacak iaşe masraflarının kısa sürede karşılanması için, çiftçilerden ilk hasatta, diğer esnaftan da 6 ay zarfında tahsil olunması kararı alınmıştır¹⁵⁶. 1924 yılının Mayıs ayı raporlarına göre, 66.326 nüfus Türkiye'ye giriş yapmış, bunlar arasında yardıma muhtaç olanlardan, 19.145 nüfusun iaşeleri sağlanmış ve daha önce iaşe edilen 13.636 nüfusun, kanunen iaşe müddeti son bulduğu için iaşeleri kesilmiştir. İskân mahallerinde muhtaç olan 39.668 nüfusun iaşesine de devam edilmiştir. Mübadeleye tabi ahali arasında muhtaç oldukları doğrulananların iskân mahallerinde mahsulleri oluncaya kadar iaşelerine devam edilmesi ve bunlardan yetim ve dul ile kimsesiz kadın ve acizlerin iaşe süreleri darüleytamlara ve darülacezelere sevk edilmiş, dul ve kimsesiz kadınların da kendilerini iaşe edebilecek hale gelinceye kadar kanun gereğince iaşelerine devam edilmiştir¹⁵⁷. İaşe sorunu, 885 sayılı kanunda da belirtilmiş, yardıma muhtaç olanlara iki ay bedava, iki aydan sonrası için ise borçlanma yoluyla iaşeleri sağlanmıştır.

1.3.4 Mübadele Sonucunda Türkiye'ye Gelenler Ve Yerleştirildikleri Yerler

Rumlar'ın Yunanistan'a göç etmesiyle, Müslüman halka yaptığı baskılar yüzünden mübadele resmi olarak başlamadan göç etmesi gereken bölgeler öncelikle

¹⁵³ *İskân Tarihçesi*, s.18.

¹⁵⁴ *Düstur*, V, Üçüncü Tertip, Ankara, 1948, s.165.

¹⁵⁵ *BCA*, 030.10 123.877.7.

¹⁵⁶ *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Şubat 1924.

¹⁵⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, 19 Haziran 1924.

Midilli ve Girit adalarındaki Müslümanlardır. Midilli ve Girit adalarından, Müslümanları Tür Büyükelçi Adnan Bey'in, Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Heyeti'nden¹⁵⁸ ricası üzerine, Girit'teki Müslümanların halini görmek ve yardım etmek amacıyla iki memuru, Atina ve Girit'e göndermiştir. Bu memurlar, Girit'te limanlarda bulunan Müslümanlardan üç dört bin kişinin yardıma muhtaç bir halde olduğunu görmüşlerdir. Ekim ayından sonra, Müslümanların emlak ve arazisini icar edememeleri ve derhal memleketi terk etmeleri hakkında bir kararnâme çıkarılmıştır. Bu mübadeleye kadar, Girit'te ertelenmesi ve gerçekten yardıma muhtaç olanların, hükümet tarafından iaşelerinin sağlanması için gerekenin yapılacağı konusu da rapor edilmiştir¹⁵⁹.

Bu dönemde, Midilli'deki Müslüman halka yapılan eziyet ve sıkıntılar göz önüne alınarak, nakillerinin ertelenmesi sefaletlerine sebep olacağı için, Türkiye'ye nakillerine hemen müsaade edilmiştir. Bu konuda, Hariciye Vekili'nin Bakanlar Kurulu'na gönderdiği yazıda, *“Yunaniler tarafından Midilli adası ahali-yi İslamiyesi hakkında reva görülmeyen mezalim ve tazyikat hakkında der-saadet murahhaslığıyla Dâhiliye Vekâlet-i Celilesi'nden ve İzmir vilayetinden varid olan malumat üzerine, bunların bir an evvel, memleketimize nakillerinin temini zımında sebk iden işara cevaben, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâlet-i Celile'sinden varid olan tezkerede mübadele başlamadan evvel Müslümanların muhaceretleri hiçbir vechle münkazi-i müstelzim olamayacağından, şimdiye kadar olduğu gibi daha bir müddet sabr ve intizar eylemeleri ve Hilal-i Ahmer'ce Midilli'de toplanan halk arasında bulunan muhtacine mümkün olan yardım ve muavenetin ifası lüzumu bildirilmiş, keyfiyet der-saadet murahhaslığına izbar edilerek Hilal-i Ahmer'ce ahali-yi mezkureye azamî muavenette bulunulmasının temini ve diğer taraftan tazyikat-ı mezkureye nihayet verilmek üzere, Yunan hükümeti nezdinde teşebbüsât-ı şedide ihrası rica edilmiştir... denilmiştir*¹⁶⁰. Yazışmalardan anlaşılacağı gibi Yunanlılar, mekânlarını boşaltmaları için Müslüman halka dayanılmaz mezalimde bulunmuşlardır. Rumların adada yaptıkları zulüm ve eziyetler, telgraflarla Türkiye'ye bildirilmiştir¹⁶¹.

Ayvalık'a iskânları düşünülen, Midilli'den gelecek göçmenler için, devlet, öncelikle miktarları, durumları ve ne suretle sevk edilecekleri hakkında bölgeden bilgi istemiş, nakillerinde herhangi bir mahzur bulunmadığını gerekli yerlere iletilerek,

¹⁵⁸ Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti.

¹⁵⁹ BCA, 030.10 123.873.12.

¹⁶⁰ BCA, 030.10 123.873.4.

¹⁶¹ BCA, 030.10 123.873.9.

mübadeleye tabi bu halkın hemen nakillerinin yapılması ve Hilal-i Ahmer'in gelecek olan bu göçmenlere yardımda bulunması gerektiği bildirilmiş,¹⁶² gidecek yerleri Ayvalık ve Edremit olarak belirlenmiş olan bu halkın, derhal, Ayvalık limanına çıkarılmasının gerekliliği ifade edilmiştir¹⁶³.

Midilli'den gelecek olan ilk kafilе göçmenlerle, özellikle, Samsun'daki Rum muhacirlerin mübadelesi de söz konusu olmuştur. 28 Eylül 1923 tarihli bir belgede, Atina'dan Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Heyeti'ne gelen bir telgrafta, Yunanistan'da Rumları yerleştirecek yer kalmadığını, ancak Samsun'daki Rumların geleceği vapurlarla Midilli'deki mübadeleye tabi Müslümanların gönderilmesine izin verildiği takdirde yapılabileceği ileri sürülmüştür. Ayrıca, Şark-ı Karib Heyeti, Samsun'a gelecek Müslüman göçmenlere, Samsun'da beş on gün kadar işlerini temin edeceğine dair söz vermiştir. Bu durum, Hariciye Vekâleti'ne iletilmiş ve Hariciye Vekâleti, bu şekilde bir mübadeleye uygun görerek kabul etmiştir¹⁶⁴. Türkiye temsilcisi Adnan Bey'in, Amerikan yardım heyeti başkanıyla yaptığı bir görüşme sonucunda, Yunanistan'ın, Midilli'den çıkarılan Müslümanlara karşılık, aynı sayıda Rumların Samsun ve Trabzon'dan alınarak, Preveze'ye nakledilmesini düşündüğünü, Midilli'de göçmenleri gemilere bindirmek için Yunan hükümetinin kendilerinden kayık ücreti dahi almamasını temin edeceği, Samsun'da da hükümet tarafından hiç olmazsa kayıkçıların vurgunlarına engel olunarak, makûl bir fiyatla malları nakletmelerinin temin edilmesini rica ettiği gibi, Ayvalık'a göçmen getirecek Yunan gemilerinden, sıhhiye ve fener rûsûmunun aranılmamasını da rica etmiş, bu durum Hariciye Vekâleti aracılığıyla Bakanlar Kurulu'na iletilmiştir¹⁶⁵. Yunanistan, artık kendi ülkesine giren -kendilerinin deyimiyle- mülteciler için yer bulamamış, buradaki yerli Müslüman halkı göçe zorlamıştır. Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun Türk temsilcisi Tevfik Rüşdü Bey, özellikle Samsun'daki Rumlarla Midilli'deki Müslümanların mübadelesinin emr-i vaki olarak kabul edildiğini ileri sürmüştür¹⁶⁶.

Yunanistan, bir taraftan kendi ülkesindeki Müslümanları göç etmeye zorlarken, bir taraftan da Türk topraklarındaki Rumların Yunanistan'a sevkîyatında sorun çıkarmaktadır. Dolayısıyla, Türk tarafında Rumların sevkîyatı konusunda büyük

¹⁶² BCA, 030.10 123.874.5.

¹⁶³ BCA, 030.10 123.873.12.

¹⁶⁴ BCA, 030.10 123.873.5.

¹⁶⁵ BCA, 030.10 123.873.12.

¹⁶⁶ BCA, 030.10 123.874.7.

zorluklar yaşanmaktadır. Göç hazırlıkları yapan Rumlar, sürekli olarak İstanbul'a yığılıyorlardı. Daha mübadele resmen başlamadan, 1923 yılının ilk aylarında, 25.000 Rum, Karadeniz sahillerinden İstanbul'a doğru vapurlarla yola çıkmış, bunlar Selimiye Kışlası, boğazdaki diğer kışlalar ve Fransızlardan kalan Ayestefanos barakalarına yerleştirilmiş, bir kısmı da vapurlarla Yunanistan'a doğru hareket etmiştir. Yunanistan'la resmî olarak girişimlerde bulunulmuşsa da, Yunan hükümeti, sevkiyattan vazgeçmiş, dolayısıyla Rum göçmenler sevk edilememiştir. Bundan dolayı, Karadeniz'deki Erkan-ı Harbiye Başkanlığı'na bir yazı gönderilerek, sevkiyat sağlanamadığı için, İstanbul'a göçmen gönderilmemesi istenmiştir¹⁶⁷. Bütün bunlara rağmen, Türk tarafı, hiçbir zorluk çıkarmadan, Midilli'deki halkı getirmek için çaba sarfetmiştir.

23 Ekim 1923 tarihinde Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Heyeti, Midilli'deki Müslümanların tahliye işlemleri hakkında bir rapor yayınlamış, bu raporda, toplam 7024 Müslüman'ın taşınabilir mallarıyla birlikte tahliye edildiğini bildirmiştir. 602 at ve katır, 74 sığır, 87 eşek, 921 koyun ve 136 keçiyi de, Müslümanlar yanlarında götürebilmişlerdir. Müslümanların Midilli'den ayrılacakları limanlar, bu raporda belirtilmiş, pasaporta gerek duyulmamış, vergilerin tamamından muaf tutulmuşlardır. Mahsulleri tarlada kalan göçmenlerin mallarını satmalarına izin verilmemişken, mahsullerini hasat etmiş, ambarlarda bekletenlerin, bu mahsullerin satışının yapılmasına izin verilmiştir. Mal varlıkları olanların mallarını satmalarına veya kiraya vermelerine de izin verilmemiştir. Sadece evde kullanmak üzere bölgeden çıkarılan zeytinyağı için vergi konulmamıştır. Ayrıca, göçmenlerin üzerlerine aldıkları altınlara dokunulmamıştır. Midilli'den ayrılacak göçmenlerin güvenliği için jandarma eşlik etmiştir. Bu şekilde yola çıkan Midilli Müslümanları, Ayvalık'a geldikleri zaman Kaymakam ve doktor tarafından karşılanmış, gemilerden iner inmez aşılama yapılarak, yerleşecekleri evlere gitmeden önce çeşitli okul binaları, barakalarda sığınmış ve Ayvalık kaymakamlığı, yardıma muhtaç halka ekmek dağıtmıştır¹⁶⁸.

Ayrıca, Bakanlar Kurulu tarafından, Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'ne gönderilen 23 Ekim 1923 tarihli bir yazıda, Ayvalık'a nakledilen Müslümanların iskân ve iaşelerine, metruk binaların tamiratlarına dair gerekli olan tahsisatın gönderildiği ve bu bölgedeki emval-i metruke zeytinliklerinin de bu göçmenlere dağıtılması istenmiştir.

¹⁶⁷ BCA, 030.10 123.872.11

¹⁶⁸ Raporun tamamı için bkz. BCA, 030.10 206.406.8.

Midilli halkının zeytin mahsulâtını yerinde bırakarak, Ayvalık'a nakillerinin başlaması üzerine, oradaki mahsullerine karşılık, Edremit'te müzayedede bulunan emval-i metruke zeytin mahsulâtının satılmaması ve ihale edilmiş olanların da anlaşmanın fesh edilmesi suretiyle ve fuzuli işgal edilmiş evlerin de tahliye edilerek gelecek göçmenlere dağıtılması istenmiştir¹⁶⁹.

Midilli'den gelecek olan göçmenlerden büyük bir kısmı Ayvalık'a yerleşirken bir kısmı da, hayat şartları ve zirai şartların daha uygun olduğu gerekçesiyle, Karesi vilayetine bağlı olan Burhaniye'ye iskânlarını istemiş ve bu istekleri kabul edilmiştir¹⁷⁰.

Girit'te başlayan siyasi buhrandan ve isyanlardan sonra, İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya devletleri amiralleri tarafından, bütün Girit halkına, Fransızca ve Rumca ilan edilmiş, 4 Ocak 1898 tarihli bir beyannamede, adada bulunan Türk-İslam halka, can, mal ve namuslarının emniyet altına alındığından, terk ettikleri evlerine korkusuzca tekrar dönebileceklerinden bahsedilmiş ise de, bu tarihten Lozan Antlaşması'nın mübadele ile ilgili hükümlerinin tatbik tarihine kadar, Müslümanlara yapılan taciz şiddetini artırarak devam etmiştir. Müslümanlar, evlerine girememiş, çiftliklerinin hâsılatından mahrum bırakılmış, ev eşyalarını satmak zorunda kalmışlardır. Mübadele günlerinde, gemilerine bindikleri zaman, kimilerinin ceplerinde az miktarda para varken, kimileri ise parasız yola çıkmışlardır. Anlaşıldığı üzere, 1896 yılından itibaren Girit'teki Müslüman halka yapılanlar, nüfus mübadelesine kadar da devam etmiştir. Öyle ki Tahmiscizade'nin ifadesiyle; *Girit'te kalan 30.000'den fazla Müslümanı muhakkak bir katliamdan kurtarmış tek bir tedbir varsa, o da mübadele mukavelenamesi olmuştur. Bu tedbir, Girit Müslümanlarının sadece memleketlerinden kaldırılıp Türkiye'ye nakledilmeleri demek değildir. Bu sözleşme sayesinde Girit Müslümanları doğrudan doğruya ölümü hayatla değiştirmişlerdir*¹⁷¹.

Girit'te, 1911 nüfus sayımında, yaklaşık olarak 28.000 olan Müslüman nüfus, 1923 yılındaki Türk-Rum mübadele anlaşması gereğince Türkiye'ye gelmiştir. Girit'ten gelen Müslüman göçmenler, Midilli ve diğer adalardan gelenler ile birlikte Ayvalık, Edremit, Mersin ve civarına yerleştirilmişlerdir. 1924 yılında gelen 314.052 nüfus içinde, 13.975 nüfus Kandiye'den ve 8.837 nüfus, Hanya'dan Anadolu'ya gelmiştir¹⁷².

¹⁶⁹ BCA, 272.11 16.68.2. BCA, 030.10 123.875.2.

¹⁷⁰ BCA, 030.10 123.874.19.

¹⁷¹ Tahmiscizade, *Girit Hatıraları*, s. 47 vd.

¹⁷² Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*, s. 268.

Bir kısım Giritli mübadilin de İzmit-Darıca'ya iskân edilmesi kararlaştırılmış, fakat Darıca'ya iskân edilecek olanlar, oradaki evler, askeri kıta tarafından işgal edildiği için iskân edilememiştir. Evlerin tahliye edilmesi için gerekli emirler verilmiş, emval-i metruke olmayan yerlerde yeni evler yapılmıştır¹⁷³.

Girit'ten gelen Müslümanlar, en çok dil konusunda zorluk çekmişlerdir. Çünkü adada Rumca konuşanlar, Anadolu'ya geldiklerinde yabancılık çekmişler ve dışlanmışlardır. Mübadele suretiyle Anadolu'ya gelecek Giritliler, Tahmiscizade'nin ifadesiyle *“aziz Türkiye'mizin şefkatine sığınmış kılıç artığı Girit Türkleri arasında mevcut, mahdut sayıda köylülerin Türkçe konuşamamaları hususu, Anavatandaki bir takım zümreler tarafından pek haksız, pek insafsız bir şekilde eleştirilmiştir”*¹⁷⁴.

Mübadeleyle gelenler, iskân yerlerine gönderilmiş, yoğun olarak bazı vilayetlere yerleştirilmişlerdir. Bu vilayetler, genellikle Trakya, Karadeniz ve Ege bölgelerinde kısmen de Marmara ve İç Anadolu bölgelerinde yer almış, Rumların yoğun olarak bulunduğu ve dolayısıyla mübadeleyle boşalan yerler, iskân merkezleri olmuştur.

1.3.4 1. Bilecik

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, Bilecik mintikadaki iskân durumunu araştırmış, İzmit, Bilecik, Eskişehir ve Kütahya'da arazi, hane, iskân olunan arazi, evsiz ve köyde ikamet edecek göçmenlerin nüfuslarının yani bölgenin iskân kabiliyetinin ne kadar olduğunun tespitine çalışmıştır. Vilayete gönderilen yazıda, 350 hanede 1345 nüfus yerleştirilmiş, açıkta kalanlar için öncelikle mevcut çadırlardan istifade edileceği, sonradan bölgeye gelecekler için ise, gerekli baraka ve çadır mevcudunun tespit edilip sağlanacağı, dul kadın ve çocuklara yardım edileceği, her zaman göçmen kabilelerine memurların eşlik edeceği ifade edilmiştir. Vilayetteki hanelerden bir kısmı, Ermeni emvalinden olup bir kısmı da devlet daireleri ve jandarma tarafından işgal edilmiş durumdadır. Vekâlet, bölgedeki fuzuli işgallerin de tahliye ettirilmesini istemiştir.

Bilecik vilayetine gelen mübadil göçmenler, Rum ve Ermenilerden kalan emval-i metrukelere yerleştirilmiştir. Vilayet tarafından, Bilecik merkezde, 268 nüfus, 16 Rum emval-i metrukesine, Söğüt kasabasında 582 nüfus, 41 Rum emval-i metrukesine,

¹⁷³ *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Haziran 1924.

¹⁷⁴ Osmanlı Devleti'nin, idareleri altındaki Rumların ana dillerine dokunmamaları ve Müslümanların, evlendikleri yerli Rum kadınların, doğan çocuklarına Rumca öğretmelerine kayıtsız kalmaları, köylerde Müslüman ve Hristiyan halkın bir arada yaşamalarına imkân tanınması, Girit'teki Müslümanların Türkçe'ye vakıf olamamasına neden olmuştur. Türkiye'ye gelen Girit mübadilleri, “gâvur”olarak bile değerlendirilmişlerdir. Tahmiscizade, *Girit Hatıraları* s. 31

Yenişehir kasabasında 473 nüfus, 22 Ermeni emval-i metrukesine, Gölpazarı'nda 328 nüfus, 11 Rum emval-i metrukesine, Türkmen karyesinde, 200 nüfus, 52 Rum, 55 Ermeni emval-i metrukesine, Osmaneli kazasında 520 nüfus, 58 Rum ve 59 Ermeni emval-i metrukesine yerleştirilmiştir. Vezirhan mezrasında da toplam hane sayısı 74 olarak verilmişse de, iskân edilen nüfus belirtilmemiştir. Bu verilere göre, Bilecik vilayetinde toplam 2371 nüfus, Ermeni ve Rumlar'dan kalan 388 hanede iskân edilmişlerdir. Ayrıca Kızıldamlar köyünde de 163 nüfus iskân edilmiştir¹⁷⁵. Ortalama 6 kişilik bir aile olarak düşünüldüğünde hemen herkesin açıkta kalmadığı görülmektedir. Bunlardan başka gelecekler için iskân mahalli olarak düşünülen Muradça köyünde yaklaşık olarak 300 adet hanenin mevcut olduğu ve bunlardan 150 adedinin tamire muhtaç, 145 adedinin ise harap olduğu bildirilmiştir. Bölgeye gelenler Kılıkış ve Karacaova göçmenleri olup, Kızıldamlar ve Vezirhan'da iskân edilenler böcekçilikle meşguldürler. Bölgedeki Küplü köyündeki hane sayısı önceden 800 iken, hiç ev kalmamış, köyde 3 adet Rum çiftliği ve yeterli miktarda arazi olduğu halde, barınacak yer olmadığı için burada iskân yapılmamıştır. Yeniceköy'e de arazi taksimi ve köy inşası için bir heyet gönderilmiştir. Bilecik'teki tamire muhtaç evlerin inşası için, 5.000 lira tahsisat, mıntika müdürüne gönderilmiştir. Ayrıca, Yenişehir kazasında, toplam 81 hane, gerek Rum ve Ermeni, Müslüman hanelerinde, hanlarda, vakıflara ait binalarda iskân edilmişlerdir. Parası olan bazı göçmenler, civar köyler tarafından inşa ettirilen 50 adet zeminlik veya kulübeyi satın olarak kazada yerleşmişlerdir¹⁷⁶.

1.3.4 2. Trabzon

Trabzon vilayeti dâhilinde çok sayıda Rum emval-i metrukesi olduğu halde Rumlar, bu bölgeyi terk etmeden önce, Türklerin evlerini tamamen yakıp yıktığından dolayı sağlam kalan emval-i metrukelere yerli halk yerleşmiştir. Ayrıca, Trabzon ve kazalarının geçim kaynakları ve arazileri de iskân için yetersiz görülmüştür. Bu yüzden, Trabzon iskân bölgesi olabilecek bir vilayet olmamasına karşın, başlangıçta iskân mıntikalarına dâhil edilmemiş olsa da, kısa bir süre sonra, hükümet tarafından, birinci iskân mıntikasına dâhil edilmiştir. Trabzon'un iskân mıntikası olarak belirlenmesinde, daha önce bu bölgede Rumların yaşamış olmaları etken olmuştur. Fakat bu belirleme yapılırken, bölgenin geçim kaynaklarının darlığı düşünülmemiştir. Trabzon'a gidecek

¹⁷⁵ BCA, 272.14 78.44.12.

¹⁷⁶ Belgede, göçmenlerin adet olarak kaç hanede iskân edildikleri belirtilmiştir. Göçmenler, tanesi 35,6 liradan 41 adet kulübe satın almışlardır. BCA, 272.14 78.44.12.

olan göçmenlerin büyük kısmı tamamen boşalan Maçka'ya iskân edileceklerdir. Dolayısıyla Maçka kaza olarak kalacak, fakat yeterli geçim kaynakları olmadığından, buraya gelen göçmenlerde işsizlik, dolayısıyla eşkıyalık ve soygunculuğun baş gösterecek olması dönemin basınında endişeyle karşılanmıştır¹⁷⁷. Nisan 1924 tarihinde, Trabzon'dan çıkan 3300 Rum nüfusa karşılık, 1700 kişilik göçmen kafilesi gelmiş, bunlar Akçaabat'a sevk edilmişlerdir¹⁷⁸. Halk tarafından karşılanan göçmenlerin iskânı için, 40 ev ve bir okul binası boşaltılmıştır¹⁷⁹. Bu göçmenlerin masrafları için Vekâlet, Trabzon İskân Müdüriyeti'nin emrine 10.000 lira göndermiştir¹⁸⁰. Çoğu kadın ve çocuklardan oluşan göçmenlerin, sürü sahibi ve yaylacı olduklarını, Akçaabat'ın ise tütün ziraatına elverişli bir yer olduğundan, bunların köylere veya Gümüşhane'ye iskânlarının daha doğru olacağı ileri sürülmüştür. Göçmenler de, Kavala Mübadele Komisyonu'nu şikâyet etmiş, sürülerinin Balıkesir'e gittiğini, kendilerinin de Balıkesir'e gitmeyi istediklerini bildirmişlerdir. Göçmenler, Vekâlet'in bu isteklerine karşılık vermediğinden dolayı, onar-yirmişer kişilik kafilelerle, gerek kara gerek deniz yoluyla Balıkesir'e gitmişlerdir. Gülcemal vapuruyla 282 mübadil, kendi paralarıyla geri dönmüş, Vekâlet müfettişleri tarafından bölgede yapılan incelemelerde, göçmenlerin bu bölgede barınamayacağı anlaşılmış, göçmenlerin bir kısmı, Safranbolu'ya, bir kısmı da, Kelkit'e gönderilmiştir. İlk iskân teşebbüsünün başarısız olmasından dolayı, Akçaabad'a bir daha göçmen sevk edilmemiştir¹⁸¹. Serfice, Naslıç, Yenişehir, Yanya, Drama, Selanik ve Girit'ten gelen mübadiller, Balık pazarı, Çömlekçi, Ayasofya, Kemerkaya, Kasım ağa ve Yeni Cuma mahalleleri ile merkez köylerden Hoskirasya ve Soğuk su ile Of, Maçka ve Sürmene kazalarında iskân edilmişlerdir. Trabzon'da kalanlara şehirde ev ve dükkân tahsis edilirken, köylerdeki göçmenlere tefvizen arazi verilmiştir¹⁸². 1923 – 1933 tarihleri arasında 77 hanede 393 mübadile 77 ev, 65 dükkân, 590 dönüm tarla verilmiştir¹⁸³.

1.3.4 3.Samsun

¹⁷⁷ Mesut Çapa, "İstikbal Gazetesine Göre Trabzon'da Mübadele ve İskân", *Atatürk Yolu*, C.2, S. 8, Ankara 1991, s. 633 vd.

¹⁷⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Nisan 1924.

¹⁷⁹ Çapa, "İstikbal Gazetesine Göre Trabzon'da Mübadele ve İskân", s. 635.

¹⁸⁰ Nedim İpek, Mübadele ve Samsun, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 73.

¹⁸¹ Çapa, "İstikbal Gazetesine Göre Trabzon'da Mübadele ve İskân", s. 637.

¹⁸² İpek, Mübadele ve Samsun, s. 74.

¹⁸³ Geray, Türkiye'den Göçler, Ek Tablo.

Samsun Drama ve Kavala'dan gelen mübadiller için, iskân yeri olarak ayrılmış, devlet, bu konuda hemen uygulamaya geçmiştir. 1924 yılının Ocak ayında Drama'dan gelen 34 nüfus¹⁸⁴, yine aynı tarihlerde 27 hanede 116 nüfus¹⁸⁵, hemen Samsun'a sevk edilerek, burada yerleştirilmişlerdir. 20 Nisan 1924 tarihine kadar Samsun'a 23000 mübadil gelmiş, bunlardan 2000'i Samsun merkezde, 5200'ü Samsun dâhilinde, 15800'ü Tokat, Amasya ve Ordu vilayetlerine gönderilerek iskân edilmişlerdir. 1924 yılının Ağustos ayına kadar Samsun'a gelen 59000 göçmenden 9000'i Bafra ve Alaçam'a, 1200'ü Çarşamba'ya ve 10000'i Samsun'a yerleştirilecek, 29000 nüfus da Trabzon, Ordu, Giresun, Tokat, Yozgat, Amasya ve Çorum vilayetlerine sevk olunmuştur¹⁸⁶. Samsun'da çok sayıda Rum nüfus bulunmaktadır. Mübadeleyle giden bu Rumların yerine azalan nüfus, gelen mübadillerin bu bölgeye yerleştirilmesiyle karşılanmaya çalışılmış, fakat mübadiller, bu bölgenin iklimine alışamamış, ilk yerleştikleri yıllarda hastalıktan ölümler olmuştur¹⁸⁷. Samsun'daki göçmenler, merkez köylere kazalara veya Amasya, Tokat, Çorum ve Sivas gibi iç bölgelerde bulunan yerleşim yerlerine de sevk edilmişlerdir.

Selanik ve Kavala halkından olan mübadiller, beraberlerinde tütün de getirmişlerdir. Bu tütünlerin, çok ucuz fiyata yabancılar tarafından alınmasına engel olmak için, rejî idaresi nezdinde teşebbüslerde bulunularak, 1 milyon lira avans verilmiş ve rejî idaresinin bu işlerle ilgilenmesi istenmiştir. Gelecek tütünler için Samsun'da büyük depolar hazırlanmıştır¹⁸⁸.

1.3.4.4. Sinop

Sinop'a iki değişik yönden mübadil sevk edilmiş, Sinop'a gelen mübadillerin büyük çoğunluğunu Selanik limanından veya İstanbul'dan gemilerle gönderilenler oluşturmuştur. Haziran 1924 itibariyle Sinop vilayetine sevk edilen mübadil sayısı 707 hanede 3353 olmuştur. Sinop vilayetinde yerleştirilen mübadillere 204 ev, 41 dükkân, 8202 dönüm toprak ve 24 dönüm bahçe verilmiştir¹⁸⁹.

¹⁸⁴ BCA, 272.11 17.74.17.

¹⁸⁵ BCA, 272.11 17.73.21.

¹⁸⁶ İpek, Mübadele ve Samsun, s.65.

¹⁸⁷ Samsun İl Yıllığı, 1967, s. 142.

¹⁸⁸ Hakimiyyet-i Milliye, 5 Şubat 1924.

¹⁸⁹ İpek, Mübadele ve Samsun, s.71.

1.3.4.5. Gümüşhane

Gümüşhane’de 15758 dönüm emval-i metruke vardır. Gümüşhane’ye 543 göçmen gönderilmiş, bunlardan 17 hanede 130 göçmen vilayet dâhilinde iskân işlemi görmüştür¹⁹⁰.

1.3.4.6. Çorum

Çorum’a Samsun’dan 2346 göçmen sevk edilmiş, öncelikle misafirhanelerde ağırlanan mübadiller kasaba ve köylere dağıtılmışlardır. Çorum Mecidözü’nde, 471 erkek ve 424 kadın, Sungurlu Hüseyinabad’da ise 10 hanede 32 nüfus iskân edilmiştir¹⁹¹. 1923 – 1933 yılları arasında mübadillerin bir kısmına 181 ev, 83 dükkân, 42 arsa, 18697 dönüm tarla, 297 dönüm bağ ve 150 dönüm bahçe dağıtılmıştır¹⁹².

1.3.4.7. Amasya

1924 yılında Samsun’dan Amasya’ya 5081 göçmen sevk edilmiş, vilayet dâhilinde barınmaya elverişli boş bina olmaması sebebiyle geçici suretle ikişer üçer hane olarak köylere dağıtılmışlardır. Bu göçmenlere mesken, kulübe ve çift hayvanı verilerek daimi iskânları sağlanmaya çalışılmıştır¹⁹³. Amasya’ya yerleştirilen mübadillere 1933 yılına kadar 448 ev, 43 dükkân, 5 arsa, 14887 dönüm tarla ve 1549 dönüm bağlık alan verilmiştir¹⁹⁴.

1.3.4.8. Çanakkale

Çanakkale’ye Selanik ve civarı başta olmak üzere Girit, Limni ve Midilli adalarından mübâdil ve muhacirler getirilip yerleştirilmiştir. 1924 yılının ilk ayında, Çanakkale’ye 2500 mübadil, iskân olunmak üzere gönderilmiş, bunlardan 1600’ü Çanakkale’de, 600’ü de Biga’da iskân edilmiştir¹⁹⁵. İskân bölgeleri içerisinde ikinci bölgede bulunan Çanakkale’de Rumlardan kalan emvâl-i metruke de bulunmaktadır. Çanakkale’de Türk Hükümeti, herhangi bir mübâdil veya muhacir köyü kurmadığı için gelecek olan mübâdil ve muhacirler bu “emvâl-i metruke”den yararlanacaklardır. 1924 yılına ait olan bilgilere göre, Çanakkale bölgesinde firar eden ve kaybolan Rumlardan kalan emvali metruke ise şöyledir: 1.996 adet hane, 1 adet han, 391 adet dükkân, 44

¹⁹⁰ İpek, Mübadele ve Samsun, s. 71.

¹⁹¹ İpek, Mübadele ve Samsun, s. 72.

¹⁹² Geray, Ek Tablo.

¹⁹³ İpek, Mübadele ve Samsun, s. 73.

¹⁹⁴ Geray, Ek Tablo.

¹⁹⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 20 Kanun-ı Sani 1924.

adet fırın, 158 adet mağaza, 5 adet değirmen, 3574 adet bağ, 412 adet arsa, 343 adet zeytinlik ve 4 adet bahçedir. Bu malların toplam değeri ise, 381.603 liradır. Buna karşılık 1927 tarihinde, Çanakkale’de mübâdeleye tabi “emvali metruke”de iskân olunabilecek göçmen hane sayısı 1.739, göçmen nüfusu ise 4.856 kişidir. Çanakkale’ye en fazla aile ve nüfusun geldiği yer Yenice-i Vardar olmuştur. Bu bölgeden, Çanakkale merkeze 63 ailede 253 nüfus gelmiştir. 55 ailede 220 nüfus Florina’dan, 11 ailede 67 nüfus Kalkış, 14 ailede 54 nüfus Selanik, 4 ailede 16 nüfus Vodina, 2 ailede 4 nüfus Kavala, birer ailede üçer nüfus ise Drama ve Kayalar’dan gelerek Çanakkale’ye yerleşmişlerdir. Yenice-i Vardar mübâdilleri Çanakkale merkezden, 60 adet eve yerleşmişlerdir. 63 aile içerisinde sadece 4 aile ev alamamıştır. 3 aile de çift ev sahibi olarak belirtilmiştir¹⁹⁶. Çanakkale merkezin farklı yerlerinden ve değişik büyüklerde 351 tarla, 63 bağ ve 20 zeytinlik, Yenice-i Vardar mübâdillerine ekip biçmeleri ve üretici duruma geçmeleri için verilmiştir. 55 aile olan Florina mübâdilleri, 53 adet ev almışlardır. 3 aile ise hiçbir çeşit hane alamamıştır. Florina mübâdillerine 316 tarla, 51 bağ ve 30 zeytinlik verilmiştir. Kalkış’dan gelenler ise bir aile hariç, diğerleri muhtelif evlere yerleşmiş, iyi, orta ve aşağı derecelerde 28 tarla, 1 zeytinlik ve 1 bağ Kalkış mübâdillerine dağıtılmıştır¹⁹⁷. Selanik’in başka yerlerinden gelenlerle birlikte, toplam 624 nüfus, 153 aile Selanik mübâdili, Çanakkale merkeze yerleşmiştir. Bu mübâdillere 146 ev, 731 tarla, 118 bağ, 52 zeytinlik ve 1 sebze bahçesi verilmiştir.

Drama’dan demiryollarını kullanarak gelenler, mesafenin yakınlığından dolayı, Trakya’ya gelmiş, bu bölgede iskân edilmişlerdir. Öncelikle Uzunköprü’ye gelerek, buradan, iskân yerleri olan Kırkkilise (Kırklareli), Tekfurdağı (Tekirdağ) ve Çatalca’ya gönderilmişlerdir¹⁹⁸.

1.3.4.9. Muğla

Muğla Vilayeti’nde her bölgede olduğu gibi zanaat grubu olarak Rumlar ön planda olmuştur. Muğla Vilayeti’ndeki dülgerciler, değirmenciler, kireççiler, fırıncılar, terziler, meyhaneciler, yapı ustaları genelde bu bölgede yaşayan Rumlardan oluşuyordu. Mübadeleyle Muğlalı Rumların bu bölgeden Yunanistan’a gönderilmesi üzerine zanaat

¹⁹⁶ Buradaki ev dağıtımında rakamlar arasında yanlışlık vardır. 63 ailenin içerisinde 59 aile ev almış olarak görülmektedir. Ev alanların arasında üç aile çift ev almıştır. Buna göre, 56 aile tek ev almış ve üç aile de toplam 6 ev almıştır. Toplamda ise 62 ev olması gerekmektedir. Fakat 4 adet bir odalı, 3 adet iki odalı ve oda sayısı belli olmayan 53 adet evin toplamı ise 60’tır.

¹⁹⁷ Cengiz Parlak, “Çanakkale Merkez’e Gelen Selanik Mübadilleri”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Y.5, S. 5, Çanakkale, Bahar 2007, s. 77.

¹⁹⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 20 Kanun-ı Sani 1924.

dallarında önemli bir açık oluşmuştur. 6 Aralık 1923 tarihinde Muğla Valiliği'nden Mübadele İmar ve İskân Vekâleti'ne gönderilen bir telgrafta, bölgede usta bulunamadığından terk edilmiş evlerin tamiratının yapılamadığı bildirilmiş, bunun üzerine Vekâlet, Muğla yöresinde terk edilmiş evlerin tamiratında çalıştırılmak üzere mübadillerden usta olanların tespit edilerek iskân için bu bölgeye gönderilmesini kararlaştırmıştır.

Dördüncü iskân bölgesinde yer alan Muğla Vilayeti'ne tütün üretimiyle geçimlerini sağlayan ve gerçekten de iyi tütüncüler olarak bilinen Drama, Kavala, Girit ile Adalar ve Kıyı Yunanistan'dan gelecek mübadillerin bir kısmının yerleştirilmesi düşünülmüş, bunun sonucu olarak Drama, Kavala ve Selanik ahalisinden 4.000' i tütüncü, 20.000'i çiftçi-bağcı ve 40.000'i de zeytinci olmak üzere 64.000 kişinin bir kısmının Muğla Vilayeti'ne iskânları kararlaştırılmıştır¹⁹⁹. Muğla vilayetine giden Dramalı mübadillerden bazıları, arazisi dağlık olan köylere gönderilmiş, bunlar tütüncü oldukları için burada iskân edilmeyi istememiş, Bursa'ya gönderilmelerini talep etmişlerdir. Bursa'da ise iskân için ayrılan yer kalmadığı için, köylerini kendileri yapmak şartıyla, hane başına 100'er lira ikramiye verilerek, özellikle Vardil çiftliğinde kalmaları için ikna edilmeye çalışılmıştır²⁰⁰.

1.3.4.10. Bursa

Mübadil göçmenler, Bursa vilayetine, Mayıs 1923 tarihinde gelmeye başlamışlardır. Bu tarihte Langaza, Kavala ve Karaferye'den gelen yaklaşık 3000 nüfus, Bursa merkez, Mudanya, Gemlik, Karacabey ve Mustafa Kemal Paşa kazalarına yerleştirilmişlerdir²⁰¹. Mudanya iskelesine inen mübadiller, geçici olarak Muradiye'de bulunan misafirhaneye götürülmüşlerdir. Halk, gelenleri ilgiyle karşılamış, yerel basın tarafından, mübadillere yönelik yardım çağrıları yapılmıştır. Henüz mübadiller gelmeden, şehrin ileri gelenleri tarafından, "muhacirin yardım cemiyeti" kurulmuştur.

Bursa'da nüfus mübadelesine tabi olan Rumların sayısı olarak en fazla oldukları yerler, Bursa merkez, Mudanya, Karacabey ve Gemlik, nispeten daha az nüfusta oldukları yerler de Yenişehir, Mustafa Kemal Paşa ve İnegöl'dür. Buradan, sadece Rumlar değil, Ermeniler de göç ettiği için vilayetin nüfusu oldukça azalmıştır.

¹⁹⁹ Bayram Akça, "Lozan Antlaşması'ndan Sonra Muğla Vilayeti'ne Gelen Balkan Muhacirlerinin İskânı Meselesi", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.21, Muğla, Güz 2008, s. 21 vd.

²⁰⁰ *BCA*, 272.11 18.84.13.

²⁰¹ *BCA*, 272.11 17.80.22.

Mübadeleyle gelen göçmenlerin sayısı 1923–1929 yılları arasında toplam 33.982’dir²⁰². En fazla göçmenin geldiği yıl 1924 yılı olmuş, bu yılda 22.636 nüfus göçmen, Bursa’ya gelerek iskân edilmişlerdir²⁰³. Bursa iskân mıntıkasına ilk belirlemelere göre, 16.000 göçmenin iskân edilmesi planlanmış, 1924 yılının daha ilk ayında, 13.144 göçmen Bursa’da iskân edilmek üzere gelmişlerdir. Bursa halkı, göçmenlere ekmek, sıcak yemek ve kömür vermiş, hükümet de bu zaman zarfında 65.543 ekmek dağıtmıştır. Gelenleri, müstahsil hale koymak üzere her türlü tedbir alınmıştır. Her hane başına bir çift öküz bedeli olarak 100, tohumluk bedeli olarak 50, ziraat aletleri için de 75 lira tahsisat verilmesi kabul edilmiştir²⁰⁴. Bursa’da iskân edilen göçmenlerin ilkbahar ziraatını temin etmek için, “*Muhacirine Zirai Muavenet Heyeti*”adıyla Bursa fırka kumandanının başkanlığında bir heyet teşkil edilmiş ve bu heyet, halkın yardımlarına müracaat ederek her çift sahibi köylü tarafından, beşer dönüm tarla sürülmesi ve ziraata uygun bir hale konması taahhüt edilmiş ve bu suretle her hane göçmene 20 dönüm zirai alan işlettirilmesi teminat altına alınmıştır²⁰⁵.

Ziraat aletlerinden faydalanmak için, imece usulü ile çalışılması ve ayrıca 10 adet traktör alınacağı bildirilmiştir. Bu sadece çiftçiler için hazırlanmamış, zeytin ve ipek yetişen yerlerde de aynı şekilde tertibat alınmıştır. Sanat sahiplerine dükkân ve vasıta temin edilmesine çalışılmış, bölgede imar faaliyetleri de başlamış, tamir gerektiren emval-i metruke evleri tamir edilmiştir²⁰⁶. Çoğunluğu tarımla uğraşan çiftçi mübadiller, genelde mısır ve tütün ekimiyle tarım yapmışlardır. Bölgede Rumlar’ın kurduğu küçük ölçekli ipek böceği fabrikaları, mübadiller tarafından kullanılamamış, hükümet, ipek üretiminin devamı için, 1930 yılında göçmenlere ipekçiliği öğretmek için, “İpekçilik Enstitüsü”nü kullanmıştır²⁰⁷.

²⁰² Nüfus miktarının belirlenmesi, kitlesel göçlerin olması nedeniyle çok da sağlıklı yapılamamıştır. Verilen sayılar farklı kaynaklarda, farklı rakamlarla verilmiştir. Bkz. Cevat Geray, Türkiye’den Göçler, Ek Tablo 5.

²⁰³ Nesim Şeker, *Türk-Yunan Mübadelesi Anlaşması Sonucu Bursa’ya Gelen Göçmenlerin Kentin Sosyal Yapısı Üzerindeki Etkileri (1923–1935)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 1995, s. 73.

²⁰⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Kanun-i Sani 1924.

²⁰⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, 21 Kanun-i Sani 1924.

²⁰⁶ *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Kanun-i Sani 1924.

²⁰⁷ Şeker, *Türk-Yunan Mübadelesi Anlaşması Sonucu Bursa’ya Gelen Göçmenlerin Kentin Sosyal Yapısı Üzerindeki Etkileri*, s. 91.

1.3.4.11. İzmir

İzmir, mübadelenin ve iskânın en gözde vilayetlerinden biriydi. Rumların en kalabalık olduğu, dolayısıyla emvâl-i metrûkenin en fazla olduğu yerlerden biriydi. Aslında yanmış ve talan edilmişti. Drama, Kavala ve Selanik'ten gelecek olan mübadiller için iskân edecekleri yer, İzmir olarak belirlenmiştir. Yoğun Rum nüfusunun olduğu yer olan İzmir'de Rumlar gittikten sonra, hem bu bölge boşalmış, hem de Rum emval-i metrukelerinden daha fazla sayıda kalmıştır. İzmir ve civarında iskân olunabilecek nüfus sayısı, Aydın, Denizli, Manisa vilayetleri de dahil olmak üzere ise 64.000 olarak belirlenmiştir. Fakat bu nüfus miktarının önemli bir bölümü, gerek ülke içinden gerekse dışından gelenlerle, İzmir'in kurtuluşunu izleyen yıllarda zaten dolmuştur. Evleri yanan harikzedeler ya da diğer ihtiyaç sahipleri olan yaklaşık 40.000 kişi, evlerin önemli bir bölümüne yerleşmiştir. Mübadelenin başladığı dönemde, İzmir'de milli emlak olarak 12287 ev, 271 dükkân, 89 fabrika, 2 hamam ve 1 hastane bulunmaktadır. Emval-i metrukenin, mübadeleye tabi şahısların malları, Ermenilerle, bazı firari Musevilerin malları, Ecnebilere ait olup hükümetçe idare edilen mallar olarak üçe ayrılmıştır. Milli emlakın en önemlisi Torbalı çiftliği olup, bu çiftliğin her bir dönümü oradaki halka kiraya verilmiştir. Mübadeleye tabi olanların metruk malları, 10678 ev, 2173 dükkân ve mağaza, 79 fabrika, 2 hamam, 1 hastane, Ermeni ve Musevilerden kalan mal ise, 1600 ev, 648 dükkân, 10 fabrikadan ibarettir. Emval-i metruke, İskân komisyonu kararıyla, gelecek olan mübadillere ayrılmıştır. Fuzuli işgallerden dolayı, dükkân ve mağazalar kiraya verilmiş, kiraya verilmemiş olanlar hakkında Fen memurluğu incelemelerde bulunmuştur. Maliye memurları ise, Emval-i gayr-ı menkulenin belirlenebilmesi için çalışmıştır. Fakat maliye kayıtlarının yanlış olması dolayısıyla, konu hakkında gerçek bilgilere ulaşamamıştır²⁰⁸.

İzmir mıntıkasına iskân edilmek üzere, 1924 yılının Ocak ayında 4400 nüfusun gönderilmesi planlanmış²⁰⁹, Selanik limanından Kırzade vapuruyla bir defada 2526 göçmen ve 261 hayvan gelmiştir. Bölgede zabıta, göçmenlerin işlerini düzenlemekle meşgul olmuşlardır. Girit'ten gelen göçmenlerden bazıları İzmir'de firar etmiş, bunların firarlarına engel olamayan zabıta memurlarına gerek tebligat gönderilerek gerekse maaşlarının bir kısmı kesilerek ceza uygulanmıştır. Kavala'dan Rize vapuruyla 720

²⁰⁸ Tülay Alim Baran, *İzmir'in İmar ve İskânı (1923–1938)*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 1994, s. 124 vd.

²⁰⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 20 Kanun-ı Sani 1924.

göçmen gelmiş, bunların Çeşme'ye sevk edilmeleri kararlaştırılmıştır²¹⁰. İzmir'e Akdeniz vapuruyla, 2344 tütüncü hareket etmiş, Lefteri köyünden 537, Korucu köyünden 630, Bozalıcı köyünden 449, Kavala'dan 88 ve Drama'dan 19 nüfus gelmiştir. Bu göçmenler, beraberlerinde eşya, at, sığır ve koyunlarını da getirmişlerdir. Yanlarında getirdikleri hayvan sayısı da 672 sığır ve at, 615 koyundur²¹¹.

Aslında İzmir'in iskân kabiliyeti belirlenmiş, İzmir İmar ve İskân Komisyonu, mübadeleye tabi ahali arasından, İzmir'e gelecek olan göçmenlerden, 5000 sanayi erbabı ve amele ile 3000 tütüncüyü İzmir'e, 1000 tütüncüyü Menemen'e, 1500 tütüncü ile 500 çiftçiyi Bergama'ya, 1000 tütüncüyü Ödemiş'e, 1200 Limni göçmenini Foça'ya, 300 çiftçiyi Tire'ye, 800 çiftçiyi Bayındır'a, 500 tütüncü ile 1000 bağcıyı Urla'ya, 1500 tütüncü ile 2000 bağcıyı Çeşme'ye, 500 tütüncü ile 500 çiftçiyi Seferihisar'a, 1200 tütüncü ile 500 çiftçiyi Kuşadası'na, 300 tütüncü ile 1000 bağcıyı Karaburun'a, 500 bağcıyı Kemalpaşa kazasına iskân etmeye karar vermiştir. Bu karara göre İzmir vilayetine 5000 sanayi erbabı ve amele, 10.500 tütüncü, 3600 çiftçi, 4500 bağcı, 1200 Limnili ki toplam 23.800 göçmen iskânı için hazırlıklar yapılmıştır²¹².

Hükümetin belirttiği şekilde İzmir ve havalisinde iskânları uygun görülen mübadillerin yanında, iskân mahallerini beğenmeyerek, değiştirmek isteyenler ve iskân yerlerini terk edip gelenler, hem İzmir'in nüfusunu artırmış, hem de planlı bir iskân yapılmasını engellemiştir. Kendilerine mübadil süsü vererek, bu bölgede yerleşmeye çalışanlar, metruk evlere yerleşmiş olan aileleri de zor durumda bırakmıştır. Hükümet, bu durum için önlem alınmadığı sürece, yer değiştirmelerin önünün alınamayacak olduğunu anlamış ve iskân alanlarında beş yıl oturma zorunluluğu getiren bir kanun çıkarmıştır²¹³.

1.3.4.12. İzmit

İzmit'e bağlı Sapanca'ya, Vodineli mübadiller yerleştirilmiş, kendilerine arazi ve ev tahsis edilmiştir. Yeni gelip İzmit'e iskân edilecekler için, alınan emirler doğrultusunda, evler tahliye edilmiştir. İkizce köyünde, 48 hane, Çerkez hanelerinde ikamet etmişler, metruk Rum emvalinden de faydalanılması istenmiştir. Bölgedeki Sağ köyü, tamamen yanmış, arazi olduğu halde ev olmaması yüzünden iskân yapılamamış,

²¹⁰ *Hâkimiyet-i Milliye*, 29 Kanun-ı Sani 1924.

²¹¹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Şubat 1924

²¹² *Hâkimiyet-i Milliye*, 22 Kanun-ı Sani 1924.

²¹³ Baran, *İzmir'in İmar ve İskânı*, s. 124 vd.

keza Ermeni köyü olan Mecidiye köyü de yanmış, burada da iskân yapılamamıştır²¹⁴. İzmit merkezde, emvâl-i metrûkeden olan evler tahliye edilmiş, bir kısım ev de tamir edilmiştir. Müstahsil olabilmeleri için, göçmenlere dağıtılmak üzere dükkânlar da tahliye edilmiştir. 28.000 lira sarf edilerek yeni büyük bir misafirhane yapılmıştır. Ocak ayının son haftasında 1300 nüfus göçmenden 470'i Konya'ya, 35'i Adapazarı'na, 471'i Bilecik'e ve 222'si İzmit'e sevk edilmişlerdir. Adapazarı'na giden göçmenlerden 24 hanede 136 nüfusa 630 dönüm arazi dağıtılmıştır²¹⁵. İzmit vilayetinden alınan mıntika raporunda, İzmit'e gelip yerleşmiş göçmen sayısı 17.741, gelecek olan sayısı ise 2699 olarak verilmiştir. 13.677 nüfus, devlet yardımlarıyla, 15.067 nüfus kendi paralarıyla sevk olunmuşlardır. Sarışabanlılar, devletin kendilerine gösterdiği kaza ve köylere gitmemiş, Bahçecik'de ikamet etmişlerdir. Bunlardan bir kısmı ise Yalova'nın kaza ve köyllerine gitmek istemişlerdir. İzmit merkezde, 8 misafirhane, 80 hane; Bağcecik'te 15, Sapanca'da 12, Adapazarı'nda 28, Geyve'de 19, Fındıklı'da 40, Bilecik'te 120, Eskişehir'de ise 70 hanenin tamiratının gerektiği, İzmit merkezde 82 hanenin iskân edilebilir durumda olduğu, 204 adet Ermeni ve 122 adet Rum hanelerinden, 112 adedinin tamir edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Mübadillere temlik muamelesinden önce çift hayvanlarının dağıtılması konusunda, Ziraat Bankası'nın avans vermesi düşünülmüşse de, Osmanlı Bankası, Adapazarı ve Ziraat bankaları İzmit şubeleri, emval-i gayr-ı menkuleler henüz tespit edilmediği için avans vermemişlerdir. Bu bölgeye iskân edilen mübadillerin sağlık durumları da takip edilmiş, Selanik'ten gelen göçmenler arasında iki köyde, tifüs vakası görülmüştür. Bunun için, İzmit'e, Hilal-i Ahmer aracılığıyla bir etüv makinesi gönderilmesine karar verilmiştir²¹⁶.

1.3.4.13. Niğde

Niğde vilayetine gelen mübadiller, Rumlardan kalan metruk gayrimenkullere yapılmıştır. Niğde'ye yapılan mübadil iskânı, Niğde merkez kaza 21 köyüyle, Bor merkez kaza ve bir köyüne, Ulukışla merkez ve üç köyüne, yalnızca 6 hane olarak da, Çamardı merkez kazaya yerleştirilmişlerdir. Yapılan iskânla birlikte Niğde'nin nüfusu yaklaşık yüzde 30 civarında bir artış göstermiştir. Niğde merkezde 3 mahalle ve 12 köye 1531 hanede, 6.235 kişi iskân edilmiştir. Niğde'ye Kozana'nın Hacılar ve Çobanlar (Çobanlı) köyllerinden gelen 58 hanede, 234 nüfus, merkez Tırhan

²¹⁴ BCA, 272.14 78.44.12.

²¹⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, 29 Kanun-ı Sani 1924.

²¹⁶ BCA, 272.14 78.44.12

mahallesinde, 213 hanede, 774 nüfus Kayabaşı mahallesinde iskân edilmiştir. Aktaş köyüne 393 hanede, 1.514 kişi, Yeşil Gölcük köyüne, 195 hanede, 898 nüfus, Uluğağ köyüne 136 hanede 561 nüfus, Hasaköy'e 151 hanede, 753 nüfus, Konaklı köyünde 143 hanede 572 nüfus, Dikilitaş köyünde, 76 hanede 357 nüfus, Çarıklı köyünde 75 hanede, 318 nüfus, Hançerli köyünde, 48 hanede, 176 nüfus, Hamamlı köyünde 21 hanede, 91 nüfus iskân edilmiştir. Daha az miktarda mübadil de, Kumluca, Yeşilburç, Küçük köy köylerine yerleştirilmiştir. Bor merkez iki mahalle ile Kavuklu köyüne 250 hanede, 1.068 nüfus, Bor ilçe merkezi Aşağı Sokubaşı Mahallesi 61 hanede, 269 nüfus olarak iskân edilmişlerdir. 115 hanede, 540 nüfus olarak Yukarı Sokubaşı Mahallesi, 74 hanede, 253 nüfus, Kavuklu Köyü'nde, 82 hanede 394 nüfus, Ulukışla'nın köylerine, 43 hanede, 245 nüfus, Ovacık Köyü'nde, 27 hanede 107 nüfus da Maden Köyü'nde yerleştirilmiştir. Yapılan iskân planına göre, Kesendire, Poliroz, Sarışaban, Avrethisar ve Nevrekop ahalisinden olan mübadillerin Niğde'ye iskân edilmeleri düşünülmüşse de, uygulamada, iskân edilen mübadillerin çoğu Kozana'dan gelen mübadiller olup, bir kısmı da Kesriyye ve Grebene mübadilleridir²¹⁷.

1.3.4.14. Konya

Konya vilayeti de verimli ve geniş topraklarıyla iskân bölgelerinden biri olmuştur. Konya'ya gönderilen göçmenlerin bir kısmı şehir ve kazalara, bir kısmı da köylere sevk edilerek Ermeni ve Rumlardan kalan evlere yerleştirilmişlerdir. Mübadiller, Konya merkez ve genellikle Akşehir, Ilgın, Ereğli, Kadınhanı ve Karaman'da iskân edilmişlerdir.

Çiftçilikle uğraşan Kılık mübadilleri Konya'ya sevk edilmiş, 1924 yılının Ocak ayında gelen 1504 nüfus mübadil, 6 büyük hayvan ve 6 araba yük ile Ankara vapuruyla İzmit'e çıkmış, bunlar Konya'ya gönderilerek, 500 nüfus Akşehir'e, 204 nüfus Ilgın'a, 300 nüfus Ereğli'ye, 300 nüfus da Karaman'a yerleştirilmiştir²¹⁸. Mayıs ayı içerisinde de 1193 nüfusun da iskân yerleri Konya olarak belirlenmiştir²¹⁹.

1.3.4.15. Antalya

Antalya merkez ve kazalarında yerleştirilen mübadillere, mal dağıtımı işi 1933 yılının sonunda, Dâhiliye Vekâleti'ne gönderilen cetvellerden anlaşılmaktadır. (EK) Bu

²¹⁷ www.ulakbim.gov.tr . Salih Özkan, "1923 Tarihli Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Niğde'nin Demografik Yapısına Etkileri".

²¹⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 17 Kanun-ı Sani 1924.

²¹⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 19 Haziran 1924.

cetvellere göre, Antalya merkez kazasında, 839 mübadil aileden, 3080 nüfusa, 792 ev, 23 mağaza, 138 dükkân, 1 hamam, 11 kahvehane, 4 kiremithane, 3 yağhane, 6 değirmen, 2 fırın, 179 bahçe, 89125 dönüm arazi verilmiş, 204 ailede 748 nüfus da Taşlıca ve Kosova'dan gelen mübadeleye tabi olmayan göçmenlere de 204 hane, 25 dükkân, 1 mağaza, 315 dönüm arazi verilmiştir²²⁰.

Antalya merkez ve kazalarından gönderilen tüm cetveller, mal kayıtları ve şahısların hüviyetlerinin tam olarak yazılmamış olduğu için ve ayrıca, tefviz işlemi gören, âdi iskân gören ve diğer göçmenler için ayrı ayrı olmak, yeniden hazırlanmak üzere valiliğe geri gönderilmiştir²²¹.

1.3.4.16. Denizli

Yunanistan'ın, Grebene kazasının Vraşno ve Kastro köylerinden Türkiye'ye gelen mübadil göçmenlerin Malatya'da iskân edilmeleri düşünülmüşse de, Denizli'de iskân edilmişlerdir. Bunda, iskân komisyonunda görevli olan Vraşnolu Süleyman Paşa ve oğlu Murat Bey'in büyük katkıları olmuş, Süleyman Paşa, programa müdahale ederek, Malatya yerine Honaz'a yerleştirilmeleri için girişimde bulunmuşlar ve mübadil köylüler Denizli'de yerleşmişlerdir. Denizli'ye, 1924–1930 arasında 460 mübadil hanesi gelmiştir. Bu hanelerden 82 mübadil hanesi Honaz kazasına yerleştirilmiştir. Çünkü Honaz, Denizli'nin diğer kazalarına nazaran Rumların daha çok bulunduğu bir yerdir. Rumların gidişiyle buradaki nüfus boşluğu, mübadillerle doldurulmuştur. Honaz'a yerleşen 82 haneden 12 hanesi kısa bir süre sonra buradan ayrılarak Denizli merkeze bağlı Korucuk köyüne giderek yerleşmiştir. Honaz'a 70 mübadil hanesi ile toplam 274 kişi yerleşmiştir²²². Denizli'de iskâna tabi tutulacak göçmenler, Denizli'ye gelmeye başladıktan sonra önemli problemlerden biri göçmenlerin yerleştirilecekleri evlerin yetersizliği olmuştur. Rumlardan kalan emval-i metrukelere yerleştirilmesi planlanan mübadiller, harap evlerle karşılaşmışlardır. Mübadiller gelmeden önce, yerli halk tarafından evlerin eşyaları alınarak, ahşap kısımları, kapı ve pencereleri sökülerek evler yağmalanmıştır. Bu haldeki evlere, bir devlet görevlisinin bilgisi ve yönlendirmesi olmadan zorunlu olarak yerleşen mübadiller, daha sonra ilk yerleştikleri yerlerde, resmen iskân olunmuşlardır.

²²⁰ BCA, 272.12 63.190.8.

²²¹ BCA, 272.12 63.190.8.

²²² Ercan Haytoğlu, "Denizli-Honaz'a Yapılan Mübadele Göçü", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.12, İzmir, Bahar 2006, s.50 v.d.

Honaz'da bir kısım mübadil de, harap haldeki metruk haneler içerisinde oturulabilecek olan evlerde, birden fazla aile olarak kalmak ve iskân edilmek durumunda kalmışlardır. Mübadillerin yerleştirildikleri bölgenin Yunanistan'dayken ekip biçtikleri ürünleri yetiştirmeye elverişli olmaması ekonomik açıdan önemli sıkıntılar çekmelerine yol açmıştır²²³. İlk yıl Honaz'dan Korucuk, Nazilli ve Tire'ye gidenler olmuştur²²⁴. Özellikle Denizli Honaz'da iskân edilen mübadiller verilen toprakların yetersiz kalması nedeniyle İzmir'e gidip Narlıdere, Seferhisar, Balçova, İnciraltı, Karabağlar'da tütün tarlaları ve sebze bahçelerinde çalışmak zorunda kalmışlardır. Herkes, İzmir'de yevmiye ile çalıştıkları işlerden elde ettikleri gelir ile uzun zaman geçinmeye çaba sarf etmişlerdir. Daha sonraları yavaş yavaş İzmir'de öğrendikleri bahçıvanlığı Honaz'a getirerek uygulamaya başlamışlar ve bu sayede Honaz ve çevresinde ekonomik durumlarını geliştirmeye ve kalkınmaya başlamışlardır²²⁵.

1.3.4.17. Aydın

Aydın vilayeti merkez ve Söke kazası da iskân bölgelerinden biri olup, ilk olarak Söke'ye 1200 kişinin iskân edilmesi planlanmıştır²²⁶.

1.3.4.18. İstanbul

İstanbul'a yalnız Selanik'in bir kısmı, Tesalya, Avrethisar göçmenlerinin gelmeleri kararlaştırılmıştır. İstanbul'da iskân edilecek göçmenler, ancak 1924 yılının sonlarına doğru kabul edilmiştir. Emvali metruke bulunmayan mahallere yerleşecek göçmenler için inşaat şirketleriyle mukaveleler imzalanarak hemen bina inşasına başlanılmıştır²²⁵.

1.3.4.19. Diğer iller

21 Eylül 1924 tarihinde iskân yerleri Elaziz olarak belirlenen 400 nüfus mübadil, kendilerine tahsis olunan hanelere yerleştirilmiştir²²⁶.

Bazı vilayetlere, mübadillerin mesleklerine göre iskân yapılmıştır. Mesela, Selanik-Karacaova'dan gelen 5500 nüfustan 1500'ünün kozacı olduğu, Selanik'teki komisyon tarafından bildirilmiş, bunların Harput ve Diyarbakır'a gönderilmeleri, kozacı

²²³ Haytoğlu, "Denizli-Honaz'a Yapılan Mübadele Göçü", s. 57.

²²⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Kanun-ı Sani 1924.

²²⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Haziran 1924.

²²⁶ *BCA*, 272.11 19.94.21.

olmayanların ise Niğde'ye gönderilmeleri kararlaştırılmıştır. Bu 5500 nüfustan 1500'ü de, Trakya'da yerleştirilmiştir²²⁷.

Eskişehir'de göçmenler için hazırlıklar yapılmış, emval-i metrukeden 300 hane göçmenlere verilmek üzere boşaltılmıştır²²⁸. Eskişehir'e, Vekâlet tarafından 4000 lira tahsisat gönderilmiş, 1924 Şubat ayında, mevcut Rum emvali metrukesi tamamen tamir edilmiştir. Vilayet merkezinde tüccar ve sanatkârların yerleştirilmesine karar verilmiş, bu karara göre, bu tüccar ve sanatkârlardan, 1000 mübadil iskân edilebileceği ifade edilmiştir²²⁹.

Çankırı vilayeti, belirlenen iskân bölgelerinden olmadığı için, Rum ve Ermenilerden kalan gayrimenkuller, tamamen satılmıştır. 1928 yılına kadar, Çankırı merkezde sadece iki haneye mübadil yerleştirilmiş, toplam olarak 4 hanede 14 nüfusa, Rum emval-i metrukesinden 4 hane ve 14 dönüm bağ verilmiştir²³⁰.

Urfa vilayeti de iskân için belirlenen bölgeler dışında kalmış, mübadillerden ziyade, genellikle mülteciler bu vilayette iskân edilmiştir. 1933 yılına kadar 3 nüfustan oluşan bir mübadil aile iskân edilmiş, bu aileye de bir hane, 7 tarla, 68 dönüm bağ, 268 dönüm arazi verilmiştir²³¹.

1.3.5. Emval-i Metruke Sorunu ve Mübadillere Verilecek Evler, Köy İnşaları

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşanan birçok olay, gerek Osmanlı-Rus harbi, gerek Kırım Savaşı ve ardından gelen Balkan Savaşları ve nihayet I. Dünya Savaşı, birçok insanın yurtlarından ayrılmasına neden olmuştur. Balkanlar'daki devletlerde başlayan ulus-devlet olma süreci, hem bu bölgedeki Türk ve Müslüman unsurlara yapılan tahriklere ve bunların Anadolu'ya doğru harekete geçmesine ve hem de Anadolu'ya yerleşmiş olan Rum ve Ermenilerin de Anadolu'dan göç etmesine neden olmuştur. Lozan Antlaşması'ndan sonra Yunanistan'la yapılan antlaşma gereğince, Müslüman Türk halk, zorunlu göçe tabii olmuştur. Bütün bu sebeplerden dolayı, savaştan sonra, yeni Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde, yakılıp yıkılan ve dolayısıyla boşalan köy ve evler, konut açığına sebep olmuştur. Mesela, Rumların yoğun olarak

²²⁷ BCA, 272.11 19.92.19.

²²⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 29 Kanun-ı Sani 1924.

²²⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Şubat 1924.

²³⁰ BCA, 272.12 60.169.4.

²³¹ BCA, 272.12 63.190.3

bulunduğu İzmir’de büyük bir yangın çıkmış, bu yangında 2600 dönümlük alan kül olmuş, kentin dörtte üçü kül olmuştur. Günlerce süren yangın sonunda şehir, simsiyah ve korkunç bir harabe haline gelmiştir. Bu yangın ve Rumların hemen her şeyi talan ederek, Yunanistan’a göç ettikleri yıllarda şehrin hemen hemen tamamı yanmış, nüfus ise yarı yarıya azalmıştır²³². Erzurum, Ağrı, Kars ve çevreleri; Kocaeli, Bilecik, Bursa, Balıkesir, Kütahya, Afyon, Uşak, Denizli, Manisa ilçe ve köyleriyle yakılmış, binaların büyük bölümü oturulamaz hale gelmiştir. 830 köy tamamen, 930 köy de kısmen yanmıştır. Yanan bina sayısı 114.408, hasar gören bina sayısı ise 11.404’tü. Uşak’ın üçte biri yok olmuş, Alaşehir tamamen yanmıştır. Manisa’da ise 18.000 yapıdan sadece 500’ü kalmıştı. Sadece ülkenin batısı değil, doğusu da aynı durumdadır²³³. Balkanlar’dan gelecek olan göçmenler için de konut açığını kapatmak şart olmuştur. Bu dönemde, Yunan baskılarından kaçan Türk mülteciler ve daha sonra zorunlu olarak gelecek olan mübadillerden başka, savaş ve çete olaylarından dolayı, iç göç de fazla olduğu için konutların gelişigüzel işgal edildiği bir durum söz konusu olmuştur.

Balkan Savaşları’ndan sonra başlayan göçlerden sonra, yerleşim yerleri için bazı köylerin kurulması, bu köylerin de ana yollara, istasyon ve iskelelere yakın yerlere kurulması veya yeni yapılması planlanan yollar boyunca teşkili düşünülmüştür. Aslında yerleşim yeri tespit edilirken, yerin, akarsu ve dere yatağında olup olmadığı, erozyon, heyelan ve taban su seviyesi, ayrıca, bataklık, deprem sahası olup olmadığı gibi konuların, göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bazı köylerin oluşumunda, bu esaslara uyulurken, bazılarında ise bu esaslar göz ardı edilmiştir. Bu esasları gerçekleştirmek için, karayolları güzergâhı üzerindeki miri araziler, iskâna açılmıştır²³⁴.

1923’te imzalanan protokolle, Rumlardan arta kalan terk edilmiş mallar, Yunanistan’dan gelecek mübadil Türklerin, Türklerin bıraktığı terk edilmiş mallar da, Yunanistan’dan kaçan ve gidecek olan Rumların ellerinde bulundurdıkları tasarruf belgelerine göre, kolay ve hızlı yerleştirilebilmeleri için el altında hazır bir kaynak olarak görülmüştür. Cemiyet-i Akvam tarafından seçilen ve başında üç bağımsız üyenin bulunduğu Muhtelit Mübadele Komisyonu’nun bir görevi de, mübadele işlerini yürütürken, malların tasfiyesi işini üstlenmek ve bu malların sayı ve niteliğini, mübadele edilecek göçmenler için göz önünde tutmaktır. Aslında bu malların tasarrufu,

²³² Tülay Alim Baran, “1923–1938 Yılları Arasında İzmir’in İmarı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.3, İzmir, 1993, s. 284.

²³³ Metin Aydoğan, *Türkiye Üzerine Notlar 1923–2005*, Umay yayınları, İzmir, 2005, s.71.

²³⁴ İpek, “Göçmen Köylerine Dair”, s. 18

hükümetlerin elinde bulunuyordu, ama işin daha başından beri düşünülen şey, mübadil göçmenlerin yerleştirilmelerinde, üretici duruma getirilmelerinde bu mal-mülkten yararlanmaktır. Yani mübadiller için ayrılan konut, terk edilmiş Rum evlerinden sağlanacaktır²³⁵. Görünüşte, mübadiller için hazır Rum evleri vardı. Fakat buralar, evleri yakılıp yıkılan halk tarafından işgal edilmiştir. Hükümet, henüz 1923 yılının ilk aylarında, özellikle şark ve garb mültecilerinin iâşe ve iskânlarına yardım etmiş, düşman tarafından yakılan köy ve şehirlerdeki yardıma muhtaç olan halkın evlerini tamir için gerekli parayı azami ölçüde tahsis etmiştir, fakat yeterli olmamıştır²³⁶. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti tarafından, vilayetlerdeki İskân ve İmar Mıntıka Müdürlükleri'ne gönderilen yazılarla fuzulî işgallerin ortaya çıkarılması için komisyonlar oluşturulması istenmiş, zabıta, asker ve memurlardan oluşan tahrir heyetlerinin mahalle mahalle gezerek, emval-i metruke sayısı tespit ettirilmiştir. Bütün bunlara rağmen gerçekçi sayılara ulaşılamamışsa da, tespit edilenlerin tahliye edilmesine çalışılmıştır. Fuzulî işgal altındaki bazı evlerin, yerli halk tarafından akrabalarına ucuz fiyatlarla kiraya verilmesi de görülmüş, bunlar için ceza uygulanmıştır²³⁷. Daha sonraki yıllarda da emval-i metruke sorunu yaşanmıştır. Çünkü sadece, farklı sınıflarla fuzulî işgal yapanlar değil, aynı ailelerin farklı farklı evlere yerleşmeleri de fuzulî işgalden sayılmıştır. Çok sayıda göçmenin yerleştirildiği Adana'da özellikle Kozan'a gidecek olan göçmenlerin, iskân yerlerine gitmemeleri ve mübadeleye tabi olmayanlardan, aile oldukları halde, bunlara ayrı ayrı hane tahsis edilmesi de mesken buhranı yaratmıştır. Bu bölgedeki bir sorun da, daha önceden Fizan mültecilerinin bu bölgeye sevk edilmeleri ve iskânlarının henüz belli olmamasıdır. Hatta bu yüzden, Kozan'a bir müddet göçmen alınmaması kararlaştırılmıştır. Adana'da bulunan birinci fırka kumandanı Osman Şevket Paşa, ordu zabitanının açıkta kaldığını veya fahiş fiyatlarla kira bedeli ödeyerek, elim bir durumda olduklarını, Dâhiliye Vekâleti'ne bildirmiş, buna karşılık Dâhiliye Vekâleti, geldikleri memleketlerde evlerini bırakan mübadillere ancak bir hane ve diğer emvali için de dükkân vesaire gibi mal verilmesi gerekirken, gerek gayr-ı mübadil, gerekse şark ve diğer memleketlerden gelen mültecilerin bir evde ikamet edebilecek durumdayken, ayrı ayrı ev tahsis edilmesi ve verilmesi, ayrıca, nakil veya tayin olan memurun, işgal etmiş oldukları evlerinde, ailesini veya akrabasını bırakması ve bunların aynı yerde

²³⁵ Kemal Arı, "Yunan İşgalinden Sonra İzmir'de "Emval-i Metruke"ve "Fuzuli İşgal" Sorunu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 15, Cilt V, Temmuz 1989.

²³⁶ Kazım Öztürk, *Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları*, C.II, Ankara, 1990, s. 945.

²³⁷ *BCA*, 272.11 19.92.21.

ikametlerinin uygun olmaması ve dolayısıyla fuzulî işgallere son verilmesi, yerlilerle göçmenlerin aralarının bulunarak kira bedelinin uygun bir hale getirilmesi istenmiştir²³⁸.

Kabaca hesaplamalara göre, mübadiller, harikzedeler, şark ve garp vilayetlerinden gelenler ile Suriye, Rusya ve mübadele dışı mültecilerin toplamı bir milyonu aşmış, diğer evsizlerle birlikte, bir buçuk milyon kişi evsiz kalmıştır. Devletin, bu dönemdeki ekonomisi göz önüne alındığında, bu rakamlara konut sağlamak oldukça güçtür. 13 Ekim 1923 tarihinde Mübadele İmar ve İskân Vekâleti kuruluncaya kadar, göçmenlerin yerleştirilmesi, üretici duruma getirilmesi işiyle, Sıhhiye ve Muavenet-i İhtimaiye Vekâleti'ne bağlı İskân Müdüriyeti uğraşmış, “emvâl-i metruke”işlerini de Maliye Vekâleti yürütmüştür. Söz konusu müdüriyet ve vekâletin bu işlerin altından kalkamadığı, üstelik mübadil göçmenlerin gelmesiyle sorunların daha da artacağı düşüncesiyle, söz konusu tarihte Mübadele İmar ve İskân Vekâleti kurulmuş, “emvâl-i metruke”işleriyle uğraşma görevi de, bu vekâlete bırakılmıştır²³⁹. Bu vekâlet, çıkardığı üç talimatname ile bu sorunların üstesinden gelmeyi planlamıştır. Bu talimatnamelerden birincisi, “Harikzedegana Vuku Bulacak Muavenet Hakkında Talimatname”dir. İstila dolayısıyla haneleri yanmış veya tahrip edilmiş olan yardıma muhtaç halka, hanelerini yapabilmeleri için, her aileye üç yüz liradan fazla olmamak üzere para verilmesi uygun görülmüştür. “Harb Dolayısıyla İhrak ve Tahrib Edilen Meskenlerin Tamir ve İnşası Hakkında Talimat”ile de tamamen meskensiz kalmış fakir halka yardım edilmesi öngörülmüştür²⁴⁰. Bununla birlikte, 11 Kasım 1923 tarihinde “Mübadeleye Tabi Kesanın İskân Edilecekleri Mıntikalardaki Emval-i Metrukede Yapılacak Müstacel Ta'mirat-ı Cüz'ıyyeye Aid Talimatname”çıkartılarak, imar ve iskân komisyonları, Rumların terk ettikleri emlaklardan yıkılmaya yüz tutmuş olanların yıkılması, çatı aktarması, kapı ve pencere tamiri gibi daha az masraf ve emek isteyen bir tamir ile iskân olunabilecek Rum emval-i metrukesine ait bina ve meskenlerin tamir edilerek kullanıma hazır hale gelmesi görevini üstlenmişlerdir. Bu talimatnameye göre, yıkılacak olan binalardan, tamirat için kullanılabilecek malzeme ayrılarak, binaların enkazının komisyonlar tarafından satılmasına karar verilmiştir. Komisyonlara, bu binaların enkazlarının satışlarından kalan parayla, gerekli görülen inşa malzemelerini almak ve işçi ücretlerini ödemek konusunda yetki verilmiştir. Ayrıca Rumlara ait terk edilmiş

²³⁸ BCA, 272.14 77.41.03.

²³⁹ Arı, “Yunan İşgalinden Sonra İzmir’de “Emval-i Metruke”ve “Fuzuli İşgal”Sorunu”, s. 55.

²⁴⁰ Ali Cengizkan, *Mübadele Konut ve Yerleşimleri, Çağa Yerleşmek*, Ankara, 2004, s. 22. İskân evleri yapım ve tamirâtı ile ilgili talimatname ve genelgeler için bkz. BCA, 272. 80 3.8.6.

malların kıymet takdirini Muhtelit Mübadele Komisyonu yapacağı için, binalarla ilgili tüm masrafların kayıt altına alınması, ayrıca, boş binalar için bekçiler tutularak, korunmaları sağlanmıştır²⁴¹.

İmar ve İskân Vekâleti, mesken sorununu bir an önce halledilmesi gereken bir sorun olarak görmüştür. Zaten giden Rumlar'dan kalan emval-i metruke, mübadiller için kullanılacaktır. Fakat bunlardan başka mübadeleye tabi olmayan göçmenler için de barınma ihtiyacını karşılamak gerekmektedir. Bunun için de, bütçeye ve muhacirlerin gönderileceği yerlere göre, daha çabuk ve daha ucuz olabilecek meskenler düşünülmüştür. Böylelikle, Anadolu'nun iklimi daha sıcak yörelerinde kullanılmak üzere huğ adı verilen kamıştan barakalar yapılmıştır. Adana'nın Kozan kazasının Tılan mevkisinde yapılan barakalar, bu tarz barakalar olmuştur. Kozan İmar ve İskân Komisyon Reisi ve müteahhit Çamurdanzade Hilmi arasında yapılan anlaşmada, Kozan'ın Tılan mevkiinde dört odalı ve her odaya bir kapı ile cam ve çerçeve konulacağı, her huğun yüz on sekiz liradan satın alınacağı ve bu şekilde sekiz adet huğ yapılacağı yazılmıştır²⁴². Ayrıca yine Adana mıntıkasında, emvâl-i metrûkeden bir kısmının işgal zamanında tahrip edildiği ve bir kısmının da, malzemesi kullanılamaz olduğundan, buraya sevk edilen muhacirlerden çoğunun iskânın gerçekleşmediği ve bazı çiftliklerde iskân olunan çiftçi muhacirler için de, mesken inşaatına gerek görülmüş ve huğ tabir edilen meskenlerden 820 âdetinin inşa edileceği uzun zaman önce ilan edildiği halde, talep olmaması ve bir kısmının kıymeti, toplamda bin liraya mâl olduğundan, bu huğların kısım kısım ve pazarlık suretiyle yaptırılması kararlaştırılmıştır²⁴³. Adana'da, 4-5 nüfustan oluşan mübadil ailelerin kimisine, iki odalı kimisine ise 5-6 odalı evler dağıtılmıştır. 1927 yılında, daha önce dağıtılan bu hanelerin bazılarının, ailelerin nüfus ve sosyal hayatlarına uygun olmadığı gerekçesiyle, uygun hanelerle değiştirilmesine de izin verilmiştir²⁴⁴. Bunun yanında, dönemin arşiv belgelerinde adı sıkça geçen, "iktisadi hane"ler yaptırılarak mesken sorunu çözülmeye çalışılmıştır. İktisadi evler, hem tek olarak, hem de numune köylerin oluşumunda kullanılmıştır. Tek çatı altında, ikişer odadan ibaret dört konut biriminden oluşmaktadır. 4.00x 4.50 ve 3.00x 4.00 m. olan iki oda, dış kapıya açılan bir giriş bölümü ile bağlanmaktadır. İkişer olarak yan yana dizilen evlerin içerisinde tuvalet, banyo ve

²⁴¹ *İskân Tarihçesi*, s. 23.

²⁴² BCA, 272.0.0.80 3.7.24

²⁴³ BCA, 030.18.1.1 10.42.16

²⁴⁴ BCA, 272.12 54.131.23.

mutfak yoktur. Baca taştan, evlerin arası ise kerpiçten yapılmaktadır. Bu evler, Samsun, Amasya ve Çorum’da denenmiş, daha sonra İzmit, İzmir, Manisa, Bilecik, Adana, Silifke, Ordu, Sivas, Burdur, Isparta, Antalya ve Bursa’da da denenmesi gündeme gelmiştir²⁴⁵. Haneler, ya bizzat göçmenler tarafından yaptırılmış, ya da devlet, bu haneleri ihale usulüyle yaptırmıştır. Bazı durumlarda, bu haneler, emanet usulüyle de yaptırılabilmiştir. Böyle bir durum, Kocaeli vilayetinde yaşanmış, gerekli malzemeleri hazır olduğu halde inşaata başlanılmamış veya kısmen başlanıp tamamlanamamış iktisadi hanelerin inşası ihaleye verilmiş, fakat ihaleye tâlip çıkmadığı için, bir an önce yaptırılması gereken iktisadi hanelerin emaneten yaptırılmasına karar verilmiştir²⁴⁶. Mahalli özelliklere göre kerpiç, ahşap veya kargir olarak inşa edilmiştir. Devletin yaptırdığı evlerde, bölge farklılıkları ile göçmenlerin sosyal ve kültürel farklılıkları dikkate alınmamıştı. Göçmenler, daha sonraki yıllarda ihtiyaçlarına ve sosyal şartlarına göre, bu evlerde değişiklik yapmışlardır. Kafkas göçmenleri, yapı malzemesi olarak taş, kerpiç, saz ve ot, buna karşılık Romanya ve Kırım göçmenleri, kerpiç, saz, toprak veya kiremit kullanmışlardır²⁴⁷.

Kurtuluş Savaşı esnasında yanan ve yıkılan köylerin de tekrar kurulması, ayrıca yeni oluşturulacak köyler için, daha planlı “numune köy” yapılması gündeme gelmiştir. Nafia mühendisleri, numune köyleri, köylerin ortasına köy meydanı olarak bir arazi bırakılarak, çevresine de cami, mektep, dükkân, pazar yeri, misafîrhane ve çeşme konulmak suretiyle tasarlamışlardır. Meydanın çevresinde kuzey-güney ve doğu-batı istikametinde yerleştirilen sokaklarla parsellenen köylerde, köyün büyüklüğüne göre, harman yeri, mera alanı, mezarlık alanı bırakılmakta ve ormana yakın olan köylerde, köylünün yakacak ihtiyacını karşılamak üzere baltalık verilmektedir²⁴⁸. İskân mıntıkalarında yeniden yaptırılacak köylerin plan ve projeleri ve eksiltme usulüyle ilgili şartname ve mukavelenameler kısa sürede tamamlanarak iskân mıntıklarına gönderilmiştir. Mersin’de Yuvanaki çiftliği, Antalya’da Çirkinoba, İzmir’e bağlı Kıyas, Manisa’da Çobanisa, Bursa’da İkizce ve Karacaoba, Bilecik’te Pelitözü gibi yerlerde yeniden köylerin yapılması planlanmıştır. İzmit ve Bursa mıntıklarında kendi

²⁴⁵ Cengizkan, *Mübadele Konut ve Yerleşimleri*, s. 34 .

²⁴⁶ BCA, 030.18.01.01 26.56.01

²⁴⁷ İpek, “Göçmen Köylerine Dair”, s. 20

²⁴⁸ İpek, “Göçmen Köylerine Dair”, s. 20

masraflarıyla köy inşa etmek isteyen göçmenlerin yaptıracakları köylerin plan ve projeleri, iskân mahallerine gönderilmiştir²⁴⁹.

1924 yılının Mart ayına kadar İmar ve İskân Vekâleti'nce, emval-i metrukeden 5.000 evin tamir edilmiş olduğu, Türkiye genelinde 27, Pontus eşkıyası tarafından tamamen tahrip edilmiş olan Samsun'da da 15 numune köy inşa edileceği ifade edilmiştir²⁵⁰. 1924 Mayıs ayı içinde 14 hane Samsun, 659 Trakya, 1097 Karesi, 1326 İzmir, 576 Bursa, 406 İstanbul, 116 Kocaeli, 11 Konya, 13 Adana ve 494 hane Antalya mıntıklarındaki toplam 5258 hane tamir edilmiş ve iskân olunabilir bir hale getirilmiştir²⁵¹. Numune köy kurulması konusunda, planlanan olmamış, Samsun'da 7, İzmir'de 2, Bursa'da 2, Adana, İzmit ve Antalya'da birer köy olmak üzere toplam 14 numune köy inşa edilebilmiş, bu köylerden her biri, 50 meskenlik olup, bu köylere, bir okul, bir de cami yaptırılmıştır²⁵².

1928 yılında da numune köy yapımına devam edilmiş, Yahşihan'dan Eskişehir'e kadar olan saha dâhilindeki boş arazide, köylerin yapılması İcra Vekilleri Heyeti tarafından kabul edilmiştir. Bu kararnameye göre, göçmenlerin iskânı, ülkenin ziraat ve iktisadının gelişmesinde önemli bir etken olacağı için, inşaatı yıllara bölünerek yapılmak üzere hat güzergâhında yer yer numune köyleri tesis etmek için araştırma yapılması ve bu sahada hazineye ait bulunan arazinin iskân için ayrılması ve şahısların elinde bulunan arazinin de istimlâk veya pazarlık suretiyle satın alınması kabul edilmiştir²⁵³.

1923–1933 yılları arasında yani on yıllık süre içerisinde göçmenler için toplam 103.586 hane, 1934 yılında 989, 1935 yılında 5943, 1936 yılında 5465, 1937 yılında 5886, 1938 yılında ise 1848 hane yaptırılmıştır²⁵⁴. Bu bilgilere göre, 1934–1938 yıllarını kapsayan zaman diliminde toplam 20.131 göçmen evi yapılmış olması gerekirken, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Dr. Hulusi Alataş, 1934 yılından 1938 yılına kadar Bulgaristan, Romanya ve diğer memleketlerden gelen 138.428 göçmen için, 17.016 hane inşa edildiğini ifade etmiştir²⁵⁵.

²⁴⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 19 Haziran 1924.

²⁵⁰ Öztürk, *Türk Parlamento tarihi*, s. 371

²⁵¹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 19 Haziran 1924.

²⁵² İpek, "Göçmen Köylerine Dair", s. 19

²⁵³ *BCA*, 030.18.1.1 28.29.12.

²⁵⁴ Geray, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler*, s. 49.

²⁵⁵ *Ayın Tarihi Dergisi*, Ocak 1938.

Tahrip olan yerlerin tamiri ve yeniden yapılan evler, elbette Türkiye ekonomisine büyük bir yük getirmiştir. 1927 yılında Meclis'te konuşan Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Bey, işgal esnasında ülkenin en mamur yerlerinin tahrip edildiğini, eğer tahrip edilmeselerdi, o gün alınan gelirlerden yüzde 5–10 daha fazla gelir alınabileceğini ifade etmiştir. Yüz binlerce ev tahrip edildiğinden, bunların musakkafat (bina) vergisinin de alınmaması, bunları yeniden yapmak için ayrılan mesai de hükümetin gelirlerini azaltmıştır²⁵⁶. 1932 yılına kadar tamir ettirilen terk edilmiş hanelerin sayısı 19.279'dur. Ayrıca, 4567 adet yeni iktisadi hane ve Antalya, Samsun, İzmir, Bilecik, Cebeli Bereket, Mersin, Ankara ve Manisa illerinde 69 adet de numûne köy inşa edilmiştir. Bütün bu işler için ise, 1.786.684 lira harcama yapılmıştır²⁵⁷. Dönemin ekonomisi göz önünde bulundurulduğunda, bu miktar azımsanmayacak bir miktar olmuştur.

Her ne kadar bütün emval-i metrukelerin tespit edildiği ve kullanıldığı ve fuzuli işgallerden kurtarıldığı araştırılmış ise de, özellikle İstanbul'daki emlak-ı metruke hakkında zaman zaman bazı ihbarlar alınması şüphe uyandırmıştır. Hükümet, yeniden emlak-ı metruke bulunur ümidiyle ikramiyeler vaat etmiş yinede sonuç çıkmamıştır. Yine de duyulan şüphe üzerine birkaç kişilik komisyon maliye tahsil şubelerinde araştırma yaparak “etabli” vesikası almış olanların emlak ve akarlarının mevcudunu tespit etmiş, arsa, dükkân, emlak olmak üzere altı bine yakın metruk emlaki meydana çıkarmış ve bunların maliyeye devrini yapmıştır²⁵⁸.

1.3.6. Mübadillere Mal Ve Arazi Dağıtımı

Mübadele-yi Ahali Mukavelenamesi'nde belirtildiği üzere, mübadillere, göç ettiklere memleketlerde, terk ettikleri mallara kıymet ve mahiyetçe eşit mallar verilecektir²⁵⁹. Yunanistan'daki Müslüman mallarının kıymet takdirini verme görevini, Muhtelit Mübadele Komisyonu üstlenmiştir. Fakat gayrimenkul malların, hem Yunanistan'daki hem de Türkiye'deki kıymetini tespit etmek ve buna eşit olacak emvali bulmak oldukça zor bir iş olmuştur. Yunanistan'da tutulan resmî kayıtlar, hem Balkan Savaşları'ndan, hem de mübadeleden sonra, Yunanistan'ı terk etmiş olan yarım milyon

²⁵⁶ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s.190 vd.

²⁵⁷ *İşkân Tarihçesi*, s. 140.

²⁵⁸ *Cumhuriyet*, 27 Kanun-i Sani 1933.

²⁵⁹ *İşkân Tarihçesi*, s. 10.

Müslüman'ın mal ve arazilerinin miktar ve kıymetlerini belirlemek için bir belge niteliğinde değildir²⁶⁰.

Her ne şekilde olursa olsun, mübadeleye tabii olarak Türkiye'ye gelenler, Yunanistan'da terk etmiş oldukları mallarına karşılık, Türkiye'de gayrimenkul alabileceklerdir. Mübadillerin Türkiye'de alacakları gayrimenkullerin miktarları, bazı esaslarla belirlenmiştir. Bir yere iskân edilecek göçmenlerin miktarı, mevcut hane sayısına göre belirlenmemiş, arazi esas alınmıştır. Âdiyen iskân edilenlerden, tefviz yoluyla mal verilenlerin önce borçları tahsil edilmiş, mübadeleye tabi olmayan göçmenlere dağıtılacak emlak ve arazi bedelleri aile reisleri adına borç olarak kaydedilmiştir. Bunun için, kendisine emlak, arazi tahsis edilen şahıslara “muvakkat tasarruf vesikası” verilmesi kararlaştırılmıştır²⁶¹. 16 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen, “Mübadeleye Tabi Ahaliye Verilecek Emvali Gayri Menkule Hakkında”488 sayılı kanunla, mübadillere hangi şartlar ve oranlar dâhilinde gayrimenkul mal verileceği ifade edilmiştir²⁶². Buna göre; tasarruf senetlerinde ve tasarrufu ispat eden resmi belgelerinde 50.000 liraya kadar emlak ve arazileri kayıtlı olanlara, kayıtlı kıymetin yüzde yirmisi oranında gayrimenkul tefviz edilecek ve verilecek gayrimenkul için tasarruf kayıtlarındaki kıymet esas kabul edilecektir. 50.000 liradan fazla emlak sahibi olanlara da, bu miktardan fazlası için mübadele işlemlerinin tamamen bitirilmesine kadar hiçbir şey verilmeyecektir.

Kendilerine gayrimenkul mal verilmesini talebinde bulunanlar, tasarruf senetlerini veya resmî belgelerini, ibraz etmek zorundadırlar. Bu tasarruf senetlerinin tamamen veya kısmen gerçek olmadığı tespit edilirse, bunlara verilen gayrimenkul mallar kısmen veya tamamen geri alınacaktır. Aynı şekilde, adlarına kayıtlı gayrimenkulleri olanlardan Muhtelit Mübadele Komisyonu'na başvurmamış mübadiller de aynı işleme tabii tutulacaktır. Böyle bir durumda olanlar için farklı bir uygulama daha yapılmıştır. Buna göre, eğer mübadilin almış olduğu gayrimenkul, kayıtlı malından yüzde on veya daha fazla ise, aradaki fark nakit olarak veya taksitle geri alınacaktır.

Bağ ve zeytinlikler, tefviz edilecek terk edilmiş mallar dışında tutulmuş ve ayrı esaslar belirlenmiştir. Bu bağ ve zeytinlikleri işletmeye kabiliyeti olan mübadillere, kiraya verilecektir.

²⁶⁰ *İskân ve Teaviin Cemiyeti*, s. 10.

²⁶¹ *İskân Tarihçesi*, s. 31.

²⁶² *İskân Mevzuatı*, Ankara, 1936, s. 15-18.

Tefviz edilecek gayrimenkul, mübadilin geldiği yerde bıraktığı çeşitte, belirlenen iskân mıntıkalarında terk edilmiş mallardan verilecektir. Yani arazi veya çiftlik, dükkân ve her çeşit akar, değirmen veya fabrika terk etmiş olanlara iskân edildikleri yerlere göre, köy, kasaba veya şehirlerde olmak üzere aynı cinsten gayrimenkul verilecektir. En büyük işletme fabrika olduğu için, iskân mıntıkasında fabrika bulunmadığı durumda, bu mıntıkların dışından da verilebilecektir.

Tefviz olunan gayrimenkullerin, mübadele işlemlerinin kesin olarak sonlandırılacağı zamana kadar hiçbir suretle satılamayacak, hibe edilemeyecek, rehin verilemeyecek ve teminat olarak gösterilemeyecektir. Verilen gayrimenkullerin şekillerini değiştirmek, tahrip etmek ve yıkmak yasak olup, sadece cüzi miktarda tamirat yapılmasına izin verilecektir. Diğer yapılacak işlemler, Mübadele ve İskân Vekâleti'nin onayıyla gerçekleştirilebilecektir.

Mübadillere emlak ve arazi dağıtımı konusunda hassas davranılmaya çalışıldığı için, kanun haricinde talimatnameler de yayınlanarak, dağıtımın, iskân edilenlerin mesleklerine göre yapılmasını sağlamaya yönelik çalışmalar yapılmıştır. 6 Temmuz 1924 tarihinde “Tevzi Talimatnamesi” hazırlanmıştır. Bu talimatnameye göre, her vilâyet ve kaza merkezinde de vali veya kaymakamların başkanlığı altında birer tevzi komisyonu oluşturulması gerekmektedir. Bu komisyonların görevi, öncelikle taksim edilecek arazinin sınırlarını belirlemektir. Komisyonlarda bulunan mühendisler ise, sınırları belirlenen arazinin krokisini düzenledikten sonra, araziye mevki ve verimi açısından, iyi, orta ve az olmak üzere üç dereceye ayırarak ölçecektir. Tevzi olunacak arazinin verim açısından kaç aileyi idare edebileceği, bilirkişilerin görüşleri alındıktan sonra, komisyon tarafından tespit edilecek ve her haneye isabet eden miktar belirlenecektir. Bu şekilde taksim edilen arazi, kura yoluyla dağıtılacaktı. Ortalama beş nüfustan oluşan bir çiftçi ailesine, arazinin verim durumuna ve büyük şehirlerle, iskele ve tren istasyonlarına mesafeleri derecesine göre tevzi edilecek arazi ve meyve ağaçlarının oranı şu şekilde belirlenmiştir:

	<u>Asgarî</u>	Dönüm Arazi
Hububat arazisi (Ortalama)	75	100
Tütün tarlası	13	18
Sebze bahçesi	7.5	12.5
Bağ	8	12.5
Zeytin ağacı	120 adet	150

Portakallık ve limonluk için herhangi bir miktar belirlenmemiştir. Bunların dağıtılması yerel idarelere bırakılmıştır. Köylere iskân edilecek sanayi erbabı ve öğretmenlere belirlenen miktarlardan fazla verileceği, halka faydalı olması açısından göçmenler arasında ziraat, doktor ve baytar mekteplerinden mezun, tahsilli kimlere bir kat daha fazla hak verileceği ifade edilmiştir²⁶³.

Bütün bu esaslarla yapılan mal ve arazi dağıtımları, uygun şartları taşıyan yerlerden yapılmıştır. Böylelikle, mübadele uygulamalarının bitimine kadar, 1923–1933 yılları arasında 157.736 aileye, 6.258.928 dekar ekilebilecek arazi dağıtılmıştır²⁶⁴.

Arazi ve mal dağıtımı konusunda eşitsiz ve adaletsiz uygulamalar görülmüştür. Bu genellikle memurlar yoluyla olmuştur. Çeşitli araziler kurulan mahalli iskân komisyonlarında görevliler tarafından bildikleri gibi dağıtılmıştır. Yunanistan'da bıraktıkları mallara karşılık almaları gereken malları gösteren bir beyanname hazırlanmasına rağmen ki bu beyannamelerin geçerliliği de tartışma konusudur. Bu durum Türkiye'de de yaşanmış, mal beyannameleri geçersiz sayılabilmektedir. Mübadillerin bıraktıkları malların tam sayımını ya da neye göre kıymet verileceğini bir türlü kestiremeyen komisyonlar, sonunda herkesin eşit sayılması ve nüfus başına toprak dağıtılması söz konusu olmuştur. Honaz'da yerli eşraftan oluşturulan bir komisyondaki kişiler, bazı tarlalara el koymuş, 30 dönüm tarla vermiş görünse de bu ancak 15–20

²⁶³ *İskân Tarihçesi*, s. 29 v.d.

²⁶⁴ Geray, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler*, s. 56 Bu rakam bazı kaynaklara göre değişiklik arz etmektedir. 1925 Bütçe Kanunu ile yetki alan hükümetin, 1934 yılına kadar 6.787.234 dönüm tarla, 157.422 dönüm bağ, 169.659 dönüm bahçe olarak dağıtıldığı ifade edilmiştir. 1934 İskân Kanunu ile de, bu tarihten 1938 yılına kadar 2.999.825 dönüm toprak dağıtımı yapılmıştır. Bkz. Aydoğan, *Türkiye Üzerine Notlar*, s.67.

dönüm tarla olarak mübadile verilmiştir. 1937 yılında kadastronun gelip yaptığı ölçümlere göre, 9 dönüm olarak verilen arazinin sadece 2 dönüm çıkması bu durumun bir göstergesi olmuştur²⁶⁵.

Mübadelenin üzerinden on yıl geçmesine rağmen, Muhtelit Mübadele Komisyonu'nda Türk ve Yunan heyetleri arasında mutasarrıfları ve kıymetleri üzerinde bir türlü bitmek bilmeyen ihtilaflar olmuş ve bazı emlak meseleleriyle, firarilere ait çeşitli konularda yüzlerce dosya birikmiştir. Bunlar çözüme ulaşamadığı için, çözüme ulaştırabilmek amacıyla, hakem olarak karar vermek üzere tarafsız azalara havale edilmiştir²⁶⁶.

1.3.7 İskân Bölgelerinde Hastalıklarla Mücadele

Göçmenlerde en çok görülen hastalık sıtmadır. Sıtma bölgelerinde daha önce meydana gelen önemli nüfus azalmasının, Türkiye'ye gelen göçmenler tarafından telafi edilebileceği umulsa da, nüfus mübadelesinden sonra gelen mübadillerin de büyük çoğunluğunun sıtmalılı olması, Türkiye'de nüfusun azalması konusunda endişe oluşturmuştur. Bir yandan nüfus artırılmaya çalışılırken, bir yandan da kişilerin çalışma kudretini artırmak için sıtmayla mücadeleye girilmiştir²⁶⁷.

Atatürk, gerek ülke içerisinde, düşman istilasına uğramış yerlerdeki sefaletten dolayı yayılan hastalıklar, gerekse, kötü koşullarda, dışarıdan gelecek göçmenlerde görülen salgın hastalıklarla mücadele için yerinde, zamanında ve daha geniş bir sağlık kadrosuyla çalışılmasını isteyerek, o dönemde alınan tedbirlerle bu tür hastalıkların önlenmesini şu şekilde ifade etmiştir; “*Memleketin büyük bir kısmı düşman tarafından bir harabe şeklinde ve mazlum ahalisi amik bir sefalet içinde terk edildiği, dâhilden, harice ve hariçten dâhile mütemadi bir muhaceret cereyanının devam etmekte olduğu vaziyeti hâzıra karşısında bu gibi hastalıkların görülmesi o kadar şayanı istigrah olmayıp belki oldukları yerlerde süratle itfasında gösterilen muvaffakiyet müstelzimi memnuniyettir*”²⁶⁸ demiş ve hastalıkların yerinde ve zamanında önlenmesine işaret etmiştir.

Vekâlet'in verdiği bilgilere göre, Selanik ve Kavala irkab iskelelerinden gelen göçmenler arasında 5 kızamık ve 6 çiçek vakasına rastlanmış, bunun haricinde bulaşıcı

²⁶⁵ Kemal Yalçın, *Emanet Çeyiz, Mübadele İnsanları*, İstanbul, 2005, s. 186.

²⁶⁶ *Cumhuriyet*, 7 Şubat 1933.

²⁶⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, D.II, İ.III, C.24.

²⁶⁸ Öztürk, Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları, s. 940.

hastalık görülmemiştir. Büyük misafirhanelerin hastanelerinde de çok fazla hastalık şikâyeti olmamıştır. Askeri hastanelerde sivillerin kabul edilememeleri hakkında verilen emir üzerine Müdaafa-yı Milliye Vekâleti'ne müracaat edilerek, göçmenlerin kabulleri temin edilmiştir. Yeni gelecek göçmenler için sıtma ve dizanteri gibi hastalıklara karşı gerekli tedbirler alınmış, göçmenlere tahsis olmak üzere bütün mıntikalarda Kızılay tarafından bölgenin gerektirdiği ölçülerde hastaneler oluşturulmuş, Trakya'da 14 kaza merkezinde revir halinde 10'ar yataklık yerler hazırlanılmış, tıbbi ilaçları bulundukları yerden temin edemeyeceklerin ihtiyacı, Tekfur Dağı'nda Kızılay tarafından temin olunmuş ve Kızılay cemiyetiyle görüşülerek çeşitli mıntikalarda seyyar etıbba ve hasta bakıcılar tayin edilerek bunların köy köy dolaşıp iskân edilen göçmenlerin sağlıklarıyla daha yakından ilgilenmesi sağlanmıştır²⁶⁹.

Her ne kadar limanlarda ve geldikleri misafirhanelerde göçmenlerin, sağlık durumları kontrol edilmişse de, iskân edildikten sonra da sağlık sorunları devam etmiştir. Çünkü ülkede ciddi bir sıtma salgını vardır. 9 Mart 1924 tarihli Menteşe (Muğla) Valiliği'nden İskân Vekâleti'ne gönderilen bir telgrafta; Doğrudan doğruya vekâletin emriyle Kavala'dan Gökova Limanı'na gönderilen göçmenlerden Kavala, Tikveş ve Langaza muhacirlerinden olup Muğla'nın Cazgırlar Köyü'ne iskân edilen ahalinin bir kısmının sıtma hastalığından muzdarip olduğu, bu nedenle bu güne kadar bunların arasından 17 kişinin vefat ettiği bildirilmiştir. Şayet, Sıhhiye Müdürlüğü'nden para yardımı yapılabildiği takdirde, bu köyde oturanlara kinin dağıtımı yapılabildiği, ancak köyün etrafının bataklıkla çevrili olmasından dolayı dağıtılan kininin bir faydasının olmadığı, bunların haklarında alınacak kararın köyde inceleme yapan Vali'nin işaretine atfen Menteşe (Muğla) İskân Müdürlüğü tarafından verileceği ve bilmuhabere vilayet dâhilinde bunların bir başka yere nakil ve iskânlarının imkânsız olmakla beraber dağlık mıntika ahalisinden olan bu insanların burada oturmak istemediği, hayatlarını kurtarmak için, Vekâlet emriyle Trakya'da Tekirdağ'a nakledilmiş olan hemşehrilerinin yanına gitmek istedikleri ve kendilerine verilen araziye de işletemedikleri bildirilmiştir. Muhacirlerin bataklıkta bulunması nedeniyle kendilerine yapılan tedavinin daima sonuçsuz kalacağının anlaşıldığı ve muhacirinin dağlık mıntika ahalisinden olması nedeniyle de bunların uygun görülen yerlere göç etmelerine izin verilmesi gerektiği kararlaştırılmıştır²⁷⁰. Canik vilayetinde polis ve iskân

²⁶⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 21 Mart 1924.

²⁷⁰ *BCA*, 272.1120.98.6.

müdürlüğünün, göçmenler arasında bulaşıcı hastalık bulunduğu dair ihbarı üzerine de, bu bölgede araştırma yapmak üzere iskân sağlık müşaviri ile birlikte, göçmenlerin iskân edildiği yer olan Tekkeköy ve Aşağı Cinik köylerine gidilerek, yapılan çalışmalar sonucu buradaki göçmenlerin yüzde ellisinin sıtmalılı oldukları anlaşılmıştır. Bunun için, İskân Müdürlüğü, bölgeye kinin ilacı temin ederek göndermiştir. Ayrıca, Tekkeköy, Yukarı ve Aşağı Cinik köylerine iki tıbbiye ve iki sıhhiye memuru gönderilmiştir. Aynı bölgede dizanteri, ishal ve özellikle çocuklar arasında boğmaca hastalığı da tespit edilmiştir. Kendilerine barınma yeri temin etmek için, çalı çırpıdan yapılmış kulübelerde ve topraklar üzerinde yaşayan göçmenlerin sefalet içinde bulunduğu, şayet meskenleri inşa edilmeyip iskân edilemezlerse, geçici bir tedbir olan kinin dağıtımının da bir fayda getirmeyeceği ve hastalıklardan dolayı kayıpların önüne geçilemeyeceği bildirilmiştir²⁷¹.

İskân yerlerine sevk edilmiş göçmenlerden, Konya, Samsun, Tokat ve Çorum vilayetlerinde 156 lekeli humma hastalığı görülmüş, fakat bunlardan 138'i iyileştirilmiştir. Mübadele ve İskân Vekili Necati Bey, göçmenlerin sağlık durumları ile ilgili sürekli bilgiler vermiş, Müdafaa-yı Milliye ve Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâletleri de göçmenlerin sağlık durumlarıyla ilgili tedbirler almışlardır²⁷².

Adana'nın Kozan kazasına sevk edilen mübadiller arasında bulaşıcı hastalık olmamış, fakat sağlık durumlarının iyi olmadığı sıhhiye müdürleri tarafından rapor edilmiştir. Kozan merkez kazasında bulunanlar 14 Eylül 1924 itibarıyla henüz iskân ve iâşe edilemedikleri gibi, köylere sevk edilenler de uzunca bir süre açıkta kalmışlardır. Şayet, bunlar bir an önce çatı ve çadır altına sokulmazsa, yağmur ve kış mevsiminin gelmesiyle sağlık durumlarının kötüleşeceği bildirilmiştir²⁷³.

1.3.8. Mübadilleri Üretici Haline Getirme Çabaları

Mübadillerin iskânları yapıldıktan sonra, asıl önemli olan iş, bunların üretici haline gelmeleridir. Çünkü uzunca bir süre iâşelerinin sağlanmasına imkân yoktur. Ülkenin tüketime gücünün olmaması, acil olarak üretime geçilmesini zorunlu kılmaktadır. Gelenlerin çoğunun çiftçi olması ve dolayısıyla iklim ve toprağa bağımlı olmaları, zamanında bazı tedbirlerin alınmasını gerektirmektedir. Mal ve arazi

²⁷¹ BCA, 272.79 72.3.35.

²⁷² Hâkimiyet-i Milliye, 19 Haziran 1924.

²⁷³ BCA, 272.79 72.3.35.

dağıtımıyla ilgili tüm düzenlemeler yapıldıktan sonra, mevsim geçmeden, göçmenleri üretici haline getirmek için, Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, Mübadele, İmar ve İskân kanununa dayanarak, iskân edilenlerin yardımı muhtaç olanlarından, çift hayvanı bulunmayan her haneye, bir veya iki baş hayvanla, ihtiyaç derecelerine ve tahsis olunan araziye göre aynî olarak veya bedelî olarak ziraî aletler ve tohumluk dağıtılmıştır. Bunun için, göçmenlerin, bunları satmayacaklarına ve başka yerlere sarf etmeyeceklerine dair mensup oldukları ihtiyar heyetlerinden birer kefaletname alması gerekmiştir. Şayet, bu aletler ve tohumlukların, aynî olarak verilmesi mümkün olmadığı durumda, her aileye tohumluk için 75, çift hayvanatı için 100 ve ziraî aletler için 50 liraya kadar para verileceği ifade edilmiştir. Yardıma muhtaç olanların hallerinin doğruluğu kanıtlanarak, listelerinin düzenlenmesi ve aynî olarak dağıtılacak kısımların satın alma ve tedarik edilmesi görevi, İmar ve İskân Komisyonlarına verilmiştir. Göçmenlere yapılacak dağıtım karşılığında, kefalet ve borç senetleri alınması, tasdikli suretlerinin mal sandıklarına verilmesi, “*Tavizen verilecek tohumluk, çift hayvanatı ve âlât-ı ziraiyenin sureti tedarik ve tevziine müteallik talimatname* ile belirtilmiştir. Talimatnameye göre, borç senetleri, borç verme tarihinden, bir sene sonra başlamak üzere, dağıtılan toprak ve mal bedellerinin veya nakitlerin beş senede ve on taksitte alınacaktır²⁷⁴.

Ayrıca, sanatkâr göçmenlere, Heyet-i Vekile, sonradan karşılığı alınmak üzere verilecek alât edevat ve sermaye hakkında Mübadele, İmar Ve İskân Vekâleti’nin hazırladığı bir talimatnameyi uygun bularak, 30 Nisan 1924 tarihinde kabul etmiştir. Bu talimatnameye göre, 8 Teşrin-i Sani 339 tarihli Mübadele İmar ve İskân Kanunu’na dayanarak, iskân edilen ve yardıma muhtaç olan sanat erbabını müstahsil hale getirebilmek için, öncelikle her bir sanat ehli için yaptığı sanatın türüne göre mevki olarak bir dükkân veya fırın yahut genellikle imalathane olmaya elverişli bina veya baraka verilecektir. Bir aile içinde birkaç sanatkâr bulunduğu takdirde yalnız birine verilecektir. Bu bina öncelikle adiyyet suretiyle verilip bundan dolayı kendilerinden kira bedeli alınmaz. Bu sanat erbabından muhtaç olanlarına gereken alet- edavat-ı sınaîye, mıntika müdürlerinin başkanlığında, iskân ve iâşe memurlarından, bir de ticaret odası azasından oluşan bir komisyon tarafından satın alınarak, bunlara aynen verilecektir. Her bir sanatkâra verilecek alet ve edevat türüne göre, satın alma bedeli, duvarcı, taşçı,

²⁷⁴ *İskân Tarihçesi*, s. 27 v.d.

sıvacı, oduncu ve kömürcü 25 lira, dülger, silici, 40 lira, camcı, aynacı, 50 lira, tenekeçi, sobacı, bakırcı, nalbant, saraç, semerci, terzi, döşemeci, urucu (ipçi) ve hallaç 75 lira, kayıkçı, balıkçı (en az ikisi birleşmek şartıyla her birine), 100 lira, demirci, dökmeçi, kunduracı, aşçı ve kasap 100 lira, doğramacı, marangoz, ağaç tornacısı, oymacı, ağaç modelcisi 125 lira, araba imaliyecisi, arabacı (at ve araba sahibi) dokumacı, fırıncı, tesviyeci, tornacı, makineci 150 lirayı geçmeyecektir. Adı geçmeyen sanat erbabını meşgul oldukları sanatın gerektirdiği alet ve edevata göre, numune tasnifleri kararlaştırmak üzere iskân ve imar komisyonlarınca belirlenecek miktarda yardım yapılacaktır. Emval-i metruke ambarlarında bu gibi sınaîye yarayacak alet ve edevat mevcut ise, bedelleri belirlenerek, göçmen hesabına satın alınacaktır. Yardıma muhtaç olanların listelerinin mensup oldukları köylerdeki ihtiyar heyeti tarafından düzenlenmesi, imar ve iskân veya vilayet müdürleri tarafından tasdik edilmesi gerekmektedir. Bu listeye, ilgililerin nüfus sayıları, isimleri ve memleketlerinde önceden meşgul oldukları sanat türü kaydolunacaktır. Köy ihtiyar heyetleri, ilgililerin gösterilen sanat türü ile geldikleri memleketlerinde gerçekten meşgul olup olmadıklarını, yine memleketlerindeki halktan yapacakları araştırma ve onların yapacağı şahitlik ile desteklemelidir. Göçmenler alacakları bu alet ve edevat-ı sınaîyeyi daha sonra satmayacaklarına dair bir kefaletname düzenlenerek, mıntika müdüriyetlerine veya vilayet imar ve iskân müdür ve memurlarına bırakacaklardır. Gerçekliği olmadığı anlaşılan göçmenlerden yapılan yardım geriye alınacaktır. Ayrıca sanat erbabından bir borç senetleri alınacak, bu senetlere kefilleri de imza atıp, mahallerde mal sandıklarında saklanacaktır. Sanatkârlara verilecek alet ve edevatın bedelleri, 3 yılda ve 6 taksitte ödenecek ve taksitler, Ziraat Bankası ve şubeleri tarafından tahsil edilecektir²⁷⁵.

Göçmenlerin iskân muameleleri Vekâlet'in talimatlarıyla komisyonlar aracılığıyla tam anlamıyla uygulamaya çalışılmışsa da zaman zaman bazı suiistimaller de görülmüştür. Bunlardan biri, Şarköy kazasında yaşanmış, kaza kaymakamı ve memurların emval-i metrukeye ait bağların toplattırıldıktan sonra mübadillere mahsulsüz olarak verildiği iddialarına karşılık, mülkiye müfettişi tarafından tahkikat başlatılmıştır. Bundan başka kaymakam ve iskân memurunun büyük haneler verecekleri bahanesiyle, Mayadağlılar'dan 20 kişiden 200 lira para aldıkları halde henüz iskân

²⁷⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Haziran 1924.

edilmedikleri, kahve, dükkân gibi yerlerin para ile verildiği, göçmenlerin şikâyetlerinden anlaşılmıştır. Ayrıca, emval-i metrukeden olan dükkân, han, hane, fabrika ve yel değirmenlerinin şayet göçmenlere verilmeyecekse, perişan bir halde olan yerli ahaliye verilmesi gibi göçmenler açısından suiistimaller görülmüştür²⁷⁶.

Mübadele sonunda halledilemeyen en önemli mesele, Yunanistan'dan gelen Türk vatandaşlarının mübadele edilen malları meselesiydi. İmar ve İskân Vekâleti'nin kuruluşundan itibaren bu konuyla ilgilenilmiş, kararlar alınmış, fakat uygulamada bir sonuca ulaşmak oldukça güç olmuştur. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, bu işin bir an önce bitirilmesi ve hak sahiplerinin tatmin edilmesi ve rahata kavuşturulmaları için, mübadillerin yoğun oldukları yerlere, diğer vilayetlerden tefviz memurları götürmek ve tefviz masalarını çoğaltmak, Vekâlet'in teftiş heyetinin önemli bir kısmını bu işe memur etmek gibi çalışmalar yapmıştır²⁷⁷.

İskân işlerini düzenlemek, oldukça zor bir işti. Bunun için birçok iskân memuruna ihtiyaç vardı. Vekâlet bünyesinde memurlar çalışmışsa da bunların sayıları yeterli olmamış, özellikle iskân işlerinin yoğun olduğu yerlerden olan İzmir, Saruhan, Aydın, Denizli ve Menteşe vilayetlerinde hem seyyar iskân memurları görev yapmış, hem de geçici ve ücretli olarak çalıştırılmak üzere, iskân memuru istihdamı zaruri görülmüştür²⁷⁸.

Görünen odur ki, mübadillere ait mal dağıtım dosyalarıyla, 1929 yılına kadar pek de ilgilenilmemiştir. Mübadillere mal dağıtımına başlandığı 1925 yılı itibariyle, 1929 yılına kadar vilayetlerde 27.699 dosya açılmış, bunlardan ilk dört yılda sadece 3655 dosya bitirilmiş, 1929 yılında beş ayda 6377 dosya bitirilmiş, geriye kalan 17.667 dosyanın da bitirilmesine çalışılmıştır²⁷⁹. Bu işlerin bitirilmesi dönem itibariyle ivedilik arz ediyordu. Bu dönemde mübadele meselesi ile Yunanistan ve Türkiye ile mallar konusunda ihtilaflar çıkmış, Yunanistan, Türk tebaasının ve Batı Trakya Müslümanlarının bütün mallarına el koymuş ve bu malların iadesini asla düşünmemesine rağmen, Türkiye'deki Yunan tebaasının ve etabli Rumlarının menfaatlerini korumak adına Türkiye'den Yunan ve Rum malları için korumacı bir

²⁷⁶ BCA, 272.74 70.56.14.

²⁷⁷ BCA, 030.10 123.878.12.

²⁷⁸ BCA, 272.71 32.34.32.

²⁷⁹ BCA, 030.10 123.878.12.

statüko istemiştir²⁸⁰. İstanbul’da toplanan Muhtelit Mübadele Komisyonu, Türk ve Yunan hükümetlerine bir takrir vermiş, bu takrirden Türkiye ve Yunanistan’daki göçmen emlâkinin ne global ne de parça parça kıymetlerini takdir etmenin mümkün olmadığını beyan etmiştir. Komisyon, Yunanistan’daki Türk ve Türkiye’deki Yunan emlâkinin aynı kıymette addolunmasını teklif etmiştir²⁸¹. 1930 yılında Yunanistan’la yapılan müzakereler sonucu, bir itilafnamenin kabul edilmesiyle, mübadele olayı tamamen kapanmış, fakat özellikle “etabli” ile ilgili bazı konular, tam olarak halledilememiştir. İstanbul’daki Tali Mübadele Komisyonu’nun 15 Mart 1933 tarihinde tasfiyesine ve lağvına karar verilmiş, bu komisyonun lağvından sonra kalacak olan “etabli” işleri, Muhtelit Mübadele Komisyonuna devrolmuştur²⁸².

Tasfiye işleriyle meşgul olan Muhtelit Mübadele Komisyonu ise, elindeki evrakları tamamlayarak 19 Ekim 1934’te kapanmasına karar verilmiştir²⁸³. Komisyonun kadrosu küçültülmüş, açıkta kalacak olan memurlara birer maaş nispetinde tazminat verilmesi düşünülmüştür²⁸⁴. Fakat komisyon kapanıncaya kadar da, mübadilleri ilgilendiren iskân işlerinin, 1933 Haziran ayına kadar tamamen bitirilmesi için çalışılmış, tefviz muamelelerini içeren dosyalar, İskân Müdürlüğü’nden tapu idarelerine gönderilmeye başlanmıştır. Bina sahiplerinin “etabli” olup olmadıkları, bu tarihten sonra, Muhtelit Mübadele Komisyonu’yla ve vilayet arasında değil, tapu idaresiyle komisyon arasında halledileceği bildirilmiştir²⁸⁵. Muhtelit Mübadele Komisyonuna ait işlerin tasfiyesi için komisyondaki Türk ve Yunan heyeti reisleri aralarında müzakere yapılmış, bu görüşmede Muhtelit Mübadele Komisyonunun mevcut işlerini en fazla yedi ayda bitireceği ve komisyona yeni müracaat kabul edilmeyeceği bildirilmiştir. Bu komisyonun lağvından sonra şahısların mübadele meselelerine mahalli Türk ve Yunan mahkemelerinin bakmasına karar verilmiştir²⁸⁶.

Mübadele işlerinin kapanmasıyla, iskân işlerini yapan kadroların da küçültülmesi planlanmıştır. Çünkü bunlar, bütçede önemli bir yer tutmuştur. Fakat aynı dönemlerde Balkanlar’ın diğer yerlerinden gelen göçmenler yüzünden, tamamen kaldırılması imkânsız olmuştur. Dolayısıyla, iskân idarelerinin faaliyetlerine son

²⁸⁰ *Ayın Tarihi*, Birinci Teşrin 1929.

²⁸¹ *Ayın Tarihi*, Haziran-Eylül 1930.

²⁸² *Cumhuriyet*, 8 Mart 1933.

²⁸³ *Akşam*, 11 Eylül 1934.

²⁸⁴ *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1934.

²⁸⁵ *Cumhuriyet*, 3 Mart 1933.

²⁸⁶ *Cumhuriyet*, 11 Teşrin-i Sani 1933

verilmiş ise de, sadece İstanbul iskân memurluğunun dar bir kadro ile iskân işini yapacağı bildirilmiştir. Bunların da yeni gelen göçmenlerin, sevk ve işleriyle meşgul olacakları ifade edilmiştir²⁸⁷.

Her ne kadar mübadele işi kapanmış gibi görünse de, Rumların Anadolu'yu unutmadıkları her fırsatta görülmüştür. Yunanistan'la başlayan iyi ilişkiler ve dolayısıyla iktisadi ilişkilerin yapılmasını kolaylaştıracak tedbirlerden biri olmak üzere Türk piyasalarını tanıyan, Türk lisanını bilen ve hala Yunan tebaası olan mübadil Rumların, en fazla iki ay kalabilmek şartıyla, Türkiye'ye serbestçe seyahat etmelerine müsaade edilmesi kararlaştırılmıştır²⁸⁸. Bu karara göre bazı Yunan gazeteleri, ticaret için olsa bile, bunun mübadeleden sonra ilk müsaade olduğunu yazmış, Yunanistan'da işsizlik, ekilebilecek toprakların yetersizliği yüzünden mali sıkıntı içerisinde bulunan yüz binlerce Rum'un, Anadolu'da tekrar iskânı için iki hükümet arasında daha geniş mahiyette bir itilaf akdedilmesi gerektiği, Anadolu'nun çalışkan kollara muhtaç olan sınırsız arazisi Türkiye'nin iktisadi sorununu hallettikten sonra, Yunanistan'ı da fazla nüfustan kurtaracağı ifade edilmiştir. Mübadil Rumların, tekrar Türkiye'ye göç etmelerinden dolayı, Türkiye'nin elde edeceği iktisadi faydalar sayıldıktan sonra *“Ancak bu suretle Türkiye ve Yunanistan'daki halk tabakaları bugün iki memleketi idare eden adamların yekdiğeri ile eğlenmediklerine kani olacaklardır. Aksi takdirde misakın heyecanlı imza merasimi resmî kabuller boş bir edebiyattan ibaret kalmak tehlikesine maruzdur”* demiştir²⁸⁹. Bütün bunlar, daha baştan itibaren Rumların, Türkiye'den ayrılmak istemeyişi ve mübadeleyi kabullenmedikleri anlamını taşımaktadır.

1.4 Hilal-i Ahmer (Kızılay) 'in Çalışmaları

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, yani bugünkü adıyla Kızılay, cumhuriyet yönetiminin, Osmanlı Devleti'nden devraldığı kurumlardan biri olarak, kendisine ihtiyaç duyulan hemen her konuda yardım çalışmaları yapmıştır. Lozan görüşmelerinin zaman zaman kesintiye uğraması, dolayısıyla barışın gecikmesi, mübadele uygulamasının da gecikmesine neden olmuştur. Lozan görüşmelerinde yapılan mübadele protokolü uyarınca, Türkiye'ye gelecek olan göçmenler, henüz mübadele tarihi belli olmadan bile limanlara akın etmişlerdir. Aynı zamanda, Türkiye'den de Yunanistan'a çok yoğun bir

²⁸⁷ *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1933.

²⁸⁸ *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1933.

²⁸⁹ *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1933.

Rum nüfus akını olmuştur. Yunanistan'a giden bu Rumlar, Türk ailelerin, henüz mallarını bile ellerinden çıkarmalarına izin vermeden, Türklerin evlerine yerleşmişlerdir. Çok sayıda nüfusun, Yunanistan'a girmesi, bu nüfusun yerleştirilmesi konusunda oldukça sıkıntı yaratmıştır. Çünkü Yunanistan'a sadece Türkiye'den değil, daha önce Bulgaristan'dan da göç olmuştur. Dolayısıyla, Yunanistan'ın da bu nüfusu kaldıracak yeri ve ekonomik imkânı kalmamıştır. Bu durumda Rumlar, Türklere baskılar yaparak Türkiye'ye doğru göçe zorlamışlardır. Taşıyabilecekleri mallarını yanlarına alan Türk aileler için yapılacak ilk iş, göçmenlerin limanlardan Türkiye'ye getirilmeleri olmuştur. Ayrıca Türkiye'ye getirilecek kalabalık grupların hem bu sırada, hem de Türkiye'ye getirildikleri zaman beslenme, sağlık ve iskân işleriyle ilgilenilmesi gerekiyordu. Ahali sözleşmesi, henüz TBMM'de onaylanmadan önce, Kızılay temsilcisi Ömer Lütfi Bey, 29 Temmuz 1923'te İzmir'den gönderdiği bir yazıda, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Müşir Fevzi(Çakmak) Paşa'ya Kızılay inşaat heyetleri tarafından Aydın ve Manisa livalarında yapılan meskenler hakkında bilgi vermiştir. Bu görüşme sırasında Fevzi Paşa, “yakında başlayacak olan ahali mübadelesinde cemiyetin şefkat ve faaliyetinden büyük ümitler beslediğini” ve ayrıca “Rumili'den gelecek ahalinin hayvanat ve eşya-yı mübremelerini beraber getirmelerindeki ehemmiyeti zikrederek, Bu hususta da cemiyetin şimdiden teşebbüsatta bulunması ve saniyen İzmir şehrinde ve civarında pencereleri, kapıları ve bazılarının tavan ve döşemeleri harab bin kadar hâne mevcut olup, bunlar cemiyet tarafından tamir edildiği takdirde gelecek muhacirlerin kısmen olsun iskânı temin edilebileceğini” söylemiştir²⁹⁰.

Kısa bir süre sonra, iskân işlerinin düzenli bir şekilde yapılabilmesi için, Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kurulmasına rağmen, Vekâlet, yeterli bütçe ve personele sahip olamamıştır. Bu dönemde, Vekâletin, hem personel, hem de bütçe sıkıntısından dolayı, mübadele ve iskân işini tek başına yapamaması gerçeğinden hareketle, Vekâlet, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'yle işbirliği yapmıştır. Cemiyet, göçmenlerin sağlık, beslenme ve gerekli tüm işlerinde hazırlıklar yaparak çalışmalara girişmiştir. Hilal-i Ahmer, zaten ilk olarak mübadeleyi yürütmek üzere oluşturulan Karma Komisyon'da yer almış, mübadele yapılırken, öncelikle sağlık hizmetlerini yürütmek görevi cemiyete verilmiştir. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin Hilal-i Ahmer ile yaptığı ortak toplantıda, Dr. Ömer Lütfi Bey'in komisyon'da Hilal-i Ahmer

²⁹⁰ Mesut Çapa, “Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskânı”, *Atatürk Yolu*, S.5, Mayıs 1990, s. 50.

temsilcisi olarak bulunması kararlaştırılmıştır. 12 Eylül 1923 tarihinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile İcra Vekilleri heyeti arasında geçen bir yazışma sonucu, cemiyet, mübadillere ne şekilde hizmet ve yardım yapacağını belirlemiştir²⁹¹. Buna göre,

- 1- Yunanistan'da ihraç kapılarının beherinde her türlü levazımatla birlikte, birer birer heyet-i sıhhiye bulundurulacaktır.
- 2- Sefain-i nakliye sırasında zuhur edecek hastaların tedavileri gemilerde bulunacak olan Hilal-i Ahmer heyet-i sıhhiyeleri tarafından icra kılınacaktır.
- 3- İskân mıntıkalarının beherinde memurin ve levazım-ı sıhhiyeye havi on yataklı birer dispanser bulundurulacağından, mezkûr iskelelere çıkan mübadele ahalisinden hasta olanlar tedavi edilecekler ve içlerinde fakir ve yardıma muhtaç olanlarına gerekli olduğu miktarda çamaşır, fanila, çorap ve ayakkabı dağıtılacaktır.
- 4- İskelelerden menatik-ı iskâniyeye sevk olunacak ahaliden, zayıf, ihtiyar, malul kadın ve çocuk gibi nakliye araçlarına ihtiyacı olanlara mahsus olmak üzere, her iskeleye 3-5 adede kadar her türlü levazım ve masrafları Hilal-i Ahmer'e ait olmak üzere, İngilizlerden satın alınan kamyonlar tahsis olunacaktır.
- 5- İskân mıntıkalarının Hükümetçe lüzum görülen yerlerinde ahalinin iskanlarına mahsus olmak üzere İngilizlerden alınan muhtelif boyutlarda baraka ve çadırlardan istifade edilecektir.
- 6- İngilizlerden mübayaa edilmek ve Çanakkale'de bulunan barakalardan istifade etmek üzere, hükümet emrine bırakılmıştır.

Yunanistan'dan yaklaşık 500.000 göçmenin taşınmaları, yerleştirilmeleri ve tüm işler için çok planlı ve özenli bir uygulama gerektirmiştir. Mübadele, İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey, 24 Kasım 1923 tarihinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderdiği bir telgrafla cemiyetin yardımını istemiştir.

Vekil Mustafa Necati, bu telgrafında şöyle demiştir:

“Muhacirlerimiz gelmeye başladı. Bu aziz, aynı zamanda mazlum misafirlerimizi hiçbir sıkıntı çektirmeden, hatta ızaz ve ikram suretiyle memleketimizin harim-i şefkatinde yerleştirmek ve beslemek vecibe-i milliye ve şiar-ı insaniyettir. O

²⁹¹ BCA, 030.10 123.873.3.

muazzam ve mukaddes işi başarabilmek için Hilal-i Ahmer heyetlerinin azami faaliyete girmeleri lazımdır. Binaenaleyh:

1. Vilayetiniz dâhilindeki Hilal-i Ahmer şubasına cem-i iane hususunda peyrev olmanızı ve geceli gündüzlü Hüda-pesendane mesai ile emr-i hayrın husulüne vakf-ı vücud etmenizi rica ederim.

2. İlanatın tamamen ma-vuzia-lehine sarfını temin için her bir sarfiyat mutlaka Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisinin emir ve tensibiyle yapılmalıdır.

3. Müsmir icraatınız netayicine muntazırım.

Mübadele tarikiyle Yunanistan'dan gelen muhacirinin terfihi için celb ve cem edilecek iane hususunda sarf edilecek faaliyete dair vilayat ve muntika müdürlerine yazılan telgrafname sureti balaya nakl edildi. Yunanistan'dan gelen, memleketimizin ağuş-ı hayatına atılan dindaşlarımızın muhtaç oldukları derecede tam manasıyla terfi ve ikdar etmek müşkül olduğunu tabii takdir buyuruyorsunuz. Bu itibarla efrad-ı milletin hamiyet ve fedakârlığına müracaat ve her türlü müessesat-ı milliyeden ve bilhassa Hilal-i Ahmer müessesesinden istifade etmek zaruridir. Gelmekte olan kardeşlerimizin terfihiye medar olmak üzere memurin-i mülkiye ile teşrik-i mesai ederek iane celb ve cemi hususunda azami derecede sarf-ı gayret ve mesai eylemeleri lüzumunun bilumum Hilal-i Ahmer şubasına tebliğiyle cem edilen ianelerin yekun-ı umumi ve nevi miktarından Vekâlete her hafta muntazaman malumat verilmesini bilhassa rica ederim efendim.”

Mustafa Necati'nin bu telgrafına karşılık, Hilal-i Ahmer, diğer tüm şubelerine yazılar göndererek, yardım işlerine başlamıştır. 15 Ocak 1924 tarihinde İstanbul halkına seslendiği bir bildiride de²⁹², “Mübadeleye tabi yüzbinlerce vatandaşımız kışın en şiddetli günlerinde vatanımıza geleceklerdir. Hilal-i Ahmer uzun ve masraflı harb senelerinden, elim muhaceretleri intaç eden mütareke zamanından kalan vesaitini tamamen bu vatandaşlarımızın ihtiyacatına hasr eylemiş ise de vaziyet-i hazırı-yı maliyesi bu gün faaliyette bulunan imdat heyetlerinin bile ancak 3 aylık mesarifini temin edebilir. Halbuki bu müessesatımızın mübadele işleri ikmal edilinceye kadar vazifelerine devam etmeleri iktiza ettiği gibi yeni ihtiyaçlar da Hilal-i Ahmer'e yeni ve mühim vezaif tahmil etmektedir. Yekdiğerini takib eden Trablusgarp, Balkan, Harb-i

²⁹² Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a II, Ankara, 2001, s. 17

Umumi ve İstiklal muharebatı esnasındaki muvaffakiyatını insaniyetperver halkımızın asar-ı müriüvvet ve semahatine medyun olan cemiyetimiz, bu muazzam vezaiif karşısında da temin-i muvaffakiyet için her vatandaşa yeni ve ulvi vazifesini hatırlatmak mecburiyetindedir. Bu hitabımızın layık olduğu ehemmiyetle telakki edileceğine emin ve mutamain olarak fîli tesirata intizar ediyoruz. İdare-i merkeziyemizle Kadıköy şubemiz vezneleri ve İstanbul'un muhtelif semtlerinde müteşekkil cem-i ianat heyetleri makbuz mukabilinde ianat kabulüne amadedirler” şeklinde ifade etmiştir.

Hilal-i Ahmer, bu şekilde halkın desteğini almak için çalışmıştır. Fakat, göçmenlerin ihtiyaçları ve savaş sonrası harabeye dönen ülkenin sıkıntıları, yerli halk tarafından toplanan paralara rağmen, yeterli gelmemiştir. Göçmenler için maddi kaynak sağlamak amacıyla, Hilal-i Ahmer Heyeti, Hindistan’a gitmiştir²⁹³. Bu durumda, özellikle Hilal-i Ahmer Heyeti’nin Hindistan’da bulunmasını değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Cumhurbaşkanı olarak İslam âlemine bir seslenişte bulunmuştur. Hilal-i Ahmer’in fahri başkanlığını kabul etmiş olarak yapmış olduğu bu çağrıda, “*Türk milleti, Allah’ın inayetine güvenerek, yaşamını kurtarmaya, yaşam hakkına sahip olduğunu dünyaya göstermeye karar verdiği gün, biliyorsunuz ki, bütün araçlardan yoksun, yalnız inanç ve bağımsızlık aşkı gücüne sahip idi. Türkler, bunun yardımıyla elde ettikleri zafer mücadelelerini taçlandırırken, İslam dünyasının çok yüksek bir ilgiyle duygulandıklarını görmüş ve bunu, sürekli teşekkürle anmıştır. İşte bu ilgiye dayanarak, şimdi de, bütün din kardeşlerimizden, yine kendi kardeşleri için sevecenlik ve acıma, rica ve aracılığında bulunacağım. Türk milleti zafere kavuştu, ancak bugün büyük bir iş karşısındadır.*

Yunan yönetimi altındaki dindaşlarımızın değişimi ve Türk toprağına yerleştirilmeleri. Bu kardeşlerimiz bugün Yunan zulmü altında inliyor. Bütün gün belirli yerlerden gelen haykırış mektupları, her Müslüman yüreğini acıma duygusuna getirecek, her Müslümanı ağlatacak derecede acıklıdır. Bunların bir an önce kurtarılmaları artık her şeyden önce, bir din görevi olmuştur. Bizler gibi bir yuva sahibi olan ve toplamı altı yüz bini geçen bu kardeşlerimizi Türk toprağına kavuşturmak, yoksulluklarına son vermek çok büyük bir iştir.

²⁹³ Hâkimiyet-i Milliye, 24 Kanun-ı Sani 1924.

Kardeşler, Türk milleti ne kadar araçlara sahip olursa olsun bu araçlar yine yeterli değildir. Savaş sırasında Yunanlıların ayak bastıkları Anadolu yerleşim yerleri bugün birer birer yıkılmıştır.

Yunan kızgınlığına ve cinayetine uğrayıp suçsuz yere ölen kardeşlerin toprakları da yıkıntıya dönmüştür.

İşte kardeşler! Bu yerleri bayındırlaştırmaya, uğradıkları yoksunluk ve yoksulluktan bir dakika önce kurtulmaları gereken Yunan yönetimindeki Müslümanları buralarda yerleştirmeye, altı yüz bin kişiye ekmek vermeye, yurt bulmaya çalışan Türkler, kardeşlerinin yoksulluktan ölmeleri için İslâm dünyasının iyilikseverliğine başvuruyor. Dindarlık kutsal bağının çok verimli belirtilerini uman ve bekleyen ve zavallı kardeşlerimiz için ortak yardım ve koruyuculuk kuruluşu olan Kızılay'ın, yapılacak girişimlerine bütün İslâm dünyasının seve seve ve büyük bir memnuniyetle yardımcı olacağından kuşku yoktur. Kızılay, bu dinî görevinde de başarılı olması için İslâm dünyasının iyiliğine ve yardımına gereksiz nim duyuyor. Yapacağınız en ufak bir yardımın birkaç Müslüman ailesinin yaşamını kurtaracağını düşünüyoruz.

Doğrudan doğruya olduğu gibi ve para olarak gönderilecek yardım paraları teşekkür duygularıyla kabul edilecektir. Bugün ezici bir cereyan içinde bulunan ve yarın yerleştirilmek ve beslemek için bin güçlüklerle pençeleyecek olan Rumeli Müslümanlarının tek dayanakları, inançları ve tek umutları din kardeşlerinin yüceliği ve soyluluğudur. Yüce Allah hepinizin yardımcısı olsun” diyerek²⁹⁴, İslam dünyasının desteğini almak istemiştir. Çünkü tek başına, bu işlerin üstesinden gelmenin, savaştan çıkmış bir millet ve devlet için oldukça zor olacağı aşikârdı.

Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti, 5 Mart 1924 tarihinde de, Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile bir itilafnâme yapılmış, ortak çalışmalara başlanmıştır. Bu itilafnâmede ise, mübadele suretiyle gelecek olan göçmenlerle daha yakından ilgilenmek ve haberleşmelerini sağlamak için altı iskân bölgesi merkezinde cemiyetin birer temsilcisinin bulundurulacağı ve bu bölgelerdeki cemiyet şubeleri tarafından göçmenlere yardım yapılacağı belirtilmiştir. Cemiyet, göçmenlerin iskânlarında kullanılmak üzere, 38 otomobilini, Vekâlet emrine vermiş, iskân bölgelerinde, Yunanistan'da ve vapurlarda birer doktor görevlendirmiştir. Bu itilafname, dört ay için

²⁹⁴ BCA, 030 10 1.1.4.

yapılmışsa da, bu sürenin bitmesiyle yenilenmiştir²⁹⁵. Cemiyet, kendisine verilen sorumluluğu yerine getirebilmek için gerekli çalışmalara başlamış ve özellikle limanlarda bekleyen halka, sağlık heyetleri göndererek, sağlık hizmeti götürmüştür. Türkiye ve Yunanistan'da birçok liman ve iskân mıntıkalarında, muhtelif zamanlarda yirmi imdâd-ı sıhî heyetleri görevlendirmiştir. Bunlar, kuruluş tarihlerine göre, Ayvalık, Selanik, Drama-Hanya, Kandiye, Kavala, Samsun, İstanbul, Mersin, Tekirdağ, Bandırma, Mudanya, Tuzla, Kalikratya, Çatalca, Erdek, Kayalar, Kozana, Antalya, Ulukışla, Niğde. Bir süre sonra Hanya, Kandiye, Bandırma, Mudanya, Tuzla, Erdek ve Antalya heyetleri lağv olunmuştur²⁹⁶.

Selanik, Kavala ve Drama gibi şehirlerde ki, Türkiye'ye en çok insan buradan gelecektir. Buralarda sağlık sorunları ile ilgilenmek üzere dispanserler oluşturulmuştur. Halk için bu çok önemli kuruluşlara, örneğin, Kavala'da, 850'si 1923 yılı Aralık ayında olmak üzere 1450 hasta başvurmuş, bu hastalara yemek, ihtiyacı olanlara çamaşır sağlanmış, köylere hastabakıcılar gönderilerek tüm halka çiçek aşısı yapılmış ve yine Aralık ayı sonuna kadar halktan 79016 drahmi bağış toplanmıştır. Bu tutara 12 Nisan-13 Mayıs (1924) arası 60 Türk ziynet altını, iki 100'er liralık Türk altını, köylerden katkılar, ayrıca, dispanserlerde oluşturulan bağış kutularında toplanan 29307,5 drahmi 700 kuruş eklenmiştir. Drama'da ise halk, dispanser bağış kutularında aynı zaman diliminde 500 kuruş ve 58 447 drahmi katkıda bulunmuştur. Selanik'te ise halkın yine Hilal-i Ahmer adına bağış toplamak istemesi üzerine hükümetten gerekli izin alınarak bir heyet oluşturulmuş ve bağışlar, biri bağış sahibine, biri söz konusu heyete verilen, biri de Hilal-i Ahmer Merkezi Umumisine gönderilen üç parçalı makbuzlar karşılığında toplanmıştır. Kadınlar, çocuklar ve güçsüzlere bir takım eşya verilmiş, Hilal-i Ahmer kamyonlarıyla kendilerine ayrılan konuk evlerine taşınmış, burada hepsi sağlık kontrolünden geçirilmiş, büyük çoğunluğu sağlıklı bulunmuş, ayakkabı ve çamaşır dağıtılmıştır.

Sağlık ve iâşe konusunda alınan geçici önlemler, gelecek çok sayıda insan için yeterli olmamıştır. Göçmenlerin sevkıyatı işi için de cemiyet, harekete geçmiştir. Türkiye'ye gelecek göçmenlerden, demiryolu ve karayolu ile geleceklerden ziyade, deniz yolu ile gelecekler çoğunlukta olmuştur. Bu durumda, Mübadele, İmar Ve İskân

²⁹⁵ Mehmet Çanlı, " Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi II", *Tarih ve Toplum*, S. 130, Ekim 1994, s. 51.

²⁹⁶ Mesut Çapa, "Mübadelede Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Rolü", *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.10, Kayseri, 2001, s. 31.

Vekâleti'nin göçmenleri getirecek vapurlarla yaptığı anlaşmalar sonucunda, vapurlarda elverdiğince düşük ücret alınması da sağlanmış, çocuklara, yüzde 15 indirim yapılması uygun görülmüştür. Seyr-ü Sefain idaresinden kiralanmış olan vapurlarla nakledilen Türk göçmenlerinin iâşe ve sağlık durumlarıyla, Hilal-i Ahmer Cemiyeti ilgilenmiştir. Her vapura bir doktor ve yeteri kadar iâşe temin etmiştir.

Mübadele başlarken, öncelikle Selanik-Ayvalık, Hanya, Kandiye ve Kavala limanlarına bu noktadan yola çıkacak göçmenlere hizmet vermek üzere en az ikişer doktor, birer kimyager, onar hemşire ve hastabakıcısı olan 5 sağlık ekibi gönderilmiştir. İlk ekip, 18 Ekim 1923'te hareket eden vapurla Selanik'e gönderilen dispanser, hastane, aşhane, ilaç, ecza malzemesi, ihtiyacı olanlar için giysi ve yiyeceklerle donatılmış kadrolu bir ekip olmuştur.

Bu ilk heyeti, mübadele boyunca aynı donanımı taşıyan Rodos, Drama, Kalikratya, Kavala; yurt içinde de Samsun, İstanbul, Mersin, Mudanya, İzmit, Tuzla, Çatalca, Erdek, Antalya, Ulukışla ve Niğde heyetleri izlemiştir.

Gerek Hilal-i Ahmer, gerekse Mübadele İmar İskân Vekâleti, heyetlerin gittikleri yerlere bol miktarda sağlık malzemesi, ilaç, giysi, çadır, gıda malzemeleri götürmeleri ve yaptıkları dağıtımın düzenli ve adil olması için büyük özen göstermişlerdir. Bu dönemde göçmenlere, giysi, iç çamaşırı, ayakkabı, çorap, battaniye, yatak malzemesi, gıda malzemesi, ecza malzemesi, kamyon-araba, çadır, inşaat malzemesi, kereste, sıva tahtaları, sac-demir, barakalar, hastane ve mutfak levazımı dağıtılmış, toplam olarak 1.182.212 lira harcanmıştır²⁹⁷.

Türkiye'ye gelen mübadillerde, vardıkları iskelelerde sıtma, ishal, dizanteri, çiçek, kolera gibi salgın hastalıkların ortaya çıkması, Hilal-i Ahmer'i yeni önlemler almak zorunda bırakmıştır. Limanlarda binlerce kişinin aç ve yatacak yeri olmadan, perişan durumda dolaşmalarını, salgın hastalıkların yayılmasına da yol açmalarını önlemek için çadır temin etmek, misafirhaneler açmak, içme suyu sağlamak, belirlenenlerin dışında daha fazla dispanser açmak, yardım paraları göndermek durumunda kalmıştır.

Hilal-i Ahmer şubelerinin, göçmenlere yapacakları yardımın, Mıntıka Müdürlükleri ile birlikte saptanıp, en yararlı şekilde dağıtılmasına veya kullanılmasına

²⁹⁷ Akgün, Uluğtekin, Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a II, s. 27.

çalışılmıştır. Bunun yanında görevlilerin sebep oldukları bazı olumsuzluklar da yaşanmıştır. Özellikle doktor, hemşire ve hastabakıcıların görevlerini yapmamaları ve göçmenlere karşı kötü davranışlarda bulunmaları hoşnutsuzluğa neden olmuştur²⁹⁸.

Öncelikle İstanbul ve Samsun limanları, göçmenlerin sağlık ve gıda gereksinimleri için özellikle donatılmıştır. Hilal-i Ahmer, Gülhane, Fatih, Üsküdar, Cağaloğlu'nda dispanserler açmıştır. Bu dönemde yeni açılan Gülhane Hastanesi ve göçmenlere ayrılan Haydarpaşa Hastanesi, büyük hizmetler vermiştir. Samsun'da da 30 yataklı bir hastane, göçmenlerin hizmetine açılmıştır.

Gelen göçmenlerin sayılarının artmasıyla, sağlık sorunları ve gıda dağıtımının maliyeti de artmış ve bu durumda Hilal-i Ahmer, kaynak konusunda sıkıntı yaşamıştır. Birçok yerde bölge sakinleri kendilerine düşen görevin bilinci ile bu önemli yardıma katkıda bulunabilmek için örgütlenmiştir. Halk, kendi aralarında göçmenler için para toplayarak, Hilal-i Ahmer'e teslim etmiştir. Samsun halkı, aralarında başlattıkları kampanya ile göçmenlerin bu kentte kaldıkları sürede yiyecek ve içecek giderlerini karşılayacak tutarı toplayarak Hilal-i Ahmer'e vermişlerdir. Mübadele başlar başlamaz Eskişehir'de 48.895 kuruş, Mardin'de 20.000 kuruş, Zonguldak'ta 60.000 kuruş, Maraş'ta 24.435 kuruş toplanarak Hilal-i Ahmer'e verilmiştir.

Çanakkale'de ve Gelibolu'da yardım çalışmaları yapılmış, para, erzak ve çamaşır toplanmış, iskân mıntıkalarına sevk edilen her kafiye yeterli miktarda ilaç vermiş, yanlarına birer sıhhiye memuru refakat ettirmiştir. Hastalarla, lohusalara konserve ve süt dağıtmış, ihtiyacı olanlara palto, ayakkabı, ceket, hırka, battaniye ve pantolon dağıtmıştır²⁹⁹.

Yerel yayın organları da, göçmenlere yararlı olabilmek amacıyla, durumu yansıtan duygusal makalelerle halkı bağışta bulunmaya yönlendirmiştir. Kış mevsiminin bastırdığını, düşmandan zor kaçan ve ancak canlarını kurtarabilen yüz binlerce Müslüman vatandaşın mağduriyetlerinin, kış mevsiminin gelmesiyle artacağını, zaferin gerçek anlamını takdir edebilmek için hepsinin bir an önce yerleştirilmeleri gerektiğini ifade ederek, Hilal-i Ahmer'in üstlendiği göreve dikkat çekmiş, halkı yardıma çağırmışlardır.

²⁹⁸ Çanlı, "Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi II", s. 56.

²⁹⁹ *Hakimiyet-i Milliye*, 17 Kanun-ı Sani 1924.

Yoğun Müslüman nüfusa sahip Balkan ülkeleri de önemli miktarlarda katkıda bulunmuşlardır. İstanbul'a Samanlı Dağ yöresinden gelen göçmenler için kurduğu çorba dağıtım merkezi ile ün yapmış Amerikalı Bn. Dorothy Wills'in, Yanya'dan Pendik'e getirilmiş göçmenlere harcanmak üzere gönderdiği 100 lira, Romanya'da Pazarcık'ta kurban derilerinin satışından edinilen 68.51 leva, Bosnalı Müslümanlar adına Bosna Reis'ül uleması Tchaushavitch Efendi'nin bizzat İstanbul'a getirdiği 10.5 altın lira, 1 206 sterling, 11 dolar, 6 Napoleon ve 3 Mecidiye; ayrıca Hersek Endüstri ve Ticaret Bankası'ndan gönderilen 2300 Fransız franklık çek, bunların sadece bir kısmını oluşturmuştur.

Bir yandan yurt dışından yardımlar alınırken, bir yandan da cemiyetin genel merkezi, yurt içindeki etkin kuruluşları harekete geçirmeye çalışmış ve İstanbul Ticaret Odası'ndan bir bağış komitesi kurarak yardım toplamasını istemiştir. Bunun üzerine Bolulu İbrahim, Sabuncuzade Şakir, Şinasi, Mustafa, Muhiddinzade Haydar, Hacı Recep, Ziya, Refet Kamil, Sezai, Ömer, Şevki, Hacızade Mesut, Alizade Midhat Halid Beyler bir heyet oluşturarak hemen İstanbul ve dışında ulaşabildikleri tüccar çevreden bağış toplamaya başlamışlardır³⁰⁰.

Göçmenler için yapılan yardımlar, düşünüldüğünden daha fazla olunca, Hilal-i Ahmer Genel Merkezi, yardım paralarının kullanımına ilişkin bir takım esaslar belirlemek gereğini duymuştur. Merkez tarafından alınan karar gereği, harcamaların merkezlerin onayı ile yapılması, şubelerin ancak ivedi harcamalar yapması, merkezlerinse her ay bütün hesapları, Mübadele İmar İskân Vekâletine göndermeleri istenmiştir. Bunun yapılmasındaki amaç, toplanan paralarının nerelere harcandığının açıkça belirtilmesi, yardım paralarının yerlerine ulaştığının gösterilmesi ve kötü niyetli hareketlere engel olabilmek olmuştur.

Mübadele ile ilgili olarak Hilal-i Ahmer'e gelen bağışların merkezi bir yönetimle dengeli dağıtımına çalışılması ve yerinde kullanılması için alınan bütün önlemlere karşın, ihtiyaçların yerine getirilmesine yetmemiş, bu durumda, yeni bir programla, Vekâlet'ten maddi destek alınması kararlaştırılmıştır.

Yunanistan'a giden göçmenler için Milletler Cemiyeti, Yunan Milli Bankası'na 6 milyon drahmi kadar uzun vadeli borç verebileceğini bildirmişti. Bunun yanı sıra, yedi ayrı Amerikan derneği de kendilerine yardım etmiştir. Fakat Türkiye'de, yeni

³⁰⁰ Akgün, Uluğtekin, Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a II, s. 27.

kurulan bir Vekâlet, sınırlı maddi kaynaklarına rağmen, göçmenlere ev ve arazi verebilmek için oldukça gayret sarf etmiştir. Göçmenlere ev, gıda ve para sağlamak, önemli ölçüde yardım sağlamıştır. Fakat asıl sorun, göçmenlerin, bir an önce kendi kendilerine yetmelerini sağlamak, dolayısıyla onları üretici haline getirmek olmuştur. Bu konuda da Hilal-i Ahmer Merkezi, çalışmalar yapmış, Ankara eski Müftüsü Rıfat Efendi (Börekçi) başkanlığında, 8 kişilik bir idare heyeti seçerek, göçmenleri üretici haline getirecek altyapının planlamasını yapmıştır. Bu planlama, yerleştirilecek kimselerin meslekleri ve bu mesleklerini Türkiye’de sürdürebileceği coğrafi bölge dikkate alınarak yapılmıştır.

Mübadele sırasında, Hilal-i Ahmer, kaynaklarının ve çalışmalarının büyük bir kısmını bu konuya ayırmıştır. Bu iş için, kendi kasasından nakit olarak yaklaşık 857 lira harcayarak yaklaşık yarım milyon göçmenin en acil ihtiyaçları ile ilgilenmiştir. Sağlık araç-gereçleriyle, giyim ve yiyecek maddelerinin göçmenlere ayrılan yerlere taşınması, gerekli aşıların yapılması, yaşlılarla çocukların bakımı, hastaların tedavisi gibi, Yunan Kızılhaçı’nın, 7 ayrı Amerika Birleşik Devletleri heyetinden yardım alarak yaptığı işleri, Cemiyet, başta Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, büyük ölçüde Türkiye Büyük Millet Meclisi ile olan işbirliğinin desteğiyle gerçekleştirebilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. BALKANLARDAN TÜRKİYE'YE GELEN MUHACİRLERİN İSKÂN LARI

Balkanlardan Anadolu'ya göç, yıllar öncesine dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden beri yaşanan muhacirlik olayını en iyi açıklayan; “devlet gücünün izine ve anın med ve cezirine uyarak yayım devirlerinde yeni açılan topraklara yürüyüp yayılmakla ve dönüm devrinde de yine ona uyarak geri gelmekle ve toplanmakla başlar” ifadesidir³⁰¹. Gerçekten de, daha önce de bahsedildiği gibi özellikle, Osmanlı-Rus Harbi ve yakın tarihimizde Balkan Savaşları sonucunda, yani devlet gücünün zayıfladığı anda, Türklere karşı tahrikler artmış, Türkler, Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya gibi yerlerden zorla göç ettirilmeye başlanmıştır. Bu ülkelere, Yunanistan da dâhildir. Yunanistan'la anlaşma gereği zorunlu göç yapılmış, fakat diğer yerlerden gelenler, hatta yıl itibariyle de farklı statülerde olmuşlardır. Bu yıllara ait gerek belge, gerekse diğer kaynaklarda muhacir ve mübadillik kavramı tam oturmamış, bazı kaynaklar genel olarak hepsi için “muhacir” kavramını kullanmıştır.

Balkanlar'da Türklere karşı yapılan mezalim ve göçe zorlama çalışmalarının ve bunların Türkiye'ye kabul edilmelerinin çeşitli sebepleri vardır. Duruma Türkiye açısından bakıldığında, öncelikle Türkiye'nin nüfus sorunu ortaya çıkmaktadır. Dönem itibariyle sekiz milyonu aşmayacak olan nüfusun eksikliği, Balkanlar'dan getirilerek karşılanabilmektedir. Savaşlarda kayba uğrayan nüfus ve boş kalan toprakların yeniden işletilir hale gelmesi gerekmektedir. Ayrıca, Türkiye nüfusunun özellikle az gösterilme çabaları, Türkiye'de bir nüfus politikasının oluşturulması ve Balkanlar'da meydana gelen olaylar sonucunda, bu bölgedeki Türk nüfusu Anadolu'ya getirmek için bir göç ve iskân politikasını zorunlu kılmıştır. Bu siyasetin gereği olarak bir taraftan ülke içinde nüfusu arttırmaya yönelik bir takım tedbirler alınmış, Balkanlardaki Türk kitlenin Anadolu'ya göç ettirilmesine çalışılmış, hatta bu göçler teşvik edilmiştir³⁰². Balkan devletleri açısından da hemen her devletin göç ettirme politikası ve uygulamaları da aynı olmuştur. Gerek malî meseleler, gerek dinî baskılar, gerekse sosyal sebeplerle, Türk ve Müslüman nüfusa karşı bir politika yürütülmüştür.

³⁰¹ *Anavatana Göç Edenler, Türkiye Cumhuriyeti'nde Mübadil, Muhacir ve Mülteciler Genel Bir Bakış (1923–1938)*, (Haz: Nezih Başgelen), Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, s. 10.

³⁰² Önder Duman, “Atatürk Döneminde Romanya'dan Türk Göçleri”, *Bilig*, S. 45, Bahar 2008, s. 26.

Bu dönemdeki göçlerin özelliği, mübadeleden farklı olarak, 1923–1934 yılları arasında gelen göçmenlerin, “serbest göçmen” olarak kabul edilmesi, 1934–1938 yılları arasında gelen göçmenlerin ise, “iskânlı göçmen” olarak kabul edilmeleridir. Türkiye’ye yerleşmek üzere gelenlerin hepsi göçmen sayılmış, bu konuda herhangi bir süre ayrımı yapılmamış, fakat göçmenlerin yerleştirilmesi açısından, devlet tarafından yerleştirilenlerle, devlet tarafından yerleştirilmeyen ile bunu istemeye hakkı olmayan veya bunu istemeyen göçmenler arasında yasal bir ayrım yapılmıştır³⁰³. Serbest göçmen, herhangi bir iskân hakkı talep etmeksizin, kendi imkânlarıyla gelip yerleşecek olanlardır. Zaten devletin, ekonomik sıkıntılarının içinde, hem Yunanistan’dan gelecek olanları, hem de diğer Balkan ülkelerinden gelecek olanları yerleştirmesinin imkânı yoktur. Dolayısıyla, sadece bu şartı kabul edenler, Türkiye’ye giriş yapabilmışlerdir. 1934 yılına kadar dışarıdan gelen göçmenler, mülteci sıfatıyla kabul edilmiş, kayıt ve tescilleri yapılmıştır. Böyle bir örnek, 1927 yılında Edirne’de yaşanmış, Bulgaristan’dan gelen göçmenlerin ziraat ve ticaretle uğraştıkları, evlerini de kendileri yapabilecekleri için mülteci sıfatıyla nüfusa kaydedilmeleri uygun görülmüştür³⁰⁴. Her ne kadar, bu şekilde gelenler, iskân hakkı talep etmese de devlet, mübadele harici gelenlerden yardıma muhtaç olanlarından da yardımlarını esirgememiştir. 1934 yılından sonra da iskân hakkı istemeyenler “serbest göçmen” statüsünde hareket etmişlerdir.

2.1. Romanya İle İlişkiler Ve Göç

Bu dönemde Türkler, Romanya’da diğer Balkan ülkelerine nazaran daha iyi ilişkilerle ve haklarla yaşıyorlardı, fakat sonuç yine Türklerin göç etmesine neden olmuştur. Feodal yapının hüküm sürdüğü bir tarım ülkesi olan Romanya, savaşımlardan dolayı bozulan ekonomisini canlandırmak için, çeşitli uygulamalara girişmiştir. Bu uygulamalardan biri toprakların istimlâki meselesidir. Türkler, bu istimlâk uygulamasından çok zarara uğramış, topraklarının çoğu istimlâk edilmiştir. Ayrıca, Romanya Hükümeti çoğu defa ziraata elverişli verimli kısımları istimlâk ederken, kumlu ve taşlık kısımları da Türklere bırakmıştır. Romanya Hükümeti, el koyduğu bu toprakları, Makedonya ve Banat’tan getirdiği Ulahlara verme kararı almış ve böylece Dobruca’nın Romenleştirilmesi için önemli bir adım atılmıştır. Hükümetin öngördüğü yerleştirme plânına göre, Makedonya ve Banat’tan getirilen Ulahlar ilk etapta, evleri

³⁰³ Cevat Geray, “Türkiye’de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi”, *Amme İdaresi Dergisi*, C.3, S.4, 1970, s. 9.

³⁰⁴ BCA, 272.12 52.120.9.

inşa edilinceye kadar, Türklerle aynı yerlerde yaşayacaklardır. Nitekim bu kararın tatbikiyle birlikte iki unsur arasında anlaşmazlıklar çıkmaya başlamış, ilerleyen dönemlerde Ulahlar Türkleri bölgeden kaçırmak için “*camilere hakaret etmek*”, “*avlılara domuz bırakmak*”, “*çeşmelere pislik sürmek*” gibi eylemlere başvurmuşlardır. Ayrıca, sınır boylarındaki Türk köylülerinin angaryaya tabi tutulmaları, yılın her dönemi sınırdaki askerlere her türlü lojistik desteği sağlamaları, fakat buna karşılık hiçbir ücret alamamaları ve bazı bölgelerde can ve mal emniyetlerinin tümüyle yok olmaya başlaması gibi sebepler, Romanya’daki Türklerin göç etmelerine neden olmuştur³⁰⁵. Özetle, Romanya’nın politika gereği, Yeni Dobruca denilen kısma, Kutsulah (Ulah) ismi verilen Makedonyalı Romenlerin fazla miktarda iskânına başlaması, maddî ve iktisadî krizin şiddetlenmesi, genelde milliyetçiliğin, özelde ise, Türkiye’deki Türk milliyetçiliğinin kuvvetlenmesi ve bunun cereyan ve cazibesine kapılan Türklerin, bir an önce ana kitleye ve yurda kavuşmaya can atmaları, Türkiye’ye doğru göçün sebepleri arasındadır. Ayrıca, Türkiye’nin, ana vatana dönmek isteyen Türklere kolaylık ve yardım etmesi gibi durumlar göçü artırmıştır³⁰⁶. Bu dönemde, Romanya’da siyasi istikrarsızlık ve bu boşlukta komünizmin ülke içine girmesi gibi olaylar da cereyan etmiştir³⁰⁷.

Dobruca’nın Romanya’ya verilmesinden sonra, 1928 yılında Romanya’nın resmî istatistiğine göre, Dobruca’nın Türk nüfusu 171.298’dir. 1932 senesinde yapılan bir istatistiğe göre ise, Dobruca’nın 4 sancağındaki Türk nüfusu, Durostor’da 78.700, Kalyakra’da 43.913, Köstence’de 28.070 ve Tulça’da 5.853 olmak üzere toplam 156.536’dır. Rakamlardan anlaşıldığı üzere 1929, 1930 ve 1931 senesinde Dobruca’dan 14.762 Türk eksilmiştir. Nüfusun artış hızı göz önüne alındığında ise bu rakam yaklaşık 24.000’lere ulaşmaktadır. Dobruca Türkleri, özellikle 1932 yılından sonra göç etmeye başlamışlardır³⁰⁸. Dolayısıyla 1932 yılında Türkiye’ye göç eden nüfus 5000, 1933 yılında 10.000’e çıkmıştır. Hatta 1933 yılında, 90.000 Romanyalı Türk, Bükreş Büyükelçiliği’ne müracaat ederek, Türkiye’ye nakledilmelerini istemiştir. Bükreş elçisi Hamdullah Suphi, Romanya Ziraat Nazırı Domloviko Mikesko ile görüşmüş, Dobruca

³⁰⁵ Duman, “Atatürk Döneminde Romanya’dan Türk Göçleri”, s.27.

³⁰⁶ Müstecib H. Fazıl, *Dobruca ve Türkler*, Emel Basımevi, Köstence, 1940, s. 241.

³⁰⁷ Bu dönemi yaşayan H.Suphi, raporlar göndererek, bu faaliyetlerden sürekli olarak, Türkiye’yi haberdar etmiştir. Yonca Anzerlioğlu, “Hamdullah Suphi’nin Kaleminden 1933 yılında Romanya’da Komünist Hareket”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., S.37-38, Mayıs-Kasım 2006.

³⁰⁸ Müstecib H. Fazıl, *Dobruca ve Türkler*, s.240 vd.

Türklerinin, iki üç sene zarfında, peyderpey Türkiye'ye nakilleri kararlaştırılmıştır. Romen Ziraat Nezareti, Dobruca'daki Türklerin topraklarını almak için, bütçesine 8 milyon ley koymuştur. Bu durumda Romanya, böylece boş kalacak Türk ev ve topraklarına, Romen muhacirleri yerleştirebilecektir. Türkiye'ye gelecek olan Romanya Türklerinin ise, iskân yerleri düşünülmüş, Sakarya sahillerinde ve tren güzergâhında iskân edilebilecekleri bildirilmiştir³⁰⁹. Bu görüşme ve Romanya Nezareti'nin planlarına rağmen, henüz bir ay geçmeden, Romanya hükümeti, kararından vazgeçmiş, sakin ve her durumda sadakatini ispat eden halkın Dobruca'dan hicret etmesine kesinlikle razı olmayacağını bildirmiştir. Türkleri, yerlerinde alıkoymak için, kendilerine her türlü yardımda bulunulacağı söylenmiş ve bu konuda göç sebeplerini araştırmak ve tahkik etmek için mahalli komisyonlar yapmaya ve halkı göç etmemeye teşvik etmeye çalışmışlardır³¹⁰.

Bütün bunlara rağmen, 1934 yılında gelindiğinde ise 15.321³¹¹, yani toplam 30.321 nüfus göç etmiştir. Bu seneler içinde her aile, ayrı pasaportla gitmiş, vilâyet üzerine liste yapılmamıştır. Türkiye ile Romanya arasında bir göç anlaşması yapılmamış olduğundan, göçmenler vilâyet merkezlerinden pasaport çıkartmakta güçlük çekmiş, hattâ simsarlar tarafından soyulmuşlardır. Toprak ve binaların alım-satımları birçok kayıt ve şartlara bağlı ve alıcılar özellikle Romenler olduğundan, Türklerin tarla ve evleri çok ucuz fiyata satılmıştır. Evleriyle beraber bir hektar tarlayı 1500, 2000 ve en çok 3000 leye satarak, bunun birkaç mislini bir pasaporta verenler olmuştur. Bu durum, hem göç eden, hem kabul eden Türkler için zararlı ve acı olmuştur. Buna bir çare bulmak, bu zararı büsbütün ortadan kaldırmak mümkün değilse bile, azaltmak gerekiyor ve muhaceret işini teşkilatlandırmak gerekmiştir. Bunu hemen gören ve takdir eden Türkiye'nin Bükreş Büyükelçisi ve Dobruca Türklerinin manevi hamisi Hamdullah Suphi Tanrıöver³¹², Romanya Hükümeti'yle bu konuda müzakereye girişmiş, Türklerin göçü ile ilgili isteklerde bulunmuştur. Buna göre³¹³;

³⁰⁹ *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1933.

³¹⁰ *Cumhuriyet*, 9 Ağustos 1933.

³¹¹ Farklı bir kaynakta bu rakam 16.072 olarak verilmiştir. Bkz. Hikmet Öksüz, "İkili İlişkiler Çerçevesinde Balkan Ülkelerinden Türkiye'ye Göçler ve Göç Sonrası İskân Meselesi (1923–1938), <http://e-dergi.atauni.edu.tr>.

³¹² Hamdullah Suphi, 1931'den 1944'e kadar on üç yıl geniş tarih bilgisi, kültürü ve hitabet yeteneği ile Türkiye'yi Romanya'da en iyi şekilde temsil etmiştir. Hamdullah Suphi'nin de katkılarıyla 17 Ekim 1933'te Türkiye-Romanya Dostluk, saldırmazlık, hakemlik ve uzlaştırma antlaşması imzalanmıştır. Hayal ettiği en büyük şey Gökoğuz adını verdiği Gagauzları Türkiye'ye götürmek olmuş, fakat II. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine bu çabaları sonuçsuz kalmıştır. Adil Dağıstan, "Hamdullah Suphi'nin

1. Müslüman Türklerin göçü üç, nihayet dört yıl içinde bitecektir.
2. Müslüman Türklerin oturduğu topraklar 4 bölgeye ayrılacak. Türk ve Romen üyelerden kurulacak komisyonlar, bu toprakları değerleyecektir. Türk ve Romen murahaslarından oluşan heyet, Dobruca'dan göç etmek isteyen Türk köylülerinin arazi ve mülklerini yerinde görmek ve kıymet takdir etmek üzere bölgeye gidecektir. Böylece toprağını ve mülkünü satmak müşkülâtından kurtulan göçmenlere, Romen hükümeti kolektif pasaport verecek ve Türkiye'ye götürüp yerleştirilmeleri temin edilecek ve bu suretle yıllardır devam eden pasaport soygunculuğu da son bulacaktır.
3. Türk hükümeti, Romanya'dan gelecek bu Türklere, Romanya'daki malları karşılığında bono verecek, hükümet bu bonolar karşılığında göçmenlere ev ve arazi dağıtacaktır. Yani, Romanya'dan gelecek göçmenlere, bıraktıkları arazi kıymetine muadil arazi ve ev verecektir. Romanya hükümetinin satın alacağı taşısız malların -menkul olmayan malların- tutarının bir kısmı para, bir kısmı petrol ve tahta gibi mallarla ödenecektir. Bunlar, 5 yıl içinde Türk hükümetine ödenecektir.
4. Evkaf cemiyetlerin taşısız malları için Romanya hükümeti tarafından ayrı bir para verilecektir.
5. Romanya hükümet hizmetinde bulunan Türklerin tekaüdiye olarak devlet kasalarına bırakmış oldukları paralar, hareketlerinden evvel kendilerine ödenecektir.
6. Askerde bulunan Türk delikanlıları özgür bırakılacaktır.
7. Türklerin hazineye olan borçları aranmayacaktır.
8. Türk ahalinin beraber götürecekleri taşısız –menkul- her nevi para, eşya ve mal özgürce çıkacaktır.
9. Limanlarda göçmenlerin eşyası vapurla yüklenirken, gümrük hamalları karışmayacak ve bunun için hiçbir vergi alınmayacaktır.

Bükreş elçisi Hamdullah Suphi, Romanya ile yapılan, göç işleri için hazırlanmış olan mukavelenin, büyük bir dostluk fikriyle akdedilmiş ve her iki memleketin menfaatlerine uygun olduğunu ifade etmiştir. Hamdullah Suphi'nin bu konudaki beyanına göre "Türkiye hükümeti gelen göçmene toprak verdiği, ev yaptırdığı, iskân ve istihsalin gerektirdiği her şeyi temin ettiği için mukavele hükümlerine göre, Romanya'daki Müslüman Türkler, oradaki topraklarını Türkiye hükümetine terk etmiş oluyordur. Türkiye de, kararlaştırılmış bir fiyat üzerine, Romanya hükümetine terk ediyor. Bu suretle, Türk hükümetinin eline geçecek paranın, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak iskânla ilgili malzemenin Romanya piyasasından satın alınması için harcanacağı ve bu malzemenin Türkiye'de ihtiyaca göre kullanılacağını ifade etmiştir. Göçen bölgenin halkının ise, Türk ırkının en güzel örneklerinden sağlam bünyeli, çalışkan ve güzel insanlar olduklarını söylemiştir³¹⁴. Türk tarafı, böylelikle göçü teşvik etmiş ve iskân için hazırlıklara başlamıştır. Bir ara mevsim dolayısıyla, göçmenlerin Türkiye'ye gelmeleri için, özel ve toplu pasaport verilmemesi emredilmesine rağmen, şahsi pasaportlarla göçmenler gelmiştir. Hükümet, göçmenler için tahsisat istemiş, ancak tahsisat verilirse, göçmenlerin gelmelerine izin verileceği ve nakil vasıtalarının gönderileceğini bildirmiştir. Gelen göçmenlerin ise, Trakya'nın çeşitli kasabalarında ve özellikle hat boyunca yapılacak küçük köylerde iskân edilecekleri önceden bildirilmiştir³¹⁵. Romanya göçmenlerinin, Köstence'den vapurlarla nakli için, Ekonomi Bakanlığı gerekli düzenlemeleri yapmış, Dâhiliye Bakanlığı da hükümetin, göçmenler için kabul ettiği nizamname gereğince, göçmenlerin iskân bölgelerindeki tanzimi, muhacir mahalleleri inşası ve göçmenlerin derhal müstahsil hale getirilmeleri işleri üzerinde, tedbirler almakla meşgul olmuştur. Köstence konsolosluğunda göçmenlere ait muamelelerin süratle bitirilmeleri için de, ayrı bir teşkilat oluşturulmuştur³¹⁶. Gerekli hazırlıklar yapılarak, 1935 yılı için, Romanya'dan Türkiye'ye 100.000 göçmenin nakline karar verilmiş, fakat zamanın gecikmesinden dolayı sadece yarısının getirileceği ifade edilmiştir³¹⁷.

Çok sayıda göçmenin yola çıkmasına ve Köstence'de toplanmasına rağmen, pasaport konusu hala çözülememiş, göçmenler, ayrı ayrı pasaport almaya çalışmışlardır.

³¹⁴ *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1936.

³¹⁵ Romanya'dan gelecek göçmenler için, her ne kadar Trakya bölgesine yerleşecekleri bildirilmişse de, göçmenlerin Mersin ve Antalya gibi yerlerde iskân edildikleri de tespit edilmiştir. *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1935, 28 Nisan 1935.

³¹⁶ *Cumhuriyet*, 28 Nisan 1935.

³¹⁷ *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1935.

Kendilerine büyük masraflara mal olan ve yolsuzluklara sebep olan bu usulün ortadan kaldırılması için köy köy ortak pasaport verilmesi konusundaki Türk teklifini, Romanya hükümeti kabul etmiş, varlarını yoklarını satarak, göç hazırlıkları bitenlere göç önceliği verilmiştir. Zaten, göçmenlerden bir kısmı ekinlerini topladıktan sonra göç etmeyi beklemiştir³¹⁸.

Göçmenler, yanlarında eşyalarını da getirebilmişler, fakat bu konuda zaman zaman sorunlar yaşamışlardır. Göçmenlerin beraberlerinde getirecekleri eşya hakkında, gümrük idaresiyle ilgili daireler arasında sorun olmuş, bundan dolayı zarar gören göçmenler bu işin çözümü için, ilgili makamlara müracaat etmişlerdir. Göçmenler, beraberlerinde, 12.000 liraya kadar değeri olan eşyalarını birlikte getirebileceklerdir. Aynı zamanda, göçmenlerden, dükkân ve müessese sahibi olanlarının da, beraberlerinde kendi alet ve edevatını getirmeye izin verilmiştir. Buna rağmen, gümrük, bunların stok mallarını getirmelerine müsaade etmemiş, ilgili yerlere müracaat eden göçmenler, bu malların kendilerine ait olduğu, konsolosluk tarafından tasdik edildiği takdirde, serbestçe getirmelerine müsaade istemişlerdir³¹⁹.

Türkiye’de iskân bölgelerinde gerekli hazırlıkların yapılması, Romanya’daki Türklerin ise, Türkiye’ye bir an önce gelmek için Köstence’de yığılmasıyla, 10 Temmuz 1935 tarihinden itibaren, her hafta 1000–1500 göçmenin nakledilerek, Trakya’ya yerleştirileceği bildirilmiştir³²⁰.

Bu arada, Türklerin, Dobruca’yı bırakıp, Türkiye’ye gelişleri, Romanya’da tehlike arz etmiştir. Türklerin bıraktıkları çiftlik arsa ve evlere, başka yerlerden gelen Romen köylüleri yerleştirilmeye çalışılmıştır. Çünkü Türklerin buradan gitmeleri, Dobruca’da, Romen ve Türk uluslarının birlikte Bulgarlara karşı oluşturdukları çokluğun kaybolması tehlikesini doğurmuştur. Günün birinde Bulgarların Dobruca’da çoğunluk iddia ederek gürültü çıkarmamaları için, Romanya hükümeti göçmen Türklerin mallarını satın almış ve bunları uygun şartlarla öz Romen ulusuna dağıtmak yolunu izlemiştir³²¹.

³¹⁸ *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1935.

³¹⁹ *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 1935.

³²⁰ *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1935.

³²¹ *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1935.

Göçlerin hızla artması ve daha önce istenen şartların kabul edilmesiyle, “Türklerin muhaceret işlerini dostane bir surette tanzim etmek maksadıyla”³²², 4 Eylül 1936 yılında Bükreş’te Romanya Hükümeti namına Maliye Nazırı Mircea Cancicov ile bir mukavelename imzalamışlardır³²³.

Bu mukavelenameden istifade edecek olanlar, Durostor (Durkofdorf), Kalyakra (Caliyacira), Köstence ve Tulça (Tuleca) vilâyetlerinde oturan Müslüman Türk ekalliyeti olmuştur. Mukavelenamenin ikinci maddesi gereğince, Türklerin 5 senelik bir zaman zarfında Dobruca’yı terk etmelerine müsaade olunacaktır. Bu mukavelenamenin üçüncü senesi içinde Avrupa harbi başladığından ve 5 senelik zamanın, harbin devamı süresince, kesintiye uğrayabileceği ihtimali var olmuştur. Bu şekilde imzalanan göç anlaşması, aşama aşama yapılmış, öncelikle 15 Nisan 1936’dan itibaren, mallarını satıp göçe hazırlanmış olanlardan 15.000 kişi, ikinci senede Romen-Bulgar sınırı boyunca 8 km. dâhilinde bulunan Bilgeler’deki Türkler, üçüncü senede Pazarcık şehriyle İzibey ve Kurtpınar kazalarında yaşayanlar, dördüncü yıl içinde Akkadınlar ve Turtukaya kazalarında oturanlar, beşinci sene olan 1940 yılında ise Silistre şehri ve sancağı dâhilindeki ve Dobruca’nın kalan kısımlarındaki Türkler, göçe tabi tutulmuştur³²⁴.

Anlaşma gereğince, Türk mülkleri 3 kısma ayrılmış, buna göre, köylerdeki mülkler ve toprakların hektarını Romanya hükümeti, 6000 leye satın alacak, bütün mülklerin kıymetinden, yüzde 10’u vergiler için indirecek, dolayısıyla her hektarın fiyatı 5400 leyden ödenecektir. Romanya hükümeti, bütün vergileri, borçları tahsil ettikten sonra kalan parayı Türkiye Cumhuriyeti hükümetine yedi yılda ödeyecektir. Şehir içindeki mülklerin sahipleri, istedikleri gibi satış yapmakta serbest olmuşlardır.

Türlere ait vakıflar için ise, iki hükümet arasında özel bir mukavelename yapılacağı ifade edilmiş, oradaki camilerden birinin hatıra olarak Türk eski eserlerini muhafaza edecek bir müze olarak bırakılacağı bildirilmiştir³²⁵.

³²² Ayrıca bu anlaşma, “Dobruca müslüman Türk halkının bazı anasırı tarafından yarım asırdan fazladır muhacerete gösterilen temayülü müşahade ederek ve Romanya’da mazhar olageldiği hürriyetperver ve müşfik rejimi esasen takdir etmekten hali kalmamış olan mezkûr halkın Krallık münhasıran tabî etnik köküne tekrar bağlanmak gibi meşru olan bir arzu ile terke karar verdiğini görerek imza edilmiştir”. Müstecib H. Fazıl, *Dobruca ve Türkler*, s. 242

³²³ Müstecib H. Fazıl, *Dobruca ve Türkler*, s.242.

³²⁴ 1935 yılında da en çok nüfusun geldiği yerler, Pazarcık, Silistre ve Köstence olmuştur. Çünkü Türklerin en yoğun yaşadıkları yerler buralardır. *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1935, 4 İkinci Teşrin 1936.

³²⁵ *Cumhuriyet*, 11 Birinci Kanun 1936.

Bunun dışındaki göç esasları ise, her göçmen, çıkarken yanına en fazla 1000 ley Rumen ve 2000 leylik ecnebi parası alabilecek, fazla parasına karşılık yüzde 25 kereste, yüzde 25 hayvan, yüzde 10 petrol ve kalan yüzde 40'ına tuğla, kiremit, cam ve çivi alabilecektir. Bir aile 5 büyük ve 15 küçük hayvandan fazla çıkaramayacak, mücevherlerini, çiftlik ve sanat aletlerini kullanılmış olmak şartıyla götürebilecektir. Göç etmek isteyenler, bir hâkimin reisliği altında Dâhiliye, Maliye ve Ziraat Vekâletlerinin birer temsilcisi ile göç sırası gelen Türklerin bir temsilcisinden oluşan beş kişilik bir komisyona dilekçe verecek ve sahip olduğu toprağın kaç hektar ve parçadan ibaret olduğunu, ambar ve ahır gibi bütün binalarını ve evlerini göstereceklerdir. 1935- 1939 yılları arasında göç eden nüfus şöyledir³²⁶:

Sancaklar	1935	1936	1937	1938	1939	Toplam
Durostor	10756	11921	5542	10500	3326	42.045
Kalyakra	5537	2348	2604	9	-	10.498
Köstence	6876	832	1810	14	74	9.606
Tulça	201	801	1416	3	-	2.421
Toplam	23.370	15.902	11.372	10.256	3400	64.570

2.2. Bulgaristan İle İlişkiler Ve Göç

Bulgaristan'la ilişkiler, daha önce de bahsedildiği üzere, Bulgarların, Türkleri bölgelerinden çıkarmak ve göçe zorlamak amacıyla her türlü yola başvurdıkları bir şekildedir. 18 Ekim 1925'te Türkiye, Bulgaristan'la bir protokol imzalamış, buna göre, 18 Ekim 1912 tarihinden sonra, protokol tarihine kadar, gerek Bulgaristan'a göç etmiş Bulgarların ve gerekse Türkiye'ye göç etmiş olan Müslümanların mallarına, arazisinde bulundukları devlet tarafından el konulmuştur³²⁷. Ayrıca sözleşme ile her ne kadar Bulgaristan'daki Türklerin hiçbir kısıtlamaya tabi tutulmaksızın, Anadolu'ya serbestçe göç etmeleri kararlaştırılmışsa da, Türkiye Hükümeti almış olduğu bir kararla,

³²⁶ Müstecib H. Fazıl, *Dobruca ve Türkler*, s.245.

³²⁷ *İskân Tarihçesi*, s. 6.

Yugoslavya'dan gelen göçmenler gibi Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin de, beraberinde belli miktarda bir para bulundurmasını istemiştir³²⁸.

Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin Bulgaristan'daki mallarına karşılık, mal verebilmek için 28 Mayıs 1928 tarihinde yayınlanan 1341 numaralı kanunla, gayrimenkul malları Bulgar hükümetine geçmiş olan Türk tebaasının adi iskânlarını ve bundan fazla hak sahibi olanlara, hakları derecesinde mal verilmesi kabul edilmiştir. Verilecek malların şartları ve oranları ise İcra Vekillerinin takdirine bırakılmıştır. Bu konuda kararname düzenlenmediği için, Bulgaristan göçmenlerinin malları hakkında mübadele uygulaması yapılamamıştır³²⁹.

1930'lu yıllarda artarak devam eden olaylarla birlikte, Bulgar hükümeti, Türkiye'ye gelmek isteyen Türklerin, mallarını orada satarak, parasını Türkiye'ye getirmelerine izin vermemiştir. Öyle ki, Bulgaristan'dan gelen Türkler “Biz Razgrad'ın Kemalli kazası ile Şumlu'dan Pravadi'den ve Deliorman'dan geliyoruz. Hepimiz rençperiz. Bulgaristan'a ziyanımız değil faydamız dokunduğu halde, bize yapmadıklarını bırakmadılar. İsmi Ahmet veya Mehmet mi? Dayağa müstahaksın, parasız gezmeye mahkûmsun, seni süründürmek sevaptır. Buraya gelirken, hepimizin, az çok beş on kuruşu vardı. Evimiz, tarlamız, çiftimiz, çubuğumuz vardı. Fakat pasaportu aldın mı, cebinde on beş liradan fazla bulunamaz diyorlar” diyerek durumlarını özetlemişlerdir³³⁰. Bu yüzden, Türklerden bir kısmı orada sattıkları emval ve emlakın bedeli ile şeker vesaire satın alarak İstanbul'a getirmişlerdir. Bunlar da Türkiye'de çeşitli zorluklarla karşılaşmış, uzunca bir süre gümrük ambarlarında kalmış, hükümet, daha sonraları, büyük bir miktara ulaşan bu eşyanın ithaline müsaade etmiştir³³¹.

Özellikle 1934 yılında Bulgar komitacılarının Türklere yaptığı baskılarla, Türkiye'ye göç yoğunlaşmıştır. 1934 yılının yerel basınında, Türklere karşı Bulgaristan'da tazyiğin her geçen gün arttığı ifade edilmiştir. Köylerde, kahvelere “her yerde Bulgarca konuşulacak” şeklinde levhalar asıldığı bildirilmiştir³³². Bulgaristan Türklerinin durumları hakkında, Sofya'dan gelen bir mektupta, Bulgaristan Türklerinin

³²⁸ Önder Duman, “Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları (1923–1938)”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S.43, Ankara, Bahar 2009, s. 476.

³²⁹ *İskân Tarihçesi*, s.7.

³³⁰ *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1934.

³³¹ *Cumhuriyet*, 13 Teşrin-i Sani 1933.

³³² *Akşam*, 11 Temmuz 1934.

büyük bir tazyik altında inlediği, bunu yapanların birkaç serseri olmadığı, Bulgar matbuatının teşviki ile hareket eden kimseler olduğunu yazmıştır. Bu dönemde Bulgar gazeteleri, Türkiye hakkında hiç de dostça sayılmayacak yazılar yazmış, Türkiye'nin Trakya da bir umumi müfettişlik kurarak buraya daha büyük bir önem vermesini şaşkınca bir hareket addetmişler ve tahrik edici yayınlarda bulunmuşlardır. Bunun yanında resmi memurlar da onlardan geri kalmamış, birçok köylerde Türk ağaları karakola davet edilmiş ve kendilerinden bir daha haber alınamamıştır. Birçok kişi dövülmüş ve hapsedilmiş, hatta birçok Türk tebaası sınır dışına çıkarılmıştır. Canından ve malından korkan Türkler şehirlere gelmedikleri için ticaret yapılamamış, Bulgar hükümeti borcu olan Türklerin eşyasını haczederek, hemen satışa çıkarmıştır. Hemen her sokak başında faşistlik alameti olan kırık salip üzerinde ayağa kalkmış bir aslan resmi görülmüştür³³³. Bulgaristan'da Türklere karşı yapılan tazyikler yüzünden iltica olayları başlamış, bazı Türkler, Yunanistan'a iltica etmiş, Bulgaristan'ın kuzeyindeki Türkler de Romanya'ya iltica etmeye başlamışlardır. Bulgar gazeteleri bu olayları yalanlamışsa da, Bulgar komitacıları tarafından bir köyde Türk evleri taşa tutulmuş, birçok kapı ve camlar kırılmıştır. Köy camisine hücum edilerek halılar, kilimler, seccadeler parçalanmış, kapının önüne de "Türkleri daha burada tutacak mısınız?" diye bir mektup bırakılmıştır³³⁴. Özellikle Bulgaristan Türklerinin kültür cemiyeti olan, Turan Cemiyeti üyeleri işkenceye tabi tutulmuştur. Bu durumda, Bulgaristan'daki Türklerde, Türkiye'ye göç giderek fazlalaşmıştır. Aynı tarihlerde Balkanlardaki diğer bölgelerdeki Türklerin durumu da farklı olmamıştır. Adeta kaçarcasına gelen Filibe'den 30 kişilik bir kabile Edirne'ye iltica etmiş, bunlar, Bulgar hükümeti tarafından tehdit edilmişlerdir. Daha sonra 28 kişilik bir köylü kabile de köylerinde dövülerek kovuldukları için Kırklareli'ne iltica etmiştir. Bu durumda devlet, kendi sorumluluğu altında, bu göçmenleri kabul etmek zorunda kalmıştır³³⁵. 1935 senesi başından itibaren, Bulgar hükümeti, Bulgaristan'daki bütün şirketlerde ve dairelerde çalışan Türk memur ve müstahdemlerinin görevlerine son verilerek, bir daha, gerek resmi, gerek özel işlerde, Türklerden hiç kimseyi çalıştırmamaya karar vermişlerdir. Türk amele, arabacılara, sanatkâr ve tüccarlara hiç iş verilmemiştir³³⁶. Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen göçler bir ara kesilmiş, bunun da Bulgar hükümetinin gösterdiği zorluklardan ileri geldiği

³³³ *Akşam*, 7 Ağustos 1934.

³³⁴ *Akşam*, 20 Ağustos 1934.

³³⁵ *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1934.

³³⁶ *Cumhuriyet*, 23 İkinci Kanun 1935.

bildirilmiştir. Göçün önüne geçmek için kanunsuz zorluklar çıkaran Bulgar hükümeti, asıl alınması gereken tedbirleri almamış ve Bulgaristan Türklerini tehcir etmek suretiyle mal ve mülklerine konmak isteyen bir takım çapulcu unsurları cezalandırmaya bir türlü yanaşmamıştır.

1936 yılına gelindiğinde de Türklere karşı tavır pek de farklı olmamıştır. Bulgar hükümeti, bu defa Bulgaristan'daki müftüleri kullanarak, halkı irticaya sürüklemiş ve Türkiye'ye karşı bağlılık gösterenleri tehdit etmişlerdir³³⁷. Bulgaristan, politikası gereği kurak sahalarda oturan Bulgarların Kocabalkan, Karacaali, Varna ve havalisi gibi çok mahsul veren ve sulak yerlere nakledilmesi hakkında bir kanun çıkarmıştır. Adı geçen bölgelerdeki halkın %70'ni Türkler oluşturmaktadır. Bu mecburi göçe tabi tutulacak Bulgarların, oradaki Müslüman ve Türk emlâkına yerleştirilmeleri ihtimaline karşı, Türkiye'den bu duruma ilgi göstermesi istenilmiştir³³⁸. Ayrıca, Türkiye'ye göç etmek isteyenlerin pasaportlarına vize verilmediği için, hazırlıklarını tamamlamış olan Türklerin çoğu da, ilk yazı beklemek zorunda kalmıştır³³⁹. Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin çoğu Yenipazar, Şumnu, Pravadi ve Razgrad köylerinden bir kısmı göçmen kaydıyla pasaportlu, bir kısmı mülteci, bir kısmı gezi pasaportuyla, bir kısmı da vizesiz gelmişlerdir. Göçmen kaydını taşıyanlar, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde iskân edilmek şartıyla, iskân kanununun kendilerine verdiği haklardan istifade edebileceklerdir. Gezi pasaportuyla gelenler ise tamamen yabancı muamelesi görmüş, yani kendilerine hükümet tarafından bir yardım gösterilmediği gibi, bunların eşyaları da gümrük resmine tabi tutulmuştur. Vizesiz gelenler, geri gönderilmek gibi bir sorunla karşı karşıya kalmışlardır. Bu dönemde, göç etmek amacıyla, bir sene öncesinden memleketleriyle ilgilerini kesen çok olmuş, fakat bir ara göçün durması üzerine pasaportlarını o zaman çıkartmaya gerek görmeyerek, bu işi, gelecekleri zamana bırakan göçmenler vize alamamışlardır. Vizesiz gelenler, ilk etapta geri gönderilmemiş, fakat Mayıs 1936 tarihinden sonra gelecekler için, kanun gereği, Türkiye'ye girmeleri yasaklanmıştır³⁴⁰.

Türkiye'ye göçler devam ederken, bu arada bir mübadele daha yapılmış, Kurfalı Bulgarları ile Bulgaristan'daki Köyören halkının mübadelesi için Kurfalı'ya

³³⁷ *Cumhuriyet*, 3 İkinci Kanun 1936.

³³⁸ *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1936.

³³⁹ *Cumhuriyet*, 3 İkinci Kanun 1936.

³⁴⁰ *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 1936.

memurlar gönderilmiştir. Mübadele için, her iki tarafın da trenle hareket edeceği bildirilmiştir³⁴¹.

Göç bölgelerindeki en büyük sorun, Türkiye'ye göçe hazırlananların bir an önce mallarını satıp, göç hazırlığı yapmaları olmuştur. Hem Romanya'da, hem Bulgaristan'da olan olaylar yüzünden, halk kendini her ne şekilde olursa olsun Türkiye'ye gitmek zorunda hissetmiş, mallarını elden çıkarmışlardır. Özellikle pasaportlara verilen paralarla ellerinde avuçlarında bir şey kalmayan Türk halkına, yine devlet ve Kızılay yardım etmiştir. Göçmenlere dağıtılmak üzere, Kızılay ve Türk hükümeti tarafından, büyükelçiliklere para gönderilmiştir³⁴².

2.3. Balkanlardan Gelenler İçin İskân Uygulamaları

1934 yılına kadar devlet, serbest göçmen olarak tanımlanan göçmenlerin Türkiye'ye gelebilmeleri için, çeşitli uygulamalarda bulunmuştur. Uygulamaya göre göçmenlerden, öncelikle iskân yardımı talep etmediklerine dair bir taahhüt senedi alınmakta ve bundan sonra kendilerine yerleşme hakkı verilmektedir. Hükümet, 1934 yılına kadar çoğunlukla iskân mıntıkasının neresi olacağına karışmamış, göçmenleri, bu konuda serbest bırakmıştır³⁴³. Bu serbestliğin nedeni ise, bu dönemde gelenlerin mübadeleye tabii bölgeler dışında kalmalarıdır. Mübadelenin devam ettiği yıllarda, diğer yerlerden Türkiye'ye gelmek isteyenler için bazı belirsizlikler mevcut olmuştur. Hariciye ve Dâhiliye Vekâleti arasında geçen yazışmalar, duruma göre iskân uygulaması yapıldığını göstermektedir. 1925 yılında Bulgaristan'dan gelmeye hazırlanan 150 hanede, 700 nüfusun Afyon Karahisar'da iskân edilmeleri kararlaştırılmış ise de, mübadeleye tabii yerler dışından oldukları için, bunların “gayr-ı muhacirin” olarak kabul edilmeleri öngörülmüştür³⁴⁴. Bu tabir, gelenlerin nakil ve iskân konusunda devletten yardım istememeleri ile ilgilidir. Göç ve iskân işlemlerinin bu şekilde yürütülmesine karar verilmiş ise de, gelen göçmenlerin yardıma muhtaç olmaları, uygulamaları değiştirmiştir. 1927 yılında memleketlerindeki ızdıraplarından kurtulmak amacıyla, Yugoslavya'dan göç eden ve fakir hallerinden dolayı, iskân bölgelerine sevk olunamayan muhacirlere, hükümet tarafından, bir defaya mahsus

³⁴¹ *Cumhuriyet*, 14 Nisan 1935.

³⁴² *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1936.

³⁴³ Duman, “Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları”, s. 476.

³⁴⁴ *BCA*, 272.14 77.39.17.

olmak üzere, sevkiyat ve nakliyat ile ilgili tahsisattan verilmesi kararlaştırılmıştır³⁴⁵. Devlet, yardıma ihtiyacı olanlara yardım etmekten kaçınmamıştır. Fakat bu konuda karışıklıklar yaşanmıştır. 1927 yılı sonlarından itibaren, göçmenlerin yerleştikleri mıntikalardaki mülkî idarecilerden gelen raporlar, söz konusu sistemin pek de istenildiği biçimde işlemediğine dikkat çekmiştir. Nitekim raporlara göre, göçmenlerin büyük bir çoğunluğu, yeterli maddî imkâna sahip olmadığı halde, sırf ülkeye giriş yapabilmek için iskân yardımı almayacağına dair, taahhüt senedi vermişler, ancak bir süre sonra, bunlar doğal olarak muhtaç duruma düşmüşlerdir. Raporlarda, göçmenlerin ev, arazi ve tohumluk talebinde bulundukları dile getirilmiştir. Bu durum karşısında, hükümet zorunlu bir biçimde 1926 İskân Kanunu'nun 5. ve 6. maddelerini esas alarak gerekli yardımı yapmak üzere çalışmalara başlamıştır. Nitekim söz konusu maddelere göre 1 Temmuz 1926'dan sonra Türkiye'ye gelen muhacir ve mültecilerden “*cidden muhtac-ı muavenet*” durumda kalanlara, arazi verilmesi gerektiği ifade edilmiştir³⁴⁶.

Mübadil, mülteci ve aşiretlerle ilgili bazı kanun ve kararnameler, Balkanlar'dan gelen göçmenlere de uygulanmıştır. Bunlardan biri, firarları engellemek amacıyla, 28 Kasım 1925 tarihinde yayınlanan 675 sayılı “Mecburi İkamet Kanunu’dur”. Bu kanunla, gerek kendi arzularıyla, gerek bir zorunluluk veya anlaşma dolayısıyla Türkiye'ye kabul edilip gelen, her türlü göçmen, hükümet tarafından gösterilmiş ve gösterilecek iskân mıntikalarında beş yıl oturmaya mecbur edilmiştir. Ayrıca, 14 Ocak 1926 tarihli ve 716 sayılı “Borçlanma Kanunu” ile de her türlü göçmene verilmiş ve verilecek olan -parasız verilenler hariç olmak üzere- emlak, arazi, tohumluk, hayvan, ziraî aletler ve sermaye bedelleri, kıymetlerine göre, aile reislerinin adına borçlandırılmıştır³⁴⁷.

İskân yerlerinin belirlenmesinde her ne kadar serbest olsalar da bazen devlet tarafından masraflarını kendileri karşılamak şartıyla yerleri gösterilerek iskân edilmişlerdir, fakat mübadeledeki gibi yerleşim yerleri için herhangi bir program yapılmamıştır. Balkan Savaşı'ndan sonra Bulgaristan'a ilhak eden Petriç kazasından 120 Müslüman'dan oluşan bir köy halkının, Türkiye'ye göç etmek istemesi üzerine, Hariciye Vekâleti devreye girerek, bunların göçlerine izin verilmesini istemiş, neticede

³⁴⁵ BCA, 030.18.1.1 22.82.4.

³⁴⁶ Duman, “Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları”, s. 476. Kanun için bkz. Ek 1.

³⁴⁷ İskân Tarihçesi, s. 67.

kendi masraflarını kendileri karşılamak şartıyla Muğla vilayetine yerleştirilmeleri uygun görülmüştür³⁴⁸.

1934 yılından sonra devlet, Yunanistan'la yapılan mübadele gereğince, Türkiye'ye gelen mübadillere nasıl iskân yapmışsa, gelecek olan bu göçmenlere de aynı muameleleri yapmıştır. Dolayısıyla, devlet, bunların taşınmalarından, sevklerine, iskânlarına ve hatta üretici olmalarına kadar, göçmenlerin her işiyle uğraşmıştır. Ayrıca, dönemin en önemli kanunu olan 2510 sayılı kanun kabul edilmiş ve bu tarihten sonra, göçmenlerin iskânları daha planlı yapılmıştır. Bu dönemde en çok Romanya ve Bulgaristan'dan göçmen gelmiş, aynı tarihlerde Yugoslavya'dan da gelen Türk göçmenler, İzmir'e gelmiş ve hükümet tarafından belirlenen mahallere gönderilmiştir³⁴⁹.

Yeni iskân kanunu gereğince, gelecek göçmenlerin Türk vatandaşlığına geçebilmeleri için muamelelerinin hemen yapılacağı, arazi verileceği, ev yapmaları için devlet ormanlarından bedava kesim yapabilmelerine izin verileceği bildirilmiştir. Ayrıca İstanbul Emniyet Müdürlüğü, İstanbul'a gelen göçmenlerin işgal edilmelerine meydan vermemek için Galata ve Sirkeci'de birer komiserin idaresinde dörder polisten oluşan gruplar oluşturmuştur. Bunların görevleri, sadece göçmenlere teshilat göstermek, muamelelerini gerçekleştirmek olmuştur. Sahilde bir sevkîyat binasının yapılması temin edilmiştir. Bu arada nüfus kayıtları konusuna önem verilmiş nüfusun birçok yerde düzenli kaydedilmediğinin anlaşılması üzerine bir layiha hazırlanarak meclise sunulmuş ve bunun için bir talimatname hazırlanmıştır. Buna göre 1934 Ağustos ayının 15'inden sonra ülkenin her yerinde aynı günde tatbikine başlanacak gizli nüfuslar 45 gün içinde kesin surette kaydedilmesine karar verilmiş, belirli müddet geçtikten sonra kaydedilmemiş doğum, ölüm, evlenme vakaları için idare heyeti kararlarıyla 10 liraya kadar para cezası alınacağı bildirilmiştir³⁵⁰.

2.3.1. Göçmenlerin Taşınması

Romanya, Bulgaristan ve Yugoslavya'dan göçe hazırlanan göçmenler, vapurlarla ya da trenle Türkiye'ye gelmişlerdir. Bulgaristan'ın Balpınarı, Eskicuma, Yenipazar, Niğbolu şehir ve köyleri halkından olan bir kısım göçmenler de karayoluyla

³⁴⁸ BCA, 272.14. 77.39.13.

³⁴⁹ Akşam, 9 Ağustos 1934.

³⁵⁰ Cumhuriyet, 10 Temmuz 1934.

gelmeyi tercih etmişlerdir³⁵¹. Bu dönemde nakliye işini yapan vapurlardan en çok adı geçen, Köstence'den göçmen getiren Adana, Nilüfer, Nazım, Adnan vapurlarıdır. Bunlar, limanlarda yığılan göçmenlerin durumu görüp faaliyete geçen, özel vapur sahiplerine ait vapurlardır³⁵². Yunan vapurlarının da isimleri geçmektedir. Vapurcular, kendi aralarında rekabete girerek köylere kadar giderek göçmen toplamışlar ve bu göçmenleri, Köstence'ye indirmişlerdir. Fakat muameleleri tamamlanmamış olduğu için, hemen taşınamayan bu göçmenler, rıhtım üzerinde günlerce açıkta kalarak perişan olmuşlardır³⁵³. Devlet, göçmenlerin vapur paralarını karşılamış, kendi paralarını ödeyenler ise özel vapurlarla, öncelikli olarak Türkiye'ye taşınmışlardır. Vapurlarda zaman zaman teknik sorunlar yaşanmış, sorunlu olanlar ise seferden men edilmişlerdir³⁵⁴. Köstence yoluyla yapılan göçmen nakliyatı, havaların kötülüğü nedeniyle kimi zaman durdurulmuş, göçmenlerin güvenliği için, ancak hükümet tarafından izin verildiği zaman, bu nakliyatın yapılabileceği liman idaresine bildirilmiştir³⁵⁵.

Deniz Ticaret Müdürlüğü, göçmenleri Köstence'den nakledecek Türk vapurlarının isim ve özelliklerini tespit ederek Trakya Umum Müfettişliğine bildirmiştir. Göçmenlerin, her sene bir önceki seneden daha ucuz bir tarife ile naklolunacağı bildirilmiştir. Daha önce vapurcular tarafından yapılan göçmen toplama düzensizliklerinin önüne geçilmesi ve Köstence'de bulundurulacak bir memur tarafından göçmenlerin vize ve nakil muamelelerinin hızlı bir şekilde yapılacağı bildirilmiştir³⁵⁶. Nazım, Hisar, Adana, Adnan ve Bursa vapurları, İkinci Umumi Müfettişlik emrinde seferler yaparak hiç bekletmeden göçmenlerin, köy köy sıra ile Köstence'ye indirilerek, bekletmeden, düzenli bir şekilde nakillerini temin etmiştir³⁵⁷.

Köstence'den göçmen getirme işi, bir ara engellere takılmıştır. Çünkü göçmen nakliyatını yapan vapurcular, daha önce, yaptıkları işlere ait ücretin, Romanya bankasından çıkarılamadığını ileri sürerek, bu suretle toplanan 10 milyon levin, Türk parasına çevrilmesi, Kasım ayının sonuna kadar temin edilemediği takdirde, seferleri tatil edeceklerini, Türk hükümetine bildirmişlerdir. Ayrıca, nakliyat mukavelesinin

³⁵¹ *Cumhuriyet*, 27 Temmuz 1935.

³⁵² *Akşam*, 7 Teşrin-i Sani 1934.

³⁵³ *Cumhuriyet*, 13 Mayıs 1935.

³⁵⁴ *Akşam*, 7 Teşrin-i Sani 1934.

³⁵⁵ *Akşam*, 23 Kanun-i Evvel 1934.

³⁵⁶ *Cumhuriyet*, 13 Mayıs 1935.

³⁵⁷ *Cumhuriyet*, 29 Mayıs, 3 Temmuz 1935.

imzalandığı zamana göre, ley fiyatının düşmesinden de zarara uğradıklarını, nüfus başına 290 ley ile bu işin yürümeyeceğini iddia etmişler ve nakil ücretlerine yüzde 44 zam yapılmasını istemişlerdir³⁵⁸. Vapurcular için böyle olsa da, devlet, vapurcularla yapılan mukavelede, ley fiyatının değişmesi ve dövizlerin Türk parası olarak ilgililere teslimi hakkında bir kayıt olmadığı için, vapurcuların hareketlerini mukaveleye aykırı görmüştür. Vapurcular, buna rağmen seferlere devam etmezlerse, hükümet, mukaveleye dayanarak, bedellerini ilgili vapurculardan tahsil etmek üzere, gemi kiralayacağını ve göçmen nakliyatının durdurulmasına meydan verilmeyeceğini bildirmiştir. Bu durumda da nakliyat işinde çalışan, sadece Nazım ve Bursa vapurları kalmıştır. Vapurcuların, bu zor durumdan kurtarılması, döviz işlerinin bir an önce halledilmesi için çeşitli teşebbüslere girişilmiştir³⁵⁹.

1935 yılında göçmen işlerinin bir kısmının, Sıhhat Vekâleti'ne geçmesinden sonra, nakliye işleri, bu Vekâlet aracılığıyla yapılmış ve Vekâlet, Deniz Ticaret Müdürlüğü'ne nakliye işi için, vapurcularla bir anlaşma yapmasını bildirmiştir³⁶⁰. 1935 yılındaki, döviz sorunu göz önünde tutularak, girişilen teşebbüsler sonucu, armatörlere, ancak 1936 yılında, paralarının, İstanbul'da Türk parası olarak verilmesi kararlaştırılmıştır³⁶¹. Yapılan anlaşmada, çocuklar hariç olmak üzere, Romanya göçmenlerinden 4, göçmenlerin araba ve hayvanlarından 5'er lira vapur ücreti alınmıştır. Vapurcuların her taşıdıkları göçmen kafilesi için, Romanya konsolosluğundan alacakları bir beyannameyi, İstanbul'da defterdarlığa ibraz ederek paralarını kolayca alabilmeleri sağlanmıştır³⁶².

Aynı şekilde, Sıhhat Vekâleti, Deniz Ticaret Müdürlüğü'nden, Bulgaristan Varna'dan 1936 yılı içerisinde gelmelerine kararlaştırılmış 5000 göçmenin, nakilleri için armatörlerle bir mukavele yapılmasını istemiş, bu işin pazarlık yoluyla en az fiyat teklifi veren armatörle yapılacağı ifade edilmiştir³⁶³. Bulgaristanlı göçmenlerin navlunlarının, İstanbul'da defterdarlık tarafından, vapur sahibine her seferden sonra verileceği ve anlaşma yapılır yapılmaz, ilk kafileyi getirecek olan vapurun Varna'ya gideceği bildirilmiştir³⁶⁴. Hükümetin koyduğu şartlara göre, armatörlere 1936 yılında

³⁵⁸ *Akşam*, 21 Teşrin-i Sani 1935.

³⁵⁹ *Akşam*, 27 Teşrin-i Sani 1935.

³⁶⁰ *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1936.

³⁶¹ *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1936.

³⁶² *Cumhuriyet*, 14 Nisan 1936.

³⁶³ *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1936.

³⁶⁴ *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1936.

gelecek 5000 göçmenin, Mayıs ayı sonuna kadar Türkiye'ye taşınmış olması şart koşulmuştur³⁶⁵. Bulgaristanlı Türkleri taşıma işine bir armatörden başka hiç kimse katılmamış, bu armatörün istediği fiyatlar Ankara'ya bildirilmiş, vapur fiyatlarının, yüksek olması durumunda Bulgaristanlı göçmenlerin karadan getirilmeleri için tedbir alınacağı bildirilmiştir³⁶⁶.

Nakliye işi, mevsim ve hava şartları haricinde de zaman zaman sekteye uğramıştır. Romanya'dan gelecek göçmenleri nakletmek üzere, armatörlerle yapılan mukavele, İskân Umum Müdürlüğü tarafından tasdik edilmediği zaman, Köstence'ye vapur gönderilememiştir. Romanya'dan 1936 yılının ilk partisi olarak gelecek 6000 kişinin, Romanya'daki işlerini tasfiye ederek, Köstence'ye gelmeye başlamaları ve hemen nakillerinin yapılmaması durumunda, bu göçmenlerin açıkta ve sokak ortasında günlerce kalmaları sonucunu doğuracağı için, nakliyatın süratle yapılması istenmiştir. İlk parti olan bu 6000 kişinin aynı yılın Mayıs ayı sonuna kadar belirlenen iskân mahalleri olan Tuzla ve İzmit'e nakledilmiş olacağına karar verilmiş, fakat mukavelenin henüz imzalanmamış olması nakliyatın ertelenmesine sebep olmuştur³⁶⁷. Zaman zaman da çok sayıda göçmenin gelmesi dolayısıyla, iskân işleri aksamış, bunun için nakliyata ara verildiği de görülmüştür³⁶⁸.

Romanya ve Bulgaristan'dan gelecek göçmenler, Varna, Burgaz ve Köstence limanlarına yollanan ve iskân idaresince kiralanan vapurlarla getirilmiştir. Sadece sevkiyat işleriyle meşgul olmak üzere, Romanya ve Bulgaristan'a gönderilen iskân memurları ve mahalli konsolosları aracılığıyla, göçmenler, sevk muamelesine tabi tutulmuş ve gönderilen vapurlara büyük bir özen ile bütün eşyaları, hayvanları ve ziraat aletleriyle yükletilmiş³⁶⁹ ve sevk istikametlerine göre Kavak, Tuzla ve Marmara Ereğlisi iskelelerine çıkarılmış ve buralardaki tahaffuzhanelerde, sağlık işlemleri yapıldıktan sonra, trenlerle iskân yerlerine sevk edilmişlerdir³⁷⁰. 1934 yılında gelen göçmenler, Büyükdere karantinasında kalmış, 1935 yılında da Tuzla'da yapılan karantinada kalmışlardır³⁷¹. Tuzla'da, göçmenlerin kabul ve sevklerine ait bütün muamelelerin temin edilmesi amacıyla, gümrük, zabıta, sıhhiye, baytarlık, iskân, Kızılay teşkilatları,

³⁶⁵ *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1936.

³⁶⁶ *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 1936.

³⁶⁷ *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1936.

³⁶⁸ *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1936.

³⁶⁹ *Ulus*, 29 İlk Teşrin 1936.

³⁷⁰ *BCA*, 030.10 81.531. 16.

³⁷¹ *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1935.

tam teşekkül ile görev yapmışlardır³⁷². Bulgaristan'ın Filibe bölgesinde bulunan ve kara yoluyla gelen göçmenlerin de kabul muameleleri, Edirne'de yapılmış, idarî ve sıhhi işlemleri yapıldıktan sonra, mahallî bölgelere gönderilmişlerdir³⁷³. Muhacirlerin hangi mıntikalara yerleştirileceği, İskân müdüriyeti tarafından tespit olunarak, göçmenler mıntikalarına sevk edilmişlerdir³⁷⁴.

Göçmenlerin indirildikleri yerlerin hepsinde birer “tahaffuzhane” bulunmaktadır. Bu tahaffuzhanelerde, Kızılay tarafından göçmenlerin temizlikleri, aşıları ve gerekli sağlık muayeneleri yapılmış, ayrıca göçmenlerin ellerindeki parayı Türk lirasına çevirebilmeleri için banka memurları görevlendirilmiştir. Burada tamamlanan işlemlerden sonra, göçmenler misafirhanelere sevk edilmiş, kayıt ve tescil işlemleri yapılan göçmenlerin iaşelerini Kızılay karşılamıştır³⁷⁵. İstanbul'a gelen bazı göçmen kabileleri, iskân edinceye kadar Tophane'deki medreselere yerleştirilmiştir³⁷⁶. Dâhiliye Bakanlığı, göçmenlerin çok çabuk ve zorluğa uğramadan yerlerine gönderilmeleri için, Trakya Umum Müfettişliği'nden başka, göçmenlerin İstanbul'daki durumlarını düzenlemek için, Mülkiye müfettişlerinden Feyzi Güral'ı memur etmiş, İstanbul'daki iskân sevkiyat yerinin temizlenmesi ve ıslah edilmesi ve yeni bir sevkiyat yeri yapılmasını kararlaştırmıştır. Hem toplu halde, hem de dağınık gelen göçmenlerin buralardan iskân yerlerine gönderileceği bildirilmiştir³⁷⁷. Bunun için, Sarayburnu'nda önce askeri sevkiyat binası olarak kullanılmakta olan milli emlake ait binanın tamiri ile sevkiyat binası olarak kullanılmasına karar verilmiştir³⁷⁸. Romanya'dan ve diğer bölgelerden gelecek göçmenlerin, öncelikle, bu göçmen evine getirileceği, aşılacağı, ilk temizliğinin yapılacağı, istirahat ettirileceği ve sonra yarısının deniz, yarısının ise, kara yoluyla Trakya'ya gönderileceği planlanmıştır³⁷⁹. Bu planlamayla, 1936 yılında gelen göçmenlerin, hangi memleketten gelirse gelsin ve nereye gidecek olursa olsun Sarayburnu'nda hazırlanan göçmen misafirhanesine inmeleri kararlaştırılmıştır. Misafirhanede binlerce göçmenin oturacağı yer, büyük bir aşhane ve Kızılay tarafından revir hazırlanmıştır. Göçmenlerin yerleşecekleri yerler buradan tayin edilmiştir. Hem vapurların, hem de göçmen nakleden trenlerin Sarayburnu'na gelmeleri

³⁷² *Ulus*, 29 İlk Teşrin 1936.

³⁷³ *Anavatana Göç Edenler*, s. 12.

³⁷⁴ *Akşam*, 21 Teşrin-i Evvel 1934.

³⁷⁵ Duman, “Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları”, s. 478.

³⁷⁶ *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1934.

³⁷⁷ *Cumhuriyet*, 28 Temmuz 1935.

³⁷⁸ *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1935.

³⁷⁹ *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1935.

kararlařtırılmıřtır³⁸⁰. Ayrıca, göçmen sayısı arttıkça, sevkiyat yeri olarak yeni yerler düşünölmüş, İşkân Müdürlüğü ile şark şimendifer Kumpanyası arasında, depo kiralama işi görüşölmüş ve İşkân Müdürlüğü, Sirkeci'deki depolardan bir kaçını bir ay süreyle kiralamıştır. Trakya 'ya sevk edilmek üzere İstanbul'a gelen göçmenler, sevk günlerine kadar, bu depolarda yatacağı ve iaşelerinin Kızılay tarafından karşılanacağı bildirilmiřtir³⁸¹. Kızılay'ın düzenli olarak yemek vermesi için, Sirkeci depolarında, bu işe devamlı memurlar tayin edilmiştir. 1700 göçmenin birden gelmesi üzerine, İstanbul'da bir göçmen misafirhanesi ihtiyacı daha hissedilmiş, göçmenlerin geceyi geçirmeleri için ayrılan 2 büyük depo yeterli gelmediğı için, göçmenlerden bir kısmı şark demiryollarına ait 18 vagona yerleřtirilmiřlerdir³⁸².

Ayrıca, Romanya'nın Köstence, Silistre, Totrakan şehir ve köylerinden gelen göçmenler, Karaağaç konukevinde kalmış, bu göçmenlere giyecek, sıcak çorba ve yemek verilmiştir. Sağık durumlarıyla ilgilenilmiş, hepsinin banyoları yaptırılmıştır. Edirne'ye gelen bu göçmenler için önceden hazırlıklar tamamlanmış bir iki gün içinde ayrılan evlere taksim edilmişlerdir³⁸³. İzmir'e inen göçmenler ise, sağık taramaları için, Urla tahaffuzhanesine çıkarılmıştır³⁸⁴.

2.3.2. Göçmenlerin İaşe ve Barınmaları

Mübadeleden sonra yaklaşık on yıl çok fazla göç almayan Türkiye, 1934 yılından sonra Romanya ve Bulgaristan'dan başlayan göçlerle, tekrar harekete geçmiştir. İşkân işi, belli başlı üç safhadan oluşmaktaydı. Bunlardan ikisi, göçmeni barındırıp ev sahibi etmek, kendisinin ve aile fertlerinin maişetlerini yalnız başına temin edecek duruma gelinceye kadar beslemek olmuştur. Üçüncüsü ise, toprak ve çift hayvanlarıyla ziraat aletlerini verip, müstahsil bir hale getirmektir ki bu konuya ileride değinilecektir. 1934 yılına kadar gelen göçmenler, serbest göçmen oldukları için, bu safhalar sistemli olarak yapılmamıştır. Fakat 1934 yılından sonra, daha sistemli bir iskân politikası uygulanmıştır.

Romanya'nın gösterdiği kolaylıklar sayesinde göçler iyi şartlarda yapılmasına karşın Bulgaristan'dan gelen göçmenler aç ve perişan bir halde gelmişlerdir. Gelen

³⁸⁰ *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1936.

³⁸¹ *Akşam*, 11 Kanun-i Evvel 1935.

³⁸² *Akşam*, 29 Teşrin-i Sani 1935.

³⁸³ *Akşam*, 18 Kanun-i Evvel 1935.

³⁸⁴ *Ulus*, 21 İlk Teşrin 1936.

göçmenlerin iâşesi, ilk geldikleri anda Kızılay tarafından karşılanmış, hükümet, göçmenleri sevk ettiklere yerlere giderken iâşe parası da vermiştir. İhtiyaç durumunda, Kızılay bazı yerlerde göçmenler için aşhane açmıştır. Bunlardan biri, Romanya'dan gelen 3000 göçmen için, Denizli'de açılan bir aşhane olup, göçmenlerin, iskân yerlerine sevk edilecekleri zamana kadar, burada iâşelerinin sağlanmasına çalışılmıştır³⁸⁵.

Göçmenlerin iâşelerini uzun vadede temin etmek için ise, tohumluk dağıtılmasına başlanmıştır. Göçmenlerin iâşesi, Heyet-i Vekile'nin kararıyla, Ziraat Bankası'nın mübayaa ettiği buğdaylardan temin edilmiş ve Trakya bölgesinin dört vilayetinde iskân edilen göçmenlere 1934 yılında, 1.680.927 kg. buğday dağıtılmıştır. 1935 yılındaki iâşeleri için de, Ziraat Bankası tarafından tahsis edilip, Trakya ambarlarında mevcut buğdaylar dağıtılmıştır. Ancak Ziraat Bankası'nın, Trakya dâhilindeki mübayaa merkezlerinde, göçmenlere verilecek stok mal çok az olduğu için, İzmir'den buğday gönderilmesi sağlanmıştır. Buğdaylar, İzmir'den gelinceye kadar, göçmenlerin iâşesi, iskân tahsisatından temin edilmiş ve aç kalmalarına meydan verilmemiştir.

Gelen göçmenlere öncelikle iâşeleri sağlandıktan sonra, bir an önce barınacak bir yer bulunması gerekmektedir. Çok sayıda göçmen için barınacak yer bulma konusunda, iskân tahsisatı da çok fazla olmadığından, evleri yapılcaya kadar, halkın fiili yardımlarına müracaat edilerek, göçmenlerin köylü evlerinde barındırılmasına karar verilmiştir. En fazla göçmenin iskân edileceği Trakya'da, köylüler, göçmenleri, evlerine kabul ettiği gibi, hüküm süren kuraklığın doğurduğu darlık ve zarurete rağmen, göçmenleri uzun süre beslemiş, tarlasını sürmüş, hatta tohum bile vermiştir. Yeniden yapılmışa başlanan göçmen evlerinin inşa malzemesinin tedarik ve nakline de yardım etmişlerdir. Trakya umum müfettişliğinden yazılan, bölgenin iskân durumu hakkında bir raporda belirtildiği üzere, göçmenler, Türkiye'ye gelmeye başladıkları zaman, kendilerine daha önceden yapılmış ev olmadığı için, İskân Kanunu'nun verdiği yetkiye dayanarak, yerli halkın evlerine muvakkaten yerleştirilmiş ve kış mevsiminden önce gelenlere yine kendileri ve yerli halk çalıştırılmak suretiyle bir miktar ev yapılmış, önemli bir kısmı ise, kışı yerli evlerinde geçirmişlerdir. Gelibolu ve Çorlu kazalarında tesis edilen iki üç müstakil köyden başka, gelen göçmenlerin hemen hemen tamamı, arazisi müsait olan yerli köylerinde yerleştirilmiştir. Göçmenlerin, yerli evlerinde

³⁸⁵ *Ayın Tarihi*, 3 Kanun-ı Evvel 1935.

barındırılmaları için meskûn köylerde iskânları zorunlu olmuştur. Bu sayede hem eski köylerin büyütülmesi, hem de göçmen evlerinin, imece usulüyle yapılmasında, tarlalarının sürülmesinde yerli halkın yardımından istifade edilmesi düşünülmüştür³⁸⁶. Trakya bölgesinin haricindeki yerlere gönderilen göçmenlerin iaşeleri ve barınma yerleri ise valilikler tarafından temin olunmuştur.

2.3.3. Göçmenlerin İskân Yerlerinin Tespiti ve Yerleştirilmeleri

Kesin olmayan bazı tespitlere göre, 1923–1938 arasındaki dönemde Bulgaristan’dan 180.979, Yugoslavya’dan 111.273³⁸⁷ ve Romanya’dan 38.009’u serbest, 75.771’i iskânlı olmak üzere 113.780 göçmen, Türkiye’ye gelmiştir³⁸⁸. Sadece 1933 yılı içerisinde Türkiye’ye 20.000 göçmen gelmiş, 1934 yılında da 50.000 göçmenin geleceği önceden bildirilmiştir³⁸⁹. Daha sonraki 5 yıl içerisinde de yaklaşık 250.000 göçmenin, Türkiye’ye getirilip iskân edilmesi planlanmıştır.

2.3.3.1 Trakya Bölgesi

Balkanlar’dan gelen göçmenler, öncelikle ve çoğunlukla Trakya bölgesine yerleştirilmiştir. Bunun sebebi, Balkan harbinden önce Trakya kasabalarıyla köylerinde, oldukça önemli bir nüfusa sahip olan Rum ve Bulgarların mevcut olmasıdır. Kasabada oturanlar san’at ve ticaretle, köylerdekilere ise ziraatla geçimlerini sağlamışlardır. Bulgarlar, Balkan harbinden sonra Bulgaristan’a, Rumlar da Lozan antlaşmasının ardından, Yunanistan’a gittikleri için, Trakya’da önemli bir nüfus boşluğu olmuştur. Balkan harbinden sonra, Rumeli’nin çeşitli yerlerinden gelen göçmenlerle, Yunanistan’dan mübadil sıfatıyla gelen Türkler köylerde meydana gelen boşluğu mümkün olduğu kadar doldurmuşlarsa da kasabalardaki boşluk doldurulamamıştır. Yunanistan’dan ve daha sonra Bulgaristan ve Romanya’dan gelmeğe başlayan göçmenlerin yüzde doksan beşi çiftçi olup içlerinde san’at ve ticaret erbabı pek az olduğu ve kasabalı halkın, birçoğu parasız geldiği için, Trakya kasabalarında görülen boşluğun doldurulmasına imkân görülemediği³⁹⁰. Bu yüzden iskân için en iyi bölge, göçmenlerin geldikleri yerlere, iklime ve sosyal hayata uygunluğu dolayısıyla Trakya bölgesi olmuştur.

³⁸⁶ BCA, 030.10 72.475.2.

³⁸⁷ Geray, *Türkiye’den ve Türkiye’ye Göçler*, Ek Tablo.

³⁸⁸ Ağanoğlu, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Balkanlar’ın Makûs Talihi Göç*, s. 332.

³⁸⁹ *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1934.

³⁹⁰ BCA, 030.10 72.475.2

19 Şubat 1934 tarihinde Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale'yi kapsayan Trakya bölgesinde, göçlerin artmasıyla beraber, bayındırlık ve iskân işlerinin daha esaslı bir şekilde tanzim ve idaresi için, Trakya Umûmî Müfettişliği adı ile İkinci Umum Müfettişlik kurulması onaylanmış, müfettişlik merkezi ise Edirne olmuştur. Eski Birinci Umum Müfettişi İbrahim Tali Öngören, bu defa Trakya/İkinci Umûmî Müfettişliği'ne atanmış, kısa bir süre sonra da Kazım Dirik bu göreve getirilmiştir³⁹¹. 1934–1938 yıllarını kapsayan göçlerle, Türkiye'ye gelen göçmenlerin Trakya'daki bütün iskân işleriyle bu Müfettişlik ilgilenmiştir. İhtiyaç oldukça, Müfettişlik bünyesinde teşkilatlar oluşturulmuştur. 1935 yılı içerisinde Trakya'ya yerleştirilecek 90.000 göçmenin işleri için oluşturulmak istenen bir iskân teşkilatında, her vilayet merkezinde, bir müdür, bir memur, iki kâtip ve bir odacıdan oluşan bir kadro, ikisi Umûmî Müfettişlik'te, on sekizi iskân yapılacak kazalarda ihtiyaç oldukça kullanılmak üzere 5'i yüzer, 15'i seksener lira aylıklı 20 ücretli memur, Çanakkale, Tekirdağ, Kırklareli ve Edirne vilayetlerinde birer doktor ve ikişer sıhhiye memurundan oluşan üç grup yapılmak üzere, Sıhhat Vekâleti'nin bulaşıcı hastalıklarla mücadele teşkilatındaki bir doktor ve 4 sıhhiye memuruna ek olarak, 200 lira aylıkla iki doktor ve 75 lira aylıklı iki sıhhiye memuru, 200 lira aylıklı bir mimar ve 100'er lira aylıklı iki fen memuru, Bükreş, Sofya ve Köstence'de bulunup, göçmenlerin Türkiye'ye gelişlerini düzenlemek için 250'şer lira ücretli üç memur yer almış ve bu teşkilatın kurulabilmesi ve diğer masraflar için 45.000 liraya ihtiyaç olduğu Başbakanlığa yazılmıştır³⁹².

Romanya, Bulgaristan ve Yugoslavya'dan gelen bir kısım Türk muhacirleri, Çorlu civarındaki köylere yerleştirilmiştir. Bu tarihe kadar Çorlu'da muhacirler için, yeni üç köy tesis edilmiştir. Çorlu'ya bağlı Önerler ve Türkmeneli köyleri ile her birinde göçmenler için 60 yeni ev yaptırılmış olan köyler oluşturulmuştur³⁹³. Gelen muhacirlerin çok sayıda olduğu, dolayısıyla ihtiyaç olması durumunda, bir köy daha kurulması planlanmıştır³⁹⁴. Romanya'dan gelen 1030 nüfusun Tekirdağ'a gönderileceği bildirilmiş, merkezden, Çorlu'ya iskânları düşünülse de, Ekim 1924 itibariyle, Çorlu iskân mıntıkası dolduğu için buraya artık göçmen gönderilmeyeceği bildirilmiştir³⁹⁵. Bu da, iskânla uğraşan birimlerin, yeterince bilgilendirilmediğini göstermektedir.

³⁹¹ Cemil Koçak, *Umumî Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s. 127 vd.

³⁹² *BCA*, 030.10 72.474.6.

³⁹³ *Ayın Tarihi*, 29 İkinci Teşrin 1934.

³⁹⁴ *Akşam*, 28 Temmuz 1934.

³⁹⁵ *Akşam*, 22 Teşrin-i Evvel 1934.

Bulgaristan Türklerinden, baskılardan dolayı Romanya'ya iltica eden birçok kişinin Türkiye'ye gelmeleri için yaptıkları müracaat da kabul edilmiş, bu gibi göçmenlerin Tekirdağ'da iskân edilecekleri bildirilmiştir³⁹⁶. Balkanlardan İstanbul'a her gün trenle, 40–50 kadar muhacir gelmiş, öyle ki, üç ay içerisinde, gelenlerin sayısı 4–5 bini bulmuştur³⁹⁷. Romanya'dan göçler sıra ile yapıldığından, Köstence'de toplanmış 10000 kadar muhacir de, Türkiye'ye gelmek için beklemekte oldukları, bu muhacirler çiftçi ve zengin olup mallarını, hayvanlarını da beraber getirdiklerinden daha çabuk üretici durumuna geçebilecekleri bildirilmiştir³⁹⁸.

Tekirdağ'a gelen göçmenlerden bir kısmı, Hayrebolu'ya yerleştirilmişlerdir³⁹⁹. Trakya Umumi müfettişi İbrahim Tali, Çanakkale, Gelibolu, Eceabat kazalarında yerleştirilmiş olan göçmenlerin durumlarını bizzat tetkik etmiş, köylere geçici olarak yerleştirilen göçmenlere, toprak dağıtımı yapılmış, göçmenlerin en kısa zamanda üretici hale geçmeleri ve sefaletle düşmemeleri için tedbirler alınmıştır. Tekirdağ halkevi de, muhacirlere yardım amacıyla balo tertip etmiştir⁴⁰⁰.

Trakya'daki boş toprakları şenlendirecek nüfusun temin edilmesi, hem bölge, hem de Türkiye açısından büyük önem arz etmektedir. Trakya'nın nüfusunun artırılması için, Nüfus Umum Müdürlüğü, 5 sene içerisinde tatbik edilmek üzere bir program hazırlamış, buna göre; civar komşuların topraklarındaki nüfus kesafetini bulmak veya bunlara nispeten yakın bir kesafet elde etmek ve bundan dolayı bugünkü 614.381 nüfus adedini 1.250.000 e ulaştırmak için daha 640.000 göçmenin bu bölgede yerleşmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu 640.000 göçmenin de eklenmesinden sonra, Trakya'nın nüfus kesafeti 55,8 i bulacaktır. Yüksek sayıda göçmen getirilmesi, tahsisat ve zaman işi olduğu için bunun yarısını getirip yerleştirmek üzere, 5 senelik bir planla çalışma programı hazırlanmıştır. Bu programa göre; 5 sene zarfında alınacak göçmen adedi 263.000 nüfustan ibaret olacaktır. Bu adetten 90.000'inin, 1935 mali senesi içinde alınması ve kalan 173.000 adedinin de diğer 4 sene içinde alınması kararlaştırılmıştır. 1935 yılı içinde, Trakya için alınması düşünülen 18.000 evde 90.000 nüfustan; 6000 evde 30.000 nüfus Kırklareli, 6000 evde 30.000 nüfus Çanakkale, 3000 evde 15.000 nüfus Tekirdağ'a ve 3000 evde 15.000 nüfus da Edirne vilayetine yerleştirilecek ve

³⁹⁶ *Akşam*, 23 Ağustos 1934.

³⁹⁷ *Akşam*, 29 Ağustos 1934

³⁹⁸ *Akşam*, 22 Teşrin-i Evvel 1934.

³⁹⁹ *Ayın Tarihi*, 14 İkinci Teşrin 1934.

⁴⁰⁰ *Ayın Tarihi*, 15 İkinci Teşrin 1934.

diğer 4 yılda da alınması düşünölen 173.000 nüfustan 40.000 nüfusu Tekirdağ’a, 44.000 nüfusu Çanakkale’ye, 44.000 nüfusu Kırklareli’ne ve 45.000 nüfus ta Edirne vilayetine yerleştirelecektir. Bunların yerleştirilmesi için, İskân Kanunu’nun 21. Maddesinde yazılı, bütün milli topraklardan, şehirlerin, kasabaların, köylerin sınırları içinde bulunan mera, bataklık, fundalık gibi orta malı olup hükümet tarafından ihtiyaçtan fazla görönen topraklardan şehirlerin kasabaların ve köylerin dışında kalan boş yerlerden görölecek lüzum üzerine bazı ormanların boş bulunan kısımlarından, Meriç ve Ergene sularından başka Trakya’da bulunan büyük ve küçük bataklıkların kurutulması suretiyle elde edilecek topraklarla bir kısım çiftliklerin 1505 sayılı kanuna dayanarak istimlâkinden elde edilecek topraklardan da istifade edilecektir. Program dahilinde, Trakya’da şahıslara ait 178 çiftlik tespit edilmiştir. Bu çiftliklerin 53’ü, Çanakkale’de, 66’sı Tekirdağ’da, 39’u Edirne’de, 20’si de Kırklareli vilayetinde olup alanı 2.273.174 dekarı bulmaktadır. Bu çiftliklerin önemli bir kısmı, bakımsızlıktan ve üretim araçlarından yoksunluğundan ve özellikle sermayesizlikten Ziraat Bankasına veya şâhısa ve özellikle Türk kültürüne bağılı bulunmayan bir zümreye aittir. Bataklıkların kurutulması ve gereken toprakları hazırlamak, Bayındırlık Bakanlığı’nı ilgilendirdiğı için, bu konuda bu bakanlıkla haberleşildiğı ve bütün bunların yapılmasıyla, 5 seneden sonra geleceklere de yer hazırlanabileceğı için, ikinci bir 5 senelik planla, Trakya’ya 640.000 nüfus yerleştirmenin mümkün olacağı ifade edilmiştir⁴⁰¹.

Nitekim İkinci Umûmî Müfettişliğı, kendi bölgesinde, göçmenlere toprak sağlayabilmek açısından, özellikle istimlâk konusuyla ilgili, 25 Nisan 1935 tarih ve 2/2405 sayılı bir kararnameye göre, “Trakya Umûmî Müfettişliğı mntıkasını teşkil eden Edirne, Çanakkale, Kırklareli ve Tekirdağı vilâyetlerine, beş senelik iskân programına tevfiikan yerleştirelecek muhacirlerin mühim bir kısmını, çiftçiler teşkil etmekte olduğundan, bu mntıkada, eşhasa aid ve bakımsız bir halde olduğu ve 350.000 muhaciri kolaylıkla istiap edebileceğı anlaşılan 178 çiftliğın, ihtiyaç nisbetinde istimlâk edilebilmesi için, 1505 sayılı kânun hükmünün yukarıda adı geçen yerlerde de tatbikine” karar verilmiştir⁴⁰².

Dâhiliye Bakanlığı da, Trakya’daki iskân işleriyle yakından ilgilenmiş, Trakya Umumi Müfettişi İbrahim Tali, her vekâletten ilgili birer kişinin katılmasıyla bir komisyon toplayarak, Trakya hakkında gerekenlerin yapılması için toplantılar

⁴⁰¹ *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1935. *BCA*, 030.10 72.474.6.

⁴⁰² Koçak, *Umumî Müfettişlikler*, s. 134.

yapmıştır. Trakya’da iskân için devletin 1.000.000 lira tahsisat ayırması istenmiş, kerestesi Belgrat ormanlarından ve diğer malzemesi de milli müesseselerden temin edilecek olan göçmen evlerinin kısa bir zamanda bitirilmesi planlanmıştır⁴⁰³. Trakya’da göçmenlerin getirilmesi ve inşa edilecek evlere ait malzeme ve diğer ihtiyaçların tedarik edilmesi işleriyle meşgul olmak üzere İstanbul’da bir komisyon oluşturulmuş, bu komisyonda İstanbul Vali yardımcısı, Trakya Umum Müfettişliği’nin bir temsilcisi ile belediye ve maliyeden birer temsilci bulunmuştur⁴⁰⁴. Bu komisyon, ilk aşamada, Müfettişlik memurlarına teslim edilmek üzere, 90.000 liralık kereste, cam, çivi vs. satın alınmıştır⁴⁰⁵.

Merkez İskân Komisyonu, 28 Kasım 1934 tarihinde, Trakya’nın iskân durumunu görüşüp, gerekli olan kararları vermişlerdir. Umum Müfettiş İbrahim Tali, merkez iskân komisyon azaları ve Trakya valilerinin katıldığı toplantıda, valiler, göçmenler için bütün imkânların kullanıldığını, göçmenlerin durumunda endişe edilecek bir eksik olmadığı beyan edilmiştir. Toprak konusunda, tam olarak bilgi sahibi olunmadığı, bu konuda daha doğru bilgiler alınması için Ziraat uzmanlarının da katılacağı bir kadaastro işinin olması gerektiği ileri sürülmüş, buna karşı Maliye Vekâleti temsilcisi, milli emlâkın tespit ve tayini için, vilayetlerin gerek duyacağı kadro ve tahsisatı hemen verebileceğini vaat etmiş, işlenmesi gereken yerler üzerinde bir eleme ve tarama yapılması, devlete ait toprakların, gerçek mevcudunun öğrenilebileceği ve vilayetlerin köy ve meraları üzerinde yaptıracakları bir araştırmayla, Trakya’nın ne kadar nüfus besleyebileceğine dair, daha yakın bir görüş alınabilmesi kararlaştırılmıştır. Çanakkale Valisi, Kırkgözler suyunun yaptığı bataklığın kurutulmasını ve kurutulan yere, yerleşim için bir an önce imkân verilmesini teklif etmiştir. Sıhhat Vekâleti’nin bölgede görevlendirdiği bulaşıcı hastalıklarla mücadele doktoru Nuri Bey, Romanya’dan gelen göçmenlerin getirdikleri uyuz dolayısıyla tifo vakalarının olduğunu, Bulgaristan’dan gelenlerin bir kısmının sadece bir kat çamaşırları olduğunu ifade etmiş, kaza merkezlerinde bir hamam ve etüv bulunmasının gerekli olduğunu ileri sürmüştür. Göçmenlerin yanlarında getirdikleri ley ve levaların Trakya’daki banka şubelerinden birisi tarafından hemen satın alınması istenmiş, merkez, bu iş için, bir devlet bankasıyla görüşüldüğünü ifade edilmiştir. Ayrıca iskân bölgelerindeki, kaymakam ve memurların, göçmenlerin işlerini yakından

⁴⁰³ *Cumhuriyet*, 13 Mart 1935.

⁴⁰⁴ *Cumhuriyet*, 13 Mayıs 1935.

⁴⁰⁵ *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1935.

takip edip, düzenlemeleri için, yol masrafı verilmesi ve kadronun tek başına bir şekilde çalışabilecek bir duruma yükseltilmesi de istenmiştir⁴⁰⁶.

1935 yılı içerisinde 100.000 göçmenin Türkiye'ye getirilmesi planlanmış ve bu sayının 10.000'inin doğu vilayetlerine, geriye kalan 90.000'inin de 15.000'inin Edirne'ye, 30.000'inin Kırklareli'ye, 15.000'inin Tekirdağ'a ve 30.000'inin Çanakkale'ye gönderilerek, boş topraklarla meralardan ayrılacak yerlerde toprak dağıtılması planlanmıştır⁴⁰⁷.

1936 yılında da, hem göçmenlerin, hem de yerli halktan olup, topraksız bulunanların topraklandırılmaları önemle takip edilmiş ve Türkiye'ye gelen her göçmene kanunun çizdiği çerçevede toprak dağıtıldığı ve göçmenler namına temlik edildiği gibi, özellikle doğuda topraksız olan yerli halkın topraklandırılmasına çalışılmıştır. Bazı yerlerde toprağın dar olması dolayısıyla, daha önce de planlandığı gibi, şahıslara ait çiftlikler, İstimlâk kanununa göre alınarak bunlar da göçmenlere ve topraksız halka dağıtılmıştır. 29 Ekim 1936 tarihine kadar, 100.426 lira karşılığında, Trakya'da 164.102 dekar arazi ve Kocaeli vilayetinde de vakfa ait 2 büyük çiftlik istimlâk edilerek, göçmenlere dağıtılmış ve Antalya vilayetinin Manavgat kazasında, bir çiftlik istimlâk edilerek yerli topraksız halka dağıtılmıştır. Aksaray kazasında kurutulmuş olan Karasaz bataklığı üzerinde 400 hanelik yeniden modern plan dâhilinde köy kurulması kararlaştırılmış, Konya vilayetinin Akşehir ve Çumra kazalarında ve Kocaeli'nin Derince tütün çiftliği Altunizade, Sünbüle, Mahmudiye çiftlikleri üzerinde ve Tekirdağ'ın Paşaağılı mevkilerinde de yeniden köyler kurulmuştur⁴⁰⁸.

2.3.3.2. Doğu Bölgesi

Boş olan Trakya bölgesinin yanında, doğu bölgesine yönelik 1925 yılında hazırlanan Şark Islahat Planı'nda da geçtiği gibi, bir kısım göçmenlerin de doğuda iskân edilmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Bu plandaki amaç, dönem itibarıyla, bölgeye Türk nüfusunun yerleştirilerek, bu bölgenin Türk nüfusunu artırmak ve dolayısıyla her dönem şekavde açık bu bölgeyi devlet ve halk açısından güvenilir bir bölge haline getirmektir. Her ne kadar mübadeleden sonra böyle bir plan hazırlanmışsa da, mübadeleyle gelen göçmen nüfusun doğuda yerleştirilemediği görülmüştür. Yerleşen mübadiller ise,

⁴⁰⁶ BCA, 030.10 72.472.8.

⁴⁰⁷ BCA, 030.10 72.474.6

⁴⁰⁸ Ulus, 29 İlk Teşrin 1936.

bölgede uzun süreli kalmamış, gerek iklim gerekse verimsiz topraklar gibi olumsuz şartlardan dolayı bölgeyi terk ederek, batıya yerleşmişlerdir. Ancak, Bulgaristan, Romanya ve diğer yerlerden gelmeye başlayan Türk nüfus, doğuya yerleştirilebilmiştir. Bölgede kurulan Birinci Umum Müfettişlik, iskân işleriyle de ilgilenmiş, gerekli hazırlıkları yapmıştır. 1932 yılında Romanya'dan bölgeye 100 ev göçmen getirilip iskân edilmesi planlanmıştır. Fakat Umumi Müfettişlik'in Dâhiliye Vekâleti'ne ivedi olarak gönderdiği yazıda, planda 100 ev göçmenin iskânı varken, Köstence'den 120 evin gelmiş olduğu ve hatta daha 200 evin de hareket halinde olduğunu haber aldıklarını bildirmiş, gelmiş olan 120 evin barınma ihtiyaçları giderilse bile, gelecek olanların yerleştirilmesine ve mevsim dolayısıyla inşaat yapılmasına imkân olamayacağı, kış ortasında perişan olmamaları için, ilkbahara kadar sevkıyatın durdurulmasının konsolosluğa bildirilmesini istemiştir. Ayrıca 1933 yılında getirilecek ve bölgeye yerleştirilecek göçmenlerin, hazırlık yapmak açısından sayısının verilmesi istenmiştir⁴⁰⁹. 1933 yılında başlayan ve sonraki yıllarda devam eden göçlerle Türkiye'ye gelen göçmenler, Anadolu'nun doğusunda, daha çok Elazığ ve Diyarbakır'a yerleştirilmişlerdir. 1933 yılında gerek Balkanlardan gerekse Rusya, Suriye gibi diğer yerlerden Türkiye'ye gelen göçmen miktarı, toplam olarak 6191 hanede 26.002 nüfus olmuş, bunlar arasında, Romanya'dan gelen 222 hanede 820 nüfus, Yugoslavya'dan gelen 1 hanede 6 nüfus Elazığ'da, Romanya'dan gelen 23 hanede 83 nüfus, Yugoslavya'dan gelen 24 hanede, 82 nüfus da Diyarbakır'da iskân edilmiştir⁴¹⁰.

1933 yılında Balkanlardan ziyade en çok göçmen Rusya'dan gelmiştir. Rusya'nın politikası gereği Müslüman Türklere yapılan zulümler sonucu, Türkiye'ye gelenler, bölgeye yakınlığı ve toprakların boş olması dolayısıyla doğu vilayetlerine gönderilmiştir. Bu yılda, Beyazıt vilayetine 468 hanede 2360 nüfus, Elazığ vilayetine 2 hanede 15 nüfus, Kars vilayetine, 987 hanede 4088 nüfus, Malatya vilayetine 27 hanede 135 nüfus, Muş vilayetine 416 hanede, 1197 nüfus, Van vilayetine de 113 hanede, 582 nüfus göçmen gelmiştir. Bunun dışında İran'dan gelen 287 hanede 1504 nüfus göçmen de Van, Muş ve Malatya'ya gönderilmiştir⁴¹¹. Diğer doğu vilayetlerinde 1933 yılı içerisinde göçmen iskân edilmemiştir.

⁴⁰⁹ BCA, 030.10 81.530.20.

⁴¹⁰ BCA, 030.10 81.531.8

⁴¹¹ BCA, 030.10 81.531.8

Özellikle 1934 yılında İskân Kanunu'nun kabulünden hemen sonraki tarihlerde, Bulgaristan, Romanya ve Sırbistan'dan hemen her gün gelen, 30–40 göçmen, Trakya yoluyla gelip Trakya'da iskân edilmişlerdir. Yeterince Türk nüfusun bulunmadığı doğu bölgesine, göçmen yerleştirmek amacıyla, vapurla gelen göçmenlerin iskân hakkı istedikleri durumda, doğu bölgesine gönderileceği bildirilmiş, iskân hakkı istemeyenler ise istedikleri yere gitmekte serbest bırakılmışlardır⁴¹².

Ayrıca, 1934 yılının Haziran ayında, 2502 sayılı “Kars Vilayetiyle, Beyazıt, Erzurum ve Çoruh vilayetlerinin bazı parçalarında muhacir ve sığıntıların yerleştirilmesi ve yerli çiftçilerin topraklandırılmasına dair bir kanun kapsamında da göçmenlerin doğudaki bu yerlerde iskânları düşünülmüştür⁴¹³. Kanuna göre, Kars vilayeti ile Bayazıt vilayetinin Iğdır ve Tuzluca (Kulp), Erzurum vilayetinin Oltu ve Çoruh Vilayetinin Artvin, Şavşat ve Borçka kazalarında ve Kemalpaşa nahiyesinde, Türk vatandaşlığından çıkıp, buraları bırakmış olan Rus tebaasına ait toprak ve yapıların mülkiyeti, devlete intikal etmiştir. Genel olarak muhacir, mülteci ve harikzedeler hakkında çeşitli kanun hükümleri kabul edilmiş ve uygulanmış ise de, adı geçen bu vilayet ve kazalarda, devlete ait olan bu toprak ve yapılardan faydalanılamamıştır. Dolayısıyla bu kanunun hedefi, bu vilayet ve kazalarda bulunan muhacir, mülteci ve harikzedelerin, bu durumdan dolayı mahrumiyetlerinin giderilmesi ve iskâna müsaade edilmesi olmuştur⁴¹⁴. Kanuna göre, gerek devlete intikal etmiş ve gerekse devlete ait başka toprak ve yapılardan muhacir ve mültecilere yerleşmek üzere adi iskân dahilinde verilmiş olan ev, ahır, samanlık, dükkân ve topraklar, parasız olarak temlik edilerek tapuya bağlanacaktır. Henüz yerleştirilmemiş olanlar ise, iskân kanunu hükümlerine göre, bu yerlerde parasız olarak iskân edilecektir⁴¹⁵.

1934 ve 1935 senelerinde çoğu Trakya'ya olmak üzere, yaklaşık 14 bin göçmen ise çoğunlukla Doğu Anadolu'ya yerleştirilmiştir. Doğuya gönderilen göçmenler, Dördüncü Umumi Müfettişlik tarafından hazırlanan programa göre dört mıntıkeye iskân edilmişlerdir. Önem derecesine göre 1-4 şeklinde kademelendirilen bu iskân mıntıklarından ilki Elazığ, ikincisi Çapakçur ovası, üçüncüsü Elazığ-Muş demiryolunun ve şosesinin onar kilometrelik sağ ve sol tarafları ve dördüncüsü de Diyarbakır-Erzurum ve Palu-Erzincan yolu üzeriydi. Bu planlama doğrultusunda

⁴¹² *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1934.

⁴¹³ *Ayın Tarihi*, 4 – 9 Haziran 1934.

⁴¹⁴ *TBMM ZC*, C.1, İ.64, 1934.

⁴¹⁵ İskân Mevzuatı, s.101.

yapılan iskân çalışmaları sonrasında göçmenlerin çoğunlukla Elazığ'a yerleştirildiği tespit edilmektedir⁴¹⁶. Elazığ, 1933 yılında, Romanya'dan çok sayıda göçmenin bölgeye gelmesiyle bir iskân bölgesi halini almıştır⁴¹⁷. Bulgaristan'dan 1285⁴¹⁸, Romanya'dan ise bir ay içerisinde 443 hane, 2453 göçmenin Elazığ'a gönderilmesiyle, vilayette iskân işleri başlamış, göçmenlere ilk geldikleri andan itibaren sıcak yemek verilmiş ve istirahatları temin edilmiştir. Şehirde kurulan misafirhanelerde kaldıktan sonra, düzenli bir plan çerçevesinde otomobillerle gideceklere yerlere gönderilmişlerdir. Göçmenlerin sağlık durumları sürekli takip edilmiş, valilik, göçmenlerin yerleşmesiyle bizzat ilgilenmiştir⁴¹⁹. Ayrıca, 1934 yılında Romanya'dan gelen 300 hanelik göçmen kafilesinin, yine Elazığ'a gönderilmesi planlanmış, bu göçmenlere, devlet tarafından mahalli tarzda kerpiçten evler yaptırılmış, göçmenler buralara yerleştirilmişlerdir⁴²⁰. Bunlar için 230 adedi ikişer ve diğerleri birer katlı olmak üzere 687 ev yapılmıştır. 4 müstakil köyde, 342 ve merkeze bağlı 32 köyde de 345 bina yapılmıştır⁴²¹. Ayrıca Romanya ve Bulgaristan'dan gelen göçmenler, Çakırkaş (Hoşmat) köyüne de yerleştirilmiştir⁴²².

1935 yılında, Romanya ve Bulgaristan'dan gelen göçmenlerden 10.000 kişinin doğu vilayetlerine gönderilmesi kararına binaen, göçmenler, Diyarbakır ve Elazığ vilayetlerine gönderilmiştir. Diyarbakır'da, Kırırbil köyünde göçmenlere yeni evler yapılmıştır. Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen iskân ve göçmen işleriyle bizzat ilgilenmiş ve her türlü ihtiyaçlarının teminine çalışmıştır. Birinci Umumi Müfettişlik bölgesine gelen göçmenler için, zamanında evler tedarik edilmiş, boş yerlerde yeni güzel köyler kurulmuştur. Bu mıntikalardaki vilayetlerden Elazığ merkez kazasında iki katlı 403, birer katlı 64 göçmen evi yapılmıştır. 40 ev daha iki katlı yapılmıştır. Elazığ'a bağlı Palu kazasında da 460 göçmen evine başlanmış ve birinci katları bitirilmiştir. Bütün göçmenler müstahsil hale geçmiş çiftçi ve sanatkârlardan her birine gereken yardımlar yapılmıştır. Sıhhi ve iktisadi durumlarının iyi olduğu bildirilmiş. Kış günlerinde gelen göçmenler geçici olarak uygun binalara yerleştirilmiş evlerinin

⁴¹⁶ Duman, "Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları", s.480.

⁴¹⁷ Bu rakam daha önce 222 hanede 820 olarak verilmiştir. *BCA*, 030.10 81.531.8. Fakat dönemin başında bu rakam, 282 hanede 1123 nüfus olarak verilmiştir. *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1936.

⁴¹⁸ *Akşam*, 5 Kanun-ı Evvel 1934.

⁴¹⁹ *Ayin Tarihi*, 14 Birinci Kanun 1934.

⁴²⁰ *Kovancılar Yıllığı*, 1998, Ankara, 1998, s. 35

⁴²¹ *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1936.

⁴²² *Kovancılar Yıllığı*, s.129–130.

yapılması için bahar ayları beklenmiştir⁴²³. Yugoslavya'dan da, Selanik yoluyla İzmir'e gelen göçmenler de, Elazığ'a sevk edilmiştir. Gelen muhacirlerin iâşe ve ibatesi Kızılay tarafından temin olunmuş ve sevkleri sırasında hükümet tarafından ayrıca iâşe parası verilmiştir. Yugoslavya göçmenlerinin bir kısmı da Yozgat'a yerleştirilmiştir⁴²⁴.

Elazığ merkez ve kazaları ile bunlara bağlı köylere iskân edilen göçmen miktarı, 1933 yılından, 1935 yılı sonu itibariyle 1419 ailede 5.600 nüfus olmuştur⁴²⁵. Yine aynı dönemde, Iğdır'a 1.300, Muş'a 700 göçmen iskân edilmiştir. 1935 yılı sonuna kadar doğuya yönelik yoğun sayılabilecek bu iskân faaliyetleri sonraki yıllarda azalmıştır. 1936–1938 arasındaki dönemde, yaklaşık olarak Van'a 212 ve Diyarbakır'a 1.369 göçmen yerleştirilebilmiştir. Doğuya yönelik tüm bu iskân faaliyetlerine karşılık göçmenlerin bir kısmının bölgede kalmadığı, iskân hakkından vazgeçmek uğruna batıya döndükleri görülmüştür⁴²⁶.

Doğuda göçmenden çok, topraksız köylüler ve muhtaç kimseler olduğu için, bu bölgedeki iskân faaliyetleri birbirinden ayrılamamıştır. Yani, toprak dağıtımında miktar belli olsa da bunun ne kadarının göçmene ayrıldığı belirtilmemiştir. Mesela, 1936 yılında Üçüncü Umumî Müfettişlik'ten Bakanlıklara gönderilen bir yazıda, Iğdır kazasında yapılan iskân, toprak dağıtılması ve temlik işleriyle uğraşıldığı ve yapılan işler sonucunda, merkez kasabasında 326 evde, 1639 nüfusa 134 ev, 48 ev yeri, 10 dükkân, 8 dükkân yeri ile 13.503 dekar arazi ve kazanın diğer köylerinde 623 evde 3473 nüfusa 573 ev, 58 ev yeri, 27 dükkân ve 33.523 dekar toprak dağıtıldığı, tapularının verildiği ifade edilmişse de, bunun ne kadarının göçmene ait olduğu belirtilmemiştir⁴²⁷.

2.3.3.3 Diğer Bölgeler

Mübadeleyle birlikte diğer Balkan ülkelerinden gelenlerin de iskân edilmeye çalışıldığı dönemde, gelenlerin serbest göçmen olarak kabul edildiklerini ve buna göre muamele gördüklerini ifade etmiştik. Bu şekilde 1925 yılında, Bulgaristan'dan gelecek göçmenlerden, 700 nüfusun Afyon Karahisar'da iskânlarına izin verilmiştir⁴²⁸. Bazı göçmenler, devletin gösterdiği yerlerde iskân edilirken bazıları da iskân yerlerini kendilerini belirlemişlerdir. Daha önce Türkiye'ye gelip yerleşmiş olan göçmenler,

⁴²³ *Akşam*, 23 Kanun-ı Evvel 1935.

⁴²⁴ *Akşam*, 8 Kanun-ı Evvel 1935.

⁴²⁵ *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1936.

⁴²⁶ Duman, "Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları", s.480.

⁴²⁷ *BCA*, 030.10 70.463.10.

⁴²⁸ *BCA*, 272.14 77.39.17.

gelecek akrabalarını da aynı yere çağırılmışlar, bu durumda devletten buna izin verilmesini istemişlerdir. İskân yerleri Muğla olarak belirlenmiş göçmenler, Edirne’de akrabalarının yanında yerleşmişlerdir. Daha önce yerleşmiş olanlar, Dâhiliye Vekâleti’ne gönderdikleri telgraflarla, yanlarına gelip yerleşen akrabalarının hiçbir yardım talep etmedikleri ve ailelerinin dağılmaması için her konuda fedakârlığa hazır olduklarını bildirmiş ve toprak üzerinde faaliyete başlayan bu kimselerin başka yerlere sevk edilmemesini, bu durumun onların mağdur olmalarına sebep olacağı için bulundukları yerde iskânlarını rica etmişlerdir. Edirne vilayetinde meydana gelen bu durum üzerine, Dâhiliye Vekâleti, bir kısmının Muğla’ya sevklerine karar vermiş, bir kısmının ise nereli oldukları ve orada ne kadar süre ikamet ettikleri konusunda bir araştırma yapılmasını istemiştir⁴²⁹.

Bulgaristan ve Yugoslavya’dan gelen göçmenler, 1934 yılında, Romanya’dan Türkiye’ye geleceği bildirilen 1200 kişi için iskân yeri olarak Çorum belirlenmiştir⁴³⁰. Aynı zamanda, Yugoslavya’dan, Selanik yoluyla, İzmir ‘e 90 aile göçmen gelmiştir⁴³¹. Sonradan gelen 307 Yugoslavya göçmeni ise İzmir’de kalmayıp, iç bölgelere sevk edilmişler⁴³².

1935 yılında, Romanya’dan gelen 1500 göçmen Tuzla’ya indirilmiş, göçmenlerin sağlık kontrolleri ve aşları yapıldıktan sonra İzmit’te iskân edilmek üzere, Derince’ye gönderilmişlerdir. Bu göçmenler iskân işleri tamamlanıncaya kadar İzmit halkının misafirleri olacağına karar verilmiştir. Kızılay, göçmenlerin iâşelerini sağlamak için, İzmit’te bir aşhane açmıştır. İzmit’e, toplam 3000 göçmen iskân edilmesine karar verilmiş, yıl içinde gelecek 1500 kişinin daha İzmit’te iskân edilecekleri ve geri kalanının ise, Trakya’ya gönderileceği bildirilmiştir⁴³³. Bu dönemde, iskân yerlerinden biri de İstanbul - Şile’dir. Türkiye’ye gelecek göçmenlerden, 1500 kişinin, Şile’de iskân edilmesine karar verilmiş, göçmenler gelmeden yerleri hazırlanmış ve bunlara dağıtılacak arazi de ayrılmıştır. Göçmenlerden bir kısmı Tuzla tebhirhanesine sevk edildikten sonra, Şile’ye gönderilmiştir. Çatalca ve Silivri civarındaki metruk araziden dağıtılmayan bazı parçaların, topraksız köylülere verilmesi düşünülmüşse de buraya da

⁴²⁹ BCA, 272.14 77.38.20.

⁴³⁰ Akşam, 4 Teşrin-i Evvel 1934.

⁴³¹ Akşam, 29 Teşrin-i Sani 1934.

⁴³² Akşam, 20 Kanun-ı Evvel 1934.

⁴³³ Akşam, 11 Kanun-ı Evvel 1935.

göçmen yerleştirilmesi ihtimaline karşı bundan vazgeçilmiş, bu metruk arazi sadece göçmenlere ayrılmıştır⁴³⁴.

Bulgaristan'dan gelen 450 ailede 1500 nüfus muhacir de, Menemen, Torbalı ve Çandarlı'ya iskân edilmek üzere sevk edilmiştir. Muhacirlerin ilaç ihtiyaçları ve yanlarında getirdikleri hayvanların ot ihtiyaçlarına kadar karşılanmıştır. Kendilerine tahsis edilecek olan tarlalar ise köylüler tarafından imece usulüyle sürülmüştür. Özellikle 1936 yılında artan göçe karşılık, İzmir'e yerleşen göçmenler için, 1000'den fazla ev yapılmıştır⁴³⁵.

Hükümet, 1936 yılında gelmesi kararlaştırılan 25.000 göçmenin de Ankara, Yozgat, Kayseri, Niğde, Konya ve Adana'ya yerleştirilmesine karar vermiştir⁴³⁶. Bu karar verilmiş olsa da, gerek Romanya, gerekse Bulgaristan'dan gelecek 25.000 göçmenin sadece adı geçen vilayetlerde iskânlarının mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Dolayısıyla bunlardan sadece 11.000 nüfusun Konya, Yozgat, Niğde ve Kayseri vilayetlerinde iskânlarının mümkün olduğu, geriye kalan 14.000 kişiden, Çorum, Tokat, Bolu ve Bilecik vilayetlerinde, sadece 3500 göçmen için toprak bulunabileceği, dolayısıyla bu göçmenlerin, Tokat, Çorum, Bilecik, İçel, Aydın, Muğla, Isparta, Burdur, Manisa, Denizli, Antalya, Balıkesir, İzmir, Elaziz, Van, Muş, Diyarbakır, Ağrı, Kars ve Sivas vilayetlerine de iskânları zorunlu görülmüştür. Bu vilayetlere iskânı yapılan göçmenlere, geçici olarak hazineye ait araziden tahsis edileceği, müstahsil bir hale gelmelerinin sağlanmaya çalışılacağı ve evleri yapılıncaya kadar, çift hayvanı ve malzeme dağıtılacağı ifade edilmiştir. Aslında bu bölgede iskân oldukça güç olacaktır. Ermeni ve Rum emval-i metrukesinden olan binalar hariç olmak üzere, sadece toprakların 2510 sayılı kanunun 21.maddesi gereğince, göçmenlere tahsisi için bir karar alınması gerekmiştir. Çünkü mübadil Rumlardan kalan topraklar, mübadil Türklerin haklarına karşılık verilmiş olan tasfiye vesikalarının sonlandırılmasına yeterli olmamaktadır ve 1936 yılında hala verilmemiş 4.000.000 liralık istihkak tutarı vardır. İkinci ve üçüncü umum müfettişlik bölgesinde bulunan dokuz vilayetteki Rum toprakları da, şayet bu göçmenlere dağıtılsa, diğer vilayetlerdeki Rum malları, istihkak tutarını hiçbir şekilde karşılayamayacaktır. Ayrıca borçlanma yolu ile göçmenlere dağıtılacak toprak bedelinin çok uzun vadelerle tahsil olunabileceği ve böylece tasfiye

⁴³⁴ *Akşam*, 14 Kanun-ı Evvel 1935.

⁴³⁵ Baran, *İzmir'in İmar ve İskânı*, s. 193.

⁴³⁶ *BCA*, 30.18.1.2 61.8.9.

işlerinin de uzayacağı, sonuç olarak istihkak sahiplerinin sıkışmasına neden olacağı ifade edilmiştir. Durum bu şekilde olsa da, iskân işlerinin önemi dolayısıyla bu adı geçen vilayetlerde iskân yapılmasının zorunlu olduğu yönünde karar çıkarılmıştır⁴³⁷.

İskân bölgeleri arasında, genelde Trakya bölgesinde yapılan iskânın, 1936 yılında yer değiştirmesinin sebebi, 1934–1935 senelerinde Trakya'ya gelen ve sayıları 60.000'i geçen Romanya ve Bulgaristan göçmenlerinin evleri ve 2510 numaralı kanun gereğince iskân yardımları henüz tamamlanmamış olduğu için, bu eksikler tamamlanana kadar Trakya'ya göçmen yerleştirilmeyeceğinin Sıhhat Vekili tarafından açıklanması olmuştur. Bu mecburiyet dolayısıyla, daha önce de Romanya'dan getirilen 3852 göçmen de Kocaeli de iskân edilmiştir. 1936 yılında gelecek göçmenlerin, Konya, Niğde, Kayseri, Çorum, Yozgat, Bolu, Bilecik'te kendileri için hazırlanan yerlere ve köylere tespit edilen sınırlar dâhilinde gönderilmesi, yerlerine varan göçmenlere hemen toprak verilmesi, yemeklik ve tohumluk buğdaylarının iskân yerlerine en yakın olan Ziraat Bankası depolarına dağıtılması ve yemeklik buğdaylarını alıncaya kadar, iâşeleri ve diğer ihtiyaçları için bu bölgelere yeterli tahsisat gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Sıhhat vekili Refik Saydam, Orta Anadolu'da hazırlanmış olan iskân yerleri ve toprakların, ancak kararlaştırılmış olan, 25.000 göçmen için olduğunu belirtmiş, bunun haricinde dış ülkelerden Türkiye'ye gelecek göçmen olursa, bunların, ne Trakya'da, ne de Orta Anadolu'da yerleştirilemeyip, başka yerlere gönderileceğini bildirmiştir⁴³⁸. 25.000 göçmenden ilk kfile olarak gelen 2099 evde 11.889 nüfus göçmen, Orta Anadolu'da kararlaştırılan vilayetlere yerleştirilmiştir⁴³⁹. Gerek Romanya'dan, gerek Bulgaristan'dan gelen bu göçmenler, beraberlerinde 814 at, 863 öküz, 921 manda, 1315 araba, 4569 koyun, 104 keçi, 30 eşek, 151 pulluk, 7 ziraat makinesi ve 839.985 kilo ev eşyası getirmişlerdir. İkinci devre sevkiyatı, 1936 yılı Eylül ayı başından itibaren başlamış, 9000'i Romanya'dan ve 6000'ni Bulgaristan'dan olmak üzere 15000 göçmenin getirtilmesi kararlaştırılmış ve buna göre iskân sahaları tespit edilmiştir. İkinci devrede Türkiye'ye gelecek göçmenlerden, 4 kfile Köstence ve Varna'dan Tuzla'ya gelmişlerdir. Bunlar toplam 1414 hanede 5455 nüfus olup, bunların 1209 evde 4624 nüfusu Romanya ve 250 evde 831 nüfusu Bulgaristan göçmenleridir. Göçmenlerin

⁴³⁷ BCA, 030.18.01.02 65.50.14.

⁴³⁸ *Cumhuriyet*, 17 Nisan 1936.

⁴³⁹ *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1936. Başka bir gazete haberine göre, bu rakam, Romanya'dan 1619 hanede 6495 nüfus ve Bulgaristan'dan 1301 hanede, 5442 nüfus olmak üzere toplam 2920 hanede 11937 nüfustur. *Ulus*, 29 İlk Teşrin 1936.

Tuzla'da sıhhi, idari ve çeşitli muameleleri yapıldıktan sonra 62 evde 188 nüfus serbest göçmen haricinde diğerleri iskân yerleri olan Sivas, Niğde, Haymana ve Isparta vilayetlerine gönderilmişlerdir. Bu devreden geriye kalan 9545 nüfus, İzmir ve Aydın, Seyhan ve kısmen Niğde vilayetlerine gönderilmesine karar verilmiştir. İskân işlerinin Sıhhat Bakanlığına devri sırasında Köstence limanında toplanan ve her türlü muamele ve pasaport vizeleri yapılan göçmenlerden 339 evde 3856 nüfus getirtilerek Kocaeli vilayetinin merkez, Gebze, Kandıra, Adapazarı ve Karamürsel kazalarına yerleştirilmişlerdir⁴⁴⁰.

Göçmenlerin bir kısmının, Konya'ya yerleştirilecekleri, Konya'da büyük bir sevinçle karşılanmış, göçmenler için, en müsait yerin, hem sulak, hem arazisi bol, hem de Anadolu Bağdat demiryolu üzerinde bulunan Çumra kazası olduğu ifade edilmiştir. 5-6 milyon nüfusu tam bir refah içinde barındırmaya müsait olan Konya vilayetinde, sadece 600000'e yakın insan bulunduğu, bu nüfus azlığına göre Konya'ya göçmen yerleştirilmesi ve bu suretle nüfusun artırılması, toprağın daha çok işletilmesi kararı Konyalıları sevindirmiştir⁴⁴¹. Konya'nın Akşehir ve Çumra kazalarına gelen göçmenler, Tuzlukçu nahiyesinin 17 köyüne, Doğanhisar nahiyesinin, 4 köyüne ve Akşehir merkezinin, 2 köyüne taksim edilmişlerdir. Toplam olarak 1010 kişiden oluşan göçmenlerden, Kazaklı köyünde 21 aileye de toprak verilmiştir. Çumra'ya 52 ev 211 göçmenden oluşan bir kafilenin daha iskân edileceği bildirilmiştir⁴⁴².

Her ne kadar göçmenlerin, sadece Orta Anadolu'da adı geçen vilayetlere yerleştirilmesi söz konusu olmuşsa da, İzmir, Aydın ve Sivas vilayetleri de göçmen iskân bölgeleri olmuştur. Aydın - Söke çevresinde, göçmen iskânı için çeşitli tetkikler ve hazırlıklar yapılmış, Romanya ve Bulgaristan'dan 900 göçmen ailesi ve yanlarında 4000 baş hayvan getirilerek, Aydın'ın çeşitli kazalarında hükümet tarafından iskân edilecekleri,⁴⁴³ gelecek çok sayıda göçmenin ise, İzmir ve Sivas'a yerleştirileceği bildirilmiştir⁴⁴⁴. Romanya ve Bulgaristan'dan gelecek göçmenlerden 14.100 nüfusun İzmir Torbalı ve civarına iskân edilecekleri bildirilmiş, bunlara yapılacak binaların Torbalı ve Tepeköy arasındaki boş arazide yapılacağı bu şekilde şehrin güzelleşip her

⁴⁴⁰ *Ulus*, 29 İlk Teşrin 1936.

⁴⁴¹ *Cumhuriyet*, 17 Nisan 1936.

⁴⁴² *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1936.

⁴⁴³ *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1936.

⁴⁴⁴ *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1936.

iki parçanın birleşmiş olacağı ileri sürülmüştür⁴⁴⁵. İzmir'e getirilen göçmenlerin Urla tahaffuzhanesinde misafir edildikten sonra çeşitli gruplara ayrılarak Dikili, Çandarlı, Bergama, Foça, Çeşme, Karaburun, Torbalı ve Kemalpaşa kazalarına gönderileceği arazi çift hayvanı ve tohumluk dağıtılacağı evleri yapılmaya kadar da köylülerin misafiri olacakları bildirilmiştir⁴⁴⁶.

1938 yılında da Bulgaristan'dan 8000 ve Dobruca bölgesinden 12.000 nüfus yani toplam 20.000 nüfusun Türkiye'ye gelmeleri kabul edilmiştir. Bulgaristan'dan gelen 8000 nüfusun, kanunî ve sıhhi muameleleri Tuzla'da tamamlandıktan sonra, Çorum, Yozgat ve Niğde vilayetlerine gönderilmeleri kararlaştırılmıştır. Bu karar Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından alındıktan sonra Dâhiliye Vekâleti'ne de bu konudaki görüşleri sorulmuştur. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'ne gönderdiği yazıda, aslında, Çorum, Niğde ve Yozgat vilayetlerinin artık göçmen kabul edecek durumda olmadığını belirtmiştir. Çünkü buralar, bozkır, toprağı fakir ve kendi halkını dahi besleyemeyecek bir haldedir. Bu vilayetlerde daha önce Ermeniler ve Rumlardan çok az bir nüfus çiftçilikle uğraşmış, çoğu sanat sahibi olarak ve bir kısmı da dışarıdan hayatlarını kazanmışlardır. Buralardaki boş arazinin ve harap evlerin cazibesine kapılarak iskân edilecek halkın, sefaletle mahkûm edileceği ve sonuçta bunların yerlerini terk edeceği ifade edilmiştir. Bu vilayetlerde, devlete ait arazinin ancak 1935, 1936 ve 1937 yıllarında getirilen göçmenlere yeterli derecede olduğu, Balkanlardan gelenlerin ise zaten bu bölgeye alışmamış olduğu belirtilmiştir⁴⁴⁷.

Dâhiliye Vekâleti'nin idare ettiği iskân işleri konusunda çizilen ana hatlarda, belli başlı hedefler olmuş, dönemin iskân politikası böyle belirlenmiştir. Buna göre, hedeflerden biri, hariçten gelecek tecavüzlere karşı yurdun müdafaa kudretini artırmak, diğeri ise, yurdun muhtelif mıntıkalarındaki Kürt, Çerkes, Arap, İlâh... gibi Türk'ten gayri toplulukların kesafetini kırarak şekilde, aralarına Türk unsuru yerleştirmek ve bu suretle kültür birliğini ve dahili emniyet maksatlarını tahakkuk ettirmektir. Bu amaçla Genelkurmay Başkanlığı ile de anlaşarak, bir plan hazırlanmış ve bir sureti de Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'ne sunulmuştur. Hazırlanan planda, Bulgaristan'dan getirilecek göçmenlerin Trakya mıntikasına Tekirdağ ve Çanakkale vilayetlerine,

⁴⁴⁵ *Cumhuriyet*, 7 Birinci Teşrin 1936.

⁴⁴⁶ *Cumhuriyet*, 9 Birinci Teşrin 1936.

⁴⁴⁷ *BCA*, 030.10 81.531.16.

tercihe bağı olarak da İstanbul vilayetinin Rumeli ve Anadolu kısımlarına yerleştirilmesine karar verilmiştir. Fakat 1938 yılında getirilen göçmenlerden 8000 nüfusun Orta Anadolu vilayetlerine iskân edilmesi, Dâhiliye Vekâleti'nin belirlediği hedeflerden vazgeçildiğini göstermiştir. Bütün bunlara dayalı olarak Dâhiliye Vekâleti, ikinci iskân mıntikasını Ankara'nın 100 km. çapındaki muhit olarak belirlemiştir. Çubuk ve Hatipçayı kenarlarına ve Murtad ovasına, Sakarya ve Porsuk vadilerine çok nüfus yerleştirilirse, Ankara'nın çöl ortasında kurulmuş bir çadır olmaktan kurtulabileceği ifade edilmiştir. Üstelik görüşe göre, eğer burada iskân yapılırsa, göçmenlerin Ankara gibi kuvvetli tüketim merkezleri olacaktır. Bundan başka Fevzipaşa-Malatya demiryollarının iki tarafı, Muğla, Antalya, İçel ve Adana vilayetleri de iskân mıntıkları olabilecek yerlerdir. Doğudaki iskân mıntıkları da daha önce tespit edilmiştir. Belirtilen yerler, toprağın bol, havanın müsait, sıhhî ve iktisadî şartların uygun olduğu yerlerdir. İskân mıntıklarını bu şekilde belirleyen Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'nin kararını beğenmemiş, Türkiye'de iskâna en az müsait olan ve hayırlı bir sonuç veremeyecek olan mıntıkanın Ankara muhiti hariç olmak üzere, Orta Anadolu havalisi olduğunu belirtmiştir. Buraya yerleştirilecek göçmenlerin, arazinin bereketsizliğine, iklimin sertliğine ve kuraklığına alışamayarak, çok sayıda kayıp vereceklerini ve hayatta kalabilenlerin de dağılacağını, dolayısıyla nüfusun ve yapılacak masrafın boşa gideceğini, bunların yanında, iskân konusunda devlet arazisinin çok tâli bir rol oynadığını, yani boş arazi veya sahibi olan arazilerin bile iki maddelik bir istimlâk kanunuyla, malî olarak külfeti olan istimlâkin de külfetinin ortadan kaldırılacağını ifade etmiştir⁴⁴⁸.

2.3.4. Göçmenlere Köy ve Ev inşası

Gelen göçmenler için, ya yeni köyler yapılmış ya da nüfusu az olan köylere iskân edilmişlerdir. Yeni köyler için, yeni planlar hazırlanmıştır. Bazı köylerin, nüfus açısından kalabalıklaştırılarak, kasaba haline getirilmesi düşünülmüştür. Ayrıca, göçmen evleri için de yeni projeler hazırlanmıştır. Göçmenler gelir gelmez, evleri hemen yapılamadığı için, bir süre yerli halkın evlerinde barınmışlardır. Göçmenler için ev inşası konusunda şüphesiz en büyük sorun yeterli tahsisatın olmamasıdır. Bunun yanında, kereste ve inşaatta çalışacak usta bulunamaması gibi sorunlar yaşanmıştır. Bu sorunları ortadan kaldırmak için, mümkün olduğu kadar tasarruf yoluna gidilmiş,

⁴⁴⁸ BCA, 030.10 81.531.16.

kereste için devlet ormanlarından faydalanma yoluna gidilirken, daha sonraları Romanya'dan kereste getirilerek bu sorun ortadan kaldırılmış, göçmenlerin ve yerli halkın, inşaatta çalışmaları sağlanarak, bu sorun da ortadan kaldırılmıştır.

Göçmenlere, mümkün olabildiği kadar kısa süre içerisinde birer ev yaptırılması için çalışılmış, hatta bazı göçmenlerin evleri, daha Türkiye'ye girmeden hazırlanmıştır. Fakat 1934 ve 1935 senelerinde, Romanya ve Bulgaristan'dan gelen ve Trakya vilayetlerine yerleştirilen göçmenlerden, bir kısmının evlerinin, Türkiye'ye geldikleri andan itibaren bir-iki yıl süreyle yapılamadığı görülmüştür. 14887 evde 64827 nüfustan henüz evleri yapılmamasından dolayı köylerde misafir kalan 11414 ailenin ev ihtiyacını karşılamak üzere Edirne vilayetinde 550, Kırklareli vilayetinde 1200, Tekirdağ vilayetinde 1800 ve Çanakkale vilayetinde 504 olmak üzere toplam 4054 ve Trakya ve Kocaeli vilayetlerinde 4854 evin, büyük bir kısmı bitirilerek göçmenlere teslim edilmiştir⁴⁴⁹.

1937 yılının ilkbaharında yapılmasına başlanacak olan yeni göçmen köy ve evleri için, Sıhhat vekâleti, planlar, proje ve şartnameler oluşturmuş, vilayetlere ise bunların, derhal hazırlanması emri verilmiştir. Bu planda; yeni köyler, 100 evden aşağı olmayacak, mümkün olduğu kadar şimendifer, ana şoseler ve sahile yakın güzel manzaralı yerlerde kurulmasına özen gösterilecektir. Köy yerlerinde zirai ve sıhhi şartlar da dikkatle aranacaktır. İzmir'de yapılacak yeni köyler özellikle Foça, Torbalı, Çeşme, Kuşadası ve Alaçatı'nın Ildır mıntıkasında kurulacaktır. Mevcut köylerde yapılacak ek inşaatta da, yoğunluk esası göz önüne alınacaktır. Bu gibi evlerin dağınık olmaması tavsiye edilmiştir. Köy ilaveleri, özellikle Bergama ve Kemalpaşa kazalarında yapılacak, valinin başkanlığında bir komisyon, bu işle meşgul olacaktır. Her ev bir, çift ev de, iki dekar toprak üzerinde inşa edilecek, arsalar, ona göre ayrılacaktır. Bu evlerin tek ve çift oluşlarına göre oda, ahır ve inşaat tarzları ayrı ayrı olacaktır⁴⁵⁰. İzmit'e gelip, Kandıra, Adapazarı, Karamürsel ve Gebze kazalarına yerleşen göçmenler için oluşturulan yeni köylerde, 1002 tane ev yaptırılmıştır. Buradaki evler, iki oda, bir sofa, helâ ve ahırdan ibaret olmuştur. Muntazam bir plan üzerine yapılmış olduğu için modern köyler meydana gelmiştir⁴⁵¹. Elazığ vilayetinde evleri yapılmayan ya da tamamlanamayan evlerin bitirilmesine çalışılmış ve Van vilayetinde de modern 50 ev

⁴⁴⁹ *Ulus*, 29 İlk Teşrin 1936.

⁴⁵⁰ *Cumhuriyet*, 2 Birinci Kanun 1936.

⁴⁵¹ *Ulus*, 9 İlk Kanun 1936.

inşa ettirilmiştir. Yapılan evler, köyler için tek ve çift olmak üzere, iskeletli, 3 odalı ahır ve helâdan ibaret olup, döşeme ve tavanlı yapılmıştır⁴⁵². Göçmen evlerinin inşası için, maliyeti en aza indirmek için zaman zaman mühendisler tarafından çeşitli projeler üretilmiştir. Bunlardan birinde, yapılarda esas olan taş temel üzerine, betonarmede olduğu gibi tahta kalıplara dökülecek bir nevi kil ile inşaata başlanacağı, kerpiç ve tuğlada olan işçilik ve harç masrafının katiyen olmayacağı, sıva işinin de, adi ve çok ince bir şeritlemeden ibaret olup dökülmeyeceği ifade edilmiştir. Özellikle, badana boya işinin, hem köylünün kendi imkânlarıyla böyle bir bina yapabilmesini sağlayacağı, boyama işinde, köylünün tarlasından temin edebileceği, bir çeşit otlar, bu işi başarabileceği ve bu bitkisel boya ile boyanan evlerde tahtakurusu ve pire gibi haşerat barınamayacağı ve bu evlerin çok ucuza mal olacağı söylenmiştir⁴⁵³.

Dâhiliye Vekâleti, İzmir vilayetine vermiş olduğu bir emirde de, vilayet dâhilinde, muhtelif köylerin numune köyü haline getirmelerini istemiştir. İzmir vilayetince muhtelif kazalarda numune köyü haline getirilebilecek köylerin tespiti yapılmıştır. Özellikle hastalıklı ve pis köylerin numune köyü olmasına çalışılmıştır. Bu köylere, numune köyü planları da gönderilmiştir⁴⁵⁴.

2.3. 5. Göçmenlere Kereste Temini

Balkanlardan Türkiye'ye gelen muhacirlerin iskân edildikleri mntıkada tamamen yerleşmelerini temin etmek ve kendilerine meccanen ev yapabilmeleri için, devlet ormanlarından kereste kesmelerine müsaade edilmesi kararlaştırılmıştır. Muhacirler, kendilerine verilecek araziye belirli bir zamanda imar etmeye mecbur olacaklardır. Bu süre bittikten sonra kendilerine tapu verilecektir. Ayrıca, kendi yapacakları binaların hıfzısıhha esaslarına uygun olmasına da dikkat edilmiştir⁴⁵⁵.

Trakya'da hükümetin yaptırdığı evler, iki oda, bir ahır ve bir depodan ibaret olarak yapılmıştır (Bkz. Ek 6). Göçmenlerin açıkta kalmamaları için her ne kadar evlerin inşasına hemen başlanmışsa da, kereste sağlama konusunda sıkıntılar yaşanmıştır. 1934 senesinde gelen göçmenlerin, 1935 yılının ilkbaharıyla yaz aylarında, evlerini yaptırmak için Trakya bölgesinin her tarafında faaliyete geçilerek, Umumi Müfettişliğin, vilayetlere gönderdiği bir plana göre, kaba kerestesi Trakya ve Çanakkale

⁴⁵² *Ulus*, 29 İlk Teşrin 1936.

⁴⁵³ *Cumhuriyet*, 31 Birinci Teşrin 1936.

⁴⁵⁴ *Akşam*, 23 Eylül 1934.

⁴⁵⁵ *Akşam*, 22 Eylül 1934.

ormanlarından, çerçeve ve kapıları diğer devlet ormanlarından verilmek ve kerpiçleri köylü tarafından kesilmek, işçiliği hem yerli halk, hem de göçmenler arasındaki ustalara yaptırılmak suretiyle bir evin 60 liraya çıkarılabileceği hesaplanmıştır. Çivi, cam masrafı ve kerestelerin biçilip doğranması da bu rakama dâhil edilmiştir. Vilayetler, kiremitlerini yaktıracakları ocaklardan bulmaya, kerpiç içerisine veya kiremit altına konacak çavdar ve buğday saplarını ise, imece ile tedarik etmeye çalışmışlardır. Yapılan plana göre, yeni kurulacak bir evin malzeme ihtiyacı, 4 metreküp kaba kereste, 0.60 metreküp kapı ve pencere için ince kereste, 35 kg. çivi, 2.5 metrekare cam, 7000 kiremit, 13.000 kerpiç ve kiremidin altına konacak tahtalardan tasarruf etmek için, çavdar, yulaf saplarından 2 araba saptan oluşmaktadır. Dolayısıyla, Trakya bölgesindeki dört vilayette, toplam olarak, 18.000 evin yapılması için, 72.000 metreküp kaba kereste, aynı miktarda, kapı ve çerçevelik kereste, 630.000 çivi, 45.000 metrekare cam, 126.000.000 kiremit, 234.000.000 kerpiç ve 36.000 araba sap gerekmektedir ⁴⁵⁶. Masrafı en aza indirebilmek için yapılacak işler çerçevesinde, inşa malzemesinden olan kerpicing, göçmenler tarafından imaline başlanmış ve 935 senesi Mayıs'ında verilen tahsisatla bir miktar kiremit, cam, menteşe, çivi satın alınmış, 1934 yılında Mersin'den getirilen üç bin metre mikâp kereste ile evlerin kapı ve pencerelerinin yaptırılmasına başlanmışsa da, evleri örtmek için gereken çatılık kereste tedarik edilememiş, dolayısıyla ev inşaatında önemli bir ilerleme kaydedilememiştir⁴⁵⁷. Kerestesizlik yüzünden örtülemeyen evlere, göçmen iskânı mümkün olamayacağı için, her şeyden önce kerestelerin tedarik edilmesi gerekiyordu. Öyle ki bazı evlerin çatıları, saz veya kamışla örtülmüştü⁴⁵⁸. Trakya Umum Müfettişliği, bu sorunu çözmek için, Arttırma ve Eksiltme Kanunu'na dayanarak, Zingal Orman Şirketi'yle bir mukavelename yapmıştır. Bu mukavele ile şirket, 4.000 metre küp çatılık, 1.500 metre küp çitalık, 5.500 metre küp de kapı ve pencerelik kereste vermeği taahhüt etmiştir. Bunlardan 2700 metre küp Tekirdağı'na gelmiştir. Zingal Şirketi'ne ihale edilen bu keresteden başka, Çanakkale, Bayramiç, Biga ormanlarında, Orman dairesince gösterilen miktarlarda, çatılık için 18.000 metre küp kerestenin de imal ve sahile nakli, her metre küpü 10 liradan müteahhitlere ihale olunmuştur. Seyhan vilayetinin Poza ormanlarından 3.000 metre

⁴⁵⁶ 04.02.1935 tarihinde Müfettişliğin hazırlamış olduğu planda, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale merkez ve ilçelerinin kaba kereste, kapı, pencere kerestesi, cam, çivi, kiremit, kerpiç ve çavdar, buğday sapı ihtiyaçlarının miktarları ve bunların ayrı ayrı tutarları verilmiştir. Bkz. *BCA*, 030.10 72.474.6.

⁴⁵⁷ *BCA*, 030.10 72.475.2

⁴⁵⁸ *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1935.

küp kereste, satın alınmıştır. Bu kerestelerden başka, İstanbul'dan 76.000 kapı ve pencere menteşesiyle, 100 kilo cam çivisi ve Çanakkale'den 1700 adet kapı ve pencere menteşesi satın alınarak, inşaat mahallerine dağıtılmıştır. Tedarik edilen kerestelerle, yaklaşık olarak 12.500 evin örtülebilecektir. Böylece daha önce gelen göçmenlerin evleri yapıldıktan sonra, yeni gelecekler için yapılacak evin kerestesi de temin edilmiştir. 1936 yılında yapılacak inşaatın, kerestesizlik yüzünden gecikmemesi için, Romanya'dan kereste temin edilmesi, Hamdullah Suphi Tanrıöver'in marifetine bırakılmıştır⁴⁵⁹.

Bölgenin göçmen iskân edilen yerlerinde, 1935 Ağustos'una kadar 2960 evin inşasına başlanılarak, bunun 970'i bitirilmiş, 71 evin çatısı ve 1324'ünün çatıya kadar duvarları ve 595'inin temelleri bitmiştir. Gelen göçmenlere 6906 evin yapılması gerekmiş, dolayısıyla, 4000 aile, kışı yerlilerin evlerinde geçirmeye mecbur kalmıştır. Evleri örtmek için satın alınan Marsilya kiremidi ve yerli kiremit, inşasına başlanan evleri örtmeğe yeterli gelmemiş, bazı evlerin, daha sonra kiremit ile değiştirilmek üzere saz veya samanla örtülmesine karar verilmiştir⁴⁶⁰. Kerestesizlik yüzünden derme çatma yapılan evlerin yanında, tuğladan da evler yapılmış, bu evler bölgenin en güzel evleri olarak görülmüştür⁴⁶¹.

Romanya'yla göç konusunda görüşmeler devam ederken, Köstence'den gelecek göçmenlerin, yanlarında, 5 metre küp kereste getirebilecekleri ilgililere bildirilmiş, böylelikle kereste sıkıntısının önüne geçilebileceği düşünülmüştür⁴⁶².

Trakya'da yeni yapılacak evlerin planları ve tipleri Sıhhat Vekâleti tarafından ilgililere gönderilmiş, bu evlerin malzemesi vilayetlerin kendi bölgelerinde temin olunmuştur. Kereste işi ise, Sıhhat Vekâleti tarafından sağlam tedbirlere bağlanmıştır⁴⁶³.

1937 yılında, göçmen evlerinin inşalarının bitirilmesi planlanmış, İskân Müdürlüğü, bu evler için, Romanya'nın Kalas şehrinden önemli miktarda kereste getirmiştir⁴⁶⁴. İskân Umum Müdürlüğü tarafından, göçmen evleri için Romanya'dan getirilecek keresteler hakkında bir proje hazırlanmış, buna göre, kerestelerin gümrük ve diğer resimlerden muaf olması ve devlet demiryollarında tenzilatla nakledileceği

⁴⁵⁹ BCA, 030.10 72.475.2

⁴⁶⁰ BCA, 030.10 72.475.2

⁴⁶¹ *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1935.

⁴⁶² *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1935.

⁴⁶³ *Cumhuriyet*, 9 Mart 1936.

⁴⁶⁴ *Cumhuriyet*, 23 Birinci Kanun 1936.

bildirilmiştir. Bu kararın da, 1945 yılına kadar devam edeceği bildirilmiştir. Bu tarihe kadar, göçmenler tarafından getirilen, bir kararname ile geçici muafiyetten istifade eden keresteler ve bu tarihten sonra getirilecekler gümrükten muaf olmuştur. Hükümetin getirmeceği kerestelerin parası, Romanya'daki bloke paraları üzerinden ödenmiştir⁴⁶⁵.

2.3.6 Göçmenleri Müstahsil Hale Getirme Çabaları

Göçmenler, Türkiye'ye geldikleri andan itibaren, hükümetin yardımına muhtaç oldukları ve bunun da ekonomik olarak devleti zorladığı aşikârdır. Devletin, üzerinden bu yükü bırakması için göçmen evlerinin bir an önce yapılarak, arazilerinin de dağıtılmasıyla müstahsil bir hale gelmeleri gerekmektedir. Bu sayede, hem işlenmemiş toprakları işleyerek, hem de devletten aldıkları yardımları artık almayarak, devleti ekonomik olarak rahatlatmış olacaktır. Bunun için, göçmenlere toprak ve tohum dağıtımı yapılmıştır.

Trakya'da, Rum ve Bulgarlardan metruk arazi daha önce gelen mübadillere dağıtılmış olduğu için, son gelen göçmenlere verilen toprakların yüzde yetmiş beşi mera, fundalık gibi ham arazi, sadece yüzde yirmi beşi işlenmiş tarla, bağ ve bahçe olmuştur. Ham toprakların mahsul verebilecek bir hale gelmesi için bunların traktörler tarafından iyice sürülmesine ihtiyaç duyulmuşsa da, mevcut pulluklarla toprağın derinine inilememiştir. Uzun süre işlenmemiş bu gibi topraklarda yapılan ziraat iyi sonuç vermemiş, birçok yerlerde atılan tohum bile alınmamıştır. Göçmen yerleştirilen köylere traktör verilmesi iskân tahsisatının azlığı dolayısıyla mümkün olamamış, göçmenlerin bir an önce müstahsil hale gelebilmeleri için kendilerine verilecek toprakların yüzde yirmi beşinin, mahsul verebilecek işlenmiş topraklardan olmasına ihtiyaç duyulmuş, bunu temin etmek için de, sahipli çiftliklerin istimlâki söz konusu olmuştur. Her ne kadar 1935 yılının sonuna kadar, Tekirdağ vilayetindeki göçmenlere 86.622, Çanakkale vilayetinde 24.380, Kırklareli vilayetinde 4.265, Edirne vilayetinde 2.210 dekar toprak dağıtılmışsa da, mera ve fundalık gibi ham toprak alan göçmenler, uzun zaman müstahsil hale gelemeyecekleri, yine hükümetin yardımına muhtaç olacakları ve yeni gelen göçmenlere de işlenebilecek toprak bulunması amacıyla, çiftlik satın alınması şart olmuştur. Trakya umum müfettişliğinin bu konudaki önerileri, çiftliklerin tamamının alınması pahalı olacağı için, başlangıçta en gerekli olanları alınmakla beraber, kurutulması mümkün olan bataklıkların kurutulmasına da başlanması

⁴⁶⁵ *Cumhuriyet*, 27 Birinci Kanun 1936.

ve bölgenin arazi durumunu olduğu gibi tespit için, Maliye Vekâleti tarafından, araziye yazacak tahrir komisyonları oluşturulması ve bu komisyonların, faaliyete sevk edilmesidir. Müfettişlik, şayet, bu işler yapılamadığı takdirde, bundan sonra bölgeye gelecek göçmenleri yerleştirmenin çok zor olacağını ve belki de hiç mümkün olamayacağını ifade etmiştir⁴⁶⁶.

Trakya için, 10.000 pulluk ve 2000 araba hazırlanmıştır. Trakya'nın kalkınması için oluşturulan köy büroları faaliyet geçmiş 5 yıllık köy kalkınma planı yapılmıştır. Köy bütçeleri bastırılmıştır. Hemen her köyde iktisat, kültür, ziraat, bayındırlık işleri için bürolar yapılmıştır. Uzunköprü'de kozacılık kursları başlatılarak mihnok denilen makine ve fırınlar böcek yetiştirilen bölgelerde kurulmuştur. Meyveciliğe ve fidancılığa önem verilmiş, bütün göçmen evlerine meyveli meyvesiz ağaç diktirilmiştir⁴⁶⁷.

Göçmenlere tohumluk dağıtmak işiyle de Ziraat Bankası ilgilenmiş, İstanbul Ziraat Odası reisi ve Ziraat Mektebi Çiftçilik Müdürü, Ziraat Vekâleti tarafından, Trakya'daki göçmenlere tohumluk dağıtılmasına memur edilmiştir⁴⁶⁸.

1934 yılının son ayında sadece bir haftada 60 ton buğday dağıtmış, Romanya'dan gelen göçmenlere, 1500 ton tohumluk, 3000 ton yemeklik buğday dağıtılacağı bildirilmiştir⁴⁶⁹. 1934 yılının sonuna kadar gelen göçmenlerin, birçoğunun evleri yapılmış, tarlaları sürülmüş, tohumları atılmıştır. Devam eden göçlerle gelenlerin, bir an önce üretime geçmeleri için dağıtılan tohumlar ekilmiş, Tekirdağ ve Malkara'daki göçmenlere dağıtılmak üzere, 400 ton Saray'a, 200 ton Çorlu'ya, 500 ton da Hayrebolu'ya yemeklik buğday dağıtılmıştır⁴⁷⁰. Saray kazasında yerleştirilen göçmenlere hükümet tarafından verilen tohumluklar ekilmişse de, geç kalıp ta kış mevsimi içinde yapılması gereken ziraata yetişemeyenlerin tohumlukları, yaz ziraatına mahsus tohumluklarla mahallerinde değiştirilerek ekilmiştir. Birçok köyde göçmenler için kendileri tarafından bahçe halinde işlenecek yerlerle, bostan ziraatını yapacakları topraklar bulunmaya çalışılmıştır⁴⁷¹.

Trakya'ya iskân edilecek göçmenler için 5000 araba, 10.000 öküz ve Ziraat Bankası tarafından 3000 arı kovani dağıtılması kararlaştırılmıştır. Balıkçı olan

⁴⁶⁶ BCA, 030.10 72.475.2.

⁴⁶⁷ *Cumhuriyet*, 9 Mart 1936.

⁴⁶⁸ *Cumhuriyet*, 24 Birinci Kanun 1934.

⁴⁶⁹ *Ayın Tarihi*, 19–20 Birinci Kanun 1934. *Cumhuriyet*, 20 Birinci Kanun 1934.

⁴⁷⁰ *Ayın Tarihi*, 14 Şubat 1935.

⁴⁷¹ *Cumhuriyet*, 23 Mart 1935.

göçmenlerin ise kıyılara iskân edileceği ve bunlara da kayık ve balık tutmak için gereken araç gerecin verileceği bildirilmiştir⁴⁷².

1936 yılının Eylül sonuna kadar taşınacak, 15.000 göçmenin ise, Tekirdağ, Çanakkale ve Gelibolu taraflarına yerleştirileceği bildirilmiştir⁴⁷³.

1936 yılında, Trakya'ya iskân edilecek göçmenlerin, vakit geçirmeden bir an önce barınmaları için hızlı bir şekilde, 10.000 evin hazırlığı yapılmış⁴⁷⁴ ve evlerin inşaatı müteahhitlere verilmiştir⁴⁷⁵. Trakya'da yerleşen göçmenlere verilmesi kararlaştırılan 1000 araba ile 4–5 bin öküzün satın alınması emri valiliklere verilmiştir. Göçmenler için pulluk alınması da müteahhitlere ihale olunmuştur⁴⁷⁶. Trakya'da köy kalkınma planları uygulanmaya başlanmış, ekimler yapılmıştır. Göçmenlerin sürdüğü tarlalarda iyi ve temiz mahsul alınmış pulluk ve binlerce öküz arabası satın alınarak dağıtılmıştır. Hükümetin planladığı evler küçük müteahhitler tarafından vekâletin verdiği tipler gibi yapılmıştır. Köylülerin satış piyasalarında aldanmamaları için Umumi Müfettişliği Ekonomi Dairesi birçok yere fiyat bültenleri göndermiş, bu bölgede 90 köy örnek köy olarak ayrılmıştır. Ayrıca bölgede fenni arı kovanları dağıtılmıştır⁴⁷⁷.

Trakya'nın her yerinde göçmen evleri için İnşaat, Fen memurları ve müfettişlerin kontrolü altında çalışmalar yapılmış, göçmenlere 13000 yeni pulluk verilmiş olduğu için nadas ve ekim faaliyetlerinin artması planlanmıştır. Trakya için büyük bir önem arz eden yolların kısa sürede bitirilmesine ve şark şimendiferlerinin devlete intikal edince Trakya'nın iktisadi hayatında büyük bir gelişme beklenmiştir⁴⁷⁸. Trakya'daki göçmenlerin sağlık durumuyla ilgilenilmiş Sıtma Mücadele Teşkilatı Edirne'de ve Trakya'nın diğer vilayetlerinde tam kadro ile çalışmıştır. Bu kadronun büyütülmesi ve mücadelenin devam edeceği bildirilmiştir. Birçok yerde bataklıklar kurutulmuş, köy yolları ve köprüleri ıslah edilmiştir. Bölgede arıcılık yapıldığı için bal verimi çoğalmış ve fenni kovan adedinin 10000 'e çıkarılması düşünülmüştür⁴⁷⁹.

1937 yılında da göçmenlerle ilgili çalışmalar devam etmiş, göçmenlere tohumluk buğday dağıtmak üzere bütün kazalardan tohumluk satın alınmıştır. Göçmen

⁴⁷² *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1936.

⁴⁷³ *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1936.

⁴⁷⁴ *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1936.

⁴⁷⁵ *Ayın Tarihi*, 21 Ağustos 1936.

⁴⁷⁶ *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1936.

⁴⁷⁷ *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1936.

⁴⁷⁸ *Ulus*, 10 İlk Teşrin 1936.

⁴⁷⁹ *Ulus*, 12 İlk Teşrin 1936.

evleri için de çalışmalar devam etmiştir⁴⁸⁰. Trakya Umum Müfettişi Kazım Dirik, bölgesinde sık sık teftişler yapmış, köylünün çalışması, göçmenlerin işleri ve sağlık durumları hakkında raporlar yazarak, ilgili bakanlıklara göndermiştir. Bu raporda, çok sayıda göçmenin mevcut olduğu Trakya'nın şehir, kasaba ve köylerinde yapılan kalkınma hareketlerinin düzenli ve programlı gittiğini, 1937 yılının bir önceki yıla göre daha verimli olacağını ifade etmiştir⁴⁸¹. Sıhhat Vekâleti, 1937 yılı planında, Trakya'da yapılacak yeni evlerin miktarını, 8000 olarak belirlemiş, vilayetlere ve Umumi Müfettişliğe bildirmiştir⁴⁸².

Aynı yıl sadece Trakya'da değil, her türlü hazırlıkları tamamlanarak, farklı bölgelere de göçmen yerleştirilmiştir. Akşehir'de 400 ev göçmen iskân edilmiş, bunlar Tuzlukçu, Hoşkadem, Ortadibi, Dursunlu, Yılanyusuf, Kanlıca köylerinde yerleştirilmişlerdir. Bu yerlerdeki, her türlü verim kabiliyetine sahip olan topraklar, göçmenlerin kanunen hisselerine düşen toprak tamamen ayrılmış ve isimlerine tahsis ve temlik olunmuştur. Dağıtılan arazinin geneli 44.000 dekar olup, göçmenlere tapu senetleri de verilmiştir. Göçmenlere nakliye aracı olarak 40 araba dağıtılmış, Vekâlet tarafından, göçmenlere dağıtılmak üzere, çift hayvanı satın alınmıştır. Göçmenlerin mesken inşaatı planları, keşifleri ve tahsisatı hazır olduğu halde, inşaat mevsiminin geçmiş olduğundan yapılamamış bu iş için baharın gelmesi beklenmiştir⁴⁸³. Bulgaristan'dan Bursa, Mudanya'ya, 1000'den fazla göçmen gelmiş, bunlardan bir kısmı Veletler köyüne, Karacabey'in Kirmikir, Karacaova köylerine ve bu köylerin civarındaki bazı köylere iskân edilmişlerdir. 15 aile ise Bursa merkezde iskân edilmiştir⁴⁸⁴. Hemen her yıl olduğu gibi kış aylarında göçmen nakliyatına ara verilmiş, bahar aylarında tekrar başlatılmıştır. 1937 yılının Kasım ayında son olarak 1500 kişilik bir göçmen kafilesi kabul edilmiş, nakliye işi bahara bırakılmıştır⁴⁸⁵. Köstence'den gelen yılın son kafile göçmenleri de, Çatalca ve Çorlu'ya iskân edilmek üzere sevk edilmişlerdir⁴⁸⁶. Çorum'un Alaca kazasına iskân edilen göçmenlerden bazıları, yeterince yardım yapılmadığı, ev verilmediği ve göçmenlere kötü davranıldığı konusunda

⁴⁸⁰ *Ayın Tarihi*, 6 Son Kanun 1937.

⁴⁸¹ *BCA*, 030.10 73.477.9.

⁴⁸² *Cumhuriyet*, 21 Şubat 1937.

⁴⁸³ *Cumhuriyet*, 17 Birinci Teşrin 1937.

⁴⁸⁴ *Cumhuriyet*, 11 Birinci Teşrin 1937.

⁴⁸⁵ Kafileler her ne kadar 1500 kişilik belirtilse de bu sayılar farklılık arz etmektedir. Son kafilenin 1810 kişi olduğu da 25 İkinci Teşrin 1937 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yazılmıştır. *Cumhuriyet*, 10 İkinci Teşrin 1937.

⁴⁸⁶ *Cumhuriyet*, 25 İkinci Teşrin 1937.

Valilik'e dilekçe yazmış, Valilik, bunun üzerine mevcut 305 aileden 31'ine Kızıl'da, 30'una Çöplü'de, 20'sine Suludere'de, 67'sine Karnıkara'da topraklarının dağıtıldığı ve ev yerlerinin çizildiğini, bu tarihe kadar 46 aileye kaza merkezinde 50'şer dekar toprak verilerek bu miktarın 100'e çıkarılması için çalışıldığını, göçmenlere verilen toprakların hazineye ait olup, köylülerin fuzuli işgalinde olduğu ve tespiti giden memurların çok zorlandıklarını ve bu yüzden evlerin tahliyesinin yapılamadığını ifade etmiştir. Bu dilekçede, göçmenlere verilen toprakların taşlık olduğu da iddia edilmiştir. Valilik, bu iddianın da doğru olmayıp, mümkün olduğu kadar iyi toprak dağıtılmasına çalışıldığı ve göçmenlerin menfaat ve ihtiyaçlarının daima göz önünde tutularak işlerin o yolda yürütülmekte olduğunu İskân Umum Müdürlüğü'ne bildirmiştir⁴⁸⁷.

1938 yılına gelindiğinde, Türkler için Bulgar mezaliminin devam ettiği, dönemin kaynaklarından anlaşılmaktadır. 17 Ocak 1938 yılında C.H.P Meclis grubunun toplantısında, Bulgaristan'daki Türk ekalliyetleri hakkında kötü muamelelerin devam ettiği ve dayanılmaz tahriklerle, varını yoğunu bırakarak, Türkiye'ye gelmek istediklerini ve böyle binlerce Türk ailesinin, yok pahasına mal ve arazisini satarak, göçe hazırlandıkları ve bu yolda paralarını bitirip, aç ve sefil bir halde, Türkiye'ye geldikleri ifade edilmiştir. Bu zaman aralığında gelen 138.428 nüfusa yapılan hanelerin haricinde 9542 öküz, 16.444 adet pulluk, 1059 araba ve 1937 yılına kadar gelen göçmenlerin tamamına, 1937 yılı içerisinde gelenlerin üçte ikisine arazi dağıtılmıştır. Her bir ailenin iskânı ise 800 liraya mal olmuştur. Bu göçmenlerden muhtaç olanlara 24.524.111 kg. yemeklik ve 8.864.914 kg. tohumluk verilmiştir. Ayrıca, verilen bilgilere göre, tarlalarını, köylülere, bedel karşılığında ve traktörle sürdürerek, göçmenler, müstahsil hale gelmeye başlamış, sağlık konusunda, herhangi bir bulaşıcı hastalık kalmamış ve evleri hala yapılamayan göçmenler, mümkün olan yerlerde kira ile han tutulmak ve özellikle köylülerin evlerine misafir yapmak suretiyle yerleştirilmişlerdir⁴⁸⁸.

2.4 İskân İşlerine Ayrılan Bütçe

İskân idaresi, doğrudan doğruya Dâhiliye Vekâleti'ne bağlanmış ise de iskân teşkilatına ait müdürlük bütçesi ayrı tutulmuştur. 1927 yılında İskân Müdiriyyet-i Umumiyesine ayrılan bütçenin 2.575.859, 1928 yılında aynı müdürlük bütçesinin

⁴⁸⁷ BCA, 272 11 25.136.6.

⁴⁸⁸ *Aynı Tarihi*, 17 Ocak 1938.

1.025.433, 1929 yılında ise 1.460.690 lira olduğu tespit edilmiştir. 1927 yılında yeni gelecek muhacirlerin iskânı, iaşe ve sevkıyatı için, 1.094.000 liralık ek bir bütçe konulmuş, her vekâlet bütçesinden iskân masrafları için alınan bir milyon lira ile tasarruf yapılmıştır⁴⁸⁹. 1929 yılında mübadil ve muhacir iskânı işlerinin kısmen azalmasına rağmen bütçedeki fazlalık, şark vilayetlerinde iskân işleri dolayısıyla olmuştur. 1930 yılında ise, bütçe görüşmelerinde, iskân için ayrılan bir bütçe görülmemektedir. Bunun yerine, Dâhiliye Vekâleti bütçesine katılmıştır. Bunun nedeni ise, iskân hizmetlerine önceki yıllar kadar gerek kalmaması, bu konuda, kısmen ihtiyacın azalması olmuştur⁴⁹⁰. Özellikle 1933 sonrası Balkan göçmenlerinin kitleler halinde Türkiye'ye gelmesiyle, iskân işleri için, bütçeye yeni kaynaklar aranmış, 1936 yılında fevkalade kaynaklardan temin edilmek üzere, göçmen işleri için, 1.750.000 lira tahsis edilmiştir⁴⁹¹. 1938 yılı içerisinde Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'nin yaptığı bir toplantıda, 1934 Haziran ayından itibaren 1937 yılının sonuna kadar, dışarıdan gelen ve getirilen göçmenlerle, içeride yapılan nakiller dolayısıyla, 38.079 hanede 145.244 nüfusun iskânları ve müstahsil hale gelmeleri için tahsis edilen bütçe ile göçmenlerin tamamının ve 2510 sayılı İskân Kanunu'nun gösterdiği şekliyle iskân edilmelerine imkân bulunmadığı ve tahsisatsızlık yüzünden, göçmenlerden bir kısmına ev yapılamadığı, çift hayvanları ve malzemelerinin verilemediği ifade edilmiştir. Eksik kalan ihtiyaçların tamamlanması için, 14.000.000 liraya ihtiyaç olduğu ve 1938 yılında gelecek olanlar için de fazla tahsisat konulması Vekiller Heyeti'ne arz edilmiş⁴⁹², ayrılan 13.590.965 liranın da, iskân muamelesi yapılmış olanlara, henüz yapılmış bir masraf olmadığı ve 55.886 çift hayvanı, 16.532 pulluk 24.313 araba almak gerektiği, dolayısıyla da hesaplı davranmak kaydıyla sarf edileceği dönemin Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Hulusi Alataş tarafından ifade edilmiştir⁴⁹³. Bu ifadeler üzerine, bütçe darlığı ve iş hacminin büyük olması dolayısıyla gelmiş ve gelecek göçmenlere yapılacak yardımların daha basit ve bütçe imkânlarına uygun bir şekilde yapılabilmesi ve devletten yardım istememek şartı ile Türkiye'ye gelmek isteyenlerin kabulleri konusunun talî bir komisyonda araştırılmasına karar verilmiştir. İskân Umum Müdürü'nün başkanlığında toplanan Dâhiliye, Maliye, Nafia, Ziraat, İnhisarlar, İktisat Vekâletlerinden seçilen temsilcilerin oluşturduğu komisyonda, bu konular araştırılmış

⁴⁸⁹ Öztürk, Türk Parlamento Tarihi, s. 186 vd.

⁴⁹⁰ Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, çeşitli sayfalar.

⁴⁹¹ BCA, 030.18.1.2 66.53.15.

⁴⁹² BCA, 030.10 123.880.1

⁴⁹³ *Ayın Tarihi*, 17 Ocak 1938.

ve yapılacaklar hakkında bazı kararlar alınmıştır. İskân işinde tasarruf yapılmasına dayanan bu kararlar arasında en önemlisi ev meselesiydi. 2510 sayılı kanunun 17. ve 18. maddeleri gereğince gelecek göçmenlere, kendileri tarafından ev yapılmak üzere, arsa verilmesi veya inşaatta kendileri çalıştırılmak üzere inşaat malzemelerinin veya doğrudan ev verilmesi gerekmektedir. Türkiye'ye gelen göçmenlerin yoksul olarak gelmeleri ve verilecek arsa üzerine ev yapma imkânları olmaması dolayısıyla, yurtsuz ve perişan bir halde kalacakları düşünüldüğü için sadece arsa vermek kabul görmemiştir. Daha önce yapıldığı üzere, ev yaptırılması tercih edilmekle beraber, bütçe darlığı yüzünden buna da imkân görülmemiştir. Ortak bir çıkar düşünülerek, göçmenlerin kendileri de inşaatlarda çalıştırılmak suretiyle, inşa malzemelerinin devlet tarafından verilmesi kararlaştırılmıştır. Başka bir karar çift hayvanları ve ziraât aletlerin dağıtılması konusunda alınmış, buna göre, yine İskân Kanunu'na dayanarak göçmenlere çift hayvanı ve ziraât aletlerin verilmesi zorunlu görülmüştür. Fakat hem ülke içerisinde yeterli miktarda çift hayvanının ve aletlerin kısa sürede temin ve tedarik edilmesinin çok zor olması, hem daha iyi bir cins hayvanın ülkeye girmesi ve hem de göçmenlerin ellerindeki paralarını çıkartamamaları yüzünden maruz kaldıkları zorlukları önlemek ve Türkiye'ye gelir gelmez hayvanlarıyla ekim yapabilmelerini sağlamak için, devlet çift hayvanını ve aletlerini beraberinde getirecek göçmenlerden her çiftçi ailesine, yalnızca devletin belirttiği miktarda olmak üzere, prim verilmesi kabul edilmiştir. Prim esasları ise şu şekilde belirlenmiştir;

1. Her çiftçi ailesine getirecekleri beygirlerden yalnız iki baş beygire münhasır kalmak üzere, beygir başına 35 lira.
2. Her çiftçi ailesine getirecekleri öküz, inek, mandadan yalnız bir cinsine ve o cinsin iki başına münhasır kalmak üzere, bu hayvanlardan bir başa 25 lira.
3. Her çiftçi ailesine getirecekleri bir tek araba için 20 lira.
4. Her çiftçi ailesine getirecekleri bir tek pulluk için 5 lira.

Türkiye'ye gelmek isteyen emlak ve servet sahibi kişilerin, menkul ve gayrimenkul mallarının tasfiyesi sonucu elde ettikleri servetlerini, bankalarda bulunan nakit paralarını Türkiye'ye serbest olarak aktaramamaları, karşılığında mal getirdikleri takdirde de İskân Kanunu'nun 32. maddesi gereğince bu malların gümrük resmine tabi tutulması, hiçbir yardım talep etmeden gelecek olan göçmenlerin önünde önemli bir engel teşkil etmiştir. Böyle varlıklı şahısların Türkiye'ye gelmelerini sağlamak için, bu

kişilere de İskân Kanunu'nun 31. maddesindeki gümrük muafiyetinin verilmesi kararlaştırılmıştır. Fakat bu konudaki önemli bir engel, Bulgaristan'dan gelecek olan bu gibi kişilerin, pasaport muamelelerini tamamlayıp, vize için konsolosluklara müracaatlarından önce, mallarının tasfiyesi sonucunda ellerine geçen para ile satın aldıkları malları Bulgaristan'dan çıkarabilmek için, Bulgar Milli Bankası'ndan izin almak mecburiyetinde olmalarıdır. Bu izin ise bankanın mevzuatı gereği, bir ay içerisinde çıkarılmak şartıyla verilmiştir. Bu bir aylık süre de konsoloslukun muameleleri için yeterli olmamış, bu yüzden bu gibi kişiler için, elçilik tarafından serbest göçmen vizesinin verilmesine dair izin istenmiştir.

Bu kişilerin dışında, yine devletten yardım almayacağını taahhüt eden, fakat göç hakkından faydalanmak amacıyla fert olarak gelmek isteyenler için de malî durumlarının araştırılarak ve taahhütlerini yerine getirebilecekleri anlaşılan kişilerin Türkiye'ye kabul edilmeleri kararlaştırılmıştır. Bu kararın nedeni, bazı kişilerin hiçbir yardım istemeyeceğine dair söz vererek göçmen vizesi alması, fakat Türkiye'ye gelir gelmez, devletten yardım istemeye başlamaları olmuştur. Bu gibi kişilerin kabulleri, Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti'nin de görüşleri alınmak şartıyla, Dâhiliye Vekâleti'ne bırakılmıştır.

Talî komisyon, alınan bu kararlarla, inşaat masraflarında yüzde 30, çift hayvanları ve ziraî aletler masraflarında da yüzde 50 oranında bir tasarrufun olduğu sonucuna varmıştır. Fakat bütün bunlar düşünülürken, bazı durumların da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Göçmenlerin inşaat işlerinde çalışacak olmasıyla, masraflardan önemli oranlarda tasarruf edilecektir. Fakat gelen göçmenler içerisinde kadın, çocuk, ihtiyar, hasta, malûl ve çalışamayacak birçok kişinin bulunması, her aile içerisinde çalışabilecek bir iki kişi olsa da işi bilmedikleri için, belirli bir süre ve plan dâhilinde inşaat işlerinin yapılabilmesi mümkün görülmemiştir. Ayrıca, her yere inşaat malzemelerinin belirli oranlarda dağıtılması ve sahiplerine teslim edilmesi de zor görüldüğü için, yine göçmenlerden amele olarak büyük ölçüde faydalanma yoluna gidilerek, evlerin daha önce yapıldığı gibi devlet tarafından yaptırılması Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti tarafından daha uygun görülmüştür. Fakat yine de bütçede en fazla yer alan inşaat işlerinden tasarruf yapılabilmesi için planlama yapılması ve inşaat malzemesi miktarlarında ise tadilat yapılması tercih edilmiştir⁴⁹⁴.

⁴⁹⁴ BCA, 030.10 123.880.1

Göçmenlerin evlerini yapabilmeleri için en çok kereste sıkıntısı çekilmiştir. Göçmenler için alınan bir kararla, 47.316 metre mikâp kereste imaline yarayan, 72.793 metre mikâp işlenmemiş ağacın parasız verilmesi kabul edilmiştir⁴⁹⁵.

Ayrıca, sanat erbabı kişilerin uğraştıkları alanlarla ilgili gerek araç-gereç gerekse hammaddelerini getirmelerini için kolaylıklar sağlanmış, bu anlamda, göçmenlerden büyük ve küçük bütün sanat erbabının getirecekleri, kendi sanatlarına özel masnuaat ve hammaddelerinin 6000 liraya kadar olan miktarının bir defaya mahsus olmak üzere gümrük resimleriyle ve çeşitli resimlerden muaf olduklarına dair hükümet bir tefsir fıkrası hazırlamıştır⁴⁹⁶.

Türkiye'ye gelip iskân hakkı isteyen göçmenlerde, her aileye bir ev tahsis edilmekte olduğunu duydukları için, Köstence limanına gelir gelmez, kızlarla erkekleri hemen evlendirip, ayrı ayrı ev ve toprak istedikleri de görülmüştür. Dönemin Sıhhat Vekili Refik Saydam, böyle bir durumda da göçmenlerin hepsini birden getirmenin imkânsızlığını ifade etmiştir⁴⁹⁷.

2.5. Kızılay'ın Göçmenlere Yardım Çalışmaları

1936 yılında Bulgaristan ve Romanya'dan gelen göçmenlere Cemiyet Elazığ, Marmara Ereğlisi, Sirkeci, Tuzla, İzmit, Urla ve Kavak'ta aşevleri kurmuş, buralarda ülkeye gelen on binlerce göçmene, kişi başına günde 20-25 kuruş hesabıyla yerine göre hep etli olmak üzere taze ve kuru fasulye, pirinç ve bulgur lapası, pilav, patates ve un çorbasını içeren sıcak yemek, ekmek veya yemek parası vermişti. Sayıları yerine göre 50- 70 000'e ulaşan göçmen kabilelerine kumanya dağıtmıştır⁴⁹⁸.

Kızılay Cemiyeti tarafından, gelen göçmenlerin sağlık durumlarını ıslah için, Trakya'da dört hastane açılmasına karar verilmiş, Keşan'da 30⁴⁹⁹, Gelibolu'da 10⁵⁰⁰ yataklı hastane yapılmıştır. Keşan, Çorlu ve Gelibolu'da kurulan donanım, personel ve işletme tutarları Cemiyet tarafından karşılanan 10-30 yataklı Kızılay göçmen hastanelerinde poliklinik, laboratuvar ve röntgen tedavileri yapılmış, gerektiğinde hastalar yatırılmıştı. Cemiyet, Genel Merkez ambarından Tekirdağ'a 3697.98 liralık, Kırklareli'ne 816.44 liralık, Boğazlayan'a 603,23. liralık ve Ulukışla'ya 101.2 liralık

⁴⁹⁵ BCA, 030.18.01.02 83.57.17.

⁴⁹⁶ *Cumhuriyet*, 1 İkinci Kanun 1937.

⁴⁹⁷ *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1936.

⁴⁹⁸ Akgün, Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, s. 253

⁴⁹⁹ *Ayın Tarihi*, 1 Şubat 1936,.

⁵⁰⁰ *Ayın Tarihi*, 28 Şubat 1936

çadır ve çamaşır göndermişti. Hastanelere 58.630, aşevlerine 113.024.5, çamaşır ve eşya için de 5218.67 lira olmak üzere toplam 226.449,57 lira harcamıştı.

Kızılay, Türk topraklarını yurt edinmek üzere gelmiş olan göçmenlerin kendi kendilerine yeterli ve üretici duruma gelebilmeleri için her türlü çalışmayı yapmıştır. Bunları yaparken de devletle işbirliği yapmıştır. 1936 yılında, muhtaç çiftçilere olduğu gibi, göçmenlere de yemekliğin yanı sıra ekebilmeleri için 1000 kilo buğday temin etmiştir. Ancak, dağıtılacak buğdayın kuruma verilmesi ile sorun çözülmemiştir. Yardımın amacına ulaşabilmesi için, devletin, Buğdayı Koruma Yasasını da dikkate alarak bazı vergi ayrıcalıkları getirmesi gerekmiştir ki bu söz konusu durum da, kurumla devlet ve Ziraat Bankası'nın birlikte çalışması ile başarılabilmiştir. 11 Haziran 1936 yılında çıkarılan 3035 sayılı kanun, göçmenlere de yardım için kullanılacak buğdaya vergi açısından ayrıcalıklar getirmiştir⁵⁰¹.

Atatürk, Kızılay Cemiyeti'nin yaptığı önemli görevlerden sonra, *“Efendiler; tarihi harbi sıhhide ve memleketin muaveneti içtimaiye tarihinde bir mevkii mahsus ihraz etmiş olan Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin bu sene zarfında, mübadillerin sıhhi ve ilbas ve iskân umuruna ve memleketin atatı içtimaiye ve arziyesine yaptığı kıymetli yardımları takdirle zikrederim*⁵⁰² diyerek cemiyete şükranlarını ifade etmiştir.

Trakya'da sağlık işleri ile ilgili de bir düzenleme yapılmış, 4 vilayette devam eden sıtma mücadelesinin, 1937 yılında daha da genişletilmesi planlanmıştır. Bir yandan göçmenlerle ilgilenen Hilal-i Ahmer hastaneleri, diğer yandan yerli halkı parasız muayene ve tedavi eden teşkilat daha geniş ölçüde faaliyet göstermiştir. 1937 yılında, sağlık işleri arasında, özellikle azad obalarına önem verilmiş, cılız, hasta ve hastalığa müsait çocukların sağlıklarını kurtarmak amacıyla, 1936 yılında Trakya'nın 15 yerinde açılan ve 500 kadar çocuğun sağlığını kurtaran bu obaların sayısının 20'ye çıkarılması planlanmıştır⁵⁰³.

2. 6. İskânla İlgili Diğer Uygulamalar

1934–1938 yılları arasında, “İskânlı göçmen” statüsünde gelenler için yerleştirme konusunda daha planlı çalışmalar yapılmıştır. 1934 yılında yapılan çalışmaların en önemlisi bir İskân Kanunu'nun kabul edilmesidir. İskân Kanunu'nun, o

⁵⁰¹ Akgün, Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, s. 253

⁵⁰² Öztürk, *Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları*, s. 1047.

⁵⁰³ *Cumhuriyet*, 22 Mart 1937.

günkü ihtiyaca mutlak bir cevap olacağında ve nüfus siyasetine büyük faydalar getireceğinde bütün mebuslar hemfikir olmuş, fakat çeşitli tartışmalar da yaşanmıştır.

Dâhiliye vekili Şükrü Kaya “İskân Kanunu” hakkında verdiği beyanatta; “Kanunun ihtiva ve istihdaf ettiği gaye bir ümrânı dâhilidir. Evveleminde nüfusla alakadardır. İkincisi muhaceretle alakadardır. Üçüncüsü dâhildeki seyyar aşiretlerle alakadardır. Dördüncüsü de topraksız ve başkalarının toprağında çalışan topraksızlarla alakadardır. Bugün 18 milyon olan nüfusumuz 25 sene sonra 35–40 milyon olmaya namzettir. Bu itibarla dâhildeki yerli vatandaşların kesafetine nazaran daha az nüfuslu yerlere sevk etmek ve kendilerine suhulet göstermek çok faydalı bir tedbirdir... Bu kanun, tek dille konuşan, bir düşünen, aynı hissi taşıyan bir memleket yapacaktır” demiştir⁵⁰⁴.

İskân Kanunu’nun kabulünden sonra, iskân işleri daha planlı yapılmaya başlanmıştır. İskân işlerini düzenlemek amacıyla, iskân dairelerinden, tescilleri yapılmak üzere tapuya verilen muhacir ve mübadil dosyalarının araştırılarak bir an önce tapuların verilmesi için işi çok olan yerlere birkaç memur tayin edilmiş, bunun için tahsisat alınmıştır. 1933 yılında memleketin her tarafında 120000 dosya tescil edilerek tapu senetleri verilmiştir. Tescil muamelelerinin daha yavaş yapıldığı İstanbul, Bursa, Balıkesir, İzmir ve Manisa’da tapuların biran önce verilmesi için tedbirler alınmıştır. Kayseri’de 19905 gayrimenkulden 12568’i, Balıkesir’de 57000 gayrimenkulden 22372’si Bursa’da 9072 gayrimenkulden 4609’u tescil edilmiş ve tapuya bağlanmıştır. İskân edilecek yeni muhacirlerin tapu senetlerinin biran önce verilmesi için muhacir mıntıkası olarak kabul edilen Edirne, Tekirdağ ve Uzunköprü’ye tapu idaresi fazla memur gönderilmesi kararlaştırılmıştır⁵⁰⁵.

İskân Kanununun 30. Maddesine göre mübadil ve gayrı mübadil, muhacir, mülteci, göçebe ve naklolunanlara adi iskân haddi için verilmiş olan tedavül sermaye, sanat, ziraat, alat ve edevatı hayvanlar, koşum, araba takımları, tohum bedelleri affedilmiştir. Bu sebeple bu gibilerden borçlanıp da kanunun neşri tarihine kadar tahsil edilmemiş olan taksitlerin tahsil edilmeyeceği bildirilmiştir. Aynı maddenin hükmüne göre adı geçenlere borçlanma suretiyle adi iskân haddi içinde verilmiş olan yapı ve toprak bedellerinin verdikleri tarihten itibaren 28 yılda ve 40 eşit taksitle tahsil

⁵⁰⁴ *Cumhuriyet*, 15 Haziran 1934.

⁵⁰⁵ *Akşam*, 3 Ağustos 1934.

edilmesinin ve bu tahsilinde 8. yıldan sonra başlaması gerektiği ifade edilmiştir. Bu sebeple kanunun neşrine kadar tahsil edilmeyen taksitlerin bu zamana göre tadil ve tashihi ve peşin vermek isteyenlerinde yarı borçlarının affedilmesinin lazım geleceği, Dâhiliye Vekâleti'nden vilayetlere bildirilmiştir⁵⁰⁶. Ayrıca, Dâhiliye Vekâleti, vilayetlere bir tamim göndererek Lozan muahedesinin akdiyle başlayan mübadele işlerinin en kısa zamanda sonlandırılması ve bunlara ait ikmal edilmemiş muamele kalmamasını bildirmiş. Bu hususta talimat vermiştir. Çünkü bundan sonra, iskân müdürlüklerinin yalnızca yeni gelecek göçmenlerle meşgul olmalarını istemiştir⁵⁰⁷.

Batı Trakya, Yugoslavya ve Bulgaristan'dan gelen muhacirlerin tescilleri esnasında kendilerine verilen vesikalar hakkında, daha önceden kabul edilen uzun muamelelerin kaldırılmasına çalışılmıştır. Göçmenlerin, usulü ile beyanname doldurduktan sonra Türk tabiiyetine kabul edilmiş sayılacakları bildirilmiştir. Kayıt müddeti olarak verilen tarih, 15 Ekim 1934 tarihinde biteceği için muhacirlerin bir an önce nüfusa kayıtlarını yaptırmaları gerektiği ve kayıtlarını yaptırmayanların ceza alacağı bildirilmiştir⁵⁰⁸. Ayrıca, Türkiye'ye göçmen olarak kabul edilip, nüfus daireleri tarafından kendilerine muhacir kâğıdı verilmiş olanlar hakkında, nüfus kütüklerine kayıt muameleleri yapılıyorsa da, muhacir kâğıdı olanların, cüzdanları verilinceye kadar bu muhacir kâğıtlarının nüfus cüzdanı yerine kabul edilmesi bildirilmiştir⁵⁰⁹.

Romanya'dan ve Kosova'dan iki katile göçmen, İstanbul'a gelmiş, bunların Anadolu'ya ve Trakya'ya yerleştirileceği belirtilmiştir. Hükümet, komşu memleketlerden gelecek olan muhacirlerin, Türkiye'de bir an önce yerleşmeleri için geldikleri günden itibaren pasaportlarının araştırılması ile gönderilecekleri mahallere sevklerine ait bütün muamelelerin 3 gün içinde bitirilmesini emretmiştir. İlgili makamlar, büyük bir gayret içerisinde gelenlerin sevkleri için çalışmışlardır⁵¹⁰. Her ne kadar iskân işi, bir an önce halledilmeye çalışılmışsa da, gelen göçmenlerin bazıları, devletten, daha önceki vapurlarla gelen ailelerinin yanlarına gönderilmelerini istemişlerdir. Bunun üzerine, İskân Kanunu çerçevesinde her göçmenin istediği yere gitmekte serbest olduğu, fakat bunların gittiği yerde hükümetten hiçbir yardım

⁵⁰⁶ *Akşam*, 11 Ağustos 1934.

⁵⁰⁷ *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1934.

⁵⁰⁸ *Akşam*, 16 Eylül 1934.

⁵⁰⁹ *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1935.

⁵¹⁰ *Akşam*, 17 Ağustos 1934.

almayacağı, sadece devlet aracı varsa, gidecekleri yerlere parasız gönderileceği ifade edilmiştir. Bu şartları kabul eden göçmenler istedikleri yere gönderilmiştir⁵¹¹.

Türkiye hükümeti, 1936 yılında, Romanya'dan gelen göçmenleri ancak Nisanın 15'inden itibaren kabul edeceğini ilgililere bildirmiş, geleceklerde öncelik, 1935 yazında Romanya'daki mülklerini satarak oradaki ilişkilerini tamamen kesmiş olanlara verilmiştir. Bunların sayısı ise, 11.000 olarak belirlenmiştir. Türkiye ve Romanya arasında yapılan itilafa göre, diğer Türklerin arazi ve mülkleri hakkında alım ve satım muamelesi yapılacağı ve Türk hükümeti tarafından tayin edilecek oran dâhilinde göçün devam edileceği bildirilmiştir⁵¹².

Trakya'da, 1936 yılında göçmenlere topraklarını vermek, tespit etmek ve tapulandırmak en önemli iş olarak görülmüş, bunun için kadaströ tahrirleri yapılmasına karar verilmiştir⁵¹³. Hazırlanan bir kanun layihasıyla, göçmenlerin kısa zamanda iskânını temin etmek için kadaströ süresi üçte bire indirilmiştir. Layihaya konulan bir hükme göre de iskân edilen bir yere ait hak iddia eden bulunursa bu hakkın bedeliyle değiştirileceği ifade edilmiştir⁵¹⁴. Yani, göçmenlere verilen arazi hazineye ait olan yerlerden verilmiştir. Bu arazinin başkalarına ait olduğu mahkeme kararıyla sabit olsa bile, göçmenlerin iskân edildikleri yerlerden çıkarılmayacağı ve bu yerlerin devlet tarafından istimlâk edileceği bildirilmiştir⁵¹⁵.

Romanya ile yapılan göç mukavelesinin yapılmasının ardından Gagavuz Türklerinin de Türkiye gelmeleri söz konusu olmuş, Türkiye tarafı bu konuya sıcak bakmamış olsa bile Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Suphi, Gagavuzların Türkiye gelmeleri için gayret sarf etmiştir. Gagavuz Türklerinin, çalışkanlığı, zenginliği ve tahsilleri ile Müslüman Türklerden daha nitelikli olduğunu ispat etmeye çalışmıştır. Türkiye'de ise, bu konuda, Yaşar Nabi Nayır, yazılarıyla Hamdullah Suphi'yi desteklemiştir⁵¹⁶. Dobruca'da önemli bir nüfus teşkil eden Gagavuzlar'ın Türkiye'ye nakilleri, tepkilere yol açmıştır. Basında çıkan haberlerde Gagavuzların İstanbul'a yerleşmek istedikleri, Türk hükümetinin ise bunu kabul etmediği yazılmış, buna karşılık, Madrid Elçisi Tevfik Kamil'in İsmet İnönü'ye takdim ettiği bir yazıda,

⁵¹¹ *Akşam*, 30 Teşrin-i Sani 1935.

⁵¹² *Cumhuriyet*, 22 Mart 1936.

⁵¹³ *Cumhuriyet*, 9 Mart 1936.

⁵¹⁴ *Cumhuriyet*, 21 İkinci Kanun 1936.

⁵¹⁵ *Cumhuriyet*, 1 Mart 1936.

⁵¹⁶ Duman, "Atatürk Döneminde Romanya'dan Türk Göçleri", s.36.

Gagavuzları Türkiye'ye getirmek için üç yıldır yapılan çalışmanın zararlı olduğu ifade edilmiştir. Yapılan çalışmalardan kasıt, göçü desteklemek için propaganda aracı olarak yazılan Yaşar Nabi'nin, Ulus gazetesindeki makaleleri, radyo ile Gagavuz müsamereleri verilmesidir. Bu arada, daha önce mübadele tabi olarak Yunanistan'a gönderilen Ankara'daki Rumlar ve Karamanlı Rumları da örnek göstererek, *“Eğer, hükümetimiz, Türkiye ve Türklükle alakası olmayan bu adamları İstanbul'da iskân etmek istememişse, elbette çok isabetli davranmıştır. Patrikhane müntesibi olan bu yabancılar, Yaşar bey istatistikindeki tahmin kadar kalabalık bir cemaat iseler, İstanbul'a dolmaları, Türk nüfusu aleyhine muvazeneyi bozacak ve Türklerin çoğalmasına değil, öteki kardeşleri firari Rumların açık kalmış yerlerini doldurmaya yarayacaktır. Bir misli daha artacak İstanbul Ortodokslarının ilânihiye belediye surları içine sıkışacaklarını ve Maltepe'den öteye aşamayacaklarını kabul etsek de, bu bile İstanbul Türklerinin atisi bakımından vehametli bir ihtimaldir”* demiştir. Gagavuzların Türk olduğuna dair delillerin doğru olmadığı ve Türklükle bir ilgileri olmadığını ve homojen bir yapıya kavuşmuş Türkiye'ye tekrar farklı unsurları sokmanın zararlarını ifade eden Tevfik Kamil, *“...Türkiye'yi Gagavuz kolonisi yapmayalım. Mübadele ve ona tekaddüm eden milli harekât sayesinde milli birliği teessüs eder gibi olan memleketimize yeniden bir Ortodoks cemaati getirmek kendi yaptığımızı yine kendimiz yıkmak, gelecek asırlarda fitne ve şuriş unsurlar biriktirmek olur. Türk gazeteleri bundan sakınmalıdır. Bunu kestiremeyecek kadar dünün acı misallerini unutmuş olanların mazarratına mani olacak hükümettir... diyerek, Gagavuz göçünün sakıncalarından bahsetmiştir⁵¹⁷.*

Ayrıca aynı tarihlerde, Balkanların haricinde başka yerlerden gelen Türk göçmenleri de çeşitli vilayetlerde iskân edilmişlerdir. Suriye'den gelen ve Islahiye kazasına yerleştirilen Türk göçmenlere çift hayvanları dağıtılmış, bir senelik iaşeleri temin edilmiş ve hepsi müstahsil vaziyete getirilmiştir⁵¹⁸. Filistin'in Salta kazasının Romanlı köyünden gelen 71 nüfuslu Türk göçmenleri, Gaziantep'te iskân edilmiş, bunlara, Gaziantep belediyesi tarafından, 20 çift hayvan temin edilmiştir. Birer kulübe yaparak barınmakta olan bu göçmenlere, Fen Heyeti tarafından verilen plan dairesinde evlerinin yapılmıştır⁵¹⁹.

⁵¹⁷ BCA, 030.10 116.810.12.

⁵¹⁸ Akşam, 1 Kanun-ı Evvel 1934.

⁵¹⁹ Akşam, 16 Kanun-ı Evvel 1934.

1937 yılında Romanya'dan göçler devam etse de, göçmenlerle ilgili özellikle Bulgaristan'dan göç etmek isteyenlerin kabul edilmesi ve iskân edilmeleri uygulaması, daha sistemli bir hale getirilmiştir. Buna göre; Bulgaristan'dan 1938 yılında Türkiye'ye göçmen olmak isteyen ailelerin, Aralık 1936 tarihinden itibaren bulundukları yerlerin mensup olduğu Türkiye Cumhuriyeti konsolosluklarına, göçmen olmak istediklerini beyanla istida vermek mecburiyetinde oldukları bildirilmiştir. Herhangi bir Türkiye Cumhuriyeti devairine, bu amaçla, daha önce müracaat etmiş olanların da, tekrar konsoloslara müracaat etmesinin gerekli olduğu ifade edilmiştir. Verilecek istidalarda; aile reisinin ve aile fertlerinin adları, mahalli ikametleri ve yaşları, aralarındaki akrabalık durumları, mali vaziyetleri ne gibi emvali gayri menkuleleri olduğu bunların yaklaşık kıymetleri açık yazılmalıdır. Bu tarihten itibaren, konsolosluklardan tahrir-i vesika almadıkça, kimsenin göçmen olarak Türkiye'ye gitmesine izin verilmeyeceği bildirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti tarafından, 1937 yılı için göçmen miktarı belli olduğu zaman bu oranda vesika verileceği bildirilmiştir. Bunun için konsolosluklardan ruhsat almadıkça, kimsenin emvali gayri menkulesini satmaması, satış mukavelesi yapmaması, göçmen pasaportu almaya teşebbüs etmemesi konusunda uyarılmıştır. Bundan sonra, Türkiye Cumhuriyeti konsoloslukları mallarını satıp her ne vaziyete düşmüş olursa olsun, daha önce ruhsat almamış olanlara göçmen vizesinin verilmeyeceği duyurulmuştur. Türkiye'ye serbest göçmen sıfatı ile gelip yerleşmek isteyenler, istidalarını her zaman konsolosluklara gönderebileceği, fakat bu istidalarda, Türkiye Cumhuriyeti hükümetinden hiçbir yardım talep etmeyeceklerini beyan etmelerinin gerekliliği bildirilmiştir. Bunların mali vaziyetleri veya Türkiye'de yanlarına gitmek istedikleri ailelerin mali durumları konsolosluklar tarafından araştırıldıktan sonra gerekenlere vesika gönderilmesi kararlaştırılmıştır⁵²⁰.

Göçmenlerin çoğunun Trakya'da yerleştirilmesiyle, Trakya toprakları şenlenmiş, Trakya'nın kalkınması için çeşitli planlamalar yapılmıştır. Hem yerli halk, hem de göçmenleri ilgilendiren bu planlamalardan biri, bölgede, ipek böcekçiliğini geliştirmek olmuştur. Bunun için, ipek kozası yetiştirecek olan bütün Trakya köylerine, bedava böcek tohumu dağıtılacağı bildirilmiş, Edirne ve Uzunköprü'de açılan kozacılık kurslarına hazırlıklar yapılmış, dut fidanlarına büyük önem verilmiştir⁵²¹.

⁵²⁰ *Cumhuriyet*, 4 İkinci Kanun 1937.

⁵²¹ *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1937.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MÜLTECİLER, KONAR-GÖÇER VE ASAYİSSİZLİK ÇIKARAN AŞİRETLERİN İSKÂNI

Türkiye Cumhuriyeti devleti, kurulduğu andan itibaren, yeni bir devlet anlayışı, yeni bir düzen getirmeyi hedeflemiştir. Bu yeni dönem, planlı bir idare anlayışının hâkim olduğu bir dönem özelliği taşımaktadır. Çağdaş bir yaşam için, eğitim, kültür, iktisadi ve sosyal alanlarda birçok yenilikler yapılmıştır. Konar-göçer ve aşiret yapısını devam ettiren toplulukların yerleşik hayata geçirilmesi de çağdaş devlet ve toplum anlayışının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Öncelikle nüfusun kayıt altına alınabilmesi için, yerleşik bir düzen gerekmektedir. Nüfusu kayıt altına alamama, hem iktisadi, hem de askeri yönden devleti zor durumda bırakmaktadır. Çünkü devlet, yerleşik olmayandan, hem vergi alamamakta, hem de bunları askere çağırnamamaktadır. Bütün bunların olabilmesi için, nüfusun kayıt altına alınması zorunlu olmaktadır. Ayrıca, nüfusa göre eğitim ve üretimin de şekillendirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla toplumun, eğitilmiş bir toplum olabilmesi, yerleşik hayata geçmeleriyle üretici haline gelmeleri ve devlete vergi vermeleri için, yerleşik bir toplum olmak önem arz etmektedir. Dağınık halde yaşayan bu topluluklara hizmet götürmek, bulundukları yerin kalkınmasını sağlamak çok zor olduğundan bunların iskân edilmesi zorunlu olmaktadır.

Toplumsal düzeni denetim altında tutabilmek de devletin görevleri arasındadır. Dolayısıyla asayiş sağlayabilmek için, bir yerden bir yere sürekli bir biçimde hareket eden toplulukların takiplerini yapmak mümkün değildir. Devletin, bunların takibini yapabilmesi için, nüfus kayıtları, dolayısıyla belirli bir yerde iskân edilmeleri gerekmektedir.

Ayrıca, bu yeni dönem içerisinde, geçmişten devralınan bir aşiret yapısı bulunmaktadır. Bu aşiret yapısında, birinci bağlılık aileye, daha sonra aşiret ve aşiret reisinedir. Her aşiretin başında bir aşiret reisi, ağa ya da şeyh adları altında liderleri bulunmaktadır. Ulusal bir mücadelede bir aşiretin yer alıp almaması, aşiretin çıkarlarına ve önemli ölçüde de aşiret reisinin tercihiyle bağlıdır. Aşiret reisinin temel görevi de, aşiretin zarar görmemesi için, konumunu tayin etmektir⁵²². Aşiretler, sorgusuz sualsiz

⁵²² Ruşen Arslan, *Şeyh Said Ayaklanması Varto Aşiretleri ve Mehmet Şerif Fırat Olayı*, Doz Yayınları, İstanbul, 2006, s. 93.

liderlerinin yolunu izlemektedir. Aşiret mensupları, hiçbir zaman birey olamamış, ağaya, şeyhe ya da beye bağlı olmak zorunda kalmışlardır. Bu durum, devletin kendisini, bu topluluklar üzerinde hissettirememesine neden olmuş, bu topluluklar, devletin otoritesinden uzak kalmışlardır. Kendi kapalı toplumlarında yaşayan aşiret mensupları, gelenekçi bir yapıyla, zaman zaman yeni düzene karşı çıkmışlardır. Dolayısıyla konar-göçer tüm aşiretlerin iskân edilmesi, hem iktisadi hem sosyal, hem de iç güvenlik açısından zorunlu olmuştur.

İlk olarak 1926 yılındaki 885 sayılı kanunla, ülke içindeki seyyar aşiretlerle, bütün göçebelerin uygun yerlerde iskân edilmesi kararlaştırılmıştır. İskân edilecek bu aşiret ve göçebelere, bedelleri borçlanma kanunu gereğince alınmak şartıyla, mesken olarak bir hane ve gerekli miktarda arazi, çift hayvanı, zirai aletler ve tohumluk verilecektir. Bu kanun, sadece aşiret ve göçebelerin iskânına yönelik olmuş, aşiret, yapısını korumuştur⁵²³. (Bkz. Ek 1)

Yeni dönem, hem devleti tanımayan, hem de çağdaş bir toplum olmanın önünde engel olan aşiret yapısını kesinlikle tanımamış, bu yapıyı tamamen ortadan kaldırmak istemiştir. 2510 sayılı İskân Kanunu'nda, bu aşiretlerin iskânlarıyla ilgili gerekli açıklama ve düzenlemeler yapılmıştır. Kanunun 10. maddesinde, aşirete şahsiyet hükmü tanınmayacağı açıkça belirtilmiş, bu konuda herhangi bir hüküm, belge ve ilama dayalı olsa bile, aşiretlere tanınmış tüm haklar kaldırılmıştır. Aşiret reisliği, beyliği, ağalığı ve şeyhliği ve bunların herhangi bir belgeye veya görgü ve göreneğe dayalı her türlü teşkilatları kaldırılmıştır. Böylelikle, her ne amaçla oluşturulmuş olursa olsun, bu oluşumları idare eden hiçbir baş kalmayacaktır. Bu kanundan önce, aşiretlerin şahsiyetlerine veya bey, ağa ve şeyhlerine ait olarak bilinen, kayıtlı kayıtsız, bütün gayrimenkullerin, devlete intikal edeceği, bu gayrimenkullerin muhacir, göçebe, topraksız ve az topraklı yerli çiftçilere dağıtılarak, tapuya bağlanacağı ifade edilmiştir. Ayrıca, aşiretlere reislik, şeyhlik, beylik ve ağalık yapmış olanların veya yapmak isteyenlerin ve asayiş açısından düşünülerek, sınır boylarında oturmasında sakınca olanların, aileleriyle birlikte, uygun yerlere gönderilmesi konusunda yetki, Dâhiliye Vekâleti'ne verilmiş, bu işin İcra Vekilleri Heyeti kararı ile Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından yapılacağı ifade edilmiştir.

⁵²³ *İskân Mevzuatı*, s. 31

Türk tabiiyetli ve Türk kültürlü göçebe ve aşiretler ve bunların fertlerini, sağlık ve yaşama şartları elverişli yerlere, Türk tebaasından olup da Türk kültürüne bağlı bulunmayan aşiretler ve fertlerini, dağınık olarak iki numaralı mıntikalara nakledip yerleştirmek konusunda da yine aynı vekâletler yetkili kılınmıştır. (Bkz. Ek 2)

Devlet, kültür temelli bir toplum oluşturma yönünde hareket etmiş, bu toplumu oluşturmadaki hedef ise, huzurlu, ahenkli bir toplum olma yönünde olmuştur. Nitekim kanunda, Türk kültürüne bağlı olmayanlar, anarşistler, casuslar, göçebe Çingeneler ve memleket dışına çıkarılmış olanlar olarak belirtilmiştir. Bunun dışındakiler, zaten Türk kültürüne bağlı olanlar olarak düşünülmüştür. Dil konusu da, harsî, askerî, siyasî, içtimaî ve inzibatî nedenlerle önemli görülmüş, Türk kültürüne bağlı olmayanlar veya Türk kültürüne bağlı olup da Türkçe'den başka dil konuşanlar hakkında gerekli görülen tedbirlerin alınması gerektiği ifade edilerek, toplu olmamak şartıyla başka yerlere nakil ve vatandaşlıktan çıkarılması da bu tedbirler içerisine alınmıştır⁵²⁴.

Bütün bunlar göz önüne alınarak, devlet, göçebe ve diğer aşiretlerin iskânını harsî, idarî, askerî, siyasî, içtimaî ve iktisadî nedenlerle yapmıştır. Bunun dışında, devlet olarak, aşiretlerin iskânına yönelik, tüm kolaylıklar gösterilmiştir.

Kabul edilen kanun ve yapılan tüm çalışmalar, dönemin ulus-devlet olma yönündeki çabalarıyla da ilgilidir. Bir zorunluluk halinde ortaya çıkan ulus olma, her anlamda “bir” olma süreci, dönemin iskân politikasında da kendisini göstermiştir.

3.1. Konar Göçerlerin İskânı

İttihat ve Terakki döneminde aşiretlerle ilgili bilgiler toplanmış, Cumhuriyet döneminde de bu bağlamda çalışmalar yapılmıştır. Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından yapılan çalışmalar, 1918 yılında yayınlanmış, bu çalışmalarda, Türkmen olarak adlandırılan konar-göçer gruplarla Türklerin ilişkilerini artırmak için, Türkmenlerin iskânlarının sağlanması, Türkmenlerin Türk köylüleriyle hısımlar olmaları ve Türkmenlerin medenileştirilmesi gibi üç ana konu belirlenmiştir. İskân meselesinin kesin olarak gerekli olduğu, çünkü aşiret hayatının çağdaş Türkiye hayatıyla ortak hiçbir noktasının olmadığı ve bunların Türk istikrar hayatıyla aynı safhada bulunmaları gerektiği ifade edilmiştir. Zaten Türkmenler, eski seyyarlıklarını koruyamamışlar ve istikrar ihtiyacı hissetmişler, bu durumda da Türkmenleri Türklerden tecrit etmek

⁵²⁴ *Düstur*, Üçüncü Tertip, C. XV, s. 1156-1175.

yerine, Türklerin bulunduğu mahallerde iskân edilmeleri gerektiği ve bunun için de en müsait yerlerin Anadolu Türk köyleri olduğu tespit edilmiştir⁵²⁵.

Daha cumhuriyetin ilan edildiği ilk yıllarda Dâhiliye Vekâleti'nin çalışmalarıyla, aşiretler yerleştirilmeye çalışılmıştır. Konar-göçerlik, dağınık bir halde yaşamayı gerektirmiştir. Kendileri, artık yerleşik bir hayata geçmek istemişlerse de, yerleşim yine dağınık olmuştur. Her alanda birkaç hane şeklinde yerleşmeler, devletin, buralara, sağlık, eğitim gibi hizmetleri götürmesini olanaksız kılmaktadır. Bunun için ise, bu dağınık köylerin birleştirilmesi planlanmıştır. Mesela, 3 Mart 1923 tarihinde, Süleymanlı kazasına bağlı, Zeytun nahiyesinin doğu ve güney taraflarında bulunan Beyrut (Berit), dağları içerisindeki vadide bir, bir buçuk saat mesafelerle ayrılmış, üç beş hanelik köyler tespit edilmiştir. Buradakilerin, ziraate elverişli olmayan bu alanda yaşamaları, geçinememelerine neden olduğu ve iskân politikası gereğince, bunların düzenlenmesi gerektiği için, Dâhiliye Vekâleti, bu köylerin terk edilerek, çok iyi topraklara sahip Zeytun nahiyesine iskânlarını istemiştir⁵²⁶.

Keyfî olmayarak, kanunların verdiği yetkiye dayalı olarak iskân yapabilmek için, 3 Mart 1925 tarihinde aşiretlerin iskân edilmesi konusundaki kanun tasarısı meclise sunulmuş ve bu tasarı, Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir⁵²⁷. Aynı yıl, çalışmalara başlanmış, yerleşik hayatı tercih eden bazı aşiretlerin, toprağı elverişli yerlere yerleşip, üretici haline gelmeleri için iskân yapılmıştır. Mesela, Dersim bölgesinde, Dersim aşiret reislerinin bazılarının bulundukları yerlerdeki arazinin ziraat ve imara uygun olmaması dolayısıyla, bunların Erzincan ve Elazığ havalisindeki boş arazide iskânlarının yapılması, kendilerine verilecek arazinin bedellerinin de taksitle alınmak suretiyle tasarruflarına bırakılması ve yapılacak bu iskân işleri, 3. Ordu Müfettişliğinden de alınan görüşler de dikkate alınarak, Dâhiliye Vekâleti'ne bırakılmıştır⁵²⁸.

Aşiretlerin yerleştirilmesi ile ilgili 1926 yılında kabul edilen, 885 numaralı İskân Kanunu ile çalışmalar planlı hale gelmeye başlamış, bu sırada kendiliğinden iskân etmek isteyen aşiretler de devlet tarafından belirlenen ve ya kendi tercih ettikleri bölgelere yerleştirilmişlerdir. Kanuna göre, dışarıdan gelen aşiretler, iskân yerlerini

⁵²⁵ Dr. Fraylıç, Mühendis Ravlig, *Türkmen Aşiretleri*, (Haz: Ali Cin, Haluk Kortel, Haldun Eroğlu), İstanbul, 2008, s. 357 vd.

⁵²⁶ BCA, 272.11 16.64.10.

⁵²⁷ BCA, 030.10. 112.756.17

⁵²⁸ BCA, 030.18.01.01 15.49.11.

devletin seçmesi şartıyla Türkiye sınırlarına girip yerleşeceklerdi. Bu dönemde, bu duruma örnek olarak Karakeçili aşireti verilebilir. Şam bölgesi civarında yaşayan yaklaşık 240 haneli Karateke aşireti, iskân yerlerini devletin seçmesi şartını kabul ederek, Anadolu’ya gelmek için, Dâhiliye Vekâleti’ne başvurmuşlardır⁵²⁹.

Dönemin, en çok adı geçen aşiretleri, Karateke, Aydın, Tahtacı, Tekeli, Horzunlu, Halikanlı, Yörük, Yörükân, Koçuşığı, Celali, Karakeçili ve Sarıkeçili olmakla birlikte, bunların iskân edildiği bölgeler, Adana, Mersin (İçel), Osmaniye (Cebel-i Bereket), Maraş, Antep, Samsun, Çorum, Tokat, Edirne, Tekirdağ, Kırklareli, Aksaray, Niğde ve Kayseri’dir. Bu aşiretler, hem Türkmen, hem de Kürt aşiretlerindendir. Değişen dengelerle, yaylak ve kışlak hayatının zorlaşmaya başlamasıyla birlikte konar- göçer olan aşiretler, gerek kendi istekleriyle, gerekse devlet tarafından, devlete ait arazilere yerleştirilerek, yerleşik hayata geçmeye çalışmışlardır.

Aşiretlerin iskân edilmesine dair kanun gereğince, “seyyar” aşiretler için her vilayete yazı gönderilerek, her vilayette seyyar aşiret olup olmadığı, şayet varsa nüfuslarının miktarı ve iskânları için gerekli şartların olup olmadığı bilgisi istenmiştir. Bu aşiretler hem göçebe Türkmen aşiretleri hem de Kürt aşiretleridir. Bu aşiretlerin, nüfuslarını öğrenmek ve uygun yerleştirmeler yapmak üzere, bu bilgiler toplanmıştır. Bu bilgilere göre, bazı vilayetlerde seyyar aşiret bulunmadığı bildirilmiş, bazılarında ise seyyar aşiretlerin olduğu ve bunların iskânına ilişkin bilgiler verilmiştir. Mesela, Kastamonu vilayetinin Taşköprü kazasında, tahminî olarak 100 dönüm kadar arazinin bulunduğu, bu arazinin kazada seyyar olarak bulunan Kürt aşiretlerine verildiği takdirde, bunların iskân edilebileceği bildirilmiştir. Bunun dışında Siirt vilayetinde de, kışı geçirmek üzere gelen 1430 nüfustan oluşan Alıkan aşiretinin mevcut olduğu bildirilmiş, bunların kışlaklarının sürekli kalarak, Siirt’te ikametleri mümkün olmadığı takdirde, yeterli miktarda arazisi bulunan Hizan kazasına iskân edilmeleri uygun görülmüştür. Cizre’de seyyar aşiretler mevcut olduğu halde, yeterli arazisi olmadığı için, burada iskânları uygun görülmemiştir. Adana’da 2759 nüfus seyyar aşiret tespit edilmiş, bunların hem yeterli arazi hem de meraların mevcut olduğu, Karaisalı, Kozan

⁵²⁹ İbrahim Erdal, “Cumhuriyet Döneminde Yörüklerin İskânı Konusu”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yörükler ve Türkmenler*, (Editörler: Hayati Beşirli, İbrahim Erdal), Ankara, 2008, s. 5

ve Bozdere mevkiinde, kendilerine iktisadî hane de inşa ettirilirse, burada iskânlarının uygun olacağı bildirilmiştir⁵³⁰.

Adana, iklim dolayısıyla seyyar aşiretler için kışlak olabilecek bir bölgeydi. Bu bölgeyi kışlak olarak kullanılan seyyar aşiret fertlerinden bazıları, aşiretleri adına, Adana Valiliği'ne müracaat etmiş ve aşiretlerin iskânı için ayrılan tahsisattan da faydalanmak üzere Saimbeğli kazasında Ermeni emval-i metrukesinde iskân edilmek istemişlerdir. Durumları araştırılan aşiret fertlerinin amaçlarının gerçek bir iskân olmadığı ve yazın gelmek ve kışın gitmeye ve kazada iskân görmüş gibi olarak, kendilerine ve hayvanlarına bir taraftan hastalıktan ölmelerini sağlamak, bir taraftan da hayvanlarına mera olacak bir yer bulmak olduğu ortaya çıkmıştır. Bunlar hakkında kaymakamlıktan alınan bilgilere göre de, bunların istedikleri zaman kazadan ayrılıp, nüfuslarının tespit olunamadığı öğrenilmiştir⁵³¹. Yaylak ve kışlak hayatı yaşayan aşiretlerden Aydın, Karakeçili, Korzun (Horzun) ve Sarıkeçili aşiretleri kışı Adana'da geçirirken, yazın Niğde yaylarına çıkmışlardır. Bu aşiretlere mensup olan 1200 nüfusu yerleşik hale getirmek için, 2 Ağustos 1931 tarihinde Niğde'de iskânlarına karar verilmiştir⁵³². Tekeli aşiretine mensup 60 aile de aynı gerekçeyle, Niğde'de iskân edilmişlerdir⁵³³.

Seyyar aşiretlerle ilgili en büyük sorunlardan birinin nüfuslarının tespit olunamamasının yanında, yaylak ve kışlaklara gidip gelirken, yerli halka ait arazilere zarar vermeleri ve hayvanlarında hastalık varsa, bunu geçtikleri yerlerde bulaştırmaları olmuştur. Bir yandan iskân edilmeleri ve dolayısıyla yerleşik hayata geçmeleri sağlanmaya çalışılırken, bir yandan da bazı yerlerde hastalıklar için merkezler oluşturulmuştur. Mardin, Urfa, Diyarbakır, Elazığ istikametlerinden, Hınıs ve Bingöl dağlarını yaylak olarak kullanan aşiretlerin hareketleri ve hayvan sağlıkları için oluşturulan özel bir teşkilat bu duruma örnek teşkil etmektedir⁵³⁴.

17 Mayıs 1932 tarihinde, İçel vilayetinde dâhilinde bulunup, kışı sahilde, yazı da Konya-Karaman'da geçiren 27 hane Erdemli, 77 hane Yağda Koyuncu, Çiriş ve 73 hane Hacı Hasanlı aşiretlerinin, hane inşa masraflarını kendileri karşılamak suretiyle, Erdemli'de Yunanlı Andon adlı şahıstan kalan yerler ve Maliye Vekâleti adına Ziraat

⁵³⁰ BCA, 272.12 58.157.7.

⁵³¹ BCA, 272.12 59. 161.18.

⁵³² BCA, 030.18.01.02 22.57.2.

⁵³³ BCA, 030.18.01.02 23.68.12.

⁵³⁴ *Ayın Tarihi*, C.21, S.70, 1930.

Bankası tarafından idare edilmekte olan, 4469 dönümlük çiftliğe iskân edilmelerine⁵³⁵, aynı yılda, öteden beri, İçel'in Mut kazasının, Sinanlı havalisinde bulunan, 250 hanelik Karadöne adlı Türk aşiretinin, aynı bölgedeki Hamam Sınırı, Sakız Alanlı, Suçatı ve Ilıca köylerine nakil ve iskânlarına karar verilmiştir⁵³⁶.

Devlet, çağdaş bir topluma yakışmayan göçebeliği kaldırmak amacıyla, 3 Ocak 1932 tarihinde, Dâhiliye Vekâleti'nin teklifi üzerine, Çorum ve Yozgat vilayetleri sınırları üzerinde bulunan Aygar dağının sarp ve yolsuz bölgelerinde kendi yaptıkları obalarda oturan, 4875 hayvana sahip ve Kürt ırkına mensup, 440 nüfusun, 885 numaralı kanunun üçüncü maddesine dayanarak uygun yerlere iskânlarına,⁵³⁷ aynı tarihte ve aynı bölgede, 30 yıldır göçebe yaşayan, 40 haneden oluşan Yörikan Aşireti'nin de, Çorum'un Sungurlu kazasının Saraca ve Karadere ve ayrıca, Çorum'un Çaşak ve Hanhuzlus köylerine yerleştirilmesine karar verilmiştir⁵³⁸.

1933 yılında, Bakanlar Kurulu tarafından, 50 hanede 205 kişiden oluşan Gaygel Türk Aşireti efradının, Tokat Vilayeti'nin Pazar nahiyesine bağlı Rumlardan kalan Gerdikan (Çerdiğin) ve Sarıtarla köylerine, 74 hanede 391 kişiden oluşan Bazikli Kürt Aşiretinin ise, Tokat Vilayeti dâhilindeki Türk köylerine serpiştirilme sureti ile yerleştirilmelerine karar verilmiştir⁵³⁹. Bu döneme kadar, “serpiştirme” sureti ile iskân etme kullanılmamış, aşiretlerin ve diğer göçebelerin daha iyi şartlarda yaşayabilmeleri için, toplu iskân yapılmıştır. 1933 yılında resmi belgelere de geçen bu uygulama, 1934 yılında kanun kapsamına alınacaktır. Yine 1933 yılında, Yozgat'ın Sorgun kazasında, Türk ırkına mensup yörükler oldukları tespit edilen, 51 ailede 279 kişinin, Boğazlayan'da Ermenilerden kalan Çat köyüne nakledilerek, burada iskân edilmelerine karar verilmiştir⁵⁴⁰.

1934 yılında seyyar aşiretlerin yerleştirilmesi konusunda daha hassas davranıldığı görülmektedir. 1934 yılı Haziran ayına kadar 885 sayılı İskân Kanunu'na göre muamele yapılmıştır. Seyyar aşiretleri iskân etmek için, bir dizi kararname çıkarılmıştır. Adana, daha önce de ifade edildiği üzere, seyyar aşiretlerin nüfusça yoğun olduğu vilayetlerden biridir. Memleket dâhilindeki seyyar aşiretlerin ve tüm göçebelerin

⁵³⁵ BCA, 030.18.1.2 28.38.20.

⁵³⁶ BCA, 030.18.1.2 30.53.1.

⁵³⁷ BCA, 030.18.1.2 25. 2. 1.

⁵³⁸ BCA, 030.18.1.2 25. 2. 2

⁵³⁹ BCA, 30.18.1.2 41 81 11

⁵⁴⁰ BCA, 030.18.1.2 40.78.8

nakil ve iskânlarının yapılacağına dair olan 885 sayılı İskân Kanunu'nun üçüncü maddesi gereğince, aşiretlerin iskânları yapılmıştır. Buna göre, 12 Mayıs 1934 tarihinde 79 nüfuslu Tekeli Türk Aşireti'nin Ceyhan ilçesinin Deveciüşağı köyü civarındaki boş araziye yerleştirilmeleri. “716 sayılı Borçlanma ve 885 sayılı İskân kanunlarının 3. maddelerine meccanen iskânları⁵⁴¹ ve 26 Mayıs 1934 tarihinde, Ceyhan'ın, Kömürlü (Gümürdülü) civarında kışlamakta olan 179 hanede 988 nüfus Tekeli ve Horzunlu (Horzumlu) aşiretlerinin, Kömürderesi, Uzunpınar ve Kumtepe mevkilerine yerleştirilmeleri, Dâhiliye Vekâleti tarafından istenmiş, Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir⁵⁴². Aynı tarihte, Seyhan'a bağlı Kadirli kazasının Tozlu köyünde kışlamakta olan 62 ailede 280 nüfus Karatekeli aşiretinin, adı geçen köyde iskânları⁵⁴³ ve ayrıca yine aynı aşiretten Tozlu köyünde oturan 11 ailenin de, bu köyde bulunan 2750 dönümlük boş arazide iskânları kararlaştırılmıştır⁵⁴⁴.

3.2. Asayişsizlik Çıkaran Aşiretlerin İskânı

Osmanlı Devleti zamanında, devlete bağlı bir şekilde yaşayıp giden bazı aşiretlerin, devleti huzursuz ettiği tarafları, göçebe halde yaşayan bu aşiretlerin, yaylak ve kışlaklarına giderlerken ekili arazileri toprakları hayvanlarına çığnetip mahsulleri yedirmeleri ve böylelikle halkı huzursuz etmeleri olmuştur. Özellikle 17. yüzyılda devletin kendileri için belirlemiş olduğu yaylak ve kışlak yerlerini terk edip, başka yerlere yerleşmek, vergi vermemek için devlete karşı gelmek ve dolayısıyla eşkıyalık faaliyetleri yürütmeleri, devleti, bu konuda bazı önlemler almaya yöneltmiştir⁵⁴⁵. Cumhuriyet döneminde de devam eden aynı hareketler, zamanla farklı şekillerde cereyan etmiştir. Hem ekonomik, hem ziraî, hem de asayiş açısından bunları yerleşik hayata geçirmek ve bölgedeki feodalitenin en aza indirilmesi, bu dönemin politikası olmuştur. Özellikle konar-göçer bir kısım Kürt aşiretler, aşiret yapısından dolayı, aşiretten başka bir güç tanımadığı ve dolayısıyla devletin otoritesini üzerinde hissetmediği ya da hissetmek istemediği için dönem dönem şekâvete başlamışlardır.

Bu süreçteki iskânın dönem itibarıyla önemi, bazı kesimlerin hükümetin iskân politikasını, Kürt aşiretleri sürgün ve asimile etme gibi düşüncelerle yargılamasından gelmektedir. Sürgün, iskân uygulamaları için, önceden beri kullanılmakta olan bir

⁵⁴¹ BCA, 30.18.1.2 45.31.6

⁵⁴² BCA, 30.18.1.2 45.37.1

⁵⁴³ BCA, 30.18.1.2 45.36.2

⁵⁴⁴ BCA, 30.18.1.2 45.37.3

⁵⁴⁵ Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı, İstanbul 1987, s. 42 ve çeşitli sayfalar.

yöntemdir. Osmanlı döneminde iskân uygulamalarında, sürgün yönteminin kullanıldığından bahsetmiştik. Cumhuriyet rejimiyle birlikte başlayan yeni dönemde, bir kısım Kürt aşiretlerinin bulunduğu yerlerde devletle aşiretler arasında bazı sorunlar yaşamıştır. Bu bölgelerde, her ne kadar sosyal bir düzen olduğu iddia edilse de, feodal bir düzenle hareket eden ve zaman zaman, devlet otoritesine karşı gelen grupların varlığı, zikredilen bölgelerde bazı tedbirlerin alınmasını zorunlu kılmıştır. Kürt aşiretlerin, aşiret reislerinin liderliğinde zaman zaman isyan çıkarmaları, çözüm olarak aşiret reislerinin nüfuz ettiği bölgelerden uzaklaştırılmasını gerektirmiş ve nitekim bu uzaklaştırma sürgün yöntemiyle olmuştur.

Devlet, askerî önlem mahiyetinde, bazı aşiretlerin daha uygun yerlerde iskânlarını sağlamıştır. Bunlardan bir örnek, Iğdır mıntıkasındaki Celali aşiretidir. Iğdır'da hudut üzerinde seyyar bir halde bulunan 7000 nüfustan ibaret olan Celali aşiretinin önceden beri hükümetten bağımsız bir surette, şekavet ve gaspla hayatlarını sağladıkları, hududa tecavüz ederek Ermenistan'la münasebetleri ve civarı ihlal etmeleri mümkün olabileceğinden, acil ve tesirli tedbirler alınması kararı Şark-ı Cenubi Kumandanlığı'ndan bildirilmiştir. Ayrıca, bir sakınca da, aynı bölgede bulunan metruk köylerin, müzayedelerinde, ucuz fiyatlarla bu aşiretlere verilmesidir. Bunların, bu bölgede iskânlarında mahzur görülmüş, bunlar için genel ve esaslı tedbirlerin alınmasında birçok Vekâlet, hemfikir olmuştur. 18 Ocak 1923 tarihli İcra Vekilleri toplantısında, bu konu görüşülmüş ve bu gibi aşiretlerin hudut civarından daha içeride ve daha uygun bir mesafeye alınarak iskânlarına karar verilmiştir⁵⁴⁶. Bu aşiret, hükümetin göstereceği yere kayıtsız şartsız yerleşmeleri şartıyla kabul edilmiş, aksi takdirde iadelerinin yapılacağı bildirilmiştir. Hem daha önce Türkiye'de bulunan, hem de mülteci olarak Türkiye'ye giriş yapan Celali aşiretine mensup olup, daha önceden gelenlerden, 60 hane, Van vilayetinin Havasur nahiyesinin Kızıldaş köyünde ve Muradiye'de yerleşmiş, 4 hane Van'ın yerli halkı ile beraber Urfa vilayetine, 4 hane de Edremit nahiyesine giderek, burada nüfus kayıtlarını yaptırmışlardır. Fakat güvenlik açısından bu aşiret mensuplarının, iskân yerleri Karahisar-ı Şarki vilayeti olarak belirlenmiştir. Bu belirleme ile daha önce yerleşmiş olanların, yeniden Karahisar-ı Şarki vilayetine sevk ve iskân edilmeleri, ilgili vilayet valileri tarafından tedirginlikle karşılanmıştır. Çünkü yerleşmiş olan bu aşiret mensuplarından tekrar İran'a firar eden

⁵⁴⁶ BCA, 030.18.1.1 06.46.03.

görülmemiş, şayet bunların sevkleri yapılırsa, yerli aşiret ve Kürtlerin ürkerek firar etmelerine yol açabileceği ifade edilmiştir. Hatta özellikle Muradiye'deki Celali aşireti mensuplarının, geçeceği yol güzergâhı üzerinde Haydaranlı Kürtleriyle temas edeceği, dolayısıyla bu sevk hareketinin bir propagandaya alet edilmemesini sağlamak için, sevk işi bir süreliğine ertelenmiştir. Bu tedirginliklerle 50 hane aşiret mensubunun Karahisar-ı Şarki vilayetine gönderildiği ve burada iskân edildiği görülmektedir. Bu aşiretin Erzincan ve Muş vilayetinde de iskânları düşünülmüş, fakat Erzincan'da iskân için uygun yer olmadığı ve Muş'ta da Kürt bir aşiretin yerleştirilmesi mahzurlu görüldüğü için buralarda iskân yapılmamıştır. Karahisar-ı Şarki vilayetine gelenlerin terk edilmiş köylere ve Rumlardan kalan hanelere yerleştirilmesi uygun görülmüş, fakat bunların müstakil köylerde topluca bulundurulmaları asayiş açısından mahzurlu görüldüğü için, Türklerin bulunduğu köylere, birer ikişer hane halinde dağıtılması gerektiği ifade edilmiştir. Aşiret, hayvanlarıyla beraber yola çıkmış, hayvanlarının yem ihtiyacı Karahisar-ı Şarki vilayetinde karşılanamayacağı için, bunların Bafra'da kışlandırılmasına karar verilmiştir. Fakat Samsun'da hayvanlarda veba hastalığı bulunduğu, dolayısıyla bunların Bafra'ya gelinceye kadar, bu hastalığın yayılmasına neden olacağı düşüncesiyle, Ziraat Vekili tarafından, Bafra'ya gelmelerine müsaade edilmemesi istenmiştir⁵⁴⁷.

Cumhuriyet dönemi başlangıcından itibaren çeşitli isyanlara sahne olmuştur. Bu dönemin büyük isyanlarından biri, Şeyh Sait isyanıdır⁵⁴⁸. Kürt asıllı olan Şeyh Sait, bazı kaynaklarda hilafet komitesinin, gerek Kürt istiklali, gerekse saltanatın yeniden ihyası için seçilmiş, isyanı patlatacak bir şeyhti. Şeyh'e göre ise, durum medreselerin kapatılması, bazı yazarların dine hakaret etmesi ve peygamberlere dil uzatılmasıydı⁵⁴⁹. Her ne şekilde olursa olsun, bu tarz hareketler, memleketin gelişmesi için uygulanacak programların önünde gerici bir engel teşkil etmiştir. Üstelik isyanların hemen hepsi ağa, şeyh gibi aşiret reislerinin nüfuzlarını kaybetmemek adına çıkarılmıştır. Böylelikle ülkede huzur ortamı bozulmuş, bu ortamı huzurlu ve güvenli hale getirmek işi, devlete düşmüştür.

⁵⁴⁷ BCA, 272.12 49.102.3.

⁵⁴⁸ Faik Bulut, Devletin Gözüyle Türkiye'deki Kürt İsyanları, İstanbul, 1991, s. 15 v.d. Ayrıca bkz. Uğur Mumcu, *Kürt -İslam Ayaklanması 1919-1925*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1992, Şenol Yücedağ, Şeyh Sait İsyanı ve Ezeli Düşman İngiltere, İstanbul, 2010.

⁵⁴⁹ Behçet Cemal, *Şeyh Sait İsyanı*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s. 18.

Mustafa Kemal, 1 Kasım 1925'te meclisin açılış konuşmasında Şeyh Sait isyanıyla ilgili şu değerlendirmede bulunmuştu: “*Yüce meclis, çalışmalarına ara verdiği sırada Cumhuriyet ordusunun, irtica olayını bastırmak ve ortadan kaldırmak çabası içinde olduğunu bilmektesiniz. Ordu, Cumhuriyet düşmanlarını hızla ve kesin bir şekilde ortadan kaldırmıştır. En çok üzerinde durulacak ve güvenilecek nokta, ulusun Cumhuriyet’i nasıl koruduğunu kanıtlayan seferberlik ve genel milli gösterilerdeki halkın içten gelen coşkulu davranışlarıdır. Bu ayaklanma olayının, irtica ağırlıklı olduğu, genellikle önceden hazırlanmış bir fikir akımı ile birbirine bağlı hazırlıkların uygulanması sonucu oluştuğu, bir yıldan beri gelişen durum ve olaylardan bir kez daha kesinleşmiştir.*” Mustafa Kemal, hastalık olarak nitelendirdiği bu olayları, ülkenin huzur ve güvenliği için, Büyük Millet Meclisi’nin sürekli ve özenle izleyeceği konusunda, halka teminat vermiştir⁵⁵⁰.

Bu isyandan sonra, gerek isyan bölgesinde, gerekse civar bölgelerde Genç, Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Van ve Hakkari vilayetleriyle Erzurum vilayetinin Kığı ve Hınıs kazalarında bir ay süreyle örfi idare ilan edilmiş⁵⁵¹, irtica ve isyana ve memleketin sosyal nizamıyla huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlal etmeye yönelmiş bütün teşkilatı, teşebbüsleri, teşvikleri ve yayınlarını, hükümet, cumhurbaşkanının tasdiki ile doğrudan doğruya ve idareten yasaklamaya yetkilidir. Bu gibi fiilleri işleyen kişileri, hükümet, İstiklal Mahkemeleri’ne verebilir ifadesiyle 4 Mart 1341 (1925) Takrir-i Sükûn Kanunu yürürlüğe girmiş⁵⁵², aynı zamanda isyan bölgesinde suçluların yargılanması ve infazları için İstiklal Mahkemesi kurulmuştur. Nihayetinde, Şeyh Sait idam edilmiş, fakat bölgedeki olaylar durulmamıştır. Aynı yıl, bu defa Şeyh Sait isyanında idam edilen Şemdinli şeyhinin oğlu babasının intikamı için Şemdinli’de isyan çıkarmıştır. Devam eden yıllarda Reşkotan ve Reman Ayaklanması, Pervari, Güyan, Haco, Koçuşağı, Ağrı, Zilanlı Resul Ağa, Zeylan, Tutaklı Ali Can, Oramar, Buban, Sason ve Dersim Ayaklanmaları, huzursuz bir ortama neden olan ayaklanmalardı⁵⁵³. Ardı arkası kesilmeyen bu isyanların bir şekilde engellenmesi ve bu duruma sebep olan etkenlerin ortadan kaldırılması gerekiyordu. Bu durumda da bir “ıslahat planı” yapılmıştı.

⁵⁵⁰ Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1987, s. 149

⁵⁵¹ Hakimiyet-i Milliye, 24 Şubat 1925.

⁵⁵² Serap Yeşiltuna, Resmi Kanun, Kararname, Rapor ve Tutanaklarla Atatürk ve Kürtler, İleri Yayınları, İstanbul, 2007, s.114.

⁵⁵³ İsmet Bozdağ, Kürt İsyanları, Truva Yayınları, İstanbul, 2004, çeşitli sayfalar.

Yeni kurulmuş olan devlet, varlığını güçlendirmek için asıl mücadelenin cehalete ve geri kalmışlığa verilmesi gerektiği gerçeğinden hareketle, zamanı ve şartları geldiğinde yapmayı düşündüğü inkılâplar hayata geçtikçe, olumlu ve olumsuz tepkileri de beraberinde getirmiştir. Bu gelişmelere paralel olarak, 1924 Anayasası'nda da Müfettişlik yönetimi hususunda herhangi bir düzenleme yapmamıştır. Ancak, Doğu bölgelerinde Nasturi ve Şeyh Said isyanlarının vuku bulması hükümeti bu bölgelerde bazı idari reformlar yapılması hususunda mecbur bırakmıştır. O günkü şartlarda ulaşım imkânsızlıkları, bölgeler arasındaki kalkınmışlık farkları, yapılması gereken idari ve sosyal çalışmaların yapılamaması ve koordinasyonsuzluk, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bu gibi çalışmaları yapacak, hükümetin gözü kulağı olacak ve asayişin temini maksadıyla Umumi Müfettişliklerin yeniden kurulması bir mecburiyet haline gelmiştir⁵⁵⁴.

Olaylar sonucunda, Elazığ, Urfa, Hakkâri, Bitlis, Diyarbakır, Siirt, Mardin ve Van illerini kapsayan alanda Birinci Umumi Müfettişlik oluşturuldu. İlgili yasanın kabulünden yaklaşık altı ay sonra, Diyarbakır milletvekili İbrahim Tali Öngören, bölgeye, müfettiş olarak atanmıştır⁵⁵⁵. Umumi Müfettişler, Dâhiliye Vekâleti'ne bağlı olup, görevleri, bölgede asayiş ve denetimi sağlamaktır. Bu doğrultuda birçok rapor hazırlandı. 1928 yılında Diyarbakır'da göreve başlayan Birinci Umum Müfettişlik'e, daha sonra Ağrı ili de eklenmiştir. 1929 yılında Bitlis, Muş'a bağlı bir kaza haline getirilince, bu müfettişliğe Muş ili dahil olmuştur. 1934 yılında Trakya'da İkinci Umum Müfettişlik, 1935 yılında, Erzurum, Kars, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Erzincan ve Ağrı illerinde Üçüncü Umum Müfettişlik, 1936 yılında ise, Tunceli, Elazığ, Bingöl daha sonra da Erzincan vilayetlerinin dahil olduğu, Dördüncü Umum Müfettişlik kurulmuştur⁵⁵⁶. Oluşturulan müfettişliklerin biri hariç, diğerleri ülkenin doğusunu işaret etmektedir. Bölgede, uzun yıllar öncesinden devam eden mevcut düzen ve asayiş konusu, devleti, bu bölgeye sevk etmiştir. Atatürk, cumhuriyet kanunlarının emniyetle

⁵⁵⁴ Erdal Aydoğan, Üçüncü Umumi Müfettişliği'nin Kurulması ve III. Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in Bazı Önemli Faaliyetleri, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, S.33-34, Mayıs- Kasım 2004, s. 3. Umumi müfettişliklerle ilgili geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yay., İstanbul, 2003.

⁵⁵⁵ Atatürk'ün güvenini kazanmış, asker kökenli bir siyasetçi olan ve Birinci Umumî müfettişlik görevini, beş yıl boyunca yerine getiren İbrahim Tali Öngören, 18 Mart 1934 tarihinde de İkinci Umum Müfettişliği görevine atanmıştır. Yaklaşık bir yıl kadar da bu görevi yürüten Öngören, daha sonra da Diyarbakır ve Elazığ milletvekilliği yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Koçak, *Umumi Müfettişlikler*, s. 81 vd.

⁵⁵⁶ Yeşiltuna, *Atatürk ve Kürtler*, s. 169 vd.

sıgınılacak tek yer olduğunun anlaşılması ve bu bölgede huzur ve gelişmelerin sağlanabilmesi için, özellikle şark vilayetlerinin bir kısmında kurulan Umumî Müfettişlik'in isabetli ve faydalı olduğunu ifade etmiştir⁵⁵⁷.

Hükümet, isyanın bastırılmasından sonra Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde çok geniş çapta girişimlerde bulunacağını işaretini vermiştir. Zaten, kurulan müfettişliklerin asıl görevi, bölgede devletin varlığını hissettirmektir. İsmet İnönü, isyanının bastırılmasından sonra, Meclis'te yaptığı konuşmada isyanın bastırılmasından sonra harekâtın bitmediğini, devam ettiğini isyanın tam olarak bastırıldıktan sonra idari tedbirler alınarak bazı ıslahatlar yapılacağını vurgulamıştır.

8 Eylül 1925'te kurulan ve isyan bölgesini inceleyerek bir rapor hazırlayan encümen, 24 Eylül 1925 yılında hükümete sunduğu “*Şark Islahat Planı'nda*” tehlikeli bulunan ailelerin batıya iskân edilmesini önermiştir. Buna göre; “*İsyanı teşvik ve idare etmiş olanlar ile bunların akraba ve taallukatı ve rüesadan hükümetin şarkta kalmalarını muvafık görmediği eşhas, aile ve taalukatı ile beraber garpta hükümetin göstereceği mahallelere nakledilecektir. Terk edecekleri emval ve arazi hükümetçe satın alınarak bedeli nakden ita veya nakledilecekleri mahallerde aynı kıymette emlak ve arazi teffiz olunacaktır.*” Aynı raporda, “*Dersimlilerin, Dersim'den çıkmak isteyen kısımları Sivas garbinde gösterilecek mıntıkaya nakledilebilirler. Müfettişlik mıntıklarından bu suretle Anadolu dâhiline nakledilmeyi arzu edenlerin, hükümetçe gösterilecek yerlere nakilleri de mümkündür*”⁵⁵⁸ denilerek, nakiller konusuna değinilmiştir.

Islahat programının en önemli tedbirlerinden biri isyana destek veren ve tehlikeli olabilecek aşiretlerin batıya nakilleridir. İsyana karışan veya destekleyenlerin batıya nakline daha isyanın devam ettiği dönemde başlanmıştır. Nakiller, genelde Trakya ve İç Anadolu ve Ege bölgesine yapılmıştır. Niğde, Ermeni ve Rumlardan kalan ev ve dükkânlarla boş bir saha olduğu için, buraya çok sayıda kişi gönderilmiştir. Aydın, Kütahya, Manisa, Balıkesir ve İzmir de, doğudan gelenlerin iskânlarının yapıldığı belli başlı illerdendir. 1925 yılında isyana katılan aşiretlerin erkekleri, İran ve Irak'a geçmişler, kadın ve çocuklar batıya nakledilmiştir.

⁵⁵⁷ Öztürk, *Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları*, s. 1060.

⁵⁵⁸ Altan Tan, *Kürt Sorunu, Ya Tam Kardeşlik Ya Hep Birlikte Kölelik*, İstanbul, 2009, s. 247.

Olaylar sonucunda, olaylara karışan bazı kişilerin bölgelerinden tecrit edilmesi gerekmektedir. Ancak bu şekilde, olayların önü alınabilinecektir. Devlet kuvvetleri tarafından bastırılan isyandan sonra bölgede alınan tedbirler, Atatürk'ün ifadesiyle, isabetle ve başarıyla uygulanmıştır⁵⁵⁹. Fakat daha kalıcı tedbirler gerekmektedir. Şeyh Sait isyanından sonra, gözler feodalitenin en çok hüküm sürdüğü bölge olan Dersim'e de çevrilmiştir. 1926 yılında Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey'in devlete verdiği raporda, tamamı Kürt olmayan Dersim bölgesinin, gittikçe Kürtleştiği, bölgede Seyit Rıza'nın aşiretlerle ittifak kurmakta olduğunu -ki nitekim bu ittifak, daha sonraki yıllarda isyana zemin hazırlamıştır. Dersim bölgesinin, hükümet için bir çıban olduğunu ve bu çıbana kat'i bir ameliye yapmanın, memleketin selameti için mutlaka gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca, aynı raporda, alınacak tedbirlerden biri de “... *reis, şeyh, bey, ağa namı eşhas ve mütegalibeyi ve bunların akarip ve müteallikatını derhal uzak vilayetlere nakil ve iskân etmek*” olarak devlete öneride bulunulmuştur⁵⁶⁰. Dolayısıyla, doğudaki bazı kişilerin aileleriyle birlikte batıda iskân edilmeleri söz konusu olmuştur. Bunun için çalışmalara başlayan hükümet, zorunlu yer değiştirme işlemini yasalaştırmak amacıyla 1926 sonunda Dâhiliye Vekâletince hazırlanan mazbatayı, Bakanlar Kurulu'nda görüşerek Meclise göndermiştir. Kanun, Meclis'te görüşülmüş, tarihe intikal eden sultanlar devrindeki sistemin, doğuyu, her zaman tehlike arz edecek şekilde ihmal ettiğini ve bu muhitlerin, mütegalibenin idare ve nüfuzu altına bırakıldığı, bunun da cumhuriyet idaresine yakışmadığı, hükümet içinde ikinci bir hükümet olan mütegalibenin zararı ve bölgede yapılacak ıslahatların önünde engel teşkil eden bu mütegalibenin uzaklaştırılması gerekliliği, kanuna gerekçe olarak sunulmuştur⁵⁶¹. Bu anlayışla, isyanlara karşı tedbir mahiyetinde, 19 Haziran 1927 tarihli ve 1097 sayılı “*Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garp Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun*” 4 Temmuz 1927'de Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

Çıkartılan yasayla, örfi idarenin ilan edildiği yerlerde ve Beyazıt vilayetinde idari, askeri ve içtimai sebeplerden dolayı 1400 kişinin aileleriyle birlikte batıya nakilleri için hükümete yetki verilmiştir. Nakil işleminin Ağustos 1927 sonunda gerçekleşeceği, tarımla uğraşanlara ise Kasım ayına kadar Bakanlar Kurulu kararıyla

⁵⁵⁹ Mustafa Kemal'in 1926 yılında Meclis'te yaptığı konuşma için, bkz. Öztürk, *Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları*, s. 1042 v.d.

⁵⁶⁰ Devam eden yıllarda da umum müfettişlik raporlarında doğudan batıya nakil ve iskân önerileri verilmiştir. Dersim, Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s. 167 vd.

⁵⁶¹ TBMM ZC, C.33, İ.IV, D.II, s. 153.

izin verileceği belirtilmiştir. Nakledilenlerden muhtaç olanların nakil ve yoldaki iâşeleri iskân oluncaya kadar devlet tarafından karşılanacaktı. Nakledilenler, borçlanma kanunu doğrultusunda adiyyen iskâna tabi tutulacaktır. Nakil edilenler gösterilen yerlerde iskâna mecbur kalmıştır. Seyahat tamamıyla serbest olmakla birlikte topraklarının bulunduğu bölgeye gidemeyeceklerdir. Buna uymayanlar ise cezalandırılacaktır. Mahkûmlar ceza bittikten sonra aileleriyle o zaman birlikte iskân edilecektir. Nakledilenler gayrimenkullerini istedikleri gibi tasarruf edeceklerdir. Ancak bu kişiler mallarını iki senede satamazlarsa hükümet tarafından satılacak, para kişiye verilecekti. Nakledilenlerin arazisi hazineye devredilecektir. Kazalarda mahalli en büyük mal memuru veya görevlendireceği bir kişi tapu memurları ile ziraat odasının bulunmadığı yerde seçilen bir kişinin oluşturduğu üç kişilik heyet tarafından değer tespit edilecektir. Kişiler bu belirlenen değere itiraz edebilme haklarına sahip olacaklardır. Ancak mahkeme kararları kesin olarak kabul edilecektir. Nakil edilen kişiler terk ettikleri gayrimenkul kıymeti kadar adiyyen iskân suretiyle kendilerine verilecektir. Eğer terk ettikleri gayrimenkul daha fazla ise gerektiği kadar daha gayrimenkul verilmesi, hatta bu yasayla nakil, iskân ve tefviz işlemlerinin 8 ay içerisinde bitirilmesi kararlaştırılmıştır. Naklolan kişileri alacak talepleriyle mahallerindeki en büyük mal memurları ilgilenecektir. Nakil işleminden doğacak her türlü masraf, Dâhiliye Vekâletinin İskân Müdüriyeti Umumiyesi bütçesinden karşılanacaktır. Bunlarla ilgili uygulamalardan Adliye, Dâhiliye ve Maliye Vekâleti sorumlu tutulmuştur⁵⁶².

1923–1929 yılları arasında Batıya nakledilenlerin sayısı 2774 olarak belirtilmektedir⁵⁶³. Doğudan batıya nakledilenlerin, akraba olanlarının bir arada ikametlerine müsaade edileceği kararı alınmıştır.

1097 sayılı kanunun çıkarılmasından sonra 5 ay geçmeden, 5 Aralık 1927 tarihinde hükümet 1178 sayılı, “*Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garp Vilayetine Nakillerine Dair Kanunun Ref’ine Dair*” bir kanun çıkarmıştır. Bu kanunun gerekçesinde; *idari, askeri ve içtimai esbaba binaen Şark idare-i örfiye mıntakasıyle Beyazıt vilayetinden 1097 numaralı kanunun verdiği salahiyyetle bazı eşhas ve aileler Garp vilayetlerine nakledilmişti. Bunlar arasında, Şeyh Sait isyanı ile ve bu isyanı takibeden şakavet hadiseleriyle bilfiil alakaları olmadıkları halde orada ittihaz olunacak tenkil ve teskin tedbirleri arasında bazı ailelerin de garbe nakilleri muvafık*

⁵⁶² *İskân Mevzuatı*, s.45 vd.

⁵⁶³ *İskân Tarihçesi*, s.137.

*görülmüştü. Bilahare Şark vilayetlerinde yapılan müessir inzibati hareketler hasebiyle, artık bu gibilerin mahallerine iadelerinde idari ve siyasi ve içtimai mani kalmadığından, memleketlerine iadesi tensip edilmiştir. Ancak müstemir şakavet ve tegallübü ve her fırsat zuhurunda isyanı itiyat edinmiş ve ileride de mahallerinin nizamı içtimaisini ihlal edecekleri ve medeni şeraite intibakına hail olacakları muhakkak olan ailelerin Garp vilayetlerinde iskân ve terfihleri Türk Cumhuriyetinin takip ettiği temdin gayesi itibariyle zaruri görülmüştür. Kanun mucibince Garbe nakledildikleri halde kanuna riayet etmeyerek ve firar ederek, şakavete sülûk edenlerin aileleri hakkında nakil hükmünün ref'i ve bu firarilerin kanunun neşri tarihinden itibaren üç ay zarfında, bilakayduşart dehaletlerine talik edilmiştir...*⁵⁶⁴

Bu kanunla, 1097 sayılı kanun gereğince, askeri, idari ve sosyal sebeplerle, gerekli ve zorunlu olan tedbirlerle, batıya nakledilmiş olup, Şeyh Sait ve bu olayı izleyen eşkıyalıklara şahsen karışmayan ve naklolundukları yerde, herhangi bir kötü hali görülmeyenlerin, eski yerlerine geri dönebilmeleri için, hükümete yetki verilmiştir. Mahallerinde sorun yaratanlar ve aileleriyle, iskân edildikleri yerlere gitmeyerek, firar edenlerin de, bu yasadan yararlanmaları için üç ay zaman verilmiştir. Geri döneceklerden muhtaç olanların masrafları ise, İskân Müdüriyeti Umumiyesi bütçesinden karşılanacaktır.

Hükümet, bu kanunla, bölgede askeri güçler tarafından sağlanan güvenli ortamdan dolayı, artık batıya nakledilenlerin, yerlerine dönmelerinde bir sakınca görmediğini belirtmektedir. Bu kanunla, doğudan batıya gönderilenlerle birlikte, artık devletin kanununa karşı bir kuvvetin olmadığı, şayet olsaydı, batıya iskân edileceklerin gidecekleri yerlere karşı koyacağı ileri sürülmüştür. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, kanunla ilgili, her rejimin kendi mantığı ve hukuku olduğunu ileri sürerek, cumhuriyetin mantığının, kanunu hâkim kılmak, cehli, taassubu, tahakkümü, tegallübü, haksızlığı, sui idare ve istimali, millet içinde fertlerin ve cemaatlerin imtiyazlarını izale etmek şeklinde tanımlamıştır. Cumhuriyet rejiminde, her ferdin kanun karşısında eşit olduğunu, milletin istiklali, mülkün vahdeti ve her yerde kanunun hâkimiyetini temin etmek için, kanuna karşı kendi muhitinde sultan hükmü süren ve hürmetsizliğe alışanların mukavemetinin kırıldığını ifade etmiştir⁵⁶⁵. Fakat bölgede hala irili ufaklı isyanların devam ettiği bilinmektedir. Affın nedeninin hükümetin sertlik politikasından vazgeçerek bölgede

⁵⁶⁴ TBMM ZC, C.1, İ.I, D.III, Ankara, 1927, s.1

⁵⁶⁵ TBMM ZC, C.1, İ.I, D.III, s. 84.

Cumhuriyet idaresini yerleştirmek amacıyla yumuşak bir politika uygulamaya karar vermesi olarak değerlendirmektedir. Umumi Müfettişliğin başına “yumuşak mizaçlı” İbrahim Tali Bey'in getirilmesini de buna kanıt olarak göstermektedir⁵⁶⁶.

1928 yılında çıkan afla, aynı yıl ya da 1929 yılında bölgelerine geri dönmüşlerdir⁵⁶⁷. Bu çıkan af bile birçok tartışmalara sebep olmuştur. Af ilan edildikten sonra, bazı Kürt liderler, dağdan köylerine, yurtdışındakiler de Türkiye'ye geri dönmeye başlamışlardır. Kanun iadeleri altı ayla sınırlı tutmuş, buna karşın, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kaldırıldığı 1929 yılına kadar iadeler sürmüş ve büyük bölümü Bakanlar Kurulu'nun kararlarıyla dönmüşlerdir. Şeyh Sait'in ailesi de bunların arasında yer almıştır⁵⁶⁸. 1928 yılında, kanun gereğince, toplam 1546 kişi memleketlerine iade edilmiştir⁵⁶⁹.

Hükümet, Birinci Umumî Müfettişlik bölgesi dâhilindeki yerlerde uygulanmak üzere, 2 Haziran 1929 tarihinde de 1505 sayılı “Şark Menâtıkı Dâhilinde Muhtaç Züraa Tevzi Edilecek Araziye Dair Kanunu” kabul etmiştir⁵⁷⁰. Bu kanuna göre, 1097 sayılı kanuna göre nakledilenlerin hazineye intikal etmesi gereken araziden, köylü, aşiret efradı, göçebe ve muhacirlere verilmiş olunanlar, kendilerinde bırakılacaktır. Ayrıca örfi idarenin ilan edildiği ve Beyazıt vilayetlerinde bulunan araziden hükümetçe lüzumlu görülen miktarı alınarak köylü, aşiret mensuplarına, göçebe ve muhacirlere verileceği kabul edilmiştir. Arazinin sahibi arazinin genişliğine göre 500-2000 dönümü kendisine alıkoyabilecektir. Tevzi edilmiş ve edilecek olan arazinin değeri mahalli değerine göre, kaza idare heyetince mahalli yerine göre belirlenecektir. Belirlenecek miktar arazinin 1915 yılındaki vergi kıymetinin sekiz katından aşağı ve on katından yukarı olmayacağı, vergi kıymeti olmayan yerlerde ise aynı orandaki tapu kıymeti esas alınarak tespit edilecektir. Belirlenen bedel, hükümet tarafından, kişiye ödenecek veya Ziraat Bankası'na teslim edilecek, arazinin tapusu hükümet adına tescil olacaktır. Bu kanunla, Batıya gönderilenlerin arazileri, köylüye, göçebeye, muhacirlere dağıtılmıştır. Bu kanuna göre, sadece doğu vilayetlerinde değil, Muğla vilayetinde de arazi ve çiftlikler istimlak edilmiş, Muğla merkez ve Gökova'da, 6150 lira 90 kuruş ödenerek, 530 dönüm

⁵⁶⁶ Ali Yıldırım, *Cumhuriyet Dönemi İskân Politikaları (1923-1952)*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2004, s. 114.

⁵⁶⁷ Mumcu, *Kürt -İslam Ayaklanması*, s. 181.

⁵⁶⁸ Ahmet Kahraman, *Kürt İsyanları, Tedip ve Tenkil*, İstanbul, 2004, s. 226.

⁵⁶⁹ BCA, 30.18.1.1 28.16.01, 30.18.1.1 2.16.26, 30.18.1.1 27.79.17, 30.18.1.1 27.76.1, 30.18.1.1 27.75.8, 30.18.1.1 27.76.18, 30.18.1.1 27.82.4, 30.18.1.1 28.15.6

⁵⁷⁰ *İskân Mevzuâtı*, s. 58.

arazi 7 Mayıs 1930 tarihinde istimlak edilmiştir. Bunun için hazırlanan cetvelde, arazi sahiplerinin isimleri de yazılmış, fakat istimlak edilen arazi ve çiftliklerin kime dağıtıldığı konusunda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır⁵⁷¹. İzmir’de de topraksız köylüye ve doğudan gelen aşiretlere dağıtılmak üzere bazı çiftliklerin istimlak edilmesi kararlaştırılmıştır⁵⁷².

Birinci Umum Müfettişlik gerekli gördüğü hallerde de aşiretlerin yerlerini değiştirerek başka yerlerde iskân edebilmiştir. 1928 yılından önce Hozat’a iskân edilen, 1928 yılından sonra da Hozat’tan gelerek, Çemişgezek kazasının Haseri ve Ahduk köylerine iskân edilen Koçuşağı aşiretinden yirmi aile, iki yıl süreyle bu köylerde iskân edilmiş, fakat bu iki yılsonunda bu köylerde iskân edilmeleri uygun bulunmayarak, Birinci Umum Müfettişlik’in emriyle çıkarılıp, yerlerine Türk çiftçileri yerleştirilmeye çalışılmıştır. Şayet, aşiret mensubu aileler kabul ederlerse, Elaziz ovasında nakledilip, burada iskân edilecekleri bildirilmiştir. Aşiret mensuplarından biri, konuyu İsmet İnönü’ye telgraf çekerek, bildirmiş, oradan çıkarılmalarının ziraat yapmamalarına dayandırıldığını, fakat bu yapılmasa bile, devlete itaat konusunda hiçbir sorun çıkarmadıklarını, sefalet içine düşmemek için, bulundukları köylerden çıkarılmamalarını istemişlerdir⁵⁷³.

1930’ların başından itibaren, Kürt isyanlarının sona ermemesi sonucu hükümet, Kürt aşiretlerine karşı, tavırlarını sertleştirmeye başlamıştır. 1930 yılının son altı ayını kapsayan ve yaygın biçimde gelişen bir ayaklanma da, değişik yerlerde konuşlanmış, 400-500 çadırda toplanan 2000’inin üzerinde silahlı gücün bulunduğu, İkinci Ağrı Ayaklanması olmuştur⁵⁷⁴. İsmet İnönü, Meclis’te verdiği şark olayları beyanatında, “*Biz Cumhuriyet ülkesinde, her yerde tekmil vatandaşların kanun karşısında ve mükellefiyette kanunu ve müsavâtı fiilen tatbik etmek mecburiyetindeyiz. Cumhuriyet’ten evvel Zeylan’da ve Ağrı’da ve diğer bazı yerlerde Kurunu Vustaî feodalite ve aşiret teşkilatı vardı, fazla olarak bunların rütbeli rüesası da vardı, adeta bunlar bulundukları yerlerde derebeylik ve hatta ufak hükümet halinde idiler. Devlete karşı olan vazifeleri, merbutiyetleri kadar zaif idi ve gittikçe zaiflemişti. Devlete karşı vergi ve bittabi askerlik mükellefiyeti de yoktu, idare ve kanun nazarında, kendileri hususî ve mümtaz bir vaziyet iddia ediyorlardı. Ağrı dağdaki hal de böyle idi. Bu*

⁵⁷¹ BCA, 272.12 63.191.2.

⁵⁷² BCA, 030.18.01.02 10.21.1

⁵⁷³ BCA, 030.10 81.530.18.

⁵⁷⁴ Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s. 127.

sistemden vatan iki suretle zarar görmüştür. Birisi; bu teşkilât altında bu zihniyetle yaşayan kümeler gittikçe daha iptidai bir hale geliyorlardı, devletin murakabesinden, nüfuzundan, kanunundan, himayesinden ve medenî terbiyesinde uzak ve kendi kendilerine yaşamak kendilerinin seviyesini gittikçe düşürüyordu. İkincisi; bu kümeler etrafında yaşayan vatandaşlar, bu fiili imtiyazlardan istifade etmek için gerek zihniyetleri, gerek yaşayışları itibariyle onlara iltihak ve imtisal etmeye yelteniyorlardı. Görüyorsunuz ki, milliyetten de kaybediyorduk, medeniyetten bedeviliğe ve iptidailiğe doğru gidiyorduk, bu iki sebebin ikisinin de kaldırılması lazımdı” demiştir⁵⁷⁵.

Devletin aldığı önlemlere karşın doğu bölgesinde isyanlar sona ermemiştir. 1935 Sason isyanı da, aynı mahiyette isyanlardan biri olmuştur. 1935 Sason isyanından sonra, bölgede harekât başlamış, devam eden şekavet hareketleri sonucunda, harekât, 1936 yılında da devam etmiştir. 10 Temmuz 1936’dan sonra Beşiri, Silvan ve Garzan bölgelerine nakledilmiş olan halkın göçmen muamelesine tutulmak kaydı ile iskân ettirilmelerine karar verilmiş, isyan bölgesinin bu yerlerine yakın olması, İçişleri Bakanlığı’nı düşünceye sevk etmişti, Dâhiliye Vekâleti, aynı zamanda bunları Batı Anadolu ve Trakya’ya nakletmeyi de düşünmüştür. Daha sonraları isyan bölgesi yasak bölge olarak ilân edilmiş, Malato Dağından itibaren Sason Dağı’nın güney batıya doğru olan kısmını takip ederek Sason’un Gümeno Köyü’nün 2 km. doğusundan kuzey batıya doğru yönelmek sureti ile Çalkış Dağlarından geçen tepeler hattını takiben Gov, Harbak, Yukarı ve Aşağı Şat Köylerini yasak bölge içinde bırakarak Hazro Bucak merkezinin 2 km. kuzeyinden doğuya doğru yönelerek, Norşin Köyü’nün kuzeyine ve oradan da batıya yönelmek suretiyle Sinas Dağı üzerinden Malato Dağı’na uzanan hattın teşkil ettiği çevre, yasak bölge sınırları içerisinde bırakılmıştı.

Dâhiliye Vekâleti, bu bölgedeki halkı, Bakanlar Kurulu Kararı ile Eskişehir, Kocaeli, Zonguldak, Çankırı, Bolu, Bursa, Bilecik, Kütahya, Afyon, Balıkesir, Aydın, Manisa, Burdur, Isparta ve Muğla illeri dikkate alınarak, Sason bölgesinde ve yasak bölge hudutları içerisinde bulunan halkın, bu illere iskânının teminini, Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti’nden istemiş, bu görüş 6 Ekim 1936’da Bakanlar Kurulu Kararı ile bu bölgelerde bulunanlar, gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra tahminen sayıları 2700 kişi olan bu bölge halkının, Batı illerine nakillerine başlanmıştır⁵⁷⁶.

⁵⁷⁵ Beyanatın tamamı için bkz. Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s. 129.

⁵⁷⁶ Şadillili Vedat, *Türkiye’de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar*, Ankara, 1980, s. 147 vd.

Cumhuriyet tarihinin büyük isyanlarından biri de 1937 yılında Dersim/Tunceli isyanıdır. Devlet, özellikle 1934 yılından sonra planlı ve kararlı bir şekilde Dersim sorununun üzerinde durmuştur. Bu dönemde çıkan Tunceli Kanunu ile Dersim’de gelişmeler ve ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu şekilde gelişmelerle, bölgede merkezi otorite güç kazandıkça, buradaki mevcut aşiretler arasında ağa, şeyh ve seyitlerin yönlendirdiği huzursuzluklar ortaya çıkmıştır. Menfaatleri zedelenen aşiret ileri gelenleri, eski itibarlarına tekrar kavuşmak amacıyla çeşitli tertiplere başvurmuşlardır. Öncelikle aşiretler arası irtibat kurarak, Seyit Rıza’nın liderliğinde yoğun bir propaganda kampanyasına başlanmıştır⁵⁷⁷.

Yaşanan bu olaylar ekseninde de yapılacak şey, bu duruma son vermek için isyanların çıktığı yörelerde bazı tedbirler almaktır. İşin, konumuzla ilgili tarafı bu dönemde yapılan sürgünler ve batıya doğru nakillerdir. Cumhuriyet döneminde baş gösteren Şeyh Sait isyanından sonra, Şeyh Sait’in bazı yakınları Tekirdağ’ın Şarköy ilçesi, Kirazlı köyüne yerleştirilmiştir⁵⁷⁸. Bu dönemde, aşiretlerden en çok adı geçen, Halikanlı aşiretidir. Ağrı isyanından sonra adı geçen bu aşirete mensup şahıslar, İran’a kaçmış, İran ve Türkiye arasında yapılan görüşmeler sonucu, bu aşiret mensuplarının, 1931 yılında Anadolu’ya geri dönüşleri başlamıştır. Nüfusları kalabalık olan bu aşiretin hayvanları için, pazarlıkla gemi ve kamyon kiralanarak taşınması Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiş⁵⁷⁹, 1931 yılının Kasım ayında, İran’dan iltica eden 405 aileden oluşan Halikanlı Aşireti, Aydın, Tekirdağ ve Kırklareli ve Edirne vilayetlerine yerleştirilmiştir⁵⁸⁰. Bu yerleştirmelerden sonra ise, İran tebaası olan bu aşiret fertlerinin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına kabulü söz konusu olmuş ve bu dönemde, Aydın, Edirne ve diğer yerlerde, 501 Halikanlı aşiret mensubunun vatandaşlığa alınması kabul edilmiştir⁵⁸¹.

Bir kısım Kürt aşireti de, Konya yöresindeki Omeranlı köyüne gönderilmiştir. Muş’ta bulunan Kürt şahsiyetlerinden Hacı Musa’nın ailesinden bazıları da Konya’ya gidenler arasındadır. İsyanlardan sonra, batıya sürgün edilen Ağrı ve Dersim Kürtlerinden bir kısmı da, Aydın ve köylerine gönderilmişlerdir. Rumların bölgeyi terk

⁵⁷⁷ Suat Akgül, *Dersim İsyanları ve Seyit Rıza*, Berikan Yayınları, Ankara, 2004, s. 101.

⁵⁷⁸ Mumcu, *Kürt - İslam Ayaklanması*, s. 203.

⁵⁷⁹ BCA, 30.18.1.2 23.69.20, 030.18.1.2 24.71.13

⁵⁸⁰ BCA, 030.10 81.530.19

⁵⁸¹ BCA, 30.18.1.2 27.25.13, 30.18.1.2 30.53.17, 30.18.1.2 31.67.18.

etmelerinin ardından 20 aile Kürt, Aydın'ın Akbük köyüne yerleştirilmiştir⁵⁸². Kürtlerden 270 aile ise, Niğde'de yerleştirilmiştir⁵⁸³. 1932 yılında Muş ilinden de 18 kişinin, Ayvacık ve Gerede'ye yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır⁵⁸⁴.

Milli Mücadele döneminde Fransızlarla işbirliği yaparak isyan çıkaran Milli Aşireti reislerinden Viranşehirli Mehmed oğlu Mahmud ve kardeşi Ahmed, 1932 yılında Kırklareli merkezine nakledilmiş, Dâhiliye Vekâleti'nin teklifi üzerine ise, 2 Kasım 1937 tarihinde de aileleriyle birlikte Edirne'ye iskânlarına Bakanlar Kurulu tarafından karar verilmiştir⁵⁸⁵.

13 Kasım 1933 tarihinde de Yozgat'ın Danlı ve Aygar dağlarında barınan 271'i devletten saklanan, 70 adedi yerli ailenin uygun yerlere dağıtılmasına karar verilmiştir. Bakanlar Kurulu tarafından verilen kararda, tamamı Kürt ırkına mensup 1472 kişinin Danlı ve Aygar dağları üzerinden ve eteklerinden kaldırılarak 885 sayılı Kanunun 3. maddesine dayanılarak uygun görülecek yerlere dağınık bir şekilde yerleştirilmeleri ifade edilmiştir⁵⁸⁶.

İskân kararı uygulamaya geçtikten sonra, bunlara yer bulmak amacıyla şahıslara ait bazı çiftlikler istimlâk edilerek, bu ailelere verilmiştir. Bazen yerleştirilecekleri yerlerde arazi bulunamamış, başka vilayetlere gönderilmiştir. Kastamonu vilayetinde iskân edilecek aşiretler için arazi bulunamamış, İzmir'de arazi olup olmadığı Milli Emlak Müdürlüğü'nden sorularak, İzmir'de özellikle Torbalı'da 15 bin dönüm kadar arazi olduğu cevabı alınmış, aşiretlerin bu bölgeye yerleşecekleri bildirilmiştir. İskân için, İzmir'de toprak dağıtımı yapılacağı ifade edilmiş ve bunun için şahıslara ait geniş çiftliklerden bir kısmı istimlâk edilmiştir⁵⁸⁷.

1934 tarihli 2510 sayılı İskân kanunuyla, Kürt aşiretlerin iskânları konusunda daha sistemli bir hale getirilmiştir. Kanunla ülke üç bölgeye ayrılmış, bu bölgelerin bir bölümü tamamen yerleşim yerlerine yasaklanmıştır. Bu bölgelerde sorun yaratanların Batı bölgesine nakledilecekleri kanunlaşmıştır.

İskân Kanunu'nun çıkmasından sonra da gerçekleştirilen yerleştirmelerde, Hoybun Cemiyeti'nin temsilcisi ve firari Haco adındaki şahsın akrabası olan ve

⁵⁸² Rohat Alakom, *Orta Anadolu Kürtleri*, İstanbul, 2007, s. 57.

⁵⁸³ Naci Kutlay, *21. Yüzyıla Girerken Kürtler*, İstanbul, 2002, s.2

⁵⁸⁴ BCA, 030.18.1.2 28.32.1

⁵⁸⁵ BCA, 30.18.1.2 79 89 5

⁵⁸⁶ BCA, 30.18.1.2 41.82.12.

⁵⁸⁷ *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1933.

Fransızlara casusluk ettiğinden şüphe duyulan Midyatlı Şerif Mahruz'un 20 Eylül 1934 tarihinde, 2510 sayılı kanunun 10.maddesinin C fıkrasına göre, ailesiyle birlikte Tekirdağ vilayetinin Malkara kazasına nakil ve iskânlarına Bakanlara Kurulu tarafından karar verilmiştir⁵⁸⁸.

Bazı yerlerde Kürt muhacirler olarak da adlandırılan, doğu illerinden batıya nakledilenlerden 93 kişilik bir kabile de Tekirdağ'da iskân edilmişlerdir⁵⁸⁹. Bu dönemde Tekirdağ'ın Tekirdağ kazası ile Malkara, Saray, Çorlu ve Hayrebolu kazalarına, çeşitli aşiretlerden toplam 72 aile, Edirne'nin Uzunköprü, Keşan kazalarına 38 aile, Kırklareli'nin Kırklareli, Pınarhisar, Vize, Lüleburgaz ve Babaeski kazalarına 56 aile, Balıkesir'in Susıgırlık, Balıkesir, Balya, Bigadiç ve Bandırma kazalarına 65 aile, Manisa'nın, Akhisar, Turgutlu, Salihli, Kula ve Alaşehir kazalarına 73, İzmir'in Tire, Ödemiş, Bergama ve Bayındır kazalarına da 43 aile, yani toplam 347 ailenin gönderilerek buralarda iskân edilmeleri kararlaştırılmıştır⁵⁹⁰.

1936 yılında Umum Müfettiş Abidin Özmen zamanında, sürgün emriyle, yüzlerce Kürt sürgün edilmiş, sürgün edilen aile fertlerinin de ayrı ayrı birbirlerinden uzak yerlerde ikamet etmeleri zorunlu kılınmıştır. Bu dönemde sürgün edilenlerden Cemilpaşa ailesinden Ziya Bey, Giresun'a, kardeşi Cevdet Bey, Denizli'ye, Ahmet Bey, Lüleburgaz'a, Ömer Bey, Edirne'ye ve Memduh Bey, Ordu'ya gönderilmiştir⁵⁹¹. Şeyh Sait isyanına katılan ve Hınıs'a yerleşen Agop Markar'ın, 2 Kasım 1937 tarihinde eşleri ve çocuklarıyla birlikte Çorum'a nakledilerek, burada iskânları kararlaştırılmıştır⁵⁹².

Doğudan batıya nakledilenler için hazırlıklar yapılmış, bunların bazı yerlerde emval-i metrukelere yerleştirilmesine, bazı yerlerde de devletin tahsis ettiği arazide iskânları düşünülmüştür. Bu bağlamda, Mersin- Tarsus civarından kurutulan 90 bin dönümlük bataklık yerinde meydana gelen iyi bir arazide aşiretlerin iskânı için ölçülme işi yapılmış, köy yerleri tespit edilmiştir. Köylerin kurulacağı yerlerde tapulu arazi varsa istimlak edilecek ve ya buna bedel diğer taraftan arazi verilecektir. İskân işleri için bir komisyon oluşturulmuş ve ölçülen arazi 1 Temmuz 1934 tarihinden itibaren komisyon

⁵⁸⁸ BCA, 30.18.1.2 48 64 12

⁵⁸⁹ *Son Posta Gazetesi*, 12 Birinci Teşrin 1934.

⁵⁹⁰ *Dersim Raporu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 279 vd.

⁵⁹¹ Tan, *Kürt Sorunu*, s. 263.

⁵⁹² BCA, 030.18.1.2 79.89.11

tarafından nüfus oranına göre aşiretlere taksim edilmiştir. Köylerin planları da yapılmış, iskân edilecek aşiretler de, bina inşası hazırlıkları yapmışlardır⁵⁹³.

Milli mücadele döneminde, Koçgiri aşiretinin isyanına takviye kuvvetler göndererek, destek vermiş olan Dersim'deki aşiretlerden, yeni dönemde de her an büyük isyan beklenmiştir. Çünkü Dersim, şahısla devlet arasında otoritenin olmadığı, coğrafyasının da etkisiyle feodal yapının hüküm sürdüğü bir bölgedir. Nüfuzlarını yitirmek istemeyen kişi ve aileler, bölgeyi potansiyel bir isyan sahası haline getirmiştir. Devletin emirlerine karşı çıkmaları, devlete asker ve vergi vermemeleri, bunların yanında, etraftaki halkı katl ve mallarını talan edip, halkı vergiye bağlamaları da, bölgeye tedip harekâtları yapılmasına neden olmuştur. Bölgedeki aşiret yapısının bozulması için, 1934 yılındaki İskân Kanunu kapsamında çeşitli uygulamalar yapılmışsa da, 1937 yılına gelindiğinde, aşiretlerin aynı yapıda olduğu görülmüştür.

Koçgiri isyanının bastırılmasından sonra, birçok isyancı ve aileleri, Dersim'in içlerine çekilmiş ve isyana hazırlanarak bölge için tehlike oluşturmıştır. Nurettin Paşa, bu bölgedeki sorunu çok iyi bildiği için, bazı tedbirler alınması gerektiğini ifade etse de, Ankara hükümetince bu tedbirler benimsenmemiş, Dersim ve civarında, nahiye sayısının artırılarak yerleşme birimlerinin kontrol edilebilir bir hale gelmesi ve buralarda karakolların inşa edilmesi yeterli görülmüştür⁵⁹⁴. Fakat daha sonra yaşanan olaylarda, sadece askerî ve idarî önlem almanın yeterli olmadığı görülmüştür. Bölgede askerî önlemlerin haricinde, eğitim, kültür, bayındırlık ve hatta sosyal inkılâpları da içeren bir düzenleme yapılması da gerekmiştir.

Atatürk'ün de üzerinde ciddiyetle durduğu Dersim sorunu, alınan tedbirler ve kararlarla sona erdirilmeye çalışılmıştır. Dersim'i sorunlu bir bölge olmaktan çıkarmak ve idarî bir düzenleme yapmak için, 25 Aralık 1935 tarihinde 2884 numaralı kanunla Tunceli isimli bir vilayetin kurulması ve bu vilayete Korgeneral rütbesinde bir kişinin vali ve komutan olacağı, hatta aynı kişinin teşkil edilecek Dördüncü Umumî Müfettişliğin de umumî müfettişi olacağı kabul edilmiştir. Kanunda vali ve komutan olacak kişinin idarî, adlî yetkileri de belirlenmiş, buna göre, valinin, gerek gördüğü takdirde ilçe ve bucakların, hudut ve merkezlerini değiştirebileceği yetkisi verilmiştir. Valinin yetkileri idarî ve adlî yetkilerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda emniyet ve

⁵⁹³ *Akşam*, 2 Temmuz 1934.

⁵⁹⁴ Suat Akgül, *Dersim İsyanları ve Seyit Rıza*, Ankara, 2004. s. 26 vd.

asayiş bakımından gerek gördüğü takdirde, vilayet halkından olan fertleri ve aileleri, vilayet içinde bir yerden, diğer bir yere nakletmeye ve bu gibilerin vilayet içinde oturmalarını yasaklamaya yetkili kılınmıştır⁵⁹⁵.

Tunceli kanunu ve Dördüncü Umumî Müfettişlik kararnamesi, devletin Dersim bölgesine nüfuz etme meselesini fiili olarak başlatmıştır. Bölgede köprü, yol, hükümet konağı, dispanser ve okullar yapılmaya başlanarak, devlet otoritesi hissettirilmek istenmiştir. Tunceli’de devlet otoritesinin gittikçe kendisini göstermesi üzerine halkın devletten yana tavır almaya başladığı hissedilmiş bu durum ağanın, şeyhin ve seyidin nüfuz ve otoritesini kırmaya başlamıştır. Bu bölgedeki bazı aşiretler devlet yanlısı tutum sergilerken, bazı aşiret reisleri de kendi aralarında devlete karşı anlaşmaya çalışmışlardır. Devletin, Dersim’de ve bölgede kurduğu otoriteyi engelleyen unsur, öncelikle, bölgedeki reis, şeyh, seyitlerin nüfuzlarını kaybetme korkusu olmuştur. Bununla birlikte, Dersim’in coğrafi yapısı, bölgede feodalitenin hâkim olduğu bir aşiret yapısı, din ve mezhep faktörü ve Kürt milliyetçiliği gibi unsurların bulunması da, devletin bu bölgedeki otoritesini engelleyici rol oynamışlardır. İngiltere, Fransa, Rusya ve Ermeniler de bölgede bölücü faaliyetler ortaya çıkarak, bu unsurları kullanmak istemişlerdir.

Bir kısım Dersim aşiretleri, 1937 yılında otoritesini kaybetmek istemeyen, aşiret reisi, Seyit Rıza’nın liderliğinde bölgede isyan çıkarmışlardır. İsyan, askerî harekâtlarla bastırılmış ve bu arada da, hükümet, bölgede yine bir ıslahat programı yayınlamıştır. Bu programda, ağalık, derebeylik, şeyhliğin kökünden kaldırılacağı, zorbaların mallarının devlete geçeceği, Dersim’i eşkıya yatağı haline getirenlerin, batı vilâyetlerine nakledilecekleri, orada iskân edilip, üreten vatandaşlar haline getirilecekleri ifade edilmiştir. Ayrıca, program dâhilinde, Dersim, tamamen boşaltılacak, burada Bakanlar Heyeti’nin izni olmadan kimse oturamayacak ve yerleşemeyecektir. Buradaki yerli halka toprak, ziraat âletleri ve tohumluk verilecek ve üretim yapmaları sağlanacaktır⁵⁹⁶.

İskân işleriyle ilgili, bölgede bulunan, Birinci Umum Müfettişlerinden olan Abidin Özmen, 24 Ağustos 1937 tarihinde yazdığı bir raporda iskân işlerini yoluna koymak için hiçbir köye ve araziye bağlı olmayan halkı, bir yere, bir köye yani toprağa bağlamanın gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca Kafkaslar’dan gelen ve Kürt olduğu

⁵⁹⁵ Hüseyin Aygün, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskân, Telgraflar, Dilekçeler, Mektuplar, Fotoğraflar*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2009, s. 136.

⁵⁹⁶ Akgül, *Dersim İsyanları ve Seyit Rıza*, s.111.

anlaşılan Brokiler, İran'dan gelen Kürt ya da Türk oldukları zaman zaman yazılmış olan, Türkçe konuşan Güresonlular, Ağrı'dan indirilenler, Zeylan'dan kaldırılanlar, Sason'dan çıkarılanlar, dağlık sahalardan veya vergisi fazla tutan yerlerden kendiliklerinden başka yerlere taşınanların, batıya nakilleri söz konusu olsa bile, bunun zaman alacağını, bunların bulundukları yerde yararlı bir halde kalmaları için uygun bir iskân programının uygun olacağını ve özellikle Güresonlular gibi Türkçe konuşan ve aslen çetin olmayan kişilerin ikinci derece addedilen yerlerde iskânlarının uygun olacağı kanaatini belirtmiştir⁵⁹⁷.

Bütün bunlara rağmen bölgede asayiş sağlanamamış, aşiretler arasında gizliden gizliye devlete karşı propagandalar devam etmiştir. Bunun üzerine hükümet, 1938 yılında tenkil ve silah toplama harekâtına karar vermiş ve buna göre; Mansul ve Hemzik Uşakları ile Külhan mezrasını yapanlarla, bunlara yardım edenlerden ve sağ kalanlarından şüpheli olan 2000 – 5000 kişinin, Tunceli dışına nakledilmesi kararlaştırılmıştır. Devlete itaat göstermiş olan halktan 300 haneyi geçmeyecek kişilerin de, Peri ve Paşavenk bucaklarındaki mevcut Türk köylerinde işlenmeyecek boş duran ve ziraata elverişli olan yerlerden tedarik edilecek arazi verilmek suretiyle bu köylere iskânlarına karar verilmiştir. 1938 yılında alınan bir kararla, Dersim bölgesindeki, Kırmızıdağ, Seyithan, Karacakale, Kürk, Hinzart, Haçili, Balli mezrası, Seyit Rıza'nın evi ve Harçi dağı bölgesi yasak bölge ilan edilmiştir⁵⁹⁸. Yasak bölgenin sınırları tespit edilmiş, devlete itaat edenlerin, bu bölgenin yaylalarından faydalanmasına izin verilmiştir. Kararnameyle, bölgede asayişi sağlamak, bölgeyi gelişmiş bir hale getirmek, dolayısıyla huzurlu bir ortam oluşturmak için, bölgedeki bir kısım halka arazilerin tapuların verilmesi planlanmıştır. Bu anlamda, Çemişgezek ilçesinin Germil bucağındaki milli araziden, 5-6 yıl önce borçlanma suretiyle arazi verilmiş olan itaatkâr olan halka, bu arazilerinin tapularının verilmesine devam edilmesi, Çemişgezek yakınındaki Hazari, Erdike, Oskih, Pogos köylerine indirilmiş ve 9 yıl önce yerleştirilmiş ve yerleştirilecek bulunan itaatkâr dağlı Türk neslinden olan insanların işgal etmekte oldukları arazinin tapularının kendilerine verilmesine devam edilmesi, yol, köprü, kışla, okul, hükümet konakları, karakol, subay ve memur evleri inşaatına devam edilmesine karar verilmiştir⁵⁹⁹.

⁵⁹⁷ Koçak, Umumi Müfettişlikler, s. 101 v.d.

⁵⁹⁸ Aygün, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskân*, s. 94 v.d.

⁵⁹⁹ Akgül,, *Dersim İsyanları ve Seyit Rıza*, s. 128.

Bakanlar Kurulu, 6 ağustos 1938 tarihinde, Tunceli halkından ve yasak bölgelerin içinden ve dışından 5–7 bin kişinin batı illerine nakil ve iskânına karar vermiştir. Yasak bölge dışında bulunan fakat yerlerinde bırakılması caiz olmayan aşiret reisleri, kolbaşları, seyit ve şerirlerle, bunların aile ve yakınları da batıya nakle tâbi tutulmuşlardır⁶⁰⁰.

Söz konusu karar gereğince, 1938 yılının Ağustos ayında, Tunceli civarından 5000 kişinin, Denizli merkez, Acıpayam, Bolvadin, Çav, Çivril, Tavas gibi kazalarına bağlı 167 köyde, 634 nüfus, Aydın merkez, Bozdoğan ve Çine'ye bağlı 100 köyde, 400 nüfus, Bilecik, Gölpaazarı ve Söğüt kazasına bağlı 50 köyde 400 nüfus, Bursa Mustafa Kemal Paşa, Orhaneli, Yenişehir ve İznik kazalarına bağlı 100 köyde 800 nüfus, Balıkesir Dursunbeyli, Gönen, Susıgırlık ve Sındırgılı kazalarına bağlı 77 köyde 616 nüfus, Isparta merkez, Eğirdir, Şarkıkaraağaç ve Yalvaç kazalarında 20 köyde, 80 nüfus olarak ve diğerleri de Kütahya, Burdur, Muğla, Eskişehir, Çanakkale, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Zonguldak merkez ve kazalarına iskân edilmesi kararlaştırılmıştır⁶⁰¹.

3.3. Mültecilerin İskânı

“Mülteci”, iltica etmek yani sığınmak anlamında faili belirleyen bir kavramdır. 1923-1938 yılları arasında iskân uygulamaları, sadece muhacir ve mübadillere yapılmamış, mülteciler de iskân işlemlerine tabi tutulmuşlardır. 1934 yılına kadar Türkiye’de mülteci denince, sadece dışarıdan gelip ülkeye sığınan değil, ülke içerisinde bazı insan gruplarının da bu şekilde adlandırıldıkları görülmektedir. Buna en iyi örnek vilayât-ı şarkiye mültecileridir. “Mülteci” kavramı 2510 sayılı İskân Kanunu’nda, “yerleşmek maksadıyla olmayıp, bir zaruret ilcasıyla, muvakkat oturmak suretiyle sığınanlara *mülteci* denir” şeklinde açıklanmıştır. (Bkz. Ek 2)

Devlet için, iskâna muhtaç olan insan gruplarından biri olan bu vilayât-ı şarkiye mültecileriydi. Bunlar, savaş nedeniyle, evleri, tarlaları savaş alanlarında kalmış veya harap olmuş, ülkenin çeşitli yörelerine gitmek zorunda kalan on binlerce kişiden ibaretti. Bunlar için işgal yıllarının sona ermesinden itibaren çeşitli tedbirler alınmış, gerekli tahsisat verilerek, boş kalan topraklara geri gönderilmesi planlanmıştır. Fakat geri dönmeyip, bulundukları yerde iskân hakkı isteyen bu mültecilerle, 1923 yılı sonrasında da sorunlar yaşanmıştır. İmar Vekili Necati Bey, mübadeleye gayr-i tabi

⁶⁰⁰ Akgül, *Dersim İsyanları ve Seyit Rıza*, s.133.

⁶⁰¹ Aygün, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskân*, s. 143.

fakat mesken sıkıntısı çeken Rumeli ve vilayat-ı şarkıye mültecileriyle çeşitli mahallerden iltica etmiş olan 2069 kişiye iskân muamelesi, 90 kişiye de tescil muamelesi yapıldığını beyan etmişti⁶⁰².

1329 - 1339 yıllarında İzmir’de Erzurum, Trabzon, Gümüşhane’den gelen, Vilayât-ı Şarkıye mültecileri, diğer göçmenler gibi mal talebinde bulunmuşlardır. 1929 ve 1932 yılları arasında da İzmir’e gelen göçmenler arasında da Erzurum, Bayburt, Bitlis, Trabzon mültecileri yer almıştır. Bunlar Vekâlet ve vilayet tarafından verilen “uygundur” kararıyla İzmir’de iskân edilmişlerdir. İzmir’in çeşitli mahallelerinde yerleşmiş olan bu mülteciler, çoğunlukla ev almışlar, dükkân ve hamam isteyenler de olmuştur. Mülteci sıfatıyla doğu vilayetlerinden gelenlerin bir kısmı İzmir merkezine yerleştirilmiş, bir kısmı da Karaburun ve Seydiköy’e gönderilmişlerdir.

İzmir’e gelip yerleşmiş olan doğu mültecileri, muhacir, mübadil ve harikzedelere tanınan haklardan yararlanmak üzere başvurmuşlar, önceleri bu başvuruları kabul edilmemiş, fakat bunların kaybedilmiş bir vatan evladı olmadıkları gerekçesiyle, kendilerine, ancak emvâl-i metrukeden borçlanma suretiyle yararlanabilecekleri ve bu borçlarını yirmi senede ödemek suretiyle iskân haklarının tanınabileceği ifade edilmiştir. 1931 yılında Dâhiliye Vekâleti, Borçlanma Kanunu’na göre borçlanmış olan şark vilayetleri mültecilerinin borçlarından, kendilerine verilen hanenin adi iskân derecesi bedeli affedilmiştir⁶⁰³.

Anadolu’nun dört bir yanına yayılmış olan vilayat-ı şarkıye mültecileri, uzun zaman iskân edilememişlerdir. Konya’daki vilayat-şarkıye mültecilerinden Türk ırkına mensup olanların iskânları yapılamamış, 1927 yılında bunların asıl memleketlerine gidebilecekleri bildirilmiştir. Fakat bu mültecilerden büyük bir kısmı, asıl memleketlerine gidemeyecek durumda oldukları için, Konya’da iskânlarının yapılmasını istemişlerdir. Bu gibi mülteciler hakkında uygulanacak işlemlerde belirsizlik olduğu için, her durumda farklı uygulamalar ortaya çıkmıştır⁶⁰⁴.

1923 yılından önce veya mübadeleye tabii olmayıp, Bulgaristan, Romanya, Rusya gibi yerlerden gelip, Türkiye’de çeşitli vilayetlerde yerleşmiş olanların iskânları da bu dönemde yapılmıştır. Bunlar, tabiiyetlerini terk ederek, Türkiye Cumhuriyeti tabiiyetine kayıt olmak ve bu anlamda tabiiyetlerinin kabul edilmesini istemişlerdir. Bu dönemde gelen mültecilerin Türkiye Cumhuriyeti tabiiyetini kabul etmesi ve gelir

⁶⁰² *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Şubat 1924.

⁶⁰³ Baran, *İzmir’in İmar ve İskânı*, s. 217 vd.

⁶⁰⁴ *BCA*, 272.12 61.176.14.

gelmez nüfus kayıtlarının yapılması şart kabul edilmiştir. Bunlardan bir örnek, Eskişehir’de yaşanmış, mevcut yazışmalarda, bu şekilde olan kişilerin, tabiiyetleri ve nerede tescillerinin yapılması gerektiği sorulmuş, çoğu Türk, biri Tatar ırkından olan, Köstence, Silistre gibi yerlerden gelip yerleşen bu kişilerin iskân yerleri, Ankara ve Muğla olarak kararlaştırılmıştır⁶⁰⁵.

1925 yılında da mülteci sıfatıyla Yugoslavya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan’ın gibi yerlerden gelenlerin Edirne merkez, Uzunköprü ve Lalapaşa’da⁶⁰⁶, Bosna, Batum ve Bulgaristan’dan gelenlerin de Kocaeli’de iskânları yapılmıştır⁶⁰⁷.

1926 yılında, Ziraat Vekili’nin Dâhiliye Vekâleti’ne gönderdiği bir yazıda, İran mültecilerden olup Karahisar- Şarkî vilayetine giden göçmenlerin, mevsimin kışa döndüğü bir zamanda, orada iaşelerinin mümkün olmadığını ifade edilmiş, yanlarındaki hayvanlarla birlikte o sene için Samsun’un Bafra kazasında kışlandırılması daha uygun görülmüştür. Fakat bunlara daha önce Karahisar- Şarkî vilayetinde iskân edilecekleri bildirilmiş olduğu için, mülteciler hayvanlarıyla beraber oraya gitmiştir. Karahisar-Şarkî vilayetinde de hayvanlarda veba hastalığı olduğu ve bunların oradan geçerek Bafra’ya gelmelerinin hastalığın burada da yayılmasına neden olacakları için Bafra’ya sevklerine izin verilmemiştir⁶⁰⁸.

Ermenistan’da huzursuz olan Müslümanların da Türkiye’ye girişleri söz konusu olmuştur. 1339 tarihli bir belgede, “Ermenistan’da bulunan İslamların duçar oldukları gayr-ı layık muamelelerden dolayı tabiiyeti kabul edilenlerin, Türkiye dahiline gelmek istedikleri, şifahi ve tahriri vaki olan müracaatları üzerine, Erivan memleketinden bildirildiğinden ve filhakika son zamanlarda Müslümanların hayat-ı diniyeleri tehzil edilmek gibi hareket-ı gayr-ı layikadan mugayyer kaldıklarından nıfs-ı Erivan kasabasında sekiz bin nüfustan ibaret İslamların Iğdır, Kulp, kazalarıyla Kars sancağı dahilinde iskân ve tercihleri hakkındaki Dâhiliye Vekâletinin 22/3/39 tarihli içtimanda lede’l-tezkir evvelce Kafkasya’dan gelenlerle Erivan cumhuriyeti arazisinden hicret etmek arzusunda bulunanların Sıhhiye Vekâletince tensib edilecek huduttan uzak ve dahilde kain muvafık iskânları takarrür itmiştir⁶⁰⁹.

Bunlardan başka, “Lozan ahdnamesinin birinci araziye müteallik ahkam faslının 21. maddesinden istifade ederek Türkiye’ye hicret etmek isteyen ve harekete geçtikleri

⁶⁰⁵ BCA, 272.14 77.40.16.

⁶⁰⁶ BCA, 272.14 77.41.03.

⁶⁰⁷ BCA, 272.14 77.37.14.

⁶⁰⁸ BCA, 272.12 49.102.3.

⁶⁰⁹ BCA, 030.18.01.01 07.13.14.

anlaşılan ve 20 bin nüfus tahmin olunan Kıbrıs Müslümanlarına, sevk ve iskân masrafları kendilerine ait olmak üzere, mülteciler hakkındaki talimatnameye dayalı olarak çeşitli mıntikalarda iskânları ve bunlardan yardıma muhtaç olanların da imkan bulunulduğu takdirde, mesakinin derecesine göre bir veya yekdiğerine münasebet-i mahariyeleri bulunan birkaç aileye tahsis edilmek şartıyla birer hane ve kafî miktarda arazi verilmek suretiyle iskânları ve tevzi' talimatnamesi gereğince de hükümet emrindeki araziden başka milli arazi, maliye, mahlule ve mevkufeden tedil suretiyle arazi verilmesi Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir⁶¹⁰.

Bazı insan gruplarının, ne mülteci ne de muhacir sıfatı taşımadıkları halde iskânları görülmüştür. 1925 yılında kabul edilen bir kararnameye göre, askerî anlamda içerilere nakledilmesi zorunlu görülen ve geldiklerde yerlerde mülteci veya muhacir sıfatıyla iskânları olamayan şahısların, bulundukları yerlerdeki mallarını Maliye'ye bırakmak şartıyla, Rum emval-i metrukesinde iskân edilebilmeleri kararlaştırılmıştır⁶¹¹.

İncelediğimiz dönem itibariyle, Rusya'dan ilticalar yoğun olmuştur. Mayıs 927 tarihinden itibaren Rusya'nın bazı mahallerinden Türkiye'ye hicret edecek olan ailelerin iskânlarını temin için, Gürcistan ve Ermenistan'dan gelecek muhacirinin iskânlarına tahsis edilen Şark vilayetlerindeki emval-i metrukeden başka Van, Urfa, Hakkâri vilayetlerinde bulunan emval-i metrukenin dahi satılmaması, ayrıca, Van ve Urfa vilayetlerindeki Ermeni emval-i metrukesinin dahi satılmaması Bakanlar Kurulunca kabul edilmiştir⁶¹².

1930 yılında da İran'dan, 405 aileden oluşan ve 30.000 baş hayvana sahip olarak, Halikanlı Aşireti Türkiye sınırlarına iltica etmiştir. Bunların iskân edilmesi kabul edilmiş, fakat batı vilayetlerine nakledilmesine karar verilmiştir. Bu aşiretin 154 ailesinin Edirne, 100 ailesinin Tekirdağ, 26 ailesinin Kırklareli ve 125 ailesinin de Aydın vilayetine gönderilmesi kararlaştırılarak, iki ev bir köyde birleşmemek üzere, gidecekleri yerlerde iskânları önceden temin edilmiştir. Aşiret mensuplarının, kış gelmeden önce sevklerinin yapılması uygun görülmüş, asker himayesinde olarak kabileler halinde iskân yerlerine gönderilmişlerdir⁶¹³.

Sovyet Rusya'dan gelen mülteciler, yoğunluk kazanmaya başlayınca, devlet bunlar için tedbir alınması gerektiğini ve iskânlarının ne şekilde yapılacağını

⁶¹⁰ BCA, 030.18.01.01 16.77.6

⁶¹¹ BCA, 030.18.1.1 16.77.2

⁶¹² BCA, 030.18.01.01 22.85.14.

⁶¹³ BCA, 030.10 116.808.17.

bildirmiştir. Buna göre⁶¹⁴; 1934, 1935, 1936 ve 1937 yılları içinde Sovyet Rusya'dan yapılan ilticalar hakkında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliğinden yazılan 26/10/1937 tarih ve 1677 sayılı tezkere ile, bu yıllar içinde 244 hanede 683 nüfusun iltica ettiği ve bunlardan 934 senesinde 27 hanede 120, 935 senesinde 26 hanede 45, 936 senesinde 31 hanede 88 nüfusun Kars Vilayeti dahilinde ve geriye kalan 120 hanede, 430 nüfusun da diğer vilayetlere yerleştirildikleri görülmüştür. Durum, İcra Vekilleri Heyeti tarafından, 3 Kasım 1937 tarihinde araştırılarak, Sovyet Rusya'dan esas itibariyle mülteci kabul edilmemesine karar verilmiş ve gizli olarak gelmek suretiyle emri vaki edenler olursa, hudut mıntıkasının emniyet ve selametini temin için, bunların huduttan en az elli kilometre içeride ve münasip görülecek yerlerde iskân edilmeleri onanmıştır.

1934, 1935, 1936, 1937 yılları içinde Rusya'dan Posof, Çıldır ve Iğdır kapılarından gelen mülteci adedi ve iskân edilecekleri yerleri gösteren cetvelde;

1. Sovyet Rusya'dan iltica eden 244 hanede 883 nüfustan ancak 1934 senesinde 27 hanede 120 nüfus, 935 senesinde 26 hanede 45 nüfus, 936 senesinde 31 hanede 88 nüfusun Kars Vilayeti dâhilinde ve geriye kalan 120 hanede 430 nüfusunda diğer vilayetlere yerleştirilmiştir.
2. Sovyet Rusya'dan vaki olan ilticaların hududa yakın yerlerde iskân edildikleri takdirde hududumuzun öbür tarafında kalan akrabaları ile sık temasları ve tekrar Rusya'ya kaçan vaziyetleri gibi idari ve siyasi bazı mahzurlar dolayısıyla, doğu ve güney illerinden yurdumuza gelecek göçmenler için, bu mahzurları bertaraf edecek iskân yerlerinin tayin ve tespiti konusunda Dâhiliye Vekâleti ve büyük Erkanı Harbiye Umumiye ile muhabereye girişilmişti.
3. Bu iki makamla yapılan tahriri anlaşma neticesinde Rusya'dan gelecek Türk ırkına mensup veya Türk harsını benimsemiş göçmenleri, Türk nüfusunun tekâsüfî istenilen Bulanık, Hınıs, Tercan, Muş, Iğdır ve Erzincan'da ve Erkânı Harbiye-yi Umumîyenin görüşleri dolayısıyla da ancak şayanı itimat olanlarının Göle'de ve her suretle emniyeti kazanmış ve vilayet dâhilinde yakın akrabaları bulunanların da, Kars vilayetinin diğer kazalarındaki akrabaları nezdinde iskânları takarrür etmiş ve keyfiyet 16/10/936 tarih ve 792/791 mahrem sayılı yazı Umumi Müfettişliğe ve Erzurum, Kars, Ağrı, Diyarbakır ve Erzincan Valiliklerine tebliğ edilmiştir.

⁶¹⁴ BCA, 030.18.01.02 79.89.1

4. Bu anlaşmadan sonra bugüne kadar vaki olan ilticalarda bu esasâta tamamen riayet edilmek şartıyla iskân yapılmaktadır.
5. Son defa olarak 21/9/1937 tarihinde Iğdır kapısından 13 yaralı olmak üzere (86) nüfustan ibaret bir Kürt kafilesi iltica etmiştir. İltica eden bu kafilenin 926 senesinde Rusya'ya hicret eden Broki aşiretine mensub bulundukları ve Ruslardan gördükleri tazyik üzerine tekrar yurdumuza ilticaya mecbur kaldıkları ve arazi suyunu geçerken Ruslar tarafından kurulan pusuya düştüklerinden açılan müsademe neticesinde ikisinin Rus toprağında onunun Aras suyu ortasındaki küçük suda ve birisinin de suyu geçtikten sonra hududumuz içinde öldüğü anlaşılmıştır. Yaralılar, Kars memleket hastanesinde tedavi altına alınmış ve diğerleri haklarında verilecek karara intizaren Kars'ta nezaret altına bırakılmıştır.

Bütün bunlar üzerine, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili, “gerek yaralıların tedavilerini müteakip, gerekse diğerlerinin İran'a sınır dışı edilmelerinin uygun olduğu Kars Vilayet'inden alınan 27 Eylül 1937 tarihli ve 2166 sayılı şifre ile bildirilmesi üzerine bu husustaki görüşleri, Dâhiliye Vekâleti'nden sorulmuştur. Alınacak cevap üzerine gereğinin yapılacağı ve Sovyet Rusya'dan yapılan ilticalar hakkında Vekâletimizde yapılmakta olan muamelenin bundan ibaret olduğunu arz ederim” demiştir.

1934, 1935, 1936 senelerinde Rusya'dan Türkiye'ye iltica eden Rus mültecilerinin hane ve nüfus itibariyle yerleştirildikleri vilayetler İstanbul, Kars, Amasya, Tokat, Diyarbakır, Elazığ, Ağrı, Erzurum, Muş, Çoruh, Van, Kırklareli, Samsun, Bursa, Sivas ve çeşitli vilayetler olmuştur. Bunlardan en fazla nüfus, Kars, Ağrı, Elazığ ve Çoruh vilayetlerinde iskân edilmiştir.

1937 yılında 78'i çocuk, 294'ü kadın ve 340'ı erkek olmak üzere toplam 712 nüfus İspanyol mültecileri, Çanakkale'ye gelmiş, buradan İstanbul'a vapurla yolculukları esnasında sağlık kontrollerinin yapılması ve eğer gerekiyorsa Tuzla'ya sevkleri, gerekmiyorsa İstanbul'da karaya çıkarılmaları istenmiştir. Bu işlemler yapılırken, her nüfustan üç fotoğraf alınarak üçer nüsha hüviyet varakası yapılması ve bu fotoğrafların hüviyet varakasına yapıştırılması, bu varakaların, birinin İstanbul emniyetine, birinin ikamet tezkeresi yerine kendilerine verilmesi, üçüncü nüshanın da Sıhhiye Bakanlığı'na gönderilmesi istenmiştir. Ayrıca bu mülteciler, üç sınıfa

ayrılmıştır. Birinci sınıfa dahil olanlar, yardıma muhtaç olmayacak kadar serveti olanlardır ki, bunların, İstanbul'da ikametleri serbest bırakılması, ikinci sınıfa dahil olanlar, yardıma kısmen veya geçici olarak ihtiyacı olanlardır ve bunların da yardım yapıldıktan sonra, ikametlerinde serbest bırakılması, üçüncü sınıfa dahil olanlar ki, bunlar da tamamen yardıma ihtiyacı olanlardır. Bunların da Kızılay tarafından temin edilecek bir binada yerleştirilmeleri, iaşelerinin temini ve hastalarının tedavi altına alınmaları istenmiştir. Bu mültecilerin idarelerinin düzenlenmesi için, kendi aralarından beş kişilik bir idare heyeti oluşturmaları, idare, emniyet ve iskân teşkilatından ve Kızılay'dan tayin edilecek birer üyeden oluşan bir heyetin oluşturulmasına karar verilmiştir⁶¹⁵.

Genel olarak, 2510 sayılı İskân Kanunu'nda belirtildiği üzere, mülteciler, eğer Türkiye'ye yerleşmek isterlerse, bunu yazı ile bulundukları yerin en büyük idare amirine bildirmek durumundaydılar. Bu durumda muhacir muamelesi görmüş olacaklar, yazı ile bildirmeyenler için ise, Vatandaşlık Kanunu hükümleri tatbik olacaktı. Mültecilerin alınma yolları için Dâhiliye Vekâleti'nin hazırlayacağı bir talimatname göz önünde bulundurulacaktır. Türk ırkından olup, hükümetten iskân yardımı istememeyi yazı ile bildiren muhacir ve mülteciler, Türkiye içindeki istedikleri yerlere yerleşmeye serbest bırakılacak, hükümetten iskân yardımı isteyenler ise, hükümetin göstereceği yere gitmeye mecbur kalacaklardır. Bunların, yerleşecekleri yere kadar taşınması da devlet tarafından yapılacaktır.

Mültecilerin, muafiyet ve haklardan yararlanabilmesi için, ancak tabiiyet beyannamesi imzalamaları ve muhacir kâğıdı almaları gerekmektedir. Ancak bu şekilde muhacir sıfatını kazanabileceklerdir. Aksi takdirde, iskân kanununun muhacirler hakkında kabul edilen muafiyet ve haklardan yararlanamayacak, iki yıl içerisinde başvuru yapmaları halinde, bu haklardan yararlanabilecek ve iki yıldan sonra yararlanmaları mümkün olmayacaktır⁶¹⁶.

⁶¹⁵ BCA, 030.18.01.02 75.43.5.

⁶¹⁶ *İskân Mevzuatı*, 141-165.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ÇİNGENELERİN İSKÂNİ VE DOĞAL AFET SONRASI YAPILAN

İSKÂN FAALİYETLERİ

4. 1. Türkiye'ye Gelen Çingenelerin İskânı

Çingenelerin tarihi çok eski dönemlere dayanmaktadır. Dünyanın çeşitli yerlerinde farklı dinlere, dillere mensup ve konar-göçer halde yaşayan Çingene toplulukları vardır. Bunlar, bulundukları yerin din ve dillerine uyum göstermişlerdir.

Toplumlar içerisinde, daha çok kötü davranışlarıyla (hırsızlık, yankesicilik, dilencilik vs.) anılan Çingeneler, göçebe bir hayat yaşadıkları için, kolay kolay yerleşik hayata geçirilememişlerdir. XV. yüzyıldan itibaren Osmanlı tebaası olan ve adları *Çingeniyan*(Çingane) *taifesi*" olarak Çingeneler ve "*Gurbet taifesi*"⁶¹⁷ müslim ve gayr-ı müslim olarak iki gruba ayrılmıştır. Buna rağmen, hukuki olarak eşit sayılmışlardır. Hem zımmi, hem de Müslim Çingenelerden cizye alınmıştır. Bu topluluğun, göçebe hayat sürmelerinden dolayı devlet vergilerini toplayamamış, bu yüzden onlara toprak vererek, ziraat yapmalarını, dolayısıyla da yerleşik düzene geçirmeyi planlamıştır. Rumeli Eyaleti, Çingene nüfusunun çok olduğu yer olmuştur. Osmanlı Devleti, Çingeneler için, Rumeli Eyaleti'nde merkezi Kırkkilise (Kırklareli) olan, Eski Hisar-ı Sağra, Hayrabolu, Malkara, Döğenci-Eli, İncügez, Gümölcine, Yanbolu, Pınarhisar, Pravadi, Dimetoka, Keşan, İpsala, Ferecik ve Çorlu mıntıkalarını içine alan bir bölgeyi Çingene Sancağı (Liva-yı Çingane) olarak tahsis etmiştir⁶¹⁸. Osmanlı Devleti zamanında, Çingenelere hiçbir zaman baskı yapılmamış, kendi kültürel özelliklerini ve geleneklerini devam ettirme hakkına sahip olarak, güven ve huzur ortamında yaşatılmışlar⁶¹⁹, bununla birlikte birçok tedbir ve teşvike rağmen, yerleşik hayata geçmemekte adeta ayak diremişlerdir.

⁶¹⁷ Günümüzde "Gurbet"adı Çingene yerine kullanılmaktadır. Fakat gurbetlerin, bir yeri yurt edinemeyip, sürekli yer değiştiren, Çingenelerden farklı gruplar olduğu, bununla birlikte, Çingene topluluklarıyla bir çok ortak sosyal ve ahlaki karakteristik özellikleri bulunduğu, bu yüzden de Çingenelerle aynı statüde oldukları anlaşılmaktadır. İsmail Altınöz, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi İçerisinde Çingeneler", *Yeryüzünün Yabancıları Çingeneler*, (Haz. Suat Kolukırık), İstanbul, 2007, s. 16.

⁶¹⁸ Altınöz, s. 25 vd. Hüseyin Arslan, *16. yüzyılda Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, s. 225.

⁶¹⁹ Hristo Kyuchukov, "Bulgar ve Türk Müslüman Romanlar'ın Tarihi, Kültürü ve Dili", *Yeryüzünün Yabancıları Çingeneler*, (Haz. Suat Kolukırık), İstanbul, 2007, s. 72.

Çingeneler, Anadolu'da daha önce mevcutken, Rumeli'den başlayan göçlerle gelen Müslüman Çingeneler de olmuştur. Çingeneler, Osmanlı Devleti zamanında nüfus olarak ayrı ayrı sayılmış, Müslüman olmayan doğu Çingeneleri, göçebe yaşamlarından dolayı sayılamamıştır. Anadolu Çingenelerinin büyük bölümü, Ortodoks olmalarından şüphe edilmesine rağmen, Müslüman olarak kaydedilmişlerdir⁶²⁰.

İttihat ve Terakki hükümeti, göçebe ve aşiretlerin iskânlarını düzenlerken, göçebe olarak yaşayan Çingeneleri de iskân etmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin başından beri, iskân politikasındaki esaslarından biri, gelen muhacirlerin Müslüman olup olmamasıydı. Balkanlar'dan başlayan hareketlilikle gelen Çingeneler arasında, hem Müslüman, hem de Müslüman olmayan Çingeneler mevcuttu. İttihat ve Terakki, Müslüman olmayan Çingenelerin, sınırlardan girişine kesinlikle izin vermemiştir. İlerleyen zamanlarda, Çingene göçünün artması üzerine, Müslüman Çingenelerin bile sevkîyatının durdurulması istenmiştir⁶²¹.

Bulgaristan, Sırbistan ve Balkanlar'ın diğer kısımlarından akın akın Anadolu'ya gelen muhacirlerle birlikte Çingenelerin de gelmesi, kendi topraklarındaki insanları homojenleştirmeye çalışan Balkan devletlerinin, ülkelerindeki yabancı unsurları dışarı çıkarmak istediklerinin bir göstergesi olmuştur.

Hükümet, gelen muhacirler içerisinde yer alan Çingeneleri iskân etmeye, dolayısıyla diğer göçebeler gibi yerleşik yaşama geçirip, üretici hale gelmelerine çalışmıştır. Alışkanlıkları yüzünden yerleşik hayata geçemeyen ve iskân edildikleri yerlerden sürekli kaçan Çingeneler için, Aşair ve Muhacirin Müdiriyet-i Umumiyesi, iskân yerlerini terk edenlerin yakalanarak iskân mahallerine gönderilmesini emretmiştir.

Hükümetin, Çingeneleri iskânı için başvurduğu yöntemlerden biri, kadın ve erkek Çingenelerin fabrika ve imalathaneler gibi askeri kurumlarda çalıştırılması olmuştur. Böylece, göçebe Çingeneler, askeri bir disiplin altına girebilecekleri düşünülmüştür. 1918 yılında Aşair ve Muhacirin Kanunu taslağında frengi ve cüzzam gibi bulaşıcı hastalık taşıyanlar, fahişe, dilenci, askeri ve siyasi suçlular, anarşistler ve

⁶²⁰ McCarthy, MCCARTHY, Justin, *Muslims and Minorities, The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire*, s. 107.

⁶²¹ Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası*, s. 127

casuslarla aynı maddede Müslim ya da gayrimüslim bütün Çingenelerin, Osmanlı sınırlarına alınmayacağı belirtilmiştir⁶²².

Cumhuriyet döneminde de İttihat Terakkinin izlediği politika devam etmiştir. 4 Mart 1923 tarihinde İzmir’de toplanan ilk Türk İktisat Kongresi’nde kabul edilen asayişle ilgili esaslar arasına, hayvan hırsızlığını en çok yapan seyyar Çingenelerin iskân edilmeleri ve dışarıdan gelecek seyyar Çingenelerin ülkeye girişlerinin yasaklanması hakkında bir madde konmuştur⁶²³. Buna rağmen, mübadele esnasında Çingenelerin Türkiye’ye girişleri engellenememiştir. Çingenelerle ilgili ilk yakınmalar doğal olarak mübadele sırasında yaşanmış, konu Meclis gündemine getirilmiştir. Zonguldak Mebusu Halil Bey, ne ırka, ne de dine bağlı olarak Türklükle alakası olmayan ve Rumca konuşan Kıptilerin, memleketi olan Zonguldak’a yerleştirilmesinden rahatsız olduğunu açıklamış, bu konuda soru önergesi vermiştir. Bunun üzerine dönemin Dâhiliye Vekili ve Mübadele İmar ve İskân Vekâleti Vekili, bu konuda açıklamalarda bulunmuştur:

“Malumu alileri olduğu veçhile mübadeleye tabi eşhasın kimlerden ibaret olduğu mübadele mukavelenamesinin birinci maddesinde şu suretle tarif edilmiştir: 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren Türk arazisinde mütemekkin Rum Ortodoks dininde bulunan Türk tebaası ile Yunan arazisinde mütemekkin Müslüman dininde bulunan Yunan tebaasının... Yani Yunanistan’dan buraya gelecek olan mübadeleye tabi halk, mübadele mukavelenamesinin birinci maddesinde Yunan arazisinde Müslüman dininde bulunan Yunan tebaası tarif edilmiştir. Bu, metni aslidir ve gayet umumi bir çerçeve içerisinde yazılmıştır. Bu umumi çerçeve arasında gerek Yunanistan’dan Türkiye’ye gelecek olan ve gerek Türkiye’den Yunanistan’a gidecek olan mübadiller arasında, bu umumi tarif içerisinde muhtelif tefsirata sebebiyet verecek bazı unsurlar mevcut olacağı bedihidir. Bunlardan hangilerinin bu mübadele mukavelenamesinin dâhilinde olduğu tespit etmek salahiyeti mukavelenamenin on ikinci maddesi mucibince, muhtelit komisyona verilmiştir. Umumi mübadelei ahali mukavelenamesinin icab edeceği tedabiri ittihaz ve işbu mukavelenamenin tevhit edeceği bilcümle mesaile karar vermek hususunda muhtelit komisyonun bütün salahiyetleri haiz olacağı tasrih edilmiştir. Demek ki, birinci maddenin umumi tarifi içerisinde bir ihtilaf hasıl olursa bu bapta hakkı tefsir sahibi olan heyet, muhtelit mübadele komisyonu celsesinde verilen 17

⁶²² Dündar, *İttihat ve Terakki’nin Müslümanları İskân Politikası*, s. 128 vd.

⁶²³ Madde 12. A.Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi*, s.24.

numaralı karar da bir şahsın mübadeleye tabi olup olmadığına karar vermek hakkına yalnız muhtelit komisyonun salahiyyatdar olduğu kaydedilmiştir. Binaenaleyh şu umumi nokta anlaşılınca meselenin mahiyeti kendi kendine taayyün ve tenevvür eder. Demek ki, buraya gelmiş olan eşhasın muahedenin istihdaf ettiği Müslüman Yunan tebaası tarifi içerisinde bu Kiptileri de muhtelit mübadele komisyonu mevcut ve dâhil telakki etmiştir. Bu suretle bunlar buraya gelmişlerdir. Malumualinizdir. Bütün dünyada Kiptilerin vaziyeti aşağı yukarı birbirine müşabihdir. Ne zaman, nerede bulunurlarsa oranın ahval ve adatına temessül ederler. Muayyen ve mutesallip ahval ve adetleri yoktur. Muhterem Halil Beyin tahririnde bir nokta daha vardır. Buyuruyorlar ki niçin bunlar Zonguldak'a teksif edilmişti. Yalnız oraya teksif edilmiş değildir. Bugün mübadeleye tabi olan muntaka içinde bu mahiyette Kiptiler bulunduğu için, muhtelit mübadele komisyonun alakadar olan komisyonun kararıyla müteferri bir surette memleketimizin aksami muhtelifesine serpinti halinde gelmişlerdir ve yalnız Zonguldak'a teksif edilmiş değildir⁶²⁴. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, Çingeneler, bulundukları topluluk içerisinde, o topluluğun din, dil ve adetlerini özümseyerek yaşamışlardır ve Rumeli'nin Müslüman mahallerinde, Müslüman oldukları için mübadeleye tabii tutulmuş ve Türkiye'ye gelmişlerdir.

Çingeneler, Türkiye'ye mübadeleyle gelmelerinin sebebini, “*Selanik'te Müslümanları, Türkleri kesecekleri söylendiği için biz kaçtık*” ifadesiyle açıklamıştır. Dolayısıyla, kendilerini Müslüman kimliği altında tanımlamışlardır⁶²⁵. Fakat mübadele esnasında, ne kadar Çingenenin bulunduğu sayı olarak bilinmemektedir. Sayı bilinmemekle birlikte arşiv kaynaklarında mevcut yaklaşık 300 adet tasfiye talepnameinde, mübadele sırasında Çingenelerin, Türkiye'ye nerelerden geldikleri anlaşılmaktadır. Mübadeleyle Manastır vilayeti, Kozana livası, Alasonya kazasından; Selanik vilayeti, Gevgili livası, Mayadağ, Çalışlı, Karasınan ve Boymice köyünden; Langaza kazası, Vodina kazası, Karacaabad nahiyesi; Yenice Vardar kazası'nın Dambova, Âşıklar köyünden, yine Selanik'in Siroz livası, Çırpılan, Çukurova, Eğridere, Kormişte, Kırılıkova, Ahesran köyünden, Drama livasının, Kavala ve Sarışaban kazalarına bağlı köyler ile Drama'nın Berişte, Karagöz, Karacaköy, Kaşınca, Himmetli, Oştice, Pepelsen, Faton, Pürsican, Cerneviçe, Yedipere, Kalanbak, Edirneçik, Çora,

⁶²⁴ TBMM ZC, D.2, C.10, s.73.

⁶²⁵ Suat Kolukırık, “Geçmişin Aynasında Lozan Çingeneleri: Göç, Hatıra Ve Deneyimler”
www.sdergi.hacettepe.edu.tr

Liban, Gornova köyünden gelen Çingeneler, Türkiye’de bazı bölgelere yerleştirilmişlerdir. Bu yerlerden gelenlerin meslekleri ise, çiftçi, demirci, tütüncü ve amele, arabacı, ipekçi, orakçı, hasırcı, sepetçi, değirmenci, bakkal, hamal, canbaz, kalaycı olarak görülmektedir⁶²⁶. Özellikle Drama’dan gelenler tütüncü olup, bunlar Yunanistan’a giden Rum tütün işçilerinin yerine, tütün işlerinde çalışmışlardır. Tütün işçisi Çingenelerin, Türkiye’de yerleştikleri yerler Hayrabolu, Sinop ve Adapazarı vilayetleri olmuş, bir kısmı da büyük tütün tarlaları olan Bornova’yı tercih etmiştir⁶²⁷.

Muhtelit Mübadele Komisyonu ve Selanik Tali komisyonu tarafından, mübadil Çingenelerin, kaç hane halinde nerelere gönderilecekleri rapor edilmesine rağmen, sonradan bazı değişiklikler yapılması zarureti de doğmuştur.

Mesela, 1924 yılında Drama’dan İstanbul misafirhanesine gelen 31 hane Kıpti, İskân Müdüriyeti’ne telgraf çekerek, kendilerinin diğer Müslüman muhacirler gibi ziraatle iştigal etmedikleri, yanlarında getirdikleri çadırlarla hayvan canbazlığı yaparak geçindiklerini ve masraflarını kendileri karşılamak üzere Çatalca veya Edirne’ye sevklerine müsaade edilmelerini istemiş, iskân masraflarını kendileri karşılamak üzere Edirne’ye sevk edilerek iskân edilmelerine izin verilmiş⁶²⁸, aynı şekilde Kavala’dan gelen Kıptilerin Tokat vilayetine⁶²⁹, Drama’dan gelen Kıptilerin Samsun vilayetine⁶³⁰, Samsun’a iskân edilecek olan 50 hane Kıptinin daha uygun olacağı düşüncesiyle Tokat’a gönderilmesi, Sulh vapurunda Yanya’dan gelen 14 hanede 70 nüfus Arnavut ve 40 hanede 168 nüfus Türk muhacirleri ile birlikte gelen 46 nüfus Kıptinin de Zonguldak’ta iskân edilmelerinin daha uygun olduğu ifade edilmiştir⁶³¹. Siroz’dan gelen 235 nüfus Çingene de Kocaeli’de iskân edilmişlerdir⁶³².

Mübadeleyle gelen Çingenelerin, 1924 yılında kış mevsiminden önce, uygun yerlerde iskânlarının sağlanması için vilayetlere, İskân Müdüriyeti’nce yazılar gönderilmiş, fakat Çingenelerin iskânında büyük güçlükler yaşanmıştır. İskân Müdüriyeti, mübadeleyle gelen, 25 nüfustan oluşan mübadil Çingenelerin, öncelikle İzmit’e sevkleri düşünülmüş, bundan vazgeçerek, Trabzon vilayeti dâhilindeki kazalarda birer hane olarak iskânlarının temin edilmesini istemiştir. Çingenelerin, serbest

⁶²⁶ BCA, 1923 – 1938 Yıllarına Ait Tasfiye Talepnameleri.

⁶²⁷ www.sdergi.hacettepe.edu.tr

⁶²⁸ BCA, 272.0.0.11 17.76.12

⁶²⁹ BCA, 272.0.0.11 17.73.18.

⁶³⁰ BCA, 272.0.0.11 17.74.25.

⁶³¹ BCA, 272.0.0.11 19.91.2.

⁶³² BCA, 272.0.0.11 21.103.18.

birakılmaması gerektiği ve Gümüşhane, Trabzon vilayetleri veya kazalarında birer hane olarak, Malatya ve Diyarbakır vilayetlerinde, üçer-beşer hane olarak ayrılarak, yerleştirilmesi için, vilayetlere yazı gönderilmiştir. Yazışmalardan anlaşıldığına göre, en fazla Çingene gönderilen vilayet, Malatya'dır. Malatya Valisi'nin Dâhiliye Vekâleti'ne gönderdiği yazıda, gerek daha önce gelmiş olan ve gerekse Erzincan ve Kemaliye'den Malatya'ya naklolan 87 hanede 409 nüfus mübadil Çingenelerden, vilayette iskân edilenlerin, kendilerine ayrılmış araziye kesinlikle el sürmedikleri gibi, gösterilen haneleri de boş bırakarak, hepsinin bir hanede toplandıkları, ayrıca geldiklerinden beri göttükleri amaç dairesinde, hükümetteki tüm iskân haklarından feragat ederek, gezgincilik için ya serbestîlerinin ya da hükümet tarafından işlerinin sağlanmasını istedikleri belirtilmiştir. Merkez vilayette bulunan 145 nüfus Çingene de, ısrarla ziraate ve çalışmaya yanaşmamıştır. Ziraat mevsiminin geçmekte olduğu ve burada bulunanların müstahsil olamayacakları kanaati valilik tarafından bildirilmiş, gereğinin yapılması istenmiştir⁶³³.

Muhtelit Mübadele Komisyonu ve tali komisyonlar arasındaki yazışmalarda, mübadil sayıları verilerek, bunların iskân yerlerinin belirlenmesi için yazışmalar olmuştur. 1925 yılında, Selanik Tali Komisyonu'na teslim edilen 27 aile ve 170 nüfustan oluşan Müslüman Çingene ailelerin Yenice Vardarlı olan 22 ailenin, dokuzunun Edirne, dokuzunun Kırkkilise, dördünün ise Tekfurdağı'nda iskânları, Karaferiyeli 3 ailenin Antalya, Langazalı iki ailenin ise Çatalca'da kendi masraflarını karşılamak suretiyle iskânlarının yapılması için İstanbul'a sevk edilmeleri kararlaştırılmıştır⁶³⁴.

Çingeneler, hayat tarzı olarak seyyar olmayı seçtikleri için, onları yerleşik bir düzene geçirip, üretici olmalarını sağlamak için çalışmalar yapılsa da bu konuda çok da başarılı olunamamıştır. Bu anlamda, 1926 yılında Adana'da bulunan Kıpti mübadillerin Malatya'ya gönderilmesi ve burada sanatlarına göre, üretici duruma gelmeleri için uygun yerlere iskân edilmeleri istenmiştir. Malatya'da 29 hanede 135 nüfus olan bu Çingenelerin üç hanesi merkezde yerleştirilmiş, geriye kalan 26 hane ise, Adana'dan yeni geldikleri, bunların ziraate yanaşmamaları yüzünden üretici olmalarının mümkün olmadığı, hükümetin de işlerini temin etmeye imkânının kalmadığı ifade edilmiş ve bu yüzden Malatya'dan Adana'ya iadeleri için Dâhiliye Vekâleti'nden izin istenmiştir.

⁶³³ BCA, 272.0.0.14 76.33.6.

⁶³⁴ BCA, 272.0.0.12 44.69.11.

Dâhiliye Vekâleti, bu izni vermemiş ve bu Çingenelerin Malatya'daki uygun yerlerde iskânlarının yapılmasını istemiştir⁶³⁵. Türk tabiiyetinde bulunan Çingenelerin uygun mahallerde ikame ettirilecekleri, 885 sayılı kanunla belirlenmiş ise de, ne suretle iskân ettirilecekleri konusunda herhangi bir kayıt olmadığı için, bu boşluktan yararlanan Çingenelerin Malatya'da iskân edilemedikleri görülmüştür. Malatya'da başıboş bir şekilde görülen yerli Çingenelerin nakil ve iskânlarının, ne şekilde yapılacağı, bunların tamamının da yardıma muhtaç olup, kendi iskânlarını yapamayacakları valilik tarafından Dâhiliye Vekâleti'ne bildirilmiştir⁶³⁶.

Çingenelerin, kendilerine sağlanan iskân yerlerini terk ederek başka bölgelere de gittikleri de görülmüştür. Gittikleri yerlerde bazı problemler çıkaran bu gruplar için, valilikler bazen ilk geldikleri bölgelere iadelerini düşünmüş ve yazışmalarda bulunmuşlardır. Devlet, bunları, mecburi ikamet kanununun ilanından sonra iskân edildikleri bölgelerde tutmaya çalışmıştır. Böyle bir durum, iskân yerleri Adapazarı ve İstanbul olduğu halde, İzmir'den Kütahya'ya giden 72 Çingene'nin asıl iskân mahallerine iade edilmeleri⁶³⁷ ve aynı dönemde İzmir'de iskân edildikleri halde, Mersin'e iadelerinde yaşandığı için Dâhiliye Vekâleti, *"Mübadele suretiyle veya herhangi bir şekilde göçebeliğin tevelüt etmiş olduğu idari ve iktisadi mahzurları izale gayesiyle yerleştirilen ve müstahsil hale ifrağı istihdaf edilen Kıptilerin mahalli iskânlarını terkle bazı vilayetlerde tekâsüf ettikleri ve oralarda asayiş ve inzibati ihlal ettikleri ve tekrar geldikleri mahallere iadeleri müşkülâtı dai olduğu bazı vilayetlerin işarından anlaşılmıştır. Bu kimseler hakkında mecburi ikamet kanunun daha büyük bir itina ile tatbiki ve firarlarına meydan verilmemesi için icap eden tedbirlerin alışıması talimen tebliğ olunur efendim"*⁶³⁸ diyerek ikameti zorunlu kılmıştır. Yerlerini beğenmeyerek geçim sıkıntısı çeken Çingeneler, iskân yerlerinin değiştirilmesini istemişler, ancak talepleri olumsuz karşılanmıştır. Mersin'e yerleştirilen mübadillerden Cemal oğlu Halil isminde bir Çingene, yedi kişiden oluşan bir ailesinin olduğunu ve sanatının sepetçilik olduğunu, ancak, sanatının İzmir'de daha iyi gelir getirdiği ve ailesiyle geçimlerini sağlayabilmek için İzmir'e gitmesi gerektiğini ve iskân yerinin değiştirilmesini talep etmiştir. Ancak bu talebin kabul edilmemesi üzerine, bu kişiyle birlikte, Yunanistan'ın Kolos kasabasından olup 1924 yılında mübadeleyle Mersin'e

⁶³⁵ BCA, 272.0.0 11 47.88.20.

⁶³⁶ BCA, 272.12 56.144.12.

⁶³⁷ BCA, 272.0.0 12 63.190.1.

⁶³⁸ BCA, 272 0 0 12 63 190 5

gelmiş ve Mersin nüfusuna kaydolan 146 kişinin iskân yerlerini terk ederek İzmir’e gittikleri burada yangın yerlerinde ve açık mahallerde işsiz güçsüz dolaşarak şehrin asayişini bozmakta oldukları tespit edilmiştir. Bunların, Mersin’de zorunlu ikametlerinde itinalı davranılması istenmiş, fakat Çingeneler, o mahalde bulunmadıkları için iskân edilmemişlerdir. Mersin Valisi, bu durum üzerine Dâhiliye Vekâleti’ne gönderdiği yazıda, il içinde bu kişileri iskân edecek, boş evin bulunmadığını, bu kişilerin, ancak sulak bir yerde yeniden köy inşasıyla iskânlarının mümkün olabileceğini, olmadığı takdirde bu Kıptileri, vilayetin asayiş ve inzibatını ihlal edeceklerini bildirmiştir. Dâhiliye Vekâleti, Mersin’e iade edilen Çingenelerin, tapulu olarak bir köyde iskânları doğru olamayacağı ve birer hane olarak muhtelif Türk köylerine dağıtılması suretiyle iskânları gerektiği ve köylülere imece usulüyle, bunlar için birer kerpiç kulübe yaptırılması ve metruk araziden veya köylerin fazla arazisinden izafe esas alınarak, yerleştirilmesini istemiştir⁶³⁹. Her ne kadar Çingenelerin dağınık bir halde Türk köylerine yerleştirilmesi esas alınmış olsa da bazı durumlarda, bu esasın uygulanmadığı görülmüştür. 1928 yılında Afyon Karahisar’ın Bolvadin kazasında Kızıl ve Mandıra köylerinin çevresindeki Çingeneler, göçebe olmaktan bıktıkları ve köy hayatına alıştıkları için bunlar, oldukları şekilde iskân edilmek istemişlerdir. Dolayısıyla bu Çingenelerin birer hane olarak, Türk köylerine iskânları yapılmasının mümkün olmadığı Dâhiliye Vekâleti’ne bildirilmiştir. Yıllardır işsiz bir halde bu köyler civarında yaşayan 29 ailede 158 nüfus Türk tabiiyetinde olan Müslüman Çingeneler, uygun arazi dâhilinde, hane ve okulları kendileri tarafından inşa edilmek şartıyla, topluca köy kurmak suretiyle bulundukları yerde iskân edilmelerini ve bunun için, kendilerine arazi verilmesini istemişlerdir. İskân müdürlüğünden gelen cevapta, bu Çingenelerin 31 Mayıs 1926 tarihli İskân Kanunu’nun “Türk tabiiyetinde bulunan Çingeneler, munasip mahalde ikamet ettirileceği ecnebi tabiiyetinde bulunanlar da hudut dışına çıkarılırlar” maddesi uyarınca, yaptırılan mahallerde ikamet ettirilmeleri uygun görülmüştür⁶⁴⁰.

Belli bir yerin nüfusuna kayıtlı olan ve iskânları sağlanan bazı Çingenelerin, yerlerini terk ederek, iş bulma bahanesiyle başka yerlere gittikleri de görülmüştür. İstanbul ve Adapazarı siciline kayıtlı olup, iş bulmak için İzmir’e giderek harap binalara yerleşen 20 hanede 72 nüfus Çingene’nin, boş dolaşarak şehrin asayişini bozduklarından, 36 nüfusun İstanbul’a, 36’sının ise Adapazarı’na jandarma gözetiminde

⁶³⁹ BCA, 272.12 63.190.5.

⁶⁴⁰ BCA, 272.12 60.171.2.

gönderilmesine karar verildiği ortaya çıkmaktadır. Kütahya'ya kadar gelen bu kişiler, nüfusa kayıtlı olmamaları, havaların soğuması, barındırılacakları meskenin ve iaşelerinin temininin sağlanamaması nedenleriyle, seyahate serbest olarak devam etmek üzere bırakılmışlardır. Ancak bu Çingenelerin 36'sının İstanbul'a gitmediği, İstanbul Valiliği'nce Dâhiliye Vekâleti'ne bildirilmiştir⁶⁴¹.

Mübadele sırasında Bursa'ya gelen Çingenelerden, İzmit'te 40, Derbent'de 20, Gemlik'te 20, Yenigürle'de 20, Karabey'de 20, Yenişehir'de 25, Apolyont'da 10, Misedolu'da 15, Özlüce'de 5, Karsak'da 20, Kumkadı'da 35 olmak üzere toplam 230 hane Çingene iskân edilmiştir⁶⁴².

Bazı vilayetlere ait bu bilgilere rağmen, kesin olarak Türkiye'nin neresine, ne kadar Çingene yerleştirildiği bilinmemektedir. Çingenelerin iskânı, uzun süre devlet yönetimini meşgul etmiştir. Cumhuriyet döneminde iskân işi ile ilgili, 1926 yılında hazırlanan, 885 sayılı ilk kapsamlı İskân Kanunu'nda, Çingenelerin iskânına yer verilmiştir. İskân kanunun ikinci maddesinde "Türk harsına dâhil olmayan sirayet devrindeki frengililer, cüzzama müptela eşhas ve aileleri ceraimi siyasiye ve askeriye müstesna olmak üzere cinayete mahkum olan anarşistler, casuslar, Çingeneler ve memleket haricine çıkarılmış olanlar kabul edilemezler" şeklinde ifade edilmiştir. Aynı kanunun beşinci maddesinde ise, Türk tabiiyetinde bulunan Çingenelerin uygun yerlerde ikamet ettirileceği ve ecnebi tabiiyetinde olanların da sınır dışına çıkarılması kabul edilmiştir⁶⁴³. Konu, Meclis'te tartışılırken mebuslar Çingenelerin iskânı ile ilgili şikâyetler de bulunmuşlardır. Burdur Mebusu Hüseyin Baki Bey, Çingenelerin iskânı ile ilgili eleştirilerde bulunarak şu ifadelerde bulunmuştur:

"Daha altı ay evvel ecnebi tabiiyetinde olan çingeneler biliyorum, Türk tabiiyetine geçiriyoruz diye nüfusa kaydolundular, şuraya buraya iskân olundular. Fakat bunlar yine eski melanetlerinde devam ediyorlar. Bunlara bir müddet verilsin. Yani bunlar ne vakitten itibaren Türk tabiiyetine girmiş olarak kabul olunacaktır? Çünkü bunlar fenalık yapıyorlar, asayiş ihlal ediyorlar. Sonra hasat zamanında, züraa bulunamadığı zamanlarda evleri soyuyorlar. Bunlar o kadar müthiş fenalığa alet oluyorlar ki burada söylüyerek Heyeti Aliyi tasdike lüzum görmüyorum. Aydın Mebusu Tahsin Bey ise, bu Çingenelerin kanunlardan yararlanarak Türk vatandaşı olduklarını ve

⁶⁴¹ BCA, 272.12 63.190.1

⁶⁴² Yıldırım, *Cumhuriyet Dönemi İskân Politikaları*, s.130.

⁶⁴³ *İskân Mevzuatı*, s. 30.

bunların gitmelerini istemiştir. Bu konuda söz alan Dâhiliye Vekili, bu kanunla bazı göçebe Çingenelerin yerleştirildiğini, dışarıdan gelen yabancı tabiiyetinde bulunan Çingenelerin ise ülkenin bir bölümünde göçebe yaşam sürdüklerini açıklayarak bunların sınır dışına çıkartılacağını ifade etmiştir⁶⁴⁴.

Bu anlayışla Çingenelerin bir dönem Türkiye'ye girişlerinin yapılması engellenmiş, 1927 yılında Bulgaristan'dan da Türkiye'ye gelmemeleri için pasaportlarının vize edilmemiştir⁶⁴⁵. 1926 yılında çıkarılan İskân Kanunu'nun ardından, 1934'de çıkartılan 2510 sayılı İskân Kanunu'nda da Çingeneler hakkındaki tutum devam etmiştir. Söz konusu İskân Kanunu'nun 9. maddesinde *“Türkiye tabiiyetinde bulunan gezginci Çingeneleri ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebeleri, toplu olmamak üzere kasabalara ve serpiştirme suretiyle Türk kültürlü köylere dağıtıp yerleştirmeğe, casuslukları sezilenleri sınır boylarından uzaklaştırmağa ve ecnebi tebaası gezginci çingeneleri ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebeleri milli sınırlar dışına çıkarmağa Dâhiliye Vekili salâhiyetlidir”* ibaresi yer almıştır⁶⁴⁶.

Çingenelerin, sosyal hayattaki uyumsuzlukları, birtakım sorunlara yol açmıştır. Şöyle ki, bazı Çingenelerin, dilencilik yapması, rastgele yerlerde çadırlar kurmaları, bulundukları yerlerde çevre kirliliğine neden olmaları, yerli halkın rahatsız olmasına ve şikâyetlerde bulunmasına yol açmıştır. 1934 yılındaki İskân Kanunu yapılırken, yapılırken, bu durum da dikkate alınarak, İstanbul'a gelen Çingenelerden bir sanat ve iş sahibi olmayanların çeşitli yerlerde iskân edileceği, bunların dilencilik yapmalarına da müsaade edilmeyeceği ifade edilmiştir⁶⁴⁷.

Alınan bu kadar tedbire rağmen, 1937 yılına gelindiğinde Türkiye'ye giriş yapan milyonlarca insanın iskânı sağlanmışken, Çingeneleri iskân etmek mümkün olmamıştır. Bu yıl içerisinde, Denizli vilayetinde ve çeşitli kaza ve köylerinde kayıtlı oldukları halde, seyyar bir halde bulunan 26 evde 159 nüfus Çingene tespit edilmiş, bunların nakil ve iskânları Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir⁶⁴⁸.

⁶⁴⁴ TBMM ZC, D.2, C.25, s. 650

⁶⁴⁵ BCA, 272.0.0.12 56.142.27.

⁶⁴⁶ TBMM ZC, D.4, C.25, s.10

⁶⁴⁷ Akşam, 20 Temmuz 1934.

⁶⁴⁸ BCA, 030.18.01.02 74.32.14.

Çingenelerin iskânı konusu, uzun zaman Türk hükümetlerini meşgul etmiş, bunun için sürekli yeni yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerin tamamında, Çingenelerin yerleşik yaşama geçilmesi amaçlanmıştır.

Çingenelerle ilgili genel bakış ve uygulamalara bakıldığında, Türkiye'nin Çingene politikası, onları toplumun temel bir parçası haline getirmektir. İskân Kanunu'nda casus ve anarşistlerle birlikte yer almalarının nedeni, yerleşik hayata geçmeye karşı direnç göstermeleri, dilencilik, hırsızlık ve toplum huzurunu bozan bazı davranışların oluşturduğu ön yargıdan kaynaklanmış olmalıdır. Buna rağmen, Türkiye'deki uygulamalar, Çekoslovakya'da kısırlaştırma, Nazi Almanya'sında yok etme, Romanya'da sosyal anarşist ve parazit olarak tanımlama⁶⁴⁹ gibi aşağılayıcı uygulamalarla mukayese edilemez.

4. 2. Doğal Afetler Sonrası İskân Faaliyetleri

Devlet, sosyal bir devlet anlayışıyla hareket etmiş ve doğal afetlerde etkilenen halk için de iskân yapmıştır. Bu durum, 2510 sayılı kanunun 13. maddesinde de belirtilmiş, heyelan, seylap ve afete uğrayan kişiler de nakil ve iskân edilebilmişlerdir⁶⁵⁰. Ele aldığımız dönemde, doğal afetler sonrası iskân faaliyetlerine çok fazla rastlanmamakla birlikte, Türkiye'de yaşanan doğal afetler sonrasında, yerleşim yeri değiştirme ve yeni iskân yerleri oluşturma örneklerine rastlanmaktadır.

Mesela, 5-8 Temmuz 1929 tarihinde Of ve Sürmene'de sel afeti yaşanmış, arkasından gelen heyelanla birlikte 146 kişi hayatını kaybetmiştir⁶⁵¹. Bu sel afeti ve arkasından gelen heyelan afeti sonucunda 2000 ev yıkılmış ve bu 2000 evde 12.000 nüfus açığa ve tehlikede kalmıştır. Afetten sonra, Sıhhat ve İhtimai Muavenet Vekâleti, bölgede araştırma yapmak üzere, bir fen heyet getirilerek, bu arazinin iskâna elverişli olup olmadığını tespit etmiş, buradaki halkın evlerinin tamir edildiğini ve iskânlarının sağlandığını bildirmiştir. Felaketzedelere un ve mısır dağıtılmış, Hilal-i Ahmer, 2000 lira yardım göndermiştir. Bölgeye, bulaşıcı hastalık olup olmadığını araştırmak üzere, müfettişler gönderilmiştir. Sıhhat ve İhtimai Muavenet Vekâleti'nin raporuna göre, Sürmene'de selden dolayı hasara uğrayan köylerin sayısı 16 olup, bunlardan 4 köyde

⁶⁴⁹ Oral Onur, "Çingeneler", *Tarih ve Toplum*, , S. 137, Mayıs 1995, s. 17.

⁶⁵⁰ *İskân Mevzuatı*, s. 147.

⁶⁵¹ Nuray Köken, "Doğu Karadeniz Bölgesinde Oluşan Taşkın ve Heyelanlara Meteorolojik ve Hidrolojik Açından Bakış", *Trabzon ve Yöresi 20 Haziran 1990 Sel Felaketi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 22-24 Kasım 1990, Trabzon, s.87. Sıhhat ve İhtimai Muavenet Vekaleti'nin açıklamalarına göre ise, ölü sayısı 128'dir. *BCA*, 030.10 121.863.5.

daha fazla hasar olduğu, tamamıyla 3 köy, 48 hane, 64 dükkan, 8 kahvehane, 2 han, 2 cami ve 46 değirmenin yıkıldığı, ölü sayısının 8 olduğu, Of kazasında ise, Solaklı deresinde hasara uğrayan köylerin sayısı 48 olup, bunlardan 6 köyün tamamen yıkıldığı, ölü sayısının 120, tamamen harap olan hane sayısının ise 700 kadar olduğu bildirilmiştir. Felaketten sonra, açıkta kalanlar camilere ve yerli halkın yanına yerleşmiş, 4000 kişinin iaşeleri sağlanmıştır. Bu nüfusun bir kısmı, hemen Maçka ve Bayburt kazalarına sevk edilmiş ve buralarda iskân edilmiştir. 724 hanede 4161 nüfus Bayburt'a, 1021 hanede 4615 nüfus, 1930 yılı Nisan ayına kadar Maçka'ya gönderilmiştir⁶⁵². Of ve Sürmene'den buralara gelen halkın buraya yerleşmesi işi, ancak 1933 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla uygun bulunmuş ve onaylanmıştır⁶⁵³. Felaketzedeler, sadece burada iskân edilmemiş, Erzurum'a bağlı Tercan kazasının Pülk köyüne de 177 nüfus yerleştirilmiştir. Hatta buraya gelenlerin, 1935 yılında Bakanlar Kurulu'nca alınan bir kararla temelli olarak yerleşmeleri sağlanmıştır⁶⁵⁴. Bu afet sonucunda sayıları bilinmemekle birlikte, Erzurum'un Polat köyüne de iskân yapılmıştır⁶⁵⁵.

Genellikle kışın bitmesiyle ve havaların ısınmasıyla karların erimesi ve yağmurların başlamasının yaşandığı bahar aylarında meydana gelen sel afeti, bazı yerlerde sürekli hale gelmiş, devlet, bu yerler için, kalıcı olması açısından nakil tedbirleri almıştır. Mesela, Çorum'un Alaca kazasına bağlı Dereyazıcı köyü, sürekli sel afetine maruz kaldığı ve bu yüzden her sene, birçok hayvan ve nüfus kaybına uğradığı için başka yere nakli düşünülmüş, Dâhiliye Vekâleti, bu köyün Kıranya Çeşmesi civarındaki araziye nakledilmeleri için kaymakamlıktan gelen teklif üzerine bu konuyu görüşmüş ve başbakanlığa bildirmiştir:

“Daimi seylaba maruz kalan ve bu yüzden her sene bir çok hayvanat ve nüfus ziyana hedef olan Alaca kazasına bağlı Dereyazıcı köyünün iki saat mesafede ve kendi hudutları içinde bulunan ve diğer köyleriyle alaka ve münasebeti bulunmadığı anlaşılan Kıranya Çeşmesi civarındaki araziye nakli hakkında Alaca kaymakamlığının Çorum vilayetine gönderdiği rapor ve kaza heyeti idaresinin bu baptaki kararı üzerine vilayet idare heyeti ve umum meclis tarafından tetkik edilerek kaymakamlığın bildirdiği veçhile Dereyazıcı köyünün Kıranya Çeşmesi arazisine nakli kararla tasvip kılınmış ve bu köy

⁶⁵² BCA, 030.10 121.863.5.

⁶⁵³ BCA, 030 18 01 02 36 39 1.

⁶⁵⁴ BCA, 030 18 01 02 57 66 15.

⁶⁵⁵ *İskân Tarihçesi*, s. 84. Aynı kaynakta açıkta kalan insan sayısının 17.000 olduğu belirtilmiştir.

halkının mütemadi bir tehlike altında sıhhat ve hayat endişesiyle devamlı bir korku geçirmekte olduğu ve her cihetten orada kalmaları caiz olmadığı muameleli evraktan anlaşıldığından ve esasen bu hususta hükümetten hiçbir yardım isteğinde bulunmadıkları gibi evlerini kendileri yapacaklarından, 885 no'lu kanunun 3'üncü maddesi mucibince mezkur araziye nakilleri hususu İcra vekilleri heyetince tezekkür buyrularak bir karar ittihazı tasvibi fahimanelerine arz olunur efendim.

İcra Vekilleri heyeti tarafından görüşülen bu teklif, 22 Eylül 1932 tarihinde kabul edilen kararnameyle bu köyün, bahsedilen çeşme civarında nakil ve iskân edilmeleri uygun görülmüştür⁶⁵⁶.

Ayrıca, Erzincan'daki Menden köyü de sürekli heyelana maruz kaldığı için, bu köydeki nüfus, bir kilometre uzaklıktaki Sarıtaş harman yerine nakledilmiştir⁶⁵⁷.

Bunun haricinde bulundukları yerlerde geçimlerini sağlayamayan bazı aileler de iskân talebinde bulunmuş ve bu aileler de başka yerlere iskân edilmişlerdir. Kışları uzun ve şiddetli geçen Kars'da, boş alanların da mevcut olması sebebiyle, bu tarz yerleştirmeler çok olmuştur. 5 Kasım 1933 tarihinde Kars'ın Posof kazasının, Şuvaskal ve Hırtas köyünden 216 nüfusun, Van'a yerleştirilmelerine⁶⁵⁸, Kars'ın Arapçay Kümbet köyünden 21 hanede 138 nüfusun, yine Van'ın Erciş kazasına yerleştirilmesine, Bakanlar Kurulu tarafından karar verilmiştir⁶⁵⁹. 1934 yılında yine Posof kazasının Nunus köyü halkı, Kars'ın merkez köylerine,⁶⁶⁰ 1937 yılında ise Posof ve Ardahan ilçelerinden 28 hanede 183 nüfusun Tokat'ın Serniç köyünde iskânlarına karar verilmiştir⁶⁶¹.

⁶⁵⁶ BCA, 030.18.1.2 31. 64..6

⁶⁵⁷ BCA, 030.18.01.02 33.2.20.

⁶⁵⁸ BCA, 030.18.1.2 40 77 6

⁶⁵⁹ BCA, 030.18.1.2 41.85.11

⁶⁶⁰ BCA, 030.18.1.2 45.35.15

⁶⁶¹ BCA, 030.18.1.2 80.99.5

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. İSKÂN MESELELERİ İLGİLİ KANUN VE KURULUŞLAR

5. 1 Mübadele, İmar Ve İskân Vekâleti'nin Kuruluşu

Osmanlı Devleti zamanında, Osmanlı Devleti'nden ayrılan yerlerde, özellikle Osmanlı- Rus Harbi ve Balkan Savaşları'ndan sonra, Türklere yapılan baskılar sonucu Anadolu içlerine göçler başlamış, dolayısıyla iskânla ve göçmenlerin ihtiyaçlarıyla ilgilenecek komisyonların kurulması için çeşitli kurum ve kuruluşlar oluşturulmuştur. Bu kurum ve kuruluşların oluşturulması, ihtiyaç hissedildiği zaman ortaya çıkmıştır. Balkanlarda başlayan hareketlilik sonucu, iskân hizmetleri, 1914 tarihinde kurulan Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiye'si tarafından yürütülmüş, 1922 tarih ve 929 sayılı nizamname ile de Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti bünyesinde sürdürülmüştür⁶⁶².

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra harabeye dönen Anadolu'da, barınaksız kalan Batı Anadolu harikzedeleri, işgalden kurtulan yerler halkı kendilerine barınacak bir yer bulmak zorundaydı. Bunlarla birlikte, mübadeleyle Anadolu'ya akın akın gelen yarım milyon kadar göçmene de iâşe yardımı, nakliye yardımı yapılması ve Türkiye'ye geldikten sonra iskân edilmesi gerekiyordu. Dolayısıyla, hem Anadolu halkının, hem de dışarıdan gelecek mübadillerin iskâna ihtiyacı vardı. Bu işlerin bir an önce yapılabilmesi için, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'ne bağlı muhacirin müdüriyeti ve yine iskân işleriyle uğraşan komisyonlar çalışmışlardır. Daha önce planlı bir iskân yapılmadığı için bu konuda çok da bilgisi olmayan bu komisyon ve kurum, göçmenlerin zorluk çekmesine neden olmuştur⁶⁶³.

Yoğun göçler sonucu, bu göçmenlerin yerleştirilmesi ve iâşe, mesken ve tüm diğer sorunların çözümlenebilmesi için, yeni örgütlenmelere ihtiyaç duyulmuştur. Bu da, Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti adıyla yeni bir bakanlığın kurulması ile olmuştur.

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, Lozan Antlaşması'yla başlayan çetin bir mübadele sürecini daha sistemli bir şekilde atlatmak, mübadele ile gelecek göçmenlerin iskânlarını sağlamak, yakılıp yıkılan Anadolu'nun yeniden imarını yapmak amacıyla kurulmuştur. Gelecek göçmenler için, ivedi olarak, sağlık, beslenme, barınma ve daha

⁶⁶² www.khgm.gov.tr

⁶⁶³ *İskân Tarihçesi*, s.12 vd. s. 51.

birçok konuda düzenlemelerin yapılması ve tedbirler alınması zorunlu idi. Dolayısıyla mübadele ve imar işleri ile ilgili ayrı ayrı iki şubeden oluşan bir genel müdürlük kurulmuştur. Fakat Sıhhiye ve İctimai Muavenet Vekâleti'ne bağlı genel müdürlüğün, mübadele ve imar işlerinin üstesinden gelemeyeceği anlaşıldığı için, bu müdürlük, kadro ve bütçesiyle beraber yerini, 13 Ekim 1923 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'ne bırakmıştır⁶⁶⁴.

Bu Vekâlet, Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey'in 23 Ağustos 1923 tarihinde bir İmar Vekâleti'nin Teşkili Hakkında bir kanun teklifi vermesiyle düşünülmüştür⁶⁶⁵. İskân ve imar işleri için, bir kanun teklifi hazırlanarak meclise sunulmuş, buna göre de imar ve iskân işlerinin birbirinden ayrılamayacağı ve birlikte ele alınması gerektiği ileri sürülmüş ve böylece iskân ve imar müdürlükleri ve ayrıca bir de evrak müdürlüğü adıyla müdürlüklerin kurulmasına karar verilmiştir. Bu teklife göre, İskân Müdürlüğü, idari, dahilî, haricî, askerî, fennî, iktisadî, malî ve sıhhî gibi işlevleri bulunan yedi şubeden oluşturulacak ve bu şubeler mübadeleyle gelenlerin iskânıyla uğraşacaktı. Kasaba ve köylerin kurulması, imar ve inşaat işleriyle ilgili olarak da, diğer bir müdürlük olan, zirai, sanayi ve ticari teşebbüslerle ilgilenen üç şubeden oluşan imar müdürlüğü görev yapacaktı. Bu iki müdürlüğün giderleri için de 1923 bütçesine 3.050.447 liralık bir ödenek konulması önerilmiştir⁶⁶⁶. Hükümet tarafından yapılan bu teklife karşı Tunalı Hilmi Bey, Nafia Vekâleti ile Sıhhiye Vekâleti'nin işlerinin birleştirilerek müstakil bir Vekâlet olarak, İmar Vekâleti'nin kurulmasını önermiştir. Ayrıca, nafia ve iskân işinin ayrılmaz olduğunu mübadele işiyle muhacir işinin bitmeyeceğini, Bulgaristan, Romanya, Sırbistan ve Kırım'da milyonlarca Türk'ün bulunduğunu, bunların geleceğini, eğer gelmezlerse bile nüfus ihtiyacından ve ülkeye yabancıların yerleştirilmeye çalışılması tehlikesinden dolayı, getirilmeleri için çalışılması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu görüşmeler devam ederken, 1 Ağustos 1923'te kurulan meclis komisyonu bir rapor sunmuştur. Bu raporda, batıdaki şehirlerde 73.070 ev ve kasabalarda ise 87.689 evin yıkıldığını, iki milyon yerli nüfusun ve buna ek olarak yarım milyon muhacirin nakil ve iskânlarının önemli olduğunu ve sadece mesken yapımı ve tamirat işleri için bile yaklaşık 100 milyon liraya ihtiyaç olduğu ifade edilmiştir. Bunlardan başka, tahrip edilen yerlerin ve iskân mıntıkalarının imarını

⁶⁶⁴ Mesut Çapa, "Cumhuriyetin İlk Mübadele, İmar Ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey", Mustafa Necati Sempozyumu, Kastamonu, 9-11 Mayıs 1991, s. 62.

⁶⁶⁵ TBMM ZC, D. 2, C.2, s. 332 vd.

⁶⁶⁶ TBMM ZC, D. 2, C.2, s. 621 vd.

gerçekleştirmek için, devlet tarafından gösterilecek teminat karşılığında, bir imar bankasının kurulması konusunda da önerilerde bulunulmuş ve bu konu, yeni Vekâlete bırakılmıştır. Hükümet, mübadele, iskân ve imar işleriyle ilgilenen Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin bulunduğunu, fakat iskân işinin, başka bakanlıklarla da ilgili olduğunu ve bu açıdan diğer bakanlıklara iş yaptırmanın zor olacağını, adı geçen bakanlığın da tek başına bu işi yürütemeyeceği gibi nedenlerle, Bakanlar Kurulu'na bağlı bir müdürlüğün kurulmasının uygun olacağı, ayrıca memur ihtiyacının giderilmesi için de hükümetin teklifiyle vali, polis, jandarma ve diğer memurların görevlendirilebileceği de savunulmuştur. Bütün bu görüşmelerden sonra, Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin kurulmasına karar verilmiştir⁶⁶⁷.

Bu Vekâletin ilk vekili, Tunalı Hilmi Bey ile vekâletin kurulması ile uğraşan, İzmir Milletvekili Mustafa Necati'dir⁶⁶⁸. Mustafa Necati, göreve tam bir inançla başlamış, bütün gücüyle memleketin imarını temin edeceğini ifade etmiştir. Mustafa Necati Bey, 20 Ekim 1923 tarihinde seçildiği bu görevden, İsmet Paşa Hükümeti döneminde Adliye Vekili olması dolayısıyla, 6 Mart 1924 tarihinde ayrılmıştır. Mustafa Necati, görevden ayrıldıktan sonra yerine Celal Bayar, İmar ve İskân Vekilliği'ne atanmıştır. Mustafa Necati Bey, yaklaşık beş aylık dönem zarfında, merkez ve taşrada gerekli örgütlenmeleri ve yasal düzenlemeleri sağlamıştır. Vekil olarak kendisine çok güven duyulmuş, fakat hem savaşın getirdiği ağır ekonomik koşullar, hem de mübadele dolayısıyla gelecek olan binlerce insana yer- yurt edindirmenin ve onları üretici hale getirmenin doğuracağı maddi imkansızlıklar yüzünden mübadele ve iskân işinin, hiç de kolay bir iş olmayacağı da göz önünde bulunduruluyordu⁶⁶⁹. İşe başladığı anda, bir iskân kanununun çıkması konusunda çalışmalar yapmış, ülkeyi on iskân bölgesine ayırmış, göçmenlerin, geçici olarak konaklamaları için iâşe, misafirhaneler, iskân ve imar komisyonlarının vazifeleri, emlak dağıtımı ve diğer tüm iskân işlerinin yürütülmesi için birçok talimatname yayınlamıştır⁶⁷⁰. Ayrıca ülkenin ekonomisini de düşünerek,

⁶⁶⁷ TBMM Z.C, D. 2, C.2, s. 630 vd, Ayrıca bkz. *İskân Tarihçesi*, s. 14.

⁶⁶⁸ Mustafa Necati (1894-1929): İstanbul Hukuk Mektebi'nden mezun olup, bir süre İzmir'de serbest avukatlık yapan Mustafa Necati, İzmir Türk Ocağı'nın da üyesidir. İzmir Demiryolları İslam Memurini Teavün Cemiyeti'nin kurulmasını sağlamış, terhis edilen yedek subaylar için İhtiyat Zabitanı Teavün Cemiyeti adıyla bir cemiyet kurmuştur. Ankara'ya Manisa milletvekili olarak gelen Mustafa Necati, Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı'nın yanında Adalet Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı görevlerinde de bulunmuştur. Kemal Turan, "Kuva-yı Milliye'de Bir Eğitimci: Mustafa Necati", *Türk Dünyası Tarih, Kültür Dergisi*, S. 234, Haziran 2006, S. 234, s. 60

⁶⁶⁹ Kemal Arı, "Cumhuriyet Döneminin İlk Yıllarında Türkiye'de Mübadele, İmar, İskân İşleri Ve Mustafa Necati", *Mustafa Necati Sempozyumu*, Kastamonu, 9-11 Mayıs 1991, s. 53.

⁶⁷⁰ Talimatnamelerin ayrıntısı için bkz. *İskân Tarihçesi*, s. 17 vd.

Seyr-i Sefain İdaresi ile anlaşarak, göçmenlerin Türk vapur şirketleriyle taşınmasını sağlamış, onarılacak yerlerde ve yeni köy ve evlerin yapılmasında, yerli kerestelerin kullanılmasına önem vermiştir. Göçmenlerle ilgili en önemli konulardan biri de sağlık ve beslenmeydi. Mustafa Necati, göçmenlerin sağlık, beslenme ve barınma konularıyla ilgili Hilal-i Ahmer Cemiyeti'yle de bir itilafname imzalamıştır⁶⁷¹.

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, kendisine ait bir binası olmadığı için, geçici olarak, Ankara Sanayi Mektebi binasındaki, henüz tamir edilmemiş olan Rüşumat Müdüriyet-i Umumiyesi'nde işe başlamıştır. Vekâlette, henüz ne bir bütçe, ne de işlerin yürütülebilmesi için mevzuat oluşturulmuştur. Vekil Mustafa Necati, tamamen yetersiz bir kadroyla bile olsa mübadele işinin çok önemli olduğunu ve ilk olarak bu işin düşünülmesi gerektiğini ileri sürmüştür⁶⁷².

Vekâlet, ilk iş olarak Midilli Müslümanlarının, Anadolu'ya göçe zorlanmasıyla gelen göçmenlerin iskânları ile ilgilenmiştir. 1923 yılının sonlarına doğru, 7.024 mübadil göçmen, Midilli'den Ayvalık'a getirilmiştir⁶⁷³. Ayrıca diğer taraftan Surface, Kozana, Karaferye halkı sefil bir şekilde Selanik'e gelirken, Vekâlet, henüz teşkilatını tamamlayamadığı için burada toplananlara, Hilal-i Ahmer yardım etmiştir⁶⁷⁴.

5.1.1. Mübadele, İmar Ve İskân Vekâleti Bütçesi

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin kuruluşundan itibaren, 1923 yılı Ekim ayında 1923 yılı bütçesi için, 6.125.000 lira istemiş ve 6.125.277 lira 50 kuruş ödenek konulması, Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir⁶⁷⁵. Bu bütçenin, 6.000.000 lirası Türkiye'ye gelecek göçmenlerin taşınması ve beslenmelerine, geriye kalan paranın ise, memur maaşlarına ayrılması düşünülmüş, fakat bu para, 6.095.183 lira olarak belirlenmiştir. Bu paranın sadece 3.221.431 lirası kullanıma açılmış, bu paradan da 52.700 lira yakacak, 327.630 lira inşaat ve tamirata, 120.800 lira nakliyata, 332.397 lira tarım araçları, ziraat, hayvan ve tohumluğa, 2.302.808 lira iskân ve mübadele masraflarına tahsis edilmiş, bütün bu giderlerin toplamı olan 3.136.335 liradan arta

⁶⁷¹ Arı, "Cumhuriyet Döneminin İlk Yıllarında ...", s.55.

⁶⁷² Arı, *Büyük Mübadele*, s.30 v.d.

⁶⁷³ Bu konudaki belgeler için bkz. *BCA*, 030.10 123.873.4 , 030.10 123.873.9, 030.10 123.874.5., Ayrıca bkz. Mesut Çapa, "Cumhuriyetin İlk Mübadele, İmar Ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey", *Mustafa Necati Sempozyumu*, Kastamonu, 9-11 Mayıs 1991, s. 64.

⁶⁷⁴ Mesut Çapa, "Cumhuriyetin İlk Mübadele..", s. 64

⁶⁷⁵ *BCA*, 30.18.1.1 7.38.10

kalan paranın personel harcamaları ve diğer işler için kullanılacağı ifade edilmiştir⁶⁷⁶. Harcanan bu parayla, Antalya, Konya ve İstanbul hariç 4412 ev tamir edilmiş, 1924 Ocak ayına kadar gelen 120.000 mübadilden 98.262'si iâşe olunmuş, bunlardan 47.524 kişi misafirhanelerde, 2489 kişi yollarda, 20.805 kişi iskelelerde iki ay iâşe edilmiştir⁶⁷⁷.

5.1.2. Mübadele, İmar Ve İskân Vekâleti'nin Teşkilatlanması

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin merkez teşkilat yapısı, 1 Kasım 1923 tarihli 366 Numaralı yasa ile belirlenmiştir. Bu yasaya göre; Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, Mübadele ve İskân Müdiriyet-i Umumiyesi, diğeri de İmar Müdiriyet-i Umumiyesi adı altında iki müdürlüğe ayrılmıştır. Mübadele ve İskân Müdiriyet-i Umumiyesi, kendi içerisinde 1. Sevkiyat ve Nakliyat, 2. Muhacirin, 3. İâşe, 4. İskân ve Emlakin olarak dört şubeye ayrılmış, İmar Müdiriyet-i Umumiyesi ise, 1. Muamelat, 2. İnşaat ve Tamirat, 3. Heyet-i Fenniye şubeleri olarak üçe ayrılmıştır. Bunlardan başka ise vekâlette, hukuk müşavirliği, hıfzısıhha mütehassıslığı, heyet-i teftişîye, muhasebe şubesi müdiriyeti, evrak ve muhaberat şubesi gibi birimler de yer almıştır⁶⁷⁸.

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti bünyesinde olmak üzere 29 Kasım 1923 tarihinde "İskân ve İmar Komisyonlarının Suret-i Şekli Vezâifine Ait Talimatname" ile vilayet ve kazalarda, vali ve kaymakamların başkanlığında, imar ve iskân komisyonlarının kurulması kabul edilmiştir. Buna bağlı olarak kurulacak komisyonlar, vali ve kaymakamlardan oluşan beş kişilik bir kadrodan oluşacak ve bu komisyonun oluşturulacağı yerde İskân Vekâleti'nin mıntika müdiriyeti memurlarından birer kişi de komisyona katılacaktır. Bürokratik bir şekilde kaza komisyonları, vilayet komisyonlarına, vilayet iskân ve imar komisyonları da, Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'ne bağlı olacaktır. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti müfettişleri dışında, mülkiye ve sıhhiye müfettişleri de komisyonun çalışmalarını denetlemek konusunda yetkili kılınmışlardır. Alınacak kararlar, önce vekâlete bildirilecek, sonra uygulamaya konulacaktır. Komisyonlar, kendi aralarında en az üç üyeden oluşmak şartıyla encümenler oluşturabileceklerdir. İmar ve İskân komisyonları, 1924 Aralık ayına kadar görev yapmış, 20 Ocak 1925 tarihinde lağv olunmuştur⁶⁷⁹.

⁶⁷⁶ TBMM Z.C, D.2, C. 3, s. 142

⁶⁷⁷ TBMM Z.C, D.2, C.7/1, s.1061.

⁶⁷⁸ TBMM Z.C, D.2, C.3, s.140 vd.

⁶⁷⁹ İskân Tarihçesi, s. 20.

Her iskân bölgesinde mıntika müdiriyetlerine bağlı, sorumlu birer muhasip bulunmasına karar verilmiş, bu muhasipler, imar, iskân ve iaşeye ait her türlü levazımın usulüne uygun olarak pazarlık suretiyle satın alınması ve tüm masrafların yapılması görevini üstlenmiştir. Vekâlet'in lağvı ile bu muhasiplikler de kaldırılmıştır⁶⁸⁰.

Tüm bu alt ve üst komisyonlar, mübadele işlerinin ve gelecek muhacirlerin beslenme, yerleştirme ve üretici haline gelmelerini sağlamak ve tüm işlerin sistemli bir şekilde yürütülmesi için oluşmuş ve bu yönde çalışmalar yapmışlardır.

5.1. 3. Mübadele, İmar Ve İskân Kanunu

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin kuruluşuna kadar geçen süre içerisinde muhacirlerin iskân işleri ile ilgilenen Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nde müdürlük mahiyetinde bulunan İskân Müdiriyeti vardır. Hem bu müdiriyet, hem de Dâhiliye Vekâleti'ne bağlı olan Aşâir ve Muhacirin Müdiriyet-i Umumiyesi, mübadeleden önce Türkiye'ye gelenler ve bunların iskân işleriyle uğraşmışlardır. Mübadele konusu ile ilgili görüşmeler tamamlanmış, mübadelenin kesin olarak yapılacağına karar verilmiş ve bu işin zor olacağı düşünceleriyle, bir vekâletin kurulması söz konusu olmuştur. Sadece vekâletin kurulmasıyla iş bitmemiş, vekâletin de yapacağı işlerin yasalaştırılması düşünülmüştür.

Bütün mübadele işlerini üstlenen Vekâlet, yirmi maddeden oluşan “Mübadele, İmâr ve İskân Kanunu’nu”, 23 Ekim 1923 tarihinde hazırlayarak, TBMM’ye sunmuş ve yasa tasarısı 8 Kasım 1923 tarihinde 368 sayılı kanun, TBMM’de kabul edilmiştir⁶⁸¹.

“Mübadele İmar ve İskân Kanunu” ile, Mübadele, İmâr ve İskân Vekâleti, Mübadele-i Ahâli Mukavelenâmesi'nde belirtildiği üzere, Yunan arazisinde sakin Müslüman dininde bulunan Yunan tebaasından zorunlu mübadeleye tabi, Türkiye'ye gelecek olan ahalinin nakil, beslenme, barınma ve iskânlarına ve ihtiyacı olanlara, iaşelerini, iskelelerde ve yollarda ve iskânlarından itibaren, en fazla iki ay boyunca karşılamakla yükümlü tutulmuştur. 1912 yılından beri herhangi bir iskân muamelesi görmemiş olan göçmen ve mültecilerle, aşiretlerin ve daha sonraki dönemlerde hükümetçe kabul edilecek göçmenlerin, yıkıma uğramış bölge halkından evleri yıkılmış olanları yerleştirmek, iskân alanlarını belirlemek, ülkenin harap olmuş ve yıkıma uğramış yerlerinin, imarını hazırlamak ve sağlamakla da görevli olmuştur.

⁶⁸⁰ *İskân Tarihçesi*, s. 26.

⁶⁸¹ 368 sayılı Mübadele, İmar ve İskân Kanunu için bkz. *Düstûr*, 3. Tertip, C.5, s. 165-167.

Mübadele, imar ve iskân işlerinde, vekâlet, mülki ve askeri araç gereçlerden ve devlete ait diğer olanaklardan gerekli gördüğü ölçüde yararlanmaya yetkili kılınmıştır. Bu işlerde, vekâlet tarafından gönderilecek tebligatları, diğer işlerine tercihen, yerine getirmeye bütün mülki ve askeri devlet memurları zorunlu tutulmuştur. Bu görevlerde, ilgisizlik gösterenlerin, hangi vekâlete ya da devlet kurumlarına bağlı olursa olsun, Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin isteği üzerine işten el çektirilmesi, mahkeme edilmesi ve buna yeltenenlerin ilgili kanun maddesine göre en ağır ceza ile cezalandırılması kararlaştırılmıştır. Vekâlet, görevlerinin yerine getirilmesi konusunda, gerekli olan yerlerde mahalli memurlar ile idare ve belediye üyelerinden veya diğer gerekli olanlardan, istediği kadar tali kurullar seçme ve oluşturmaya da yetkili kılınmıştır. Kanunla, daha önce iskân işleriyle ilgilenen Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'ne bağlı bulunan İskân Müdüriyeti kaldırılmış, bu müdüriyetin ve Dâhiliye Vekâleti'ne bağlı İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'nin bütün görevlileri, belgeleri ve araç-gereci, Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'ne devredilmiştir. Muavenet-i içtimaiye bütçesinin bu teşkilata karşılık olarak, kanunun yayımlanması tarihinde mevcut olan ödeneği, vekâlete devredilmektedir. Vekâlet tarafından, bütçesinde hesabı olan ödeneğin karşılığında istenecek para, hazinece nakit olarak vekâlet emrine avans suretiyle verilebilecektir. Maliye Vekâleti, bu amaç için, gerektiğe, üç milyon liraya kadar avans vermeye yetkilidir. Maaş ve masrafları, Mübadele, İmar ve İskân genel masraf kaleminden verilmek üzere, mübadele, imar ve iskân işleri için gerektiği kadar uzmanların görevlendirilmesine ve geçici görevlendirme için gerekli görüldükçe, ücretli memur istihdamında Vekâlet yetkilidir. Ayrıca ihtiyaç duyuldukça, vekâletten gelecek talep üzerine bütün terk edilmiş taşınmaz malların vekâlet emrine verilmesi kararlaştırılmış, bu taşınmaz malların göçmenler ile düşman tarafından evleri yıkılmış ve yakılmış olan muhtaçlara tahsis edilip dağıtılması ve bu mallardan kiraya verilenleri ve çeşitli biçimde eşhas-ı salise tarafından işgal edilenleri boşalttırılması, Vekâlet yetkisine verilmiştir. Böyle bir tahliye olayında, kiranın feshi biçiminde zarara uğrayanlar bulunduğu surette, Maliye Vekâleti belirlenecek zararı, mahkemeye başvurmaya gerek kalmadan, sözü edilen taşınmazdan alınmış olan kiradan sağlanacaktır. Zararın belirlenmesi ise, mahalli en büyük idare memurunun başkanlığı altında Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nce atanacak iki ve belediyece atanacak diğer iki üyeden oluşan komisyon tarafından yapılacaktır. Bu komisyonun kararları temyize gidemeyecekti. 1912 yılı başından sonra yerleştirilmiş olan göçmenleri iki sene içinde

durumlarına ve el becerilerine göre gerekli yerlere taşıma ve yerleştirme görevi de, Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'ne bırakılmıştır. Bunlara ek olarak, yanıp yıkılan yerlerin imarı için bir İmar Bankası kurulması, 1912 yılından beri yapılmış olan binaların 1949 yılı sonuna kadar emlak vergisinden muaf tutulması, işgal güçlerince yıkılan fabrika ve tezgâhların yeniden onarımı ve yapımı için yurtdışından getirilecek makine, alet ve edevattan gümrük vergisi alınmaması da kanunlaştırılmıştır. Ayrıca Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'ne memur olarak tayin edileceklerin mesleklerine ve mensup oldukları bakanlıklara olan bağlılıkları, kıdem hakları ve terfileri de saklı kılınmıştır⁶⁸².

5. 2. Mübadele, İmar Ve İskân Vekâleti'nin Kaldırılması Ve Dâhiliye Vekâletine Bırakılması

Mübadele yapıldıktan sonra ve hatta henüz sonuçlanmadan, yüz binlerce insan, kabilelerle, çok sefil ve perişan bir halde Türkiye doğru yollara koyulmuştur. Rumlardan kalan metruk binaların çoğu tamir edilmeden kullanılamayacak kadar harap olmuş, kullanılabilecek olanlar ise mülteci, felaketzedeler veya memurlar tarafından işgal edilmiştir. İlk gelen mübadiller zorluklarla karşılaşmış, muhtaç olanların iâşesi, harap binaların hemen, her yerde onarılması, tohumluk, çift hayvanı, zirai aletler temin etme ve bunları dağıtma işlerinin yetersiz olan imar ve iskân komisyonlarına bırakılması, metruk yerlerin tam olarak tespit edilemediği gibi tespit edilenlerin de gereksiz yere işgal edilmesi ve teffiz işlerinde gerekenin yapılmaması, bütçenin yetersiz oluşu, mübadele işlerini oldukça zorlaştırmıştır⁶⁸³. Bütün bu imkânsızlar içerisinde mücadele eden Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, başarısız olarak addedilmiş, mecliste birçok eleştiri almıştır⁶⁸⁴.

İskân işleri konusunda, sert bir şekilde eleştirenlerin başında gelen Karesi Mebusu Vehbi Bey, mübadele sırasında ilgisizlikten yüzlerce insanın öldüğünü, harap olan yerlere insanların yerleştirildiğini, Bandırma'da bulunan 3698 hanenin 2153 hanesinin yanmış olduğunu örnek göstermiştir. Karesi Mebusu Vehbi Bey, Vekâlet'in muhacirlerle değil yerlilerle ilgilendiğini, memurların görevlerini yeterince yapmadıklarını belirtti. Bandırma'ya yerleştirilen 568 hanenin 200'ünün Bulgarca konuşan Pomak Türkü ve Arnavutça ve Boşnakça konuşan kişilerden oluştuğunu, sahil

⁶⁸² *Düstûr*, 3.Tertip, C.5, s. 165–167.

⁶⁸³ *İskân Tarihçesi*, s. 51 v.d.

⁶⁸⁴ *TBMM ZC*, D.2, C.9, s. 81 vd

kısmına yerleştirilenlerin, milli raks yerine polka; milli çalgı yerine mandolin, gayda, milli lisan yerine Arnavutça ve Boşnakça konuşmalarını eleştirmiştir. Konuyla ilgili görüşlerini belirten Yusuf Kemal Bey, iskân mıntıkalarının belirlenirken hata yapıldığını gelenlerin mesleklerine uygun yerleştirilmediği üzerinde durmuştur. Gelen 385.000 kişiden, 2819 kişinin ölmesini eleştirmiştir. Canik Mebusu Cahit ise, Samsun'a gönderilen mübadillerin büyük sorunlar yaşadıklarını, gelenlerin mesleklerine uygun yer olmadığını hükümetin imar işleriyle gerektiği kadar ilgilenilmediğini belirtmiştir. Vekâletteki aksaklıkların nedenlerinden birinin de Vekâlet memurlarının toplama olmasından kaynaklandığını söylemiştir. Bakanların da görevde kısa kalmalarını aksaklıkların nedeni olarak göstermiştir.⁶⁸⁵ Bütün bu olumsuz eleştirilerin yanında Vekâlet'in çalışmalarında ya da başarısızlığının temelinde, bu işin bu kadar kapsamlı olarak yapılan ilk iş olduğu ve dolayısıyla tecrübesizlikten kaynaklanan sorunlar olabileceği, iskân işine ayrılan paranın az olduğu, insanların memnun etmemin zor olduğunu, büyük miktarda insan değiştirme işinde, ölenlerin sayısının da normal olduğunu iddia edenler olduğu gibi, Kayseri Mebusu Ahmet Hilmi Bey, sorunların çözülmesi için öncelikle Vekâlet'in kaldırılması gerektiğini, ayrılan paranın arttırılmasını, ayrıca, memur sorununun çözülmesi gerektiğini de savunmuştur.

Bütün bu tartışmalara karşılık, Refet Bey, eleştirilerin haksız olduğunu yapılan incelemeler sonucu gelenleri en uygun yerlere yerleştirmeye çalıştıklarını burada %5 hata yapıldığını, bataklıkların iskâna açılmadığını, ayrılan ailelerin ise kızların evlenmesi sonucu olduğunu, bunun ise normal karşılanması gerektiğini belirtmiştir. Teşkilatlanma için çalışıldığını, ancak iskân memuru yetiştiren bir okulun olmaması nedeniyle sıkıntı yaşandığını, memur maaşlarının azlığının ise sıkıntıyı iyice arttırdığını ve memurların yaşlı olmasından yakınmakta, imar işleriyle ilgili olarak 15 bin eve ihtiyaç olduğunu, bunun için de yedi milyon gerekli olduğunu, oysa bu iş için 1 milyon ayrılmasından yakınmıştır. Yolsuzlukların üstüne gidilerek haksızlıkların giderilmesine çalışıldığından mübadele dışında diğer yerlerden gelen muhacirlerle birlikte elde bulunan emvali metrukenin yetmediğini ifade etmiştir.

Mübadele İmar ve İskân Vekilliği yapan Mahmut Celal Bey, memurların çalışkan olduğu, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla muhacirlerin nasıl taşınacağı ve iskân edileceğiyle ilgili bir komisyonun çalışmalara başladığını, yapılan hesaplamayla

⁶⁸⁵ TBMM ZC, D.2, C.10, s. 28 vd.

ayda 15-20 bin kişinin getirilmesi düşünülürken, bu sayının 60 bine çıkmasının da ölümlere neden olduğunu belirtmiştir. Bazı valilerin eksik bilgi verdiklerini, bu nedenle aksaklıklara neden olduklarını, bu kişilerin de gerektiği gibi cezalandırıldıklarını ifade etmiştir.

Önemli bir sorunun da giden Rumların ticaretle uğraşırken, gelenlerin tarımla uğraşmalarının iskân konusunda problem olduğunu belirtmiştir. Gelen mübadillerin iskân edildikleri yerleri beğenmeyerek başka bir yeri istemelerinin de büyük problem çıkardığı görüşündedir. Mübadeleyle gelenlerin Türk olduğunu, Arnavutların Türkiye'ye alınmadıklarını, ancak pasaportlarında Türk yazan ancak Türkçe bilmeyen Rumca konuşan insanların olduğunu, bunun bir problem yaratmayacağını, bu kişilerin Türk dostu olup Yunan düşmanı olduklarını aktarmıştır⁶⁸⁶.

Vekâletin başarısızlığından en çok ilk vekil, Mustafa Necati Bey sorumlu tutulmuş, kısa süren İskân Vekâleti vekilliğinden sonra Adliye Vekili olan Mustafa Necati Bey, ülkenin büyük bir felaketin içinde olduğu bir dönemde vekil olduğunu, emvali metrukeden kalan evlerin harap olduğunu, 252 memurun mevcut bulunduğunu, bir liste yapılarak 140 bin kişinin nerelere yerleştirileceğinin planlanarak gerçekleştirildiğini ifade etmiştir. Gerekli kanunların yapıldığını, bütçenin hazırlandığını gelenlere acilen tohumluk dağıtılarak, 20-30 bin eve gelenlerin yerleştirildiği, 150 bin kişiden şikâyet olmadığını, ayda gelen 400 bin kişiden 5 bin kişinin ölümünün tabi ölüm olduğunu ifade etmiştir. Türk yerine Arnavut getirildiği eleştirisine katılmadığını Vekâlet'in her işi kaydettiğini, bataklık yerlere dikkat edildiğini, sıtma hastalığının ülkenin büyük bir sorunu olduğunu, bütçenin ise dışına çıkmadığını belirtmiştir. Dâhiliye Vekili ve aynı zamanda Mübadele İmar ve İskân Vekâleti'nin vekilliğini yürüten Recep Bey, ne Türk, ne de Müslüman olan Kıptilerin iskân edildiğini, Kıptilerin Müslüman-Yunan tebaasından sayıldıklarını belirtti. Mübadeleye tabi tutulan Kıptilerin sadece Zonguldak'a değil farklı yerlere "serpinti halinde" yerleştirildiklerini ifade etmiştir. Rakamlarla iskân edilenlerin sayısı ve yapılan yardımları belirtmiştir.

Bütün bu yaşanan olumsuzluklardan sonra, asıl iş olan iskân ve imar meselelerini çözmek amacıyla, hükümet, 2 Kasım 1924 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinin kaldırılması ve bu görevin Dâhiliye Vekâleti'nce yürütülmesiyle ilgili

⁶⁸⁶ Her ne kadar Arnavutların Türkiye'ye getirilmediği söylene de, Yanya'dan gelenlerin Müslüman Arnavut oldukları ve İstanbul'a ve çeşitli vilayetlere yerleştirildiği anlaşılmaktadır.

bir teklifte bulunmuştur. Hükümete göre kanunun gerekçesi, Dâhiliye Vekâleti'nin oturmuş teşkilatından ve devletin tüm imkânlarından yararlanmak olmuştur.

Dâhiliye Vekili Recep Bey, yapılan işin, sadece kişileri bir mıntıkaya getirip yerleştirmekten ibaret olmadığını, bu kişilerin sağlık, ziraat, emlak gibi önemli sorunlarının bulunduğu, bu kişilerin Türkiye'ye gelmiş ve Türk vatandaşı olmuş olanlarla diğer vatandaşların aynı kurumlar tarafından eşit ölçüde ilgilenilmesi gerektiğini belirtmişti. Bu doğrultuda yeni kanunların çıkarılacağını iskân işinin bir müdüriyete bırakılmasının işin öneminin azalacağı anlamına gelmediğini, dışarıdan gelen vatandaş kitlesinin artık yerli olduğunun kabul edilmesinin gerektiği üzerinde durmuştur.

Tunalı Hilmi Bey, Vekâlet'in kurulmasının daha baştan sakat olduğunun memurlarının geçici olduğu bir kurumun başarılı olamayacağını, iskân işlerinin kaymakamlara bırakılmasının bazı aksaklıklar doğuracağını öne sürmüştür. Hamdullah Suphi Bey ise, böyle bir değişiklikte mübadillerin, muhacirlerin ziyan olacağını, Avrupalı devletlerin, iskân işleriyle ilgilenen müstakil teşkilatlarının bulunduğunu Vekâletin aksaklıklarının olması nedeniyle, Vekâletin kaldırılmasının gerekmediğini, yapılması gerekenin, aksaklıkların giderilmesi olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Hamdullah Suphi Bey, hükümetin bir iskân siyasetinin olmadığını, Anadolu'nun boşluklarına iki buçuk milyon Türk'ü çekmek gerektiğini, Anadolu'nun baştan başa harap olduğunu, imara ihtiyacı olduğunu ve bunun için de Vekâlete ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. Verilen kanun teklifi oylamaya sunularak, Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin kaldırılması, iskân işinin de, genel müdürlük halinde, Dâhiliye Vekâleti'ne devri oy çokluğuyla kabul edilmiştir⁶⁸⁷.

5.2.1. Dâhiliye Vekâleti'nin İskân Çalışmaları

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin kaldırılıp, görevlerinin Dâhiliye Vekâleti'ne devriyle birlikte Vekâlet, bu görevleri, İskân Müdüriyeti Umumiyesi ile yürütmeye çalışmıştır. Dâhiliye Vekâleti, hemen çalışmalara başlamış, hazırladığı bir tamime göre, mübadeleye tabi muhacirleri iki kısma ayırmış, bunlardan birincisi Lozan Antlaşması'ndan önce gelenler, ikincisi ise bu antlaşmanın imzalanmasından sonra gelenlerdir. Bunlardan, mübadillerin iskân muameleleri için Rum mallarından, Rum malının bulunmadığı yerlerde de Ermeni mallarından yapılacaktır. Aynı tamim,

⁶⁸⁷ İlgili kararname için bkz. *Düstur*, 3 Tertip, C.6, s. 18.

mübadeleye gayr-ı tabi muhacirleri ise, üç kısma ayırmıştır. Bunlardan da ilk kısım, Balkan Savaşı'ndan Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen süre zarfında göç edip de iskân edilmeyen veya iskân edilip de Yunan istilasını yüzünden evlerinden ayrılanlardır ki bunlara ya eski yerlerinin verilmesi ya da civar yerlerde iskân olunmaları ifade edilmiştir. İkinci kısım ise, harp ilanından sonra 4 Kasım 1923 tarihine kadar gelenlerdir ki bunlar muhtaç olmaları şartıyla adi iskâna tabii olmuşlardır ve hatta bu tarihten sonra muhtaç muhacir kabul edilmemesi hakkında bir kararname kabul edilmiştir. Mübadeleye tabi olmayan üçüncü kısım ise, 4 Kasım 1923 tarihinden sonra gelen gelenlerdir. Bunlara da sadece iskân mıntıkası gösterilip, bu gibilerin adi iskâna tabi tutulmayacakları ifade edilmiştir. Tamimde ayrıca, istilazede ve harikzedeler de başka bir kısım olarak ele alınarak bu da kendi içerisinde üç kısma ayrılmıştır. Bunlardan birincisi Rusların doğu illerini istila etmesi üzerine iç taraflara iltica edenler, ikincisi Yunan istilasını ve savaş dolayısıyla meskenleri tahrip edilenler, üçüncü kısım ise Suriye, Kafkasya, Rusya ve Irak ve çeşitli İslam memleketlerinden iltica edenlerdir. Aynı tamimde, görevli memurların, ancak 24 Eylül 1924 tarihine kadar, memuriyet mahallerinde işgal ettikleri metruk evlerde iskân olacaklardır. Bekar memurlar, birer oda işgal edebilecek, oda sayısı fazla ise toplu olarak kalabileceklerdi. Altı odadan fazla olan evlerin ise, aile ne kadar kalabalık olursa olsun bir aileye verilmeyeceği, mesken inşası için para yardımı yapılan istilazede ve harikzedelerin altı ay içerisinde evlerini yaptırıp, altı ay sonunda işgal ettikleri binaları boşaltacakları ifade edilmiştir⁶⁸⁸.

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin yaptığı ya da eleştirildiği hatalardan biri, kabul ettiği 29 Kasım 1923 tarihli talimatnamede, iskân-ı adi işlerinin bürokratik olarak fazla uzatıldığı ve tefviz işlemleri için yetkili merci bulunmamasıyla ilgiliydi. Dâhiliye Vekâleti, bunun yerine, 20 Ocak 1925 tarihli yeni bir kararname yayınlamıştır. Buna göre, muhacirlerin sevk ve iâşeleri ile evlerinin tamir ve inşasına ve adiyen iskânlarıyla ilgili tüm işler, en büyük mülkiye memurunun denetiminde, iskân müdürleri ve memurlar tarafından yürütülecektir. İskânla ilgili tüm işlemler, en büyük mülkiye memurunun emrinde, defterdar, mal müdürü, iskân, ziraat, tapu müdür ve memurlarından oluşturulan komisyonlar tarafından yapılacaktır⁶⁸⁹.

Ayrıca, Dâhiliye Vekâleti, 1925 senesinde illerdeki iskân işlemleri, çıkan zorluklar için de, iskân işleri fazla olan illerin valileri ve iskân müfettişleri ile toplantı

⁶⁸⁸ *İskân Tarihçesi*, s. 53 vd.

⁶⁸⁹ *Düstur*, 3. Tertip, C.6, s. 42 vd. Ayrıca bkz. *İskân Tarihçesi*, s. 57

yapmış, birçok karar alarak iskân işlerinin daha planlı ve düzenli olarak yapılması ve hatta sadece iskân işinin değil, iskân edilenlerin bir an önce üretici haline geçirilmesinin yolları araştırılmış, önlemler alınmıştır.

Dâhiliye Vekâleti, 9 Kasım 1925 tarihinde bir tamim yayınlamıştır. Buna göre; bedel ve kıymeti yazılı olan tapular, kıymetsiz tapular, tapu senetleri, malların gerçek kıymetleri ve buna karşılık verilecek mallar hakkında maddeler konmuştur. Bu tamimin amacı, vilayetlerden, vekâlete gönderilen tefviz evraklarının araştırılmasında, eksikliklerin olup, bu evrakların iadesi ve düzeltilmesinin, daha önceki Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti zamanında uzun sürmesi ile zaman kaybedilmesi olmuştur⁶⁹⁰.

Ayrıca bu dönemde mecburi ikamet kanunu çıkarılarak, mahalli iskân yerlerini terk edenlerin, firar olaylarının önüne geçilmiştir. 28 Kasım 1925 ve 675 numaralı bu kanuna göre; gerek kendi istekleriyle gerekse bir zorunluluk veya antlaşma dolayısıyla Türkiye'ye gelip, kabul edilen ve gelecek olan mübadil, gayr-ı mübadil, aşiret ve mültecileri, hükümet tarafından gösterilen iskân mıntıkalarında, beş yıl oturmaya mecbur olmuşlar, bu kanunla, firariler hakkında daha önce yapılamayan takibat yapılmış, bu vakalar önemli ölçüde azalmıştır.

İskân işleriyle ilgili kabul edilen kanunlardan biri de, 14 Ocak 1926 tarihli ve 716 numaralı kanun olan, Borçlanma Kanunu'dur. Bu kanuna göre de, muhacir, mübadil, mülteci ve aşiretlere mensup olanlara verilmiş ve verilecek olan emlak, arazi, tohumluk, hayvan, zirai aletler ve sermaye bedelleri, verildiği zamanın durum ve kıymetine göre, aile reisleri üzerine borçlandırılması ve yirmi seneye bölünerek geri alınması kabul edilmiştir. Kanuna göre, muhacir, mübadil, mülteci ve aşiret fertlerine verilen ve verilecek olan arazi sürülmemiş topraklardan olursa bedel alınmayacak, bunların aldıkları emlak, savaş ve istila nedeniyle harap olmuş veya yanmış olanların, bu yüzden maruz kaldıkları zarar derecesinde borçlarından düşülecektir⁶⁹¹. Bunlardan başka, İstibdal Kanunu, Ref'i Takyit gibi iskân, iskân mıntıkları ve emval-i metruke hakkında kanunlar çıkarılmıştır⁶⁹².

Bu zaman zarfında Dâhiliye Vekâleti, birçok tamim, talimat, nizamname çıkarmış, fakat bunlar, ya eksik kalmış, ya da ayrı ayrı birimleri ilgilendiren meselelerde

⁶⁹⁰ Tamimin tamamı için bkz. İskân Tarihçesi, s. 63 vd.

⁶⁹¹ *İskân Mevzuatı*, s. 23.

⁶⁹² *İskân Tarihçesi*, s. 71.

gecikmeler, aksaklıklar olmuş, dolayısıyla iskân konusunda tam bir plan, program oturmamıştı. İskân işi için yapılan, o dönemin en açık ve kapsamlı kanunu, ülkedeki nüfus boşluğunu doldurmak amacından hareketle hazırlanan ve 31 Mayıs 1926 yılında yayınlanan, 885 numaralı kanundur⁶⁹³. (Bkz. Ek 1)

Bu kanunda mevcut, “Türkiye Cumhuriyeti memaliki dâhilinde tavattun etmek maksadıyla hariçten münferiden veya müctemian gelmek isteyenlerin hükümetçe müttehaz kararlara tevfikân kabulleri ve iskân mahallerinin tayini ve bu mahallere sevki Dâhiliye Vekâletine aittir” maddesiyle, öncelikle Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Dâhiliye Vekâleti’nin tüm iskân işlerinde yetkili olduğu ve ayrıca devletin, Türkiye’ye gelmek isteyenlerin kabul edileceği ve kabullerinin ancak hükümet tarafından verilen kararlarla olabileceği ifade edilmiştir.

İkinci madde olan, “Türk kültüründen olmayanlar, frengi, cüzzam gibi bulaşıcı hastalığı olan kişi ve aileler, askeri ve siyasi suçlar dışındaki cinayet hükümlüleri, anarşistler, casuslar, Çingeneler ve sınır dışı edilenler kabul edilmezler” maddesinde de, ülke dışından geleceklerin, hangi şartlarla ülkeye girebileceklerinin kabulüne dair ibareler konulmuş, özellikle “*Türk harsına (kültüründen) dâhil olmayanlar*” ibaresi, devletin ulus-devlet sürecine geçtiği ve bu yönde hareket etmeye çalıştığına işaret etmektedir. Çünkü daha önce yaşanmış olaylardan tecrübe edinilerek, memlekete kabul edilecek olan kimselerin, ülkede ayrılıkçı faaliyetlerde bulunmasından ziyade Türk kültürünü benimsemiş kişiler olması daha önemli addedilmiştir. Ayrıca bulaşıcı hastalıkların da ülkeye ayrı bir yük getireceği göz önüne alınarak ki daha önce de sınırdan girenlerin bulaşıcı hastalık taşıyamaması şartı aranmıştır. Zaten ilk gelenleri, ülkeye alırken de sağlık durumları kontrol edilmiş, bulaşıcı hastalık taşıyıp taşımadığı anlaşıldıktan sonra izin verilmiş, fakat yine de, bu durum, bu madde ile de yasalaştırılmıştır.

Üçüncü maddede, “Seyyar aşiretlerle, göçebelerin, sağlık nedeniyle nakilleri gerekenlerin, ormanlarda bulunan ve geçimlerini sağlayamayan köylüler ve dağınık halde bulunan köylerin uygun merkezler etrafında birleştirilmesi ve özellikle sınırlarda bulunup, casusluklarından şüphe edilen kişi veya toplulukların sınırlardan uzaklaştırılması söz konusu olmuştur. Bu maddede adı geçen kişi ve toplulukların, hayat şartlarının kötü olması ve dağınık halde yaşamaları, buralara hizmet götürülmesini de

⁶⁹³ *İskân Mevzuatı*, s. 30-32.

zorlaştırdığı için daha toplu ve planlı merkezler oluşturulmak istenmiştir. Zaten, mübadil ve muhacirlerin iskânı da bu çerçevede yapılmış, gelenler, ya daha önce kurulmuş köylere ya da yeni kurulacak köylere planlı bir şekilde yerleştirilmişlerdir.

“Yapılan özel antlaşmalara göre mecburen Türkiye’ye gelenler, o antlaşmanın hükümlerine ve hükümetçe alınan kararlara göre, kabul ve iskân edilirler” maddesiyle, Türkiye’ye gelecek olanların, hem antlaşmaya uyacağı hem de kendi bünyesinde aldığı kararlara binaen kabul edileceği ve yerleştirileceği ifade edilmiştir.

“Türk tabiiyetindeki Çingenelerin, uygun yerlerde ikamet ettirileceği gibi, yabancı tabiiyetindeki Çingenelerin sınır dışı edileceği” maddesiyle, Türk tabiiyetindeki Çingenelerin iskân edilmesi kabul edilirken, yabancı tabiiyetindekilerin ise sınır dışı edilmesi konusu, mübadele antlaşması yapıldıktan sonra Türkiye’ye gelen Çingeneler konusunda daha önce yapılan meclis görüşmelerinde de söz konusu olmuş ve tartışmalara neden olmuştur. Çingenelerin gezginci oldukları ve fenalıklarına devam ettikleri için, bunların sınır dışı edilmeleri istenmiştir.

Bu kanunla, kabul ve iskân şartlarını bulunduran köylerde ikamet edecek muhtaçlara, aşiretlerle, göçebelere ve yerlilerden ikametleri değişecek olanlara, bedelleri, borçlanma kanunu gereğince alınmak şartıyla, mesken olarak gerekli ayrıntılara sahip bir hane, aynı şartlarla çiftçi olanlara gereği kadar arazi, sanayi erbabına bir dükkân veya arsa, yine çiftçilere, çift hayvanı, tarım araçları, tohumluk sanayi erbabına, araç-gereç, hammadde; ayak satıcıları ve çerçilere, sermaye verilmesi kabul edilmiştir. Aynı maddede geçen, “Şehir ve kasabalara yerleştirilen sanayici ve küçük esnafa da aynı şekilde muamele olunur” ibaresiyle, yardıma muhtaç olanlara ve bunların bir an önce üretici hale gelmelerini sağlamak açısından borçlanma yoluyla bile olsa, destek olmuştur.

Bu kanuna göre, dışarıdan gelenlerle, nakledilenlerden muhtaç olanlara nakil masrafları, yerleştirilmelerine kadar geçecek iki ay süreyle geçimleri ve iskân masraflarının bedava karşılanması, iki aydan sonra borçlandırılarak karşılanması kabul edilmiştir. Ayrıca, iskân edileceklerle ve yeniden kurulacak köylere, yeterli miktarda mera, mektep, cami, hamam, karakol, harman ve pazar yeri, orman ve baltalık, kabristan vs. halkın ihtiyacına mahsus yerlerin, bedava tahsis edilmesi ve bazı muafiyetler de kabul edilmiştir.

Yürürlüğe giren bu kanunla, iskân konusunda önemli kararlar alınmıştır. Daha sonra kabul edilen ve daha kapsamlı olan, 2510 sayılı kanunla paralellik gösteren bu kanun, Türkiye Cumhuriyeti'nin iskân politikasını, 1934 yılında kabul edilen İskan Kanunu'na kadar açıkça ifade etmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, bir yandan iskân işleriyle meşgulken, bir yandan da ülkenin doğusunda meydana gelen aşiretlerle ilgili çeşitli olaylarla uğraşıyordu. Şeyh Sait isyanından sonra, birbiri ardına çıkarılan ayaklanmalar, devleti, güvenlik ve iç huzur konusunda tedbirler almaya yöneltmiştir. Bu sebeplerle, 19 Haziran 1927 yılında çıkarılan, 1097 sayılı “Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garb Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun”⁶⁹⁴ “adıyla kabul edilen kanunda, ayaklanma bölgelerindeki bazı şahısların batı illerine nakilleri ve dolayısıyla da iskânları ilgili bir durum ortaya çıkarmıştır.

22 Kanun-i evvel 1926 tarihli ilgili kanun layihasında⁶⁹⁵ gerekçe olarak, Osmanlı Devleti zamanında, doğunun her zaman tehlike arz edecek şekilde ihmal edildiği ve bu bölgenin feodal unsurların idare ve nüfuzuna bırakıldığı, cumhuriyet idaresine yakışmayan bu idare tarzını yıkmak ve doğu illerinde cumhuriyetin kanunlarını etkili kılmak için, köklü ıslahatlar yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Bu ıslahatları yapmadan önce de, devlete muhalif bazı unsurların bertaraf edilmesinin ve bunun için de halka, hükümet içinde ikinci bir hükümet olarak hükmeden ve menfaat sağlayan zararlı ve fesatların kendilerine ruhani bir konum vererek masum halkı iğfal ile, hükümete engel çıkarmaya çalışan şeyhler ve bunlara inanarak, doğuda yapılacak ıslahatlara karşı çıkacak ve engel olacak kabiliyetteki kişilerle, idam veya ağır ceza yükümlüsü olup, Suriye, Irak ve İran'a kaçarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti aleyhine hareket eden kişiler ve aileleri, ayrıca da doğu hapishanelerindeki mahkumların ıslahat bölgelerinden uzaklaştırılmasının gerekliliği anlatılmıştır. Çünkü bu kişilerin, ıslahat bölgelerinde bulundukça, çağdaşlaşma yolunda yapılacak girişimlerden etkili sonuçlar elde etmek ümit edilemeyeceği aşikârdı. Batıya nakledilecek kişilerden, yardıma muhtaç olanlarının nakil ve masraflarının, hükümet tarafından karşılanacağı ve bunların ikamet ettirilecekleri yerlerde iskân ve borçlandırma kanunlarına dayalı olarak adiyen iskân muamelesine tabi tutulmaları, kendilerine, doğuda terk ettikleri emlak ve araziye karşılık olarak, batıda emlak ve arazi verilmesi de kanun layihasında geçen ibarelerdir.

⁶⁹⁴ Düstur, 3. Tertip, s. 131, Ayrıca bkz. Serap Yeşiltuna, Resmi Kanun, Kararname, Rapor ve Tutanaklarla Atatürk ve Kürtler, İstanbul, 2007, s. 162.

⁶⁹⁵ TBMM Z.C, D.2, İ.IV, C. 33, , s.153.

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, kanun oluşturma çerçevesinde öncelikle çağdaşlaşma yolunda ilerleyen Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bu yolda yapacağı yeniliklerde önünü kesmemek, ülkenin iç huzur ve güvenliğini korumak için, devlet içinde devlet olmak isteyen ve bunun için her yolu meşru kılan ayrılıkçı unsurları ve eylemlerini bir şekilde engellemek gerekmektedir. Bunun için düşünülen en iyi yol, bunların toplu olarak yaşadıkları yerlerden uzaklaştırılmaları, ayrı ayrı yerlere nakilleri ve buralarda iskân edilmeleridir. Yani bu kişilerin nakilleri, siyasi, askeri ve toplumsal bir zorunluluktur. Devlet, bu kişilerin iskân edildikleri yerlerde sıkıntı yaşamamaları için sözler de vermiştir. Böylece, Beyazıt vilayetinden 1500 (bu rakam görüşmelerden sonra 1400'e indirilecektir) kadar kişinin ve aileleriyle 80 asi ailesinin ve bu yerlerdeki mahkûmların batıya nakilleri öngörülmüştür. Bunlar, doğuda kendilerine ait malları iki yıl içerisinde satmak zorundadır. Eğer satamazlarsa devlet tarafından tasfiye edilecek ve paraları kendilerine verilecektir. Ayrıca bunların, mübadiller gibi daha önce yaşadığı doğu vilayetlerine dönmemeleri için mecburi ikamet kanununa uymaları istenerek ve buna ceza işlemi konularak, firar etme girişimlerinin önüne geçilmek istenmiştir. Yapılan görüşmelerden sonra 15 maddeden oluşan "Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garb Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun" kabul edilerek, bu gibilerin nakil işlemlerinin ise 1927 yılının Ağustos ayına kadar bitirilmesi istenmiştir. Layihada geçen ibareler kabul edilmiş, sadece, konu olan şahısların ailelerin, ekim-hasat işlerinin bitmesi için, Kasım ayına kadar müsaade edilmiştir. Mahkûm olanların da aileleri birlikte, mahkûmiyetleri sonlandıktan sonra nakledilecekleri de kanunda belirtilmiştir.

Askeri, idari ve toplumsal amaçlarla hareketle, 30 Kasım 1927 tarihine kadar, 1097 sayılı kanunun verdiği yetkiyle, doğudaki bazı kişilerin batıya nakilleri yapılmıştır. Fakat bu kişilerin arasında Şeyh Sait isyanı ile ilgileri olmadıkları halde oradaki tenkil ve teskin tedbirleri için yerlerinden uzaklaştırılan bazı aileler de olmuştur. Alınan tedbirlerle, doğu vilayetlerindeki hareketlenmeler önlenmiş, güvenlik sağlanmıştı. Durum bu haldeyken, doğudan batıya nakledilen kişiler ve ailelerinin artık eski yerlerine dönmelerinde bir sakınca görülmemiştir. Ancak tekrar isyana karışabilecek ya da bulundukları yerlerde mevcut nizamı bozacak kişiler takip altında bulundurulacak ve böyle kişi ve ailelerine 1097 sayılı kanun uygulanacaktır. Böylelikle, Dâhiliye Vekâleti, "Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garb Vilayetlerine Nakilleri

Hakkındaki Kanun Hükmünün Ref'ine Dair" bir kanun layihası hazırlamış⁶⁹⁶, gerekçeleri ile değerlendirilen durum sonucunda, 1178 sayılı kanun ile doğu vilayetlerinden batı vilayetlerine nakillerini öngören hükmün kaldırılması konusunda Bakanlar Kurulu'na yetki verilmesi kabul edilmiştir.

1927 yılında iskân işlerinin çok olduğu bölgelerde müfettişlikler kurulması da, Dâhiliye Vekâleti'nin yükünü hafifletmiştir.

1934 yılında daha kapsamlı olan, 2510 sayılı İskân Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra iskân işleri, Nüfus Umum Müdürlüğü'ne bırakılmıştır⁶⁹⁷.

İskân işlerinde çok yol kat eden Dâhiliye Vekâleti, bu görevi 1935 yılına kadar devam ettirmiş, bu tarihten sonra, iskân işleriyle ilgilenme görevi başka bir Vekâlete bırakılmıştır.

5.3. İskân İşlerinin Sıhhat Ve İctimai Muavenet Vekâleti'ne Bırakılması

1935 yılına kadar iskân işlerini yürüten Dâhiliye Vekâleti'nin bu görevi ile ilgili değişiklik gündeme gelmiştir. 2510 sayılı İskân Kanunu'nda bazı değişikliklerle iskân işlerinin Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti'ne bırakılması amacıyla Hükümet, kanun tasarısı sunmuştur. Bu tasarıda;

*"Yer değiştiren göçmenlerin, gerek yolculukları ve gerekse yerleştirilmeleri esnasında topluluk halinde bulunmaları dolayısıyla normal şartlar içinde bulunan bu topluluğun kendisini teşkil eden göçmenlerin sağlığı olduğu kadar genel sağlık içinde ehemmiyetli ve muzır bir amil olacağı şüphesizdir. Normal şartlar içinde olsa dahi topluluklar, bulaşıcı hastalıklar, salgınların, belli başlı sebepleridir. Bunun için, evvela sağlık ve sonra sosyal yardım işi telakki edilmek lazım gelen iskân ve göçmen işlerinin Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâletine devri dolayısıyla, 2510 sayılı kanunun ve buna ait diğer kanunların bu görüşe göre tadili, zaruri bulunmuş ve bağlı kanun layihası tanzim edilmiştir"*⁶⁹⁸.

Hükümetin teklifi, mecliste milletvekillerince kabul edilip, 18 Kasım 1935 tarihinde "İskân İşlerinin Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekilliği'ne Devrine Ve Ayrı Bir Bütçe İle İdare Olunmasına Dair Kanun" kabul edilmiştir. 2849 sayılı bu kanunla, 2510 sayılı İskân Kanunu, 2502 sayılı Kars Vilayeti İle Beyazıt, Erzurum Ve Çoruh

⁶⁹⁶ TBMM ZC, C.1, D.3, İ.1, s. 1

⁶⁹⁷ TBMM ZC, D. 4, C. 23, s. 5

⁶⁹⁸ TBMM ZC, D. 5, C.6, s. 1

Vilayetlerinin Bazı Parçalarında Muhacir Ve Sığıntıların Yerleştirilmesi Ve Yerli Çiftçilerin Topraklandırılması Kanunu, 716 sayılı Borçlanma Kanunu, 1771 sayılı mübadele ve tefviz işlerinin kat'i tasfiyesi ve intacı hakkındaki kanun, kısacası göçmen ve iskânla ilgili tüm kanunların yetkisi, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'ne bırakılmıştır. Vekâlet'in iskân işlerini yürütebilmesi için, ayrı bir bütçe ile idare edilecek İskân Umum Müdürlüğü kurulmuştur. Dâhiliye Vekâleti'nde bulunan muhacir ve mültecilere ait olan dosyalar, olduğu gibi Vekâlete devredilmiştir. Muhacirlerin yerleştirme, besleme ve tedavi işlerinde gereken malzemenin satın alınması konusunda, 2490 sayılı artırma, eksiltme ve ihale kanunu hükümlerinin geçerliliği kabul edilmeyerek, bu malzemenin çeşitleri ve nasıl tedarik edileceği, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'nin teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti tarafından tayin ve tespit edilecektir. İskân işiyle uğraşan Dâhiliye Vekâleti memurları ile Trakya Umumi Müfettişliği teşkilatı, maaş, ücret ve masrafları, yeni kurulacak İskân Umum Müdürlüğü'ne nakledilmekle, bu memurların sicil dosyaları Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'ne devredilecektir. Ayrıca, Maliye Vekâleti teşkilat kadrosuna da İskan Umum Müdürlüğü'nde istihdam edilmek üzere bazı memuriyetler eklenmiştir⁶⁹⁹.

⁶⁹⁹ Düstur, T.3, C.17, s. 24

ALTINCI BÖLÜM

6. NÜFUS, SOSYO-KÜLTÜREL VE EKONOMİK AÇIDAN İSKÂN

6.1 Nüfus Açısından İskânın Önemi

Bir ülkenin bağımsızlığını devam ettirebilmesi için yeterli nüfusa sahip olması gerekir. 1920’den 1950’li yıllara kadar Türkiye’nin uyguladığı nüfus politikası, nüfus artışını hızlandırıcı ve mümkün olduğu kadar nüfusun kalitesini iyileştirici bir politika olmuştur. Bu politikanın siyasi yönüyle, yeni kurulan devletin varlığının ve bağımsızlığının devamını sağlamak amaçlanırken, ekonomik yönüyle, kullanılmayan doğal kaynakları kullanma, sosyal iş bölümü ve ihtisaslaşmayı sağlamaktır. Sosyal yönüyle ise halk sağlığı ve kaliteyi yükseltme hedeflenmiştir. Osmanlı Devleti dağıldıktan sonra coğrafyaların ayrılması, başta nüfus olmak üzere devletin bütün varlığını etkilemiştir. Devletin yapısındaki çeşitli ulus ve etnik gruplar da bu dağılmadan olumsuz etkilenmiş ve sonuçta göçler başlamıştır. Savaşlarda en büyük kayıp 20-44 yaş arası erkek nüfusta olmaktadır. Üreten sınıfın savaşan unsur olarak kaybı savaş sonrasında istihdam sorununu gündeme getirmektedir. Hâlbuki yıkıntıların onarımı yeni baştan yapılması ve üretim için iş gücüne gereksinim duyulmaktadır. Erkek nüfusta olan kayıp, ülkenin erkek-kadın nüfus dengesini bozar, evlilikler azalır ve dolayısıyla doğum oranı düşer⁷⁰⁰. Osmanlı Devleti’nin dağılması, I. Dünya savaşı ve akabinde başlayan kurtuluş mücadelesinde Anadolu’da nüfus açısından böyle bir boşluk oluşmuştur. Ayrıca, savaş yıllarında ve ekonomik yetersizlikler sonucu sıtma, veba, verem, kolera, tifo gibi salgın hastalıklar da kitlesel ölümlere neden olup, nüfusun azalmasında etken olmuşlardır.

Anadolu’da kurtuluş mücadelesi 1919 yılında 8 milyon civarında bir nüfusla başlamıştır. I. Dünya Savaşı, gerek cephede, gerek hastalıklarla, yaklaşık yarım milyon Anadolu insanını eksiltmiştir. Üretken erkek nüfusun, savaştaki kaybı, toplumun üretici ve tüketici elemanları arasındaki dengeyi bozmuş, tüketici sınıf olan kadın ve çocuk sayısı artmıştır. Ayrıca, ülkenin en aydın kitlesi kabul edilen muvazzaf ve yedek subay kadrosu neredeyse yok olmuştur. Üstelik bu kayıplar, azınlıklar askerlik yapmadıkları için, sadece Türk nüfusun kaybıdır. Çünkü Müslüman olmayan Osmanlı yurttaşları, kan

⁷⁰⁰ Adalet Ergenekon Çil, *Cumhuriyet’in ilk Yıllarında Nüfus Sorunu ve İskân Politikası*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1994, s.34 vd.

vergisinden muaf tutulmuş, askerlik yapmamışlardır. Askerlik yapmayıp, ticaret yapan azınlıklar, hem Anadolu ekonomisine hâkim olmuş, hem de nüfus oranlarını eksiltmeyip bilakis artırmışlardır⁷⁰¹. Ayrıca, Yunanistan'ın izlediği nüfus politikasıyla Batı Anadolu'daki Rum nüfusunu artırma gayreti, savaş yıllarında bir karabasan gibi Anadolu'nun üzerine çökmüş, Venizelos'un, İzmir üzerinde hak iddia etmesine neden olmuştur⁷⁰². Bir ülkeyi istila etmek ve onun üzerinde hak iddia etmek, nüfusun tehlikeli bir oyundur. Çünkü insanlar yerleştirildikleri yerleri yurt edindikleri ve mal tapularına sahip oldukları zaman, o toprak üzerinde her türlü hakları ortaya çıkmaktadır. Türk Milleti, bu tehlikeli oyunları görmüş ve topraklarının tapusunu kanıyla alarak, kendi halkına mal etmiştir.

1923 yılında yeni Türk Devleti'nin en önemli meselelerinden biri nüfus meselesidir. Savaşlarda kırılmış ve yorulmuş olan nüfus, tehlikeli derecede azdır. Yeni Türk devletinin düşmanları, Türkiye nüfusunu olduğundan daha düşük gösterme gayreti içerisinde olmuşlardır. İngiliz Dışişleri Teşkilatı, 1924 Türkiye nüfusu için 9 milyon, Fransa ise 8 milyon gibi tahminlerde bulunmuş, Mussolini, 1926 yılındaki nutuklarından birinde, Türkiye nüfusunun 6 milyon olduğunu söylemiştir. Türkiye'de nüfus sayımı yapılmadığı için, Türkiye nüfusu için yapılan dış kaynaklı tahminlerde ise sadece yüzde 18'inin Türk olduğu ileri sürülmüştür. Bu durum, bu şekliyle ülkenin geleceği için, tehlikeli görülmüştür⁷⁰³. Bu yüzden Mustafa Kemal, bu önemi belirterek, 1923 yılında, Meclis'te yaptığı konuşmada, *“Efendiler! Nüfus meselesi, bir memleketin en mühim mesaili hayatiyesindendir”* demiş ve nüfusu artırma ve nüfus sayımı yapılması konusuna değinmiştir⁷⁰⁴.

Ayrıca, ülkenin nüfusunu çoğaltmak ve ulus-devlet kurmak amacıyla Anadolu sınırları dışındaki Türk ve Müslüman nüfusu, yeni Türkiye Cumhuriyeti nüfusuna eklemek istemiştir. Nitekim 1923 yılındaki, Eskişehir-İzmit nutkunda da *“her zaptettiğimiz yere Anadolu halkını götürdük ve Anadolu halkını öldürdük”* diyerek nüfusun azaldığına işaret etmiş, Balkanlar'dan alınacak nüfus ile ülke nüfusunun artırılması gerektiğini şöyle ifade etmiştir: *...hudud-ı milliye haricinde kalan aynı ırk ve aynı harstan olan anasırı da getirmek ve onları da müreffeh bir halde yaşatarak nüfusumuzu tezyid etmek lazımdır ki, buna tevessül olunacaktır. Eğer, Rusya'dan da*

⁷⁰¹ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Ankara, 1990, s. 20 vd.

⁷⁰² Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, İstanbul, 1996, s.50.

⁷⁰³ Orhan Türkay, *Türkiye'de Nüfus Artışı ve İktisadi Gelişme*, Ankara, 1962, s. 4.

⁷⁰⁴ Öztürk, *Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları II*, s.940

*getirmek mümkün olsa, oradan da getireceğiz. Fakat bence Makedonya'dan, Garbi Trakya'dan kamilen Türkleri buraya nakletmek lazımdır ve bir daha Avrupa seferi yaparak, oralara gitmeyi düşünmeliyiz... Bu memleket Avrupa'nın iki mislidir. Almanya'da 70 milyon nüfus vardır. Bizde 8 milyon vardır. Bu memlekette nüfus beslenememekten ölüyor değildir; fakat bu halkı yegâne öldüren cehalettir... Bu memleket o kadar vasidir ki bu nüfus bittabi bu memleketi işlemeye gayri kâfidir*⁷⁰⁵.

Atatürk'ün bu ifadesiyle, devletin göçü teşvik ettiği anlaşılmış ve Balkanlardaki Türkler, Anadolu topraklarını şenlendirmek, ekip biçmek için biçilmez kaftan olmuşlardır. Nitekim Rumeli'den gelecek nüfus, daha dingin ve daha çalışkan bir nüfustur. Ayrıca, bundan öte, 5 Kasım 1924 tarihinde Meclis'te yaptığı konuşmada “Gelen her fert bizim için servettir, giden her ferdin de gitmesi bizim için nimettir” diyen Karesi mebusu Vehbi Bey'in sözleri, dönemin nüfus ve özellikle homojen nüfus istemlerinin açık bir ifadesidir⁷⁰⁶.

1923 yılında 12.339.093 nüfusla kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, aradaki yıllarda sayım yapılamamasından dolayı, ilk sayımın yapıldığı 1927 yılında, 13.648.270 olarak tespit edilmiştir. Yani yıllar arasında 1.559.177 fark vardır. Bu artış, gerek mübadeleyle, gerek serbest olarak Balkanlar'dan gelen nüfusla olan bir artıştır. 1935 yılındaki sayımlarda ise, bir önceki sayıma göre, 2.259.748 nüfusun arttığı ve bu rakamın 16.158.018'e ulaştığı görülmüştür⁷⁰⁷. Bu durum sevinçle karşılanmış, konu hakkında dönemin Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, “Nüfusumuz 17 milyona yaklaşmak üzeredir. 1935 genel sayımı bunu gösterecektir” demiş, il il gözlenen nüfus artışı halka müjdelennmiştir⁷⁰⁸. Öyle ki, devletin kuruluşundan itibaren, hastalıklarla mücadele, doğumları artırma çalışmaları, nüfus politikasıyla ilgilidir.

Ülkenin ekonomik kalkınmasında da nüfusun önemi büyüktür. Cumhuriyetin kurulduğu tarihten itibaren, ülke ekonomisini canlandırmak için çeşitli çalışmalar yapılmış, fakat bu çalışmaların ana teması “nüfus” olmuştur. Nüfusun önemi üzerine anlayış, 1934 yıllarında da değişmemiş, CHP Grubu Nüfus Komisyonu'nun bir raporunda, “bugün Türkiye'de nüfusa, iktisadi bütün ehemmiyetini vermekle beraber, onun üstünde olarak geniş topraklarımızın müdafaa kudretinin artırılması gayesi vardır”

⁷⁰⁵ Arı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1982, s. 53 vd.

⁷⁰⁶ Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İstanbul, 2000, s. 43.

⁷⁰⁷ Geray, *Türkiye'den Göçler*, s. 28.

⁷⁰⁸ Çil, *Cumhuriyet'in ilk Yıllarında Nüfus Sorunu ve İskân Politikası*, s. 96.

denilmektedir⁷⁰⁹. Bu ifadeden anlaşılacağı üzere, fazla nüfus, sadece ekonomik olarak değil, savunma amaçlı da düşünülmüş ve önemsenmiştir. Zaten 1934 yılından sonraki göçlerde, göçmenlerin genelini Trakya bölgesinde yerleştirilmesi bu amaçla da ilgilidir.

Dışarıdan alınan göçler ve devletin iskân politikaları, genelde kır nüfusunu etkilemiştir. Bunda, gelenlerin büyük çoğunluğunun ziraatla uğraşmaları etkindir. Mübadele olayında her ne kadar Rum nüfus, genellikle şehirlerden gitmişse, gelen mübadil ve muhacirlerin büyük çoğunluğunun toprağa bağımlı olmaları, köylerde iskân edilmelerine sebep olmuştur. Dolayısıyla kent nüfusuna karşılık, kır nüfusu artmıştır. Zaten kente yerleşen göçmenler, sefalet içinde büyük kayıplar vermişlerdir.

Ayrıca, şimdiye kadar bahsettiğimiz üzere, Türkiye’ye göçler sonucunda gelenlerden ve ülke içerisinde yaşanan olaylardan dolayı yeniden şekillenen Türkiye’nin iskân politikası, ulusallaşmayı hedef olarak belirlemiş ve bu yönde nüfusun homojen bir hale gelmesiyle, hemen her alanda başarı sağlamıştır.

Salt bir nüfus artışı, ülkeye fayda yerine zarar getirebilmektedir. Nüfus, ülkenin askeri, ekonomik ve sosyal anlamda gelişmesine katkı sağlayacaksa, bu nüfusun üretici ve uygar ve sağlıklı olması gerekmektedir. Atatürk döneminin iskân politikası, böyle bir nüfusu arzu etmiş, bu yönde gerek aşiret yapısını ortadan kaldırmak, gerek göçebe toplulukları yerleştirmeye çalışmak, gerekse Balkanlar’dan gelen nüfusa sahip çıkarak, bir an önce üretici olmalarını sağlamak gibi çalışmalarla, bu amaca hizmet etmiştir. Bu amaca yönelik olarak da sağlık, ekonomi, tarım ve bayındırlık politikaları uygulanmıştır. 1934 yılında kabul edilen 2510 sayılı İskân Kanunu, nüfus konusunda en iyi ayrıntıları vermiştir.

6.2. Sosyo-Kültürel Açıdan İskânın Önemi

“*Millet*”, sınırları belirli toprak üzerine toplanan ve içtimai hafızanın üzerine kazıldığı “*vatan/yurt*” üzerine, aynı dille, aynı duyguyla bir kültür birliği kuran, bir bütün haline gelmiş şuurlu halk kitlesidir tanımından hareketle Atatürk döneminde yürütülen ulus-devlet olma süreci ve iskân politikasının iç içeliği daha iyi anlaşılabilmektedir. Millete yer ve değer verme, ırk ve din birliğinden ayrı ve farklı şekilde kıymetlendirme, Türk Milli Mücadele hareketi ile başlamıştır. “*Millet*” ve “*ulus*” kelimeleri aynı anlamı taşıırken, milletin unsurları vatan, dil, kültür ve ortak

⁷⁰⁹ Türkiye, *Türkiye’de Nüfus Artışı ve İktisadi Gelişme*, s. 4.

idealler olmuştur. Millet, arz ettiği özellikleri itibariyle, ırk, kavim ve ümmetten ayrılmaktadır⁷¹⁰.

Özellikle ülke güvenliğini tehdit eden grupların iskânı sırasında meydana gelen gelişmeler ve yorumlara karşı, milleti anlatan en iyi tanım; “milleti oluşturan bireylerin, birlikte yaşama arzu ve iradesinden ileri gelir” ifadesidir. Bu tanımı değil millet, en küçük aile birimine indirgesek de, eğer bireyler birlikte yaşama arzusunda değilse, bireylerin bulunduğu her ortamda sorunlar çıkacaktır. Bireyleri bir arada tutan birlikte yaşamayı arzu etmektir. Atatürk, *“Bugünkü Türk milleti siyasî ve içtimai camiası içinde kendilerine Kürtlük fikri, Çerkezlik fikri ve hatta Lazlık fikri veya Boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmiş vatandaş ve milletdaşlarımız vardır. Fakat mazinin istibdat devirleri mahsulü olan bu yanlış tevsimler (adlandırmalar), bir kaç düşman âleti, mürteci beyinsizden maada hiçbir millet ferdi üzerinde teellümden (kederlenme, eseflenme) başka bir tesir hasıl etmemiştir. Çünkü bu millet efradı da, umum Türk camiası gibi, aynı müşterek maziye, tarihe, ahlâka, hukuka sahip bulunuyorlar”* ifadesiyle birleştirici bir tutum sergilemiştir⁷¹¹.

Cumhuriyet döneminde izlenen göçmen alma ve iskân politikası, Osmanlı dönemindeki politikayla kısmen benzer, fakat bir o kadar ayrı, farklı ve kendi içinde tutarlı bir politikadır. Osmanlı Devleti’ndeki, dinin ya da mezhebin ortaklığına dayanan “ümme” yapısından kurtulma, dinin ya da mezhebin sadece bir unsurunu oluşturduğu “kültürün ortaklığına” dayanan “millet” yapısına kavuşma politikasıdır. Kemalist sistem, Osmanlı Devleti’nin çok kültürlü toplum modelini, “ulus devlet” inşasında devreden çıkararak, üniter bir yapıya dönüştürmüş, bu sayede Cumhuriyet çatısı altında yaşayan tüm yan grupları, Türklük şemsiyesi altında bütünleştirmeye çalışmıştır. Atatürk’ün “Ne Mutlu Türk’üm diyene” veczi bu oluşumun en belirgin göstergesidir. Bu oluşum, Osmanlı Devleti’nin izlediği “Hanedan-ı Humayun” modeline bir tepki olmuştur. Osmanlı, Arapları Kavm-i Necip, Ermenileri, Kavm-i Sadıka, Yörük ve Tatarları da, Kavm-i Ecnebiye kabul etmiş, aslî unsur olan Türkleri devreden çıkarmıştır. Kimliğini dışlayarak, ümmet ideolojisi içinde kozmopolit bir yapıya dönüşen Osmanlı modelinden çok zarar görülmüştü. Cumhuriyet, dönemin şartlarına

⁷¹⁰ Hamza Eroğlu, “Atatürk’e Göre Millet ve Milliyetçilik”, *Atatürk Yolu*, Ankara, 1995, s. 134 vd.

⁷¹¹ Eroğlu, “Atatürk’e Göre Millet ve Milliyetçilik”, s. 139.

göre hareket etmek mecburiyetiyle de, bu modeli reddetmiştir⁷¹². I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında Türk toplumu sayısız merhaleler geçirmiştir. Avrupalılar, kendi çıkarları doğrultusunda, daha küçük topluluklar olan Ermeniler, Yezidiler, Süryaniler, Asuriler ve bazı Kürt aşiretleri millî heveslerle umutlandırılıp Türklere karşı harekete geçirmişlerdir. Bunun haricinde bir zamanlar imparatorluğun tebaası kabul edilen Yunanlıların Anadolu'yu işgal girişimi, Sultan'ın müttefik devletlerle yaptığı anlaşma, içeride Türkleri yalnız bırakmış, bu ihanetler ise, Türklerin ulus kimliğini pratik anlamda üst düzeyde pekiştirmiştir. Türkiye yeni yaşam hedefini Millî Mücadele'yle bu ulusalcı kimlik üzerine inşa etmiştir. Türkiye'nin ulusalcı bir söylemle ortaya çıkması sebepsiz olmamış, Türkiye'yi hedef alan güçlerin, siyasî oyunlarından ve emellerinden ileri gelmiştir⁷¹³.

Atatürk, kurucu kültür veya aslî unsuru belirterek, “Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına Türk Milleti” demiştir. Bu felsefeyle, Türk Milleti artık “öteki” durumundan çıkmıştır. Bu durum da bir anlamda tarihsel kimliğine dönüş, “kendini kendinde bulma” restorasyonu olmuştur⁷¹⁴. Göçler de, bu restorasyona büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. “Müslüman” olmak, Osmanlı dönemi göçlerinde “*doğrudan ve bağımsız tek ölçüt*” olarak kabul edilirken, Cumhuriyet dönemi göçlerinde sadece “*dolaylı ve bağımlı bir ölçüt*” olarak dikkate alınmıştır. Somut olarak ifade etmek gerekirse bu, “Dindaş”tan “Soydaş”a, “İslam Ümmeti” nden “Türk Milleti” ne dönüşüm ve Türkiye’ye taşın-Türkiye’den taşın sosyo-kültürel bütünleşme amacıdır. Türkiye’nin, en son 1989 Bulgaristan göçmenleri bakımından olduğu gibi, iç ve dış politikasıyla uyumlu göçmen politikasını, genel olarak “Soydaş” ve 1934’ten sonra buna eşanlamlı olarak eklenilen 2510 sayılı İskân Kanunu’nun 3. maddesinde yer verilen “Türk soyundan olan veya Türk kültürüne bağlı bulunan [Türk bilinci taşıyan]” ölçütü belirlemiştir. Açıkça bu ölçüt; başta Balkanlar ve diğer bölgelerde ‘etnik’ bilincin eşlik etmesi şartıyla, aslen Türk olanların yanı sıra, kendilerine atfedilen veya kendileri tarafından kullanılan ad ve sıfatlar ne ve hangileri (Arnavut, Boşnak, Pomak, Torbeş, Çitak, Kurki, Goran, Rom...) olursa olsun, “Türk” kültürüne bağlı bulundukları, dolayısıyla da “Türk” bilinci taşıdıkları sürece, tüm gruplara ya da kesimlerine (“Türk”

⁷¹² Orhan Türkdoğan, “Kültürel Kimlik”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, S. 230, Şubat 2006, s. 16 vd.

⁷¹³ Aygün Attar, “Ulus Devlete Geçiş Süreci ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Üniter Yapısı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.60, C. XX, Kasım 2004. s.

⁷¹⁴ Türkdoğan, “Kültürel Kimlik”, s. 16.

ün eşanlamlısı olarak) “Soydaşlar” ortak adı altında sahip çıkılacak, gerektiğinde, yok olmaktan kurtarmak üzere “göçmen” olarak kabul edilecek, bu çerçevede (Balkanlar ve diğer bölgelerdekilerle birlikte) Anadolu’nun “*ümme*t”ten “*millet*”e dönüşmesine katkıda bulunacak gruplar ve kesimler olarak da dikkate alındığını göstermektedir. “Etnik kimlik” konusunda belirleyici olan “*etnik köken*” değil, “*etnik bilinç*”tir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti de, buna uygun davranmıştır⁷¹⁵. Atatürk’ün ulus-devlet modelinin felsefesi, Türkiye Cumhuriyeti’ni oluşturan insanların, dil, kültür ve duygudan oluşan ortak bir paydada birleşmeleridir. Bu felsefenin yapı taşı da “Türkleştirme” değil, “Türk’e yönelme” veya “Türkleşme” dir⁷¹⁶.

Mübadil ve muhacirler, elbette yurtlarından ayrılıp, mallarını ve mülklerini, en önemlisi anılarını bırakıp gelmişlerdir. Hem zorunlu göçün acısı, hem de yeni yerleşkelerine alışma süreci yaşanmıştır. Aynı süreci Yunanistan’a giden Rumlar da yaşamış, kendilerini Anadolu Rumları olarak tanımlamışlardır. Toplumsal ve kültürel nitelikleri ortak olduğu, hepsinin Ortodoks Hristiyan olması, fiziksel olarak tamamıyla Yunanlı görünmeleri ve çoğunun Yunanca konuşuyor olması bile onların, bölgedeki yerleşik halkla kaynaşmasını pek de kolaylaştırmamıştır⁷¹⁷. Buna mukabil, Türkiye’ye gelen mübadillerden çoğu, uyum sürecini daha çabuk bitirmiş, kendilerine yeni bir kimlik bulmak zorunda kalmamışlardır. Sadece, aynı dönemde ve sonraki yıllarda devam eden Balkanlar’ın diğer bölgelerinden muhacir sıfatıyla gelenlerin, mübadillerden ayrı tutulmasına, çünkü mübadilenin iki devlet tarafından kabul edilen bir anlaşmayla zorunlu olarak yapıldığını ve devletin, mübadele yoluyla gelenlerin her türlü gereksinimlerini karşılayacaklarını ifade ederek, muhacirlerden farklı görünmek istemişlerdir. Bunun dışında yerli halkla, daralan araziler konusunda çıkan tartışmalar haricinde, mübadil ve muhacirlerin, daha önce var olan veya yeni kurulan köylere yerleştirilmesi, yerli halk arasında olumlu karşılanmış, en çok da homojen bir nüfus ve kültürel birlikteliklerin oluşturulması, özellikle 1934 İskân Kanunu’ndan sonra “*Anadolu’da milli Türkiye hudutlarının, İstanbul müstesna olmak üzere bütün aksamında ana lisanları Türkçe olmayan ve Türk kültürüne bağlı bulunmayan Rum ahali hicret ettirilmiş, Ermeniler esasen umumi harp içerisinde tehcir olunmuşlar, bu suretle ve Yunanistan’dan hicret eden, Türkiye’de iskân olunan Türk ahalinin gelmesi*

⁷¹⁵ Halim Çavuşoğlu, “Yugoslavya-Makedonya” Topraklarından Türkiye’ye Göçler ve Nedenleri”, *Bilgi*, S.41, Bahar 2007, s. 132.

⁷¹⁶ Türkdogan, “Kültürel Kimlik”, s. 17.

⁷¹⁷ Hirschon, *Mübadele Çocukları*, s. 5.

ile yeni bir vaziyet, bir safha meydana gelmiş ve Anadolu, ana lisanları Türkçe olan, Türk kültürüne bağlı bulunan halk ile meskun bir hale gelmişti. Şehirlerde, kasabalarda, köylerde ana lisanları Türkçe ve Türk kültürüne bağlı olan Türk halkının bulunması bu suretle temin olmuştu” ifadeleri ile netleşmiş⁷¹⁸, bu da mübadeleden sonraki ve diğer iskân uygulamalarının, uluslaşma sürecini yaşayan Türkiye’de bazı kesimler hariç, olumlu düşünüldüğünü göstermektedir.

Gerek muhacirlik, gerek mübadillik, her birinin yaşadığı göç acısı yüreklerde dağlanmış ve birer kültür mirası olan türkü, ilahi ve ağıtlar ortaya çıkmıştır. Göçmen olmak, özellikle Bulgaristan Türkleri’nin sözlü halk edebiyatında özel bir motif olarak gelişmiştir. Tarihî ve toplumsal gerçeklerin bir ifadesi olan bu büyük insanlık dramına mâniler, türküler ve destanlar, efsane ve menkıbeler hasrederek, Bulgaristan Türkü, gönlünü avutmuş, karanlık günlerinde kendine teselli bulmuştur. Bu mânilerden bir örnek verecek olursak; *Kara tren gidiyor /Acı duman seriyor/Kara trenin içinde/Macırlar gidiyor, Yağmur yağdı sel oldu /Dereler taşı doldu/Ben vatanımdan ayrıldım/ Zalım Bulgar sebep oldu, Dağlarımın tepesi/ Yârimin seteresi/Milleti batırdı ya/Macırlık meselesi, Elmayı satan bilir/ Tadını tatan bilir/Macırlık ateşten gömlekmış/Acısını çeken bilir*⁷¹⁹. Bu dizelerde geçen ve hâla bugün halk arasında kullanılan “macırlık” yada “macirlik” denilen şey muhacirliktir. Muhacirlik öylesine zor gelmiştir ki, adeta ateşten bir gömlek olarak değerlendirilmiştir.

Mübadele antlaşması yürürlüğe girdikten sonra, “Yıl 1924, Rumeli’nden bir liman/ Kalabalık mı kalabalık/ Sel olmuş gözyaşları/ Karışmış Ege’ye/Git gemi, demir atma/Bu limana/ Koparma beni toprağımdan, şehrimden/” Atatürk’ün emridir”/Ses yayıldı ovaya/Sardı bütün şehri/Bütün gönülleri.../ “bayrağımız nerede, biz orada”⁷²⁰ dizeleri dillere düşmüştür. Atatürk’ün emri üzerine Anadolu’ya geldiklerini ifade eden göçmenler, ilerleyen dizelerde, “Geliyoruz geri hepimiz birer Atatürk gibi” diyerek, aralarındaki milli ruhu ifade etmişlerdir.

Göç, bir nevi ayrılık olmuştur. Bu bağlamda ayrılığın temâsı, ya vatan ya da yâr/sevgilidir. Göçmenler, türkülerde göç olayına duygu yüklerken, birbirlerini seven

⁷¹⁸ H. Nuri, *İskân ve Muhaceret, Milli Kültür – Nüfus İşleri*, İstanbul, 1934.

⁷¹⁹ www.samsunmubadele.org.tr

⁷²⁰ www.samsunmubadele.org.tr

gençlerin ayrılışlarından duydukları acı da şu şekilde dillere dökülmüştür; *Benden size vasiyetler olsun/Macır olmayın/Macır olsaz (olsanız) da/Yârsız kalmayın.*

Göçmenler, aç susuz yola çıktıkları zaman mahşer kalabalığındaki yollarda, zorlukları aşarak Türkiye'ye ulaşmışlardır. Bu yollarda, kimi ailesini kaybetmiş, kimi de ne acıdır ki çocuklarını satmak zorunda bile kalmıştır. Bu durum bir ilahide konu olmuş, *Edirne ovasında/ Serpildim kaldım/ Arçlıyım tükendi /Evlâdı sattım /O viran babamı /Yolda bıraktım, Edirne ovasında/ Naneler biter/ Nanenin kokusu/ Cihana yeter/ Ah, şu macırlık ölümden beter.*

Göç yollarında çekilen sıkıntıları anlatan türküler sayısızdır. Aslında yalnızca bu türkülerini inceleyerek, yaşananların gerçekliğine ve yaşayanların ruhuna ulaşılabilir. Bu türküler, ağıtlar ve ilahiler göçlerin manevi yönünü sunarken, aynı zamanda dil, kültür ve göçler esnasındaki uygulamalardan da bahsetmiştir. Bunlardan biri de destan niteliğinde olup; *Dinleyin amucalar muhacir destanını/Kapdağ'da kılamadık bayram namazını/ Ver Allah'ım sen selâmet cümlemize/Akmehmet köyünün ardı balkan/Omaç köyünün muhacirleri oldu dillere destan/Ver Allah'ım sen selâmet cümlemize, Bir cumartesi bizi Edirne'ye indirdiler/Pasaportu olan çekip de gider/Pasaportsuz olanlar Ankara'dan imdat bekler/Ver Allah'ım sen selâmet cümlemize/ Edirne hudutları taşlık/Kalmadı cebimizde on para harçlık/Ver Allah'ım cümlemize hoşluk/Yok mudur Edirne hudutlarında bize bir boşluk/Ver Allah'ım sen selâmet cümlemize.*

Bütün Dobruca'dan 130.000 ile 150.000 dolayında Türk, "Ak Topraklara" (Türkiye'ye) göçmüşlerdir. Türkiye ve Bulgaristan arasında imzalanan antlaşma çerçevesinde 1937-1939 yıllarında yaşanan göçler, Dobruca bölgesinde Türkler'in azınlık durumuna düşmelerine sebep olmuştur. Boşalan köy ve kasabalarda Türkler'in sayısı büyük ölçüde azalmış, bazı köylerin adları haritadan silinmiştir. Söz konusu yıllarda gerçekleşen göçler sözlü halk edebiyatında derin izler bırakmıştır. 1938'de Güney Dobruca Türkleri'nden göç edenlerle, kalanların ayrılışını Dobriç İli, Bayrampınarı (Dânkovo) köyü halk ozanı Salih Raşıtoğlu, Muhacir Destanı'nda şöyle dile getirmektedir:

Hicret edip gider Allah aşkına/Gidenlere kalan kullar ayledi/N'apsın kalan, macır dönmüş şaşkına/Arkasından akan sular ayledi, Kiracılar bekler dizgin elinde/Cem olmuş komşular sağında solunda/Mezarlık sokağı hicret yolunda/Dayler taşlar vatan deyip ayledi, Ana yavrısını bırakıp gider/Kızı arkasından kuş gibi öter/Bu

ayrılık bize ölümden beter/Dayler taşlar vatan deyip ayledi, Varna'dan pindik gideriz amma/Sakin Bulgarya'da eylenip kalma/Malina güvenip kendini salma/Dayler taşlar vatan deyip ayledi, Gece gündüz ana deyip aylerim/Tesalla verip gönümümü eylerim/Bu gülmedik başla acap neylerim/Dayler taşlar vatan deyip ayledi, Bu asıra derler yirminci asır/Dinleyin, sözlerimde yoktur kusur/Kalmışık şu beldede biz yesir/Dayler taşlar vatan deyip ayledi, Tüccarlarda yoktur ne insaf, ne hatır/Merkezde macıra çekerler satır/Burada kalanlar hepsi de fakir/Dayler taşlar vatan deyip ayledi, Kaçtı macırların beti benizi/Aşıp ta giderler Karadeniz'i/Ayrıldı anadan oğluyla kızı/Dayler taşlar vatan deyip ayledi. Derin hisler yüklü bu dizelerde dil açısından göze çarpan, “h” harfinin kullanılmamasıdır. Günümüzde romanlara has gibi görünen bu dil özelliği aslında o bölgeden gelen, Bulgaristan Türkleri tarafından da aynı şekilde kullanılmıştır. Ayrıca görüldüğü kadarıyla “ğ” harfi yerine de “y” harfi kullanılmaktadır. Ayrıca “h” harfinin kullanılmaması gereken yerlerde de kullanılması şive farklılıklarından kaynaklanmaktadır.

Mübadele olayı, siyasi bir mesele olarak göze çarpsa da sosyal ve psikolojik yönü de ağır basmaktadır. Zorunlu göç ve iskân uygulamaları hem Rum, hem Türk, hem de diğer etnik unsurlar için yeni vatanlarına uyum sağlamaları kolay olmamıştır. Ana dilleri, daha doğru bir ifadeyle, konuşma dilleri Türkçe olan Rumlar, Yunanistan'da, aynı şekilde Girit'ten, Yanya'dan gelen ve ana dilleri Rumca olan bir çok Türk de Türkiye'de uyum sorunu yaşamıştır. Böyle bir durumda mübadeleyi en iyi açıklayacak olgu, “gideni Rum, geleni Türk yapan dilleri değil, dinleri olmuştur. Bu durum etnik kimlik üzerinde, dinin ne kadar payı olduğunu göstermektedir.⁷²¹ Dil konusunun da bir tarafa bırakıldığı, Kayseri ve civarındaki Rumların da mübadeleye tabii tutulmasıyla anlaşılmıştır. Kayseri ve civarındaki Rumlar, kendilerinin Yunanlılarla bir ilgisi olmadıklarını, Türk olduklarını belirtmelerine ve mübadeleden muaf tutulmalarını istemelerine rağmen, bu istekleri kabul edilmemiştir. Bunlar, istemeyerek Türkiye'den göç etmek zorunda kalmış ve Yunanistan'da uyum sorunu yaşamıştır⁷²². Mübadele sonucu, Türkçe konuşan Hristiyan Karamanlılar ve Gagauz Türklerinin Yunanistan'a gönderilmesi, mübadelenin sadece Türklüğe bağlı olmadığını göstermektedir. Yeni Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı'dan aldığı milliyetçilik mirası

⁷²¹ Sina Akşin, “Siyasal Tarih (1908-1923)”, Çağdaş Türkiye (1908-1980), Türkiye Tarihi, C. 4, İstanbul, 2005, s.113.

⁷²² Ramazan Tosun, Türk-Yunan İlişkileri ve Nüfus Mübadelesi (1821-1930), Ankara, 2002, s. 162.

sonucunda, Karamanlı Rum dediği Hristiyanları, mübadeleye tabii tutmuş ve Yunanistan'da mutsuz bir zümrenin vebalini üstlenmiştir. Bu duruma göre, sadece Türk olmak yetmemekte, Türk milliyetçiliği, hem dile ve hem de Müslümanlığa dayanmaktadır⁷²³. Dil konusunda Türkiye'de en çok sıkıntı yaşayanlar, Girit'ten ve Makedonya'dan gelen mübadiller olmuştur. Dilleri, Rumca olan Girit mübadilleri “gavur” damgasından uzun bir süre kurtulamamışlardır. Drama, Serez ve Gevgili mübadilleri dil problemleri yaşamazken, Karacaovalılar, hiç Türkçe konuşamamış, Makedonca konuşmuşlardır. Çünkü Osmanlı döneminde bu bölgenin diline müdahale edilmemiş, gerek Rumca gerek Makedonca yaygın olarak kullanılmıştır⁷²⁴.

Öyle ki, 1927 yılı nüfus sayımında, 52.987 erkek ve 66.835 kadın, toplam olarak, 119.822 kişinin Rumca konuştuğu beyan edilmiştir. Bu nüfusun 91.902'si İstanbul'da sayılmış ki bunlar, mübadele dışı tutulan Rumlardır. Diğer kısmı ise Çanakkale, İzmir, Balıkesir, Antalya ve Aydın'da sayılmıştır. Çanakkale'de de mevcut Rumlar göz önünde bulundurulursa, diğer illerde sayılan, Rumca konuşan nüfus, mübadele sonucu Türkiye'ye gelen Müslüman göçmenleri ya da gözden kaçmış olabilecek Rum nüfusun varlığını ifade etmektedir. Fakat yapılan araştırmalarda Balıkesir ilinde, 1513 Rumca konuşan nüfus içerisinde, 492'sinin Hristiyan olduğu tespit edilmiş, geriye kalan 1021 nüfusun ise Girit'ten gelen mübadiller olduğu anlaşılmıştır. 1935 yılında ise, Rumcayı ikinci dil olarak konuşan 67.547 nüfusun bir kısmının mübadil Müslümanlara ait olduğu ifade edilmiştir⁷²⁵. Mübadillerin anılarında, Türkçe konuşamamaktan ve yerli halktan gelen tepkiler sıklıkla dile getirilmiştir. Yerli halk, “Ne anladık biz bundan... Giden de Rumca konuşuyordu, gelenler de Rumca konuşuyor!” demişler, hatta bu şikâyet olarak Atatürk'e kadar gitmiştir. Atatürk, “Başka bir yaramazlıkları var mı?” diye sormuş, olmadığı cevabını aldıktan sonra, “O halde dert etmeyin. Biz, sizin evlatlarınıza okullarda dil öğretmeye çalışıyoruz. Muhacir halk da, zamanla yata kalka Türkçe öğrenir. Burada çoğunluk Türk onların torunlarına Rumca soracaksınız, Türkçe cevap verecekler. Korkmayın siz!” diyerek mübadilleri koruyan bir ifadeyle cevap vermiştir⁷²⁶.

⁷²³ İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Milliyetçilik (En Kalıcı Miras)”, *XIII. Türk Tarih Kongresi*, C.II, 4-8 Ekim 1999, Ankara, s.31.

⁷²⁴ Hatipler, s. 108 vd.

⁷²⁵ Ali Güler, *Rakamlarla Türkiye'de Azınlıklar*, Berikan Yayınları, Ankara, 2004, s. 172 vd.

⁷²⁶ Yalçın, *Emanet Çeyiz*, s. 187.

Türkiye'ye gelen mübadil ve muhacirler, gelenek görenekleriyle birlikte gelmişlerdir. Dolayısıyla Anadolu coğrafyasında adeta bir kültür ahengi oluşturmuşlardır. Mübadeleyle gelen Girit göçmenleri, evlilik törenlerine verdikleri önemi, yeni yerleştikleri bölgelerde de devam ettirmişlerdir. Bunlardan bir örnek, düğün ve nişanlarında kız ve erkek tarafının birbirlerine seeler içerisinde hediyeler sunmasıdır. Giritliler, bu seelere de “seleça” adını vermektedir⁷²⁷. Giritlilerin dil konusundaki sorunları, evliliklerine de yansımış, özellikle mübadelenin ilk yıllarında hep birbirleriyle evlilik yapmışlardır. Fakat dil sorununu çözdükten sonra, böyle bir zorunluluk kalmamıştır. Giritliler için eğlence çok önemli olmuştur. Bu eğlencelerde, kendi yaptıkları şaraptan tüketerek, bağ evlerinde birbirine akraba olan Giritli mübadiller, bir araya toplanarak “Lira”(Girit kemençesi) adı verdikleri müzik aletini çalarak ve şarkılar söyleyerek eğlenip, örf ve adetlerini devam ettirmişlerdir. Mübadillerin doğum gelenekleri de farklıdır. Mesela, Giritli mübadillerde, bir kadın doğum yaptığı zaman kırk gün, gelen misafirlere, masanın üzerine tatlı ya da reçel konularak, yanına bir bardak su ve kaşıklar konarak, ikram edilir, gelen misafirler, bundan bir kaşık yiyerek, kaşığı suya batırıp, kenara koymak suretiyle adet yerine getirilirdi⁷²⁸.

Diğer bölgelerden mübadillerin de doğum ve evlenme gelenekleri hemen hemen aynı görünmektedir. En çok çeyiz işine önem verilir, hatta kız çocuğu doğar doğmaz çeyiz sandığı alınır, dantel işlemelerine önem verilmektedir. Bayramları, çocuklara isim koyma merasimleri ve ölüm törenleri, Türk ve Sünni Müslüman'dır. Bebek olunca kırk çıkarma yapılmaktadır. Bu günde, bebek aile yakınlarına götürülür ve bu iş yapılırken de bir yumurta süslü bir mendille sarılıp, kurdela ile bağlanmaktadır. Yumurtanın içine altın veya para konulup, bebeğin başucuna konulmaktadır. Bunun yapılmasındaki amaç ise, bebeğin büyüdüğü zaman evin kapısını penceresini kırmasın dıyedir⁷²⁹. Birçok gelenek, görenek, adet aynı olduğu ve artık yaşadıkları yerler de aynı coğrafya olmasına karşın uzun yıllar yerli halkla evlilikler yapılmamıştır.

Giritli mübadillerin kullandıkları bazı deyim ve atasözleri de bugün hala Türkiye'de kullanılan atasözleriyle bire bir aynı ya da benzerdir. Bunlardan bir örnek, “Thorye nuya eperne pani, thorye mana eperne pedhi (Kenarına bak bezini al, anasına

⁷²⁷ H. Yüksel Hançerli, *Giritli Mübadillerin Son Durağı: Çukurova, Parçalanmış Ailelerin Öyküsü*, Ankara, 2007, s. 103

⁷²⁸ Hançerli, çeşitli sayfalar.

⁷²⁹ Hatipler, s. 120.

bak kızını al)”dır. Türkiye’deki “Dimyat’a pirince giderken evdeki bulgurdan olmak” deyimi, Giritlilerde de “yumurtaları sepetiyle birlikte kaybettik” tir⁷³⁰. Bu gelenek ve görenekleri yerleştikleri yerlerde de devam etmiş, bir çeşitlilik, bir kültür ahengi oluşturmuşlardır.

Türkiye’ye gelen mübadil ve muhacirler, mimarilerini de beraberlerinde getirmişlerdir. Kafkas ve Rumeli köy planları Türkiye’de de uygulanmıştır. Ayrıca, mübadillerin en fazla yerleştikleri yer olan Edirne’de halk, evini kireçle badana yapmayı mübadillerden öğrenmiştir⁷³¹. Geniş pencere evler ve üç köşeli dam yapısı da mübadillerin beraberlerinde getirdikleri mimarî özelliklerdendir⁷³².

Mübadillerden atlarını ve arabalarını getirenler, taşınma işinde atlara bağlı bu arabaları kullanmış, bu arabalar daha sonra yaygınlaşmıştır. Anadolu’da, göçmenlerin getirdikleri dört tekerlekli, derin kenar tahtalı, atlı arabalar bir yenilik olmuş, bu türden at arabaları, daha sonra “muhacir arabası” olarak adlandırılmıştır⁷³³.

Aynı şekilde, Türkiye’den giden Rumlar da Türkiye’den kültür taşımacılığı yapmıştır. Her ne kadar tam anlamıyla bir Yunan kimliğine bürünmek isteseler de yıllarca yaşadıkları topraklarda kendileriyle bütünleştirdikleri Türk kimliğini de beraberlerinde götürmüşlerdir. Sadece Türklerin dinini reddetmek, hayat tarzlarını da reddetmek anlamına gelmiyordu. Nasıl ki Giritliler, Türkiye’de, dillerinden dolayı “gavur” olarak nitelendirildiyse, Türkiye’den mübadeleyle giden Rumlar da aynı şekilde gittikleri yerlerde ön yargıyla karşılanmış, yabancı olarak nitelendirilmişlerdir. Çünkü giden Rumlardan bazıları da Türkçe konuşmaya devam etmişlerdir.

Bir yerde birlikte yaşamanın olmazsa olmazı etkileşimdir. Müzik alanında, günümüzde de Yunan müziği olarak geçen “Rembetika” müziğinin en erken kayıtları, 1904 yılında Anadolu’dadır. 19. yüzyılda Siroz ve Selanik’te gelişen bu müzik türü, İstanbul, İzmir ve Anadolu’nun batı kıyılarında Türk hâkimiyetindedir. Her ne kadar bu müziğin, Bizans döneminden bu topraklara kaldığı ifade edilse de, mevcut enstrümanların bir kısmı Türk, bir kısmı da Yunan’dır. Santouri, Flüt, Laouto ve ud ayrıca bouzoki denen müzik aletleri kullanılmış, bouzoki denilen enstrüman, adını Türkçe bir kelime olan “bozuk”tan almıştır. Ayrıca Anadolu’nun şarkı ve dansları da

⁷³⁰ www.giritturk.com

⁷³¹ Arı, *Büyük Mübadele*, s. 170.

⁷³² Hatipler, s. 105.

⁷³³ Ali Ezger Özyürek, *Muhacirler (Bitmeyen Göç)*, İstanbul, 2007, s. 155.

Yunan toplumuyla iç içe girmiştir. Yunanca'da adı Zeimbekiko olan dans Türkçe'de Zeybek, Yunanca'da adı Tsifteteli olan dans Türkçe'de Çiftetelli ve Yunanca'da adı Hasapiko olan dans Türkçe'de Ağır Kasap Havası olarak geçmektedir⁷³⁴.

6.3. Ekonomik Açıdan İskânın Önemi

Savaşın dolayısıyla ekonomisi çok kötü durumda olan Türkiye, savaşın sonra, hem nüfussuz hem de maddi olanaklardan yoksun kalmıştır. Üstelik mübadele ile giden Rumların yerine yeni gelen göçmenleri yerleştirme sorunu ülkenin sırtına adeta bir kambur olmuştur. Yunanistan'a her türlü yardım yapılırken, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kendi ayakları üzerinde durmayı seçmiş, bunu da başarmıştır. Bazı kesimler tarafından, ülkeden Rumların gitmesiyle, büyük ticaret açıklarının ortaya çıkacağı söylenmektedir. Bunun söylenmesinin nedeni, Rumları Anadolu'ya geri göndermek için bir çeşit propaganda aracı olarak kullanılmasıdır. Ama tarım ülkesi olan Türkiye'ye gelen çiftçi göçmenler, devletin yardımıyla kısa sürede üretici durumuna geçmiş ve ilerleyen yıllarda tarım ürünlerinde görülen artış, bu durumu destekler mahiyette olmuştur.

1925 yılında İzmir Ticaret Odası Reisi tarafından yazılan bir raporda, İzmir'in iktisadi yaşantısında mübadele ile bölgeyi terk eden Rum ve Ermeniler'in önemli yer işgal ettikleri ve hatta bunların göçünden sonra ortaya çıkan boşluğu Türklerin dolduramayacağı, buna bağlı olarak da Batı Anadolu'da üretim ve ihracatın düşeceği, İzmir'in Akdeniz limanları arasındaki önemini yitireceği yönünde Avrupa ve Amerika'da çeşitli ekonomik çevrelerin ve Türkiye'deki yabancı diplomatların da, bu düşünceye sahip oldukları ifade edilmiştir. Ayrıca, Yunanlılar'ın bu düşünceyi işleyerek, Batı'daki ticaret merkezlerinde İzmir ve bölgesinin iktisadi durumu aleyhine propaganda yürüttükleri belirtilmiştir. İzmir'de ihraç edilen tarımsal ürünlerin tütün, üzüm, incir, pamuk, afyon, palamut, meyan kökü, bakla ve arpa olduğu, bu ürünler içerisinde ise afyon, palamut, meyan kökü, bakla ve arpa üretiminde Ermeni ve Rumların hiçbir rolleri olmadığı, diğerlerinde ise az çok rolleri olduğu ifade edilmiştir. Rum ve Ermenilerin göçlerinden sonra bu ürünlerin üretimi ve ihracatında gerileme beklenmesinin aksine Türklerin gayretleriyle bu beklenti boşa çıkmıştır. Bu raporda verilen üretim miktarları da bu durumun açık bir ifadesi olmuştur. Bu ürünlerden üzüm

⁷³⁴ Patrick Comerford, "Defining Greek and Turk: Uncertainties in the Search For European and Muslim Identities", *Cambridge Review of International Affairs*, Vol.13, No.2, 2000, s. 245.

üretimindeki artış, 1922 yılında 37.400 iken, bu rakam Rumların gittikleri dönem itibariyle 1923 yılında 40.300, 1924 yılında ise 51.800 ton olarak artış göstermiştir. En önemli ihraç ürünlerin olan incir için ise durum farklı değildir. 1922 yılında 128.000 ton olan incir, 1923 yılında 130.000, 1924 yılında 135.000 tona ulaşmış, bu ürünlerin tamamı ise ihraç edilmiştir. Diğer ürünlerin de üretiminde yıl bazında büyük artışlar gözlemlenmiştir⁷³⁵.

1928-1929 yıllarında hem dünyada ekonomik buhranın, hem de Türkiye’de yaşanan kuraklık olaylarının yaşandığı yıllar olmuştur. Henüz iskânları tamamlanmamış olan göçmenler, bu buhranı da yaşamıştır. Buhrandan Türkiye’nin etkilenmemesi ihtimal dâhilinde olmasa da, gerek halk gerek devlet tarafından pek de endişe ile karşılanmamış, son derece hızlı bir tepki verilmiştir. Savaş ekonomisi yaşayan halk, adeta açlığı kabullenmiş, dolayısıyla diğer dünya ülkeleri kadar etkilenmemiştir⁷³⁶. Ekonomisi tarıma dayalı olan ülkede, yağmurların az yağması, dolayısıyla kuraklık da ürün elde etmede önemli kayıplar verse de, bazı ürünlerde önemli artışlar gözlenmiştir. Türkiye’de bağcılık mübadil göçmenlerle daha da gelişmiştir. Mübadiller, yerleştirildikleri yerlerde kaliteli bağcılık yapmışlardır. Çoğu Kandiye’den gelen ve Adana’ya yerleştirilen Girit mübadilleri, bağcılığın yanında pamuk tarımı da yapmışlardır⁷³⁷. Adana’da 1928 yılında ortalama ağırlığı 135 okka olan pamuk balyalarından 75.000 balya pamuk istihsal edilirken, 1929 yılında, bu oran, 120.000’e çıkmıştır. İzmir’de de pamuk hâsılatı 8.000 ton olmuştur. Aynı şekilde, incir de 32.000 tondan, 39.000 tona çıkmıştır⁷³⁸. Bağlardan ise, 1928 yılında 45.000 ton, 1929 yılında ise 54.000 ton üzüm alınmıştır. Ayrıca, bu dönemde Orta Anadolu, Bursa, Kastamonu gibi yerlerde yetişen pirincin de ihracına başlanacağı, Ziraat müsteşarı tarafından bildirilmiştir⁷³⁹. Çok sayıda göçmenin yerleştiği Muğla’da ise 1934 yılına kadar oluşturulan 1152 hektar üzüm bağları tespit edilmiş ve buradan yılda 7.500.000 kg. üzüm istihsal edilmiştir⁷⁴⁰.

⁷³⁵ Bu raporun ayrıntıları için bkz. Murat Koraltürk, “Mübadelenin İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Rapor”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.2, S. 6–7, İzmir, 1996, s. 184 vd.

⁷³⁶ Aslı Arslan, *Türkiye’de Tabii Afetler (1923-1950)*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2003, s. 204.

⁷³⁷ Hançerli, *Giritli Mübadillerin Son Durağı*, s. 101.

⁷³⁸ *Aydın Tarihi*, C.21, S.69, 1929.

⁷³⁹ *Aydın Tarihi*, C.21, S.69, 1929.

⁷⁴⁰ *Aydın Tarihi*, 20 Haziran 1934.

Dönem itibariyle gelen göçmenler yanlarında hayvanlarını da getirdikleri için ülkedeki hayvan sayısı da artmıştır. Ayrıca, farklı cinsler de bu sayede Türkiye'ye gelmiştir. Mesela, mübadiller, gelirken gemilerin altında, Malta cinsi keçilerini de getirmişlerdir. Diğer keçilerden farklı olarak, daha fazla süt veren Malta keçisi, mübadelenin ilk yıllarında her Giritli mübadilin ahırında mevcut olmuştur⁷⁴¹.

Yıllarca atıl kalan Trakya toprakları, göçmenlerin bu bölgeye yerleşmeleriyle şenlenmiştir. Öyle ki Romanya ve Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin çoğu, nüfustan yoksun olan Trakya'ya yerleştirilmiş, gerek yapılan köy kalkınma planları ve yeni göçmen köylerinin kurulmasıyla, bölgede tarım alanında önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Özellikle Romanya ve Bulgaristan'dan gelen göçmenler, çalışkanlıkları ile bu bölgeyi bayındır bir hale getirmiştir. Öyle ki, 1934 yılında Tekirdağ'da buğday, arpa, mısır, yulaf ve kuşyemi olarak, Almanya, Belçika, Hollanda, Fransa, İtalya ve Yunanistan'a, 554.504 liralık ihracat yapılmıştır⁷⁴².

Çatalca ve civarında göçmenler tarafından iyi bağlar yetiştirilmiş, bu bağlardan önemli miktarda üzüm elde edilmiş, fakat bunları sarf edecek bir yer bulmak zor olmuştur. Sadece bir Musevi grubu köylülere bütün üzümünün kilosunu 40'ar paradan toplamaya talip olduğunu bildirmiş, köylüler bundan şikâyet ederek emeklerinin boşa gitmemesi için üzümlerinden hiç olmasa şarap yapımına müsaade edilmesini istemişlerdir⁷⁴³.

Arıcılık ve ipek böcekçiliği de göçmenlerle birlikte artış göstermiştir. İpek böcekçiliği bazı merkezlerde artış göstermiş, devlet bunu teşvik için ipekçilik okulları açmıştır. Bu merkezlerden en önemlileri, Bursa, Muğla ve Antalya olmuştur.

⁷⁴¹ Hançerli, *Giritli Mübadillerin Son Durağı*, s. 101.

⁷⁴² *Ayın Tarihi*, 22 Haziran 1934

⁷⁴³ *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1934.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti, Anadolu’da yeni bir rejimle, yeni bir dönem başlatmıştı. Bağımsızlık mücadelesinden sonra devlet, çok fazla nüfus kaybına uğramıştı. Bu dönemde, Türk ve Rumların mübadelesi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmışsa da, yaklaşık yarım milyon Müslüman’ın Anadolu’ya gelmesini sağlamıştı. Bu şekilde kısmen de olsa Anadolu topraklarını işletecek, devletin gelişmesini sağlayacak önemli bir nüfus kazanılmıştı. Daha sonraki dönemde, göçler teşvik edilmeye başlandı. Ekonomik olarak daha güçlü, daha çağdaş, yeniliklere açık bir toplum meydana getirme çabasında olan devlet, ortak bir dil, din ve kültür birliği oluşturarak, kazanılan nüfusun yaşam şartlarını iyileştirmek ve ülkeyi bir nizama sokabilmek için planlı bir iskân politikası izlemek zorundaydı. Çünkü sadece dışarıdan gelenlerin değil, içeride evsiz barksız kalan binlerce kişinin de iskâna ihtiyacı vardı. Bunlara, mesken sağlamak, karınlarını doyurmak ve geçinecekleri kadar toprak vermek zaruretti. Kaynaklar sınırlı olsa da, devlet bu görevleri, mümkün olduğu kadar yapmaya çalışmıştır. Bu arada, hem iskân işleriyle uğraşan devlet memurlarında, hem de yerli halk da bazı suiistimaller görülmüştür.

Gerek, bu konuda kabul edilen kanunlar, gerekse oluşturulan ilgili Vekâlet ve komisyonları, geleceğin refah içerisinde ve huzurlu Türkiye’sini oluşturmak amacına hizmet etmekteydi. Mustafa Kemal, milletin huzur ve emniyeti ön planda tutmuş ve halkını medeniyete ulaştırmak için her şeyi göze almıştır. Devlet içerisinde devleti tanımayan gruplara ise, gerekli cevabı; *“Millet, vâsi bir huzur ve emniyet içinde müsterih bulunmalıdır. Memleketimizin herhangi bir köşesinde halkın emniyetini, devletin vahdet ve asayişini ihlâl tasaddi edenler, devletin bütün kuvvetlerini karşılarında bulmalıdırlar”* diyerek vermiştir. Ülke içerisinde huzuru bozan bazı toplulukların dağıtılması, asimile etmekten ziyade, ülkenin güvenliğini etkileyebilecek durumların ortadan kaldırılması, geri kalmışlık izlenimi veren ve ülkenin ilerlemesini engelleyen unsurların dağıtılması demektir. Hem göçebe, hem aşiret yapısını koruyan bazı toplulukların, Osmanlı döneminin rahatlığında yaşamaları mümkün değildi. Osmanlı Devleti bünyesindeki göçebeler, kendi örf, adet ve gelenekleriyle adeta farklı bir dünyada yaşamış, fakat bu yaşayışları Cumhuriyet döneminde sona ermek zorunda kalmıştır. Devlete vergi ve asker vermeyen bir topluluğun, devlet açısından bir menfaati

yoktu. Bunların bir an önce iskân edilip, toprağa bağlanması yönünde alınan kararlar mümkün olabildiğince uygulandı.

Bu dönemde genellikle kırsal alana yapılan iskân, ekonomik amaçlı toprakları işletebilmek için yapılmıştı. Bu arada nüfus, dengeli bir gelir dağılımına da kavuşacaktı. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında sanayi yok denecek kadar azdı. Bu yüzden ülkenin ekonomisi tarıma dayalı olmak zorundaydı. İskânın belirlenen bölgelerde yapılması, üretimi ve üretimde çeşitliliği önemli ölçüde artırmıştır. 1934 yılından sonra tarıma açılan yeni araziler, tarımda kullanılan topraklardaki yoğunluğu düşürmüştür. Aksi takdirde, bu yoğunluk daha fazla olacaktı. Nüfus oranının hızla artması karşısında ziraata açılan yeni alanlar, tarımda yeni araç ve metotlar kullanılması, ekilen arazinin yüzölçümünü arttırdığını göstermektedir. Ayrıca, bu dönemde iskân, kırsal kesimde dağınık köyleri birleştirme amaçlı ve yeni köyler oluşturma yönünde yapılmış olduğundan, devletin, sosyal bir devlet olarak, bu köylere ihtiyaçları olan tüm hizmetleri götürebilmek için çabalarını ifade etmektedir.

Dönemin iskân politikası, ihtiyaçlara göre ortaya çıkmış ve uygulanmıştır. İskân konusunda belki de en olumsuz konu, deneyimli uzman kişilerden oluşan bir kadroyla devamlı olarak çalışılmaması olmuştur. Müdürlükten İmar ve İskân Vekâleti'ne, kısa süre sonra Dâhiliye ve daha sonra da Sıhhiye Vekâleti'ne bırakılan iskân işleri, her bir vekâletlerin ayrı ayrı çalışmalarıyla, bazen müdahaleleriyle çıkmaza girebilmiştir. Mesela, Sıhhiye Vekâleti'nin alacağı bir kararda, Dâhiliye Vekâleti'nin görüşünü de almak durumunda kalmış, işin çift başlı yapılması, olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Ayrıca, iskân işlerinde görevli memurların hem sayılarının yetersiz hem de işin ehli olmamaları, işleri önemli ölçüde yavaşlatmıştır. Öyle ki, mübadil dosyalarının kapatılması, on yıldan fazla sürmüştür. Türkiye, sadece bu dönemde değil, daha sonraki yıllarda da göç almış, yine aynı sorunları yaşamıştır. Mal dağıtımı konusunda, çeşitli adaletsizlikler görülmüş, bazı aileler, yıllar sonra tapularına kavuşmuşlardır.

Her ne kadar, kanun ve kararnamelerle desteklenen bir iskân politikası uygulanmaya çalışılmışsa da, uygulamada bazı eksikler görülmüştür. İskân edilen bazı gruplar, yerlerini beğenmeyerek yıllarca bir yerden diğer bir yere göç etmişlerdir. Ayrıca, nüfus dengesini kurabilmek amacıyla, bazı bölgelere Türk unsurunun yerleştirilmesi kararının da uygulamada gerçekleşmediğini, bugün dahi göstermektedir.

KAYNAKÇA

1.ARŞİV

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:

Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu

Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Kataloğu

Toprak ve İskân Genel Müdürlüğü Kataloğu

2. RESMÎ YAYINLAR

Düştur

TBMM Zabıt Ceridesi

3. SÜRELİ YAYINLAR

Akşam Gazetesi

Ayın Tarihi Dergisi

Cumhuriyet Gazetesi

Ulus Gazetesi

4. HATIRAT

Dr. Rıza Nur'un Lozan Hatıraları, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1999.

5. TETKİK ESERLER

1. Kitaplar

ADIEKE, Ayşe Nükhet; *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896–1908)*, Ankara, 2000.

AGHATABAY, Cahide Zengin; *Mübadele'nin Mazlum Misafirleri, Mübadele ve Kamuoyu (1923 – 1930)*, Bengi Yay., İstanbul, 2007

AĞANOĞLU, Yıldırım; *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç*, İstanbul, 2001

AKGÜL, Suat; *Dersim İsyanları ve Seyit Rıza*, Berikan Yayınları, Ankara, 2004.

AKŞİN, Sina; “*Siyasal Tarih (1908-1923)*”, *Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, Türkiye Tarihi, C. 4, İstanbul, 2005.

AKTAR, Ayhan; *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İstanbul, 2000.

ALAKOM, Rohat; *Orta Anadolu Kürtleri*, İstanbul, 2007

Anavatana Göç Edenler, Türkiye Cumhuriyeti'nde Mübadil, Muhacir ve Mülteciler Genel Bir Bakış (1923–1938), (Haz: Nezih Başgelen), Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.

ARI, Kemal; *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç, (1923-1925)*, İstanbul, 2007.

_____; *İzmir'den Bakışla Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri, Lozan'dan Kabotaja*, İzmir Deniz Ticaret Odası Yayınları. , İzmir, 2008.

ARSLAN, Aslı; *Türkiye'de Tabii Afetler (1923-1950)*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2003.

ARSLAN, Hüseyin; *16. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, İstanbul, 2001.

ARSLAN, Ruşen; *Şeyh Said Ayaklanması Varto Aşiretleri ve Mehmet Şerif Fırat Olayı*, Doz Yayınları, İstanbul, 2006.

AYDOĞAN, Metin; *Türkiye Üzerine Notlar, 1923-2005*, Umay yayınları, İzmir, 2005

AYGÜN, Hüseyin; *Dersim 1938 ve Zorunlu İskân, Telgraflar, Dilekçeler, Mektuplar, Fotoğraflar*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2009.

Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1987.

BARAN, A. Tülay; *İzmir'in İmar ve İskânı (1923–1938)*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 1994.

BAYRAK, Mehmet; *Kürtlere Vurulan Kelepçe Şark Islahat Planı*, Özge Yayınları, Ankara, 2009.

BAYUR, Yusuf Hikmet; *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II, K. III, TTK, Ankara, 1991.

Behçet Cemal; *Şeyh Sait İsyanı*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

BERZEG, E. Sefer; *Türkiye Kurtuluş Savaşı'nda Çerkes Göçmenleri II*, İstanbul, 1990.

BOZDAĞ, İsmet; *Kürt İsyanları*, Truva Yayınları, İstanbul, 2004.

BULUT, Faik; *Devletin Gözüyle Türkiye'deki Kürt İsyanları*, İstanbul, 1991.

CENGİZKAN, Ali; *Mübadele Konut ve Yerleşimleri, Çağa Yerleşmek*, Ankara, 2004.

ÇADIRCI, Musa; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara, 1991.

ÇİL ERGENEKON, Adalet; *Cumhuriyet'in ilk Yıllarında Nüfus Sorunu ve İskân Politikası*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1994

Dersim, Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.

Dersim Raporu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Dr. Fraylıç, Mühendis Ravlig, *Türkmen Aşiretleri*, (Haz: Ali Cin, Haluk Kortel, Haldun Eroğlu), İstanbul, 2008.

DÜNDAR, Fuat; *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası*, İstanbul, 2008.

ERDAL, İbrahim; *Mübadele (Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan, 1923-1925)*, İstanbul, 2006.

EREN, Ahmet Cevat; *Türkiye’de Göç ve Göçmen Meseleleri*, İstanbul, 1966.

FAZIL, H. Müstecib; *Dobruca ve Türkler*, Emel Basımevi, Köstence, 1940.

GERAY, Cevat; *Türkiye’den ve Türkiye’ye Göçler (1923-1961)*, Ankara, 1962.

GÜLER, Ali, *Rakamlarla Türkiye’de Azınlıklar*, Berikan Yayınları, Ankara, 2004.

H. Nuri, *İskân ve Muhaceret, Milli Kültür – Nüfus İşleri*, İstanbul, 1934.

HALAÇOĞLU, Yusuf; *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara, 1988.

HALE, William; *Türk Dış Politikası, 1774–2000*, (Çev. Petek Demir), İstanbul, 2003.

HANÇERLİ, H. Yüksel; *Giritli Mübadillerin Son Durağı: Çukurova, Parçalanmış Ailelerin Öyküsü*, Ankara, 2007.

HIRSCHON, Renée, *Mübadele Çocukları*, İstanbul, 2005.

İNAN, Afet, *İzmir İktisat Kongresi, 17 Şubat- 4 Mart 1923*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

İNAN, Arı; *Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1982.

İsmet İnönü, Lozan Barış Konferansı, Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri, (Haz: İlhan Turan), Ankara, 2003.

İPEK, Nedim; *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri*, Ankara, 1999.

_____; *Mübadele ve Samsun*, Ankara, 2000.

İskân ve Teavün Cemiyeti, Umumi Kongre Mübadele Encümeni Mazbatası, 24 Eylül 1339.

İskân Tarihçesi, Hamit Matbaası, İstanbul, 1932.

İskân Mevzuatı, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti İskân Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1936.

KAHRAMAN, Ahmet, Kürt İsyanları, Tedip ve Tenkil, İstanbul, 2004.

KARAL AKGÜN, Seçil – ULUĞTEKİN, Murat; *Hilal-i Ahmer' den Kızılay'a II*, Ankara, 2001.

KARPAT, Kemal; *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, İstanbul, 1996.

KOÇAK, Cemil; *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Kovancılar Yıllığı, 1998, Ankara, 1998.

KUTLAY, Naci; *21. Yüzyıla Girerken Kürtler*, İstanbul, 2002.

Lausanne Conference on Near Eastern Affairs, Records Of Proceedings And Draft Terms Of Peace, 1922-1923, London, 1923.

Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, (Çev: Seha L. MERAY), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

MCCARTHY, Justin; *Muslims and Minorities, The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire*, New York and London, 1983.

_____, Justin; *Ölüm Ve Sürgün*, (Çev: Bilge Umar), İstanbul, 1995.

MUMCU, Uğur; *Kürt -İslam Ayaklanması 1919–1925*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1992.

MUTLU, N. Yücel; *Lozan'da Mübadele veya Memleketin Türk Nüfusunun Arttırılması*, Ankara, 2005.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin; *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, Ankara, 1990.

NAKRACAS, Georgios, *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni, 1922 Emperyalist Yunan Politikası ve Anadolu Felaketi*, (Çev. İbrahim Onsunoğlu), İstanbul, 2003.

ORHONLU, Cengiz; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul, 1987.

ÖNDER Selahattin; *Balkan Devletleriyle Türkiye Arasındaki Nüfus Mübadeleleri (1912-1930)*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 1990

ÖZTÜRK, Kazım; *Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları*, C.II, Ankara, 1990.

_____, Kazım; *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM, III.Dönem, 1927-1931, C.II, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, No:9.

ÖZYÜREK, Ali Ezger; *Muhacirler (Bitmeyen Göç)*, İstanbul, 2007.

Samsun İl Yıllığı, 1967.

SAYDAM, Abdullah; *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara, 1997,

SOYSAL, İsmail; *Tarihçeleri Ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, I, (1920-1945)*, TTK Yayınları, Ankara, 1983.

ŞADİLLİLİ, Vedat, *Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar*, Ankara, 1980.

ŞEKER, Nesim, *Türk-Yunan Mübadelesi Anlaşması Sonucu Bursa'ya Gelen Göçmenlerin Kentin Sosyal Yapısı Üzerindeki Etkileri (1923–1935)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 1995.

Tahmiscizade Mehmed Macid, *Girit Hatıraları*, (Yayına Hazırlayan: İsmet Miroğlu-İlhan Şahin), İstanbul, 1977.

TAN, Altan; *Kürt Sorunu, Ya Tam Kardeşlik Ya Hep Birlikte Kölelik*, İstanbul, 2009.

TOSUN, Ramazan; *Türk-Yunan İlişkileri ve Nüfus Mübadelesi (1821-1930)*, Ankara, 2002.

TÜRKAY, Orhan; *Türkiye'de Nüfus Artışı ve İktisadi Gelişme*, Ankara, 1962.

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Lozan, (1922–1923), Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 1973.

YALÇIN, Kemal; *Emanet Çeyiz, Mübadele İnsanları*, İstanbul, 2005.

YEŞİLTUNA, Serap; *Resmi Kanun, Kararname, Rapor ve Tutanaklarla Atatürk ve Kürtler*, İleri Yayınları, İstanbul, 2007.

YILDIRIM, Ali; *Cumhuriyet Dönemi İskân Politikaları (1923-1952)*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2004

YÜCEDAĞ, Şenol; *Şeyh Sait İsyanı ve Ezeli Düşman İngiltere*, İstanbul, 2010.

2. Makaleler

ACEHAN, Abdullah; “Osmanlı Devleti’nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri”, *The Journal of International Social Research*, V. 1/5, Fall 2008, s. 12–29.

ADIYEKE, Nükhet; “Osmanlı Kaynaklarına Göre Türk- Yunan İlişkilerinde Girit Sorunu (1896)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S.3, İzmir, 1993, s. 335–346.

AKÇA, Bayram; “Lozan Antlaşması’ndan Sonra Muğla Vilayeti’ne Gelen Balkan Muhacirlerinin İskânı Meselesi”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.21, Muğla, Güz 2008.

AKGÜN Seçil, “Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu”, *Üçüncü Askeri Tarih Semineri: Türk-Yunan İlişkileri*, Ankara, 1986, s. 241-258.

ALTINÖZ, İ.Haşim; “Osmanlı Toplumunda Çingeneler, *Tarih ve Toplum*, , S. 137, Mayıs 1995, s.22-29.

ALTINÖZ, İsmail; “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi İçerisinde Çingeneler”, *Yeryüzünün Yabancıları Çingeneler*, (Haz. Suat Kolukırık), İstanbul, 2007.

ANZERLİOĞLU, Yonca; “Hamdullah Suphi’nin Kaleminden 1933 yılında Romanya’da Komünist Hareket”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, S.37-38, Mayıs-Kasım 2006, s.1-14.

ARI, Kemal; “Yunan İşgalinden Sonra İzmir’de “Emval-i Metruke” ve “Fuzuli İşgal Sorunu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 15, Cilt V, Temmuz 1989.

_____; “Cumhuriyet Döneminin İlk Yıllarında Türkiye’de Mübadele, İmar, İskân İşleri Ve Mustafa Necati”, *Mustafa Necati Sempozyumu, 9-11 Mayıs 1991*, Kastamonu, s. 44-57.

_____; “Mübadele Göçmenlerini Türkiye’ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri (1923-1924)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.1, İzmir, 1991, s. 13-46.

_____; “İlk Mübadil Kafilesi İçin İki Gazete Haberi”, *Mübadele Dergisi*, S.1, Samsun, Kasım 2003, s. 13 – 15.

ARMAĞAN, A.Latif, “Osmanlı Devleti’nde Konar- Göçerler”, *Osmanlı*, C. IV, Ankara, 1999.

AYDOĞAN Erdal; Üçüncü Umumi Müfettişliği’nin Kurulması ve III. Umumi Müfettiş Tahsin Uzer’in Bazı Önemli Faaliyetleri, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, S.33–34, Mayıs- Kasım 2004, s. 1–14

ATTAR, Aygün; “Ulus Devlete Geçiş Süreci ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Üniter Yapısı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.60, C. XX, Kasım 2004. s. 644-657.

BAĞ, Yaşar, “Çerkeslerin Dramı, İşgal, Soykırım, Sürgün ve Göç”, *Çerkeslerin Sürgünü* 21 Mayıs 1864, *Tebliğler, Belgeler, Makaleler*, Ankara, 2001.

BAHTİYAR, Niyazi Hüseyin, “Anadolu’dan Balkanlar’a Türk Göçleri”, *Tarih ve Toplum*, Kasım 1996, c. 26, S. 155, s. 40-44.

BARAN, Tülay Alim, “1923-1938 Yılları Arasında İzmir’in İmarı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.3, İzmir, 1993, s. 283-294.

BARKAN, Ömer Lütfi “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 11, N.1-4, Ekim1940-Temmuz 1950.

BAYRAKTAR, Hilmi, “Kırım ve Kafkasya’dan Adana Vilayeti’ne Yapılan Göç ve İskânlar (1869–1907)”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.22, s. 407.

ÇANLI, Mehmet, “ Yunanistan’daki Türklerin Anadolu’ya Nakledilmesi II”, *Tarih ve Toplum*, S. 130, Ekim 1994, s. 51- 59.

ÇAPA, Mesut; “Cumhuriyetin İlk Mübadele, İmar Ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey”, *Mustafa Necati Sempozyumu, Kastamonu*, 9–11 Mayıs 1991, s. 58–70.

_____; “İstikbal Gazetesine Göre Trabzon’da Mübadele ve İskân”, *Atatürk Yolu*, C.2. S. 8, Ankara 1991, s. 631–642.

_____; “Yunanistan’dan Gelen Göçmenlerin İskânı”, *Atatürk Yolu*, S.5, Mayıs 1990, s. 49–84.

_____; “Mübadelede Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti’nin Rolü”, *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.10, Kayseri, 2001, s. 29–60.

ÇAVUŞOĞLU, Halim; “Yugoslavya-Makedonya”Topraklarından Türkiye’ye Göçler ve Nedenleri”, *Bilig*, Bahar 2007, S.41, s. 123–154.

ÇELEBİ, Ercan; “Mübadillerin Yunanistan’daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.5, S.12, İzmir, 2006, s. 35–45.

ÇINAR, Ali Osman; “Bingazi’de Tarımsal Kalkınma Amaçlı Göçmen İskânı (1851–1904)”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S.6, İstanbul, 2004, s.19–53.

COMERFORD, Patrick; “Defining Greek and Turk: Uncertainties in the Search For European and Muslim Identities”, *Cambridge Review of International Affairs*, Vol.13, No.2, 2000, s. 240–253.

DAĞISTAN, Adil; Hamdullah Suphi’nin Romanya Büyükelçiliği ve Gagauz Türkleri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XVIII, S.54, Kasım 2002

DUMAN, Önder; “Atatürk Döneminde Romanya’dan Türk Göçleri”, *Bilig*, S. 45, Bahar 2008, s. 23–44.

_____; “Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları (1923–1938)”, *Atatürk Yolu*, S.43, Ankara, Bahar 2009, s. 473–490.

ERDAL, İbrahim; “Cumhuriyet Döneminde Yörüklerin İskânı Konusu”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yörükler ve Türkmenler*, (Editörler: Hayati Beşirli, İbrahim Erdal), Ankara, 2008, s.1 – 13

EROĞLU, Hamza, “Atatürk’e Göre Millet ve Milliyetçilik”, *Atatürk Yolu*, Ankara, 1995, s. 133–167.

GERAY, Cevat; “Türkiye’de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi”, *Amme İdaresi Dergisi*, C.3, S.4, 1970, s. 8–36.

HALAÇOĞLU, Yusuf; “Kolonizasyon ve Şenlendirme”, *Osmanlı*, c. IV, Ankara, 1999

HAYTOĞLU, Ercan; “Denizli-Honaz’a Yapılan Mübadele Göçü”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.12, İzmir, Bahar 2006, s.47–66.

İNBAŞI, Mehmet; “Yeni Belgelerin Işığında Rumeli Yörükleri”, *Osmanlı*, c. IV, Ankara, 1999.

İPEK, Nedim; “Göçmen Köylerine Dair”, *Tarih ve Toplum*, C. 25, S.150, Haziran 1996, s.15–21.

_____; “93 Muhacereti, *Osmanlı*, c. IV, Ankara, 1999.

KASABA, Reşat; “Göç ve Devlet, Bir İmparatorluk- Cumhuriyet Karşılaştırması”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*, İstanbul, 1999, s. 336- 345.

KARPAT, H. Kemal; “Avrupalı Egemenliğinde Müslümanların Konumu Çerkeslerin Sürgünü ve Suriye’deki İsyanı”, *Çerkeslerin Sürgünü, 21 Mayıs 1864, Tebliğler, Belgeler, Makaleler*, Ankara, 2001.

KORALTÜRK, Murat; “Mübadelelerin İktisadi Sonuçları Üzerine Bir Rapor”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.6–7, İzmir, 1996, s. 183–199.

KÖKEN, Nuray; “Doğu Karadeniz Bölgesinde Oluşan Taşkın ve Heyelanlara Meteorolojik ve Hidrolojik Açından Bakış”, *Trabzon ve Yöresi 20 Haziran 1990 Sel Felaketi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 22-24 Kasım 1990, Trabzon

KYUCHUKOV, Hristo; “Bulgar ve Türk Müslüman Romanlar’ın Tarihi, Kültürü ve Dili”, *Yeryüzünün Yabancıları Çingeneler*, (Haz. Suat Kolukırık), İstanbul, 2007

MANTA, K. Eleftheria; “The Çams of Albania and Greek State (1923–1945), *Journal Of Muslim Minority Affairs*, Volume:29, No:4, December, 2009. s. 523–535.

ONUR Oral; “Çingeneler”, *Tarih ve Toplum*, , S. 137, Mayıs 1995, s.16–21

ORTAYLI, İlber; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Milliyetçilik (En Kalıcı Miras)”, *XIII. Türk Tarih Kongresi*, C.II, 4-8 Ekim 1999, Ankara, s.23-40.

ÖKSÜZ, Hikmet; “Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 48, Cilt: XVI, Kasım 2000.

PARLAK, Cengiz; “Çanakkale Merkez’e Gelen Selanik Mübadilleri”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Y.5, S. 5, Çanakkale, Bahar 2007, s. 73–85.

PINSON, Marc; “Kırım Savaşı’ndan Sonra Osmanlılar Tarafından Çerkeslerin Rumeli’ne İskânı”, *Çerkeslerin Sürgünü, 21 Mayıs 1864, Tebliğler, Belgeler, Makaleler*, Ankara, 2001.

SAYDAM, Abdullah; “Reformlar ve Engeller: Tanzimat Döneminde Aşiretlerin Yol Açtıkları Asayiş Problemleri”, *Osmanlı*, C. IV, s. 180- 189.

_____; “Tanzimat Devrinde Dobruca’da İskân Faaliyetleri”, *On dokuz Mayıs Üniversitesi Dergisi*, S.7, Samsun, 1992, s. 199–209.

ŞAHİN, İlhan; “Göçebeler”, *Osmanlı*, c. IV, Ankara, 1999.

ŞAHİN, Naci; “XIX. Yüzyıl Sonrasında Anadolu’ya Yapılan Göç Hareketleri Ve Anadolu Coğrafyasındaki Sosyo-Kültürel Etkileri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. VIII, S.1, Haziran 2006, s. 63–82.

TEKELİ İlhan; “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu”, *Tophum ve Bilim*, S.50, İstanbul, 1990, s. 49–71.

TURAN, Kemal; “Kuva-yı Milliye’de Bir Eğitimci: Mustafa Necati”, *Türk Dünyası Tarih, Kültür Dergisi*, S. 234, Haziran 2006, s. 60–63.

TUTUM, Cahit; “1864 Göçü İle İlgili Bazı Belgeler”, *Çerkeslerin Sürgünü, 21 Mayıs 1864, Tebliğler, Belgeler, Makaleler*, Ankara, 2001

TÜRKDOĞAN, Orhan; “Kültürel Kimlik”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, S. 230, Şubat 2006, s. 16–23.

YILMAZ, Mehmet; “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Muhaciri İskân Politikası”, *Osmanlı*, C. IV, s. 587–602.

6. İnternet Siteleri

<http://e-dergi.atauni.edu.tr>

www.giritturk.com.tr

www.khgm.gov.tr

www.ulakbim.gov.tr

www.samsunmubadele.org.tr

www.sdergi.hacettepe.edu.tr

EKLER

EKLERİN LİSTESİ

- 1. EK 1.** 885 Numaralı İskân Kanunu
- 2. EK 2.** 2510 Numaralı İskân Kanunu
- 3. EK 3.** Göçmenlerin Türkiye'ye gelişleri ile ilgili basında yer almış fotoğraflar.
- 4. EK 4.** Göçmen köylerinden iki örnek fotoğraf
- 5. EK 5.** Modern bir göçmen evi fotoğrafı
- 6. EK 6.** Trakya'da Yapılacak Muhacir Evleri Krokisi

EK.1 İskân Kanunu

31 Mayıs 1926 – Kanun No: 885

Madde 1 – Türkiye Cumhuriyeti memalîği dâhilinde tavattun etmek maksadıyla hariçten münferiden veya müçtemian gelmek isteyenlerin hükümetçe müttehaz kararlara tevfikân kabulleri ve iskân mahallerinin tayini ve bu mahallere sevki Dâhiliye Vekâletine aittir.

Madde 2 – Türk harsına dâhil olmayanlarla sirayet devrindeki frengililer, cüzzama müptelâ eşhas ve aileleri, ceraimi siyasiye ve askeriye müstesna olmak üzere cinayetle mahkûm olanlar, anarşistler, casuslar, çingeneler ve memleket haricine çıkarılmış olanlar kabul edilmezler.

Madde 3 – Dâhil-i memleketteki seyyar aşiretlerle alelûmum göçebelerin ve sıhhî esbab dolayısıyla nakli icap eden veya ormanlar dâhilinde vasıta-i maisetten mahrum bulunan köylerin münasip ve müsait mahallere nakil ve iskânları ve evleri çok dağınık olan bazı köylerin münasip merkezler etrafında teksifi ve casusluklarından şüphe edilen eşhasın hudutlardan uzaklaştırılması İcra Vekilleri Heyeti kararıyla Dâhiliye Vekâletince icra edilir.

Madde 4 – Bir muâhede-i mahsusaya binaen Türkiye'ye mecburi olarak gelenler muahede-i vakıa ahkâmına ve hükümetçe müttehaz kararlara tevfikân kabul ve iskân edilirler.

Madde 5 – Türk tabiiyetinde bulunan çingeneler münasip mahalde ikamet ettirileceği gibi ecnebi tabiiyetinde bulunanlar da hudut dışarısına çıkarılırlar.

Muavenat

Madde 6 – İşbu kanun mucibince kabul ve iskân şeraitini haiz bulunanlardan köylerde ikamet edecek muhtacîne ve ledelhace iskân edilecek aşiretler ve göçebelere ve yerlilerden mahal-i ikametleri tebdil edileceklerle bedelleri borçlanma kanunu mucibince istifa edilmek şartıyla mesken olarak müştemilâtı lâzimesiyle bir hane ve bundan başka aynı şartla içlerinde çiftçi olanlara lüzumu miktar arazi ve sanayi erbabına bir dükkân veya arsa ve münhasıran muhtaç olanlara çiftçi iseler çift hayvanatı, alât ve edevat-ı ziraiye, tohumluk ve sanayi erbabına alât ve edevat ve mevaddı iptidaiye ve ayak satıcılarıyla, çerçilere sermaye verilir. Şehir ve kasabalarda sakin olacak muhtaç erbabı sanayi ile ufak esnafa da köylerde ikamet eden hem meslekleri gibi muamele olunur.

Madde 7 – İşbu kanun mucibince hariçten kabul veya üçüncü madde mucibince nakilleri icra edileceklerden, muhtac-ı muavenet olanların masarif-i nakliyesi ve mahal-i iskânlarına kadar yollarda ve iskân olununcaya kadar geçecek zaman zarfında ve ba'del - iskân azamî iki ay müddetle iaşeleri meccanen ve iki aydan sonra iaşeleri zürradan iseler ilk sene mahsulünü idrak edinceye kadar ve sunuf-u saireden iseler azamî altı ay müddetle borçlanma kanununa tevfikân istifa olunmak şartile karzen icra ve ledelicap kendilerine yine aynı şartla mahrukat ve levazımı iksaiye ita edilir.

Madde 8 – İşbu kanun mucibince iskân edileceklerle tahsis veya yeniden tesis edilecek köyler için miktar-ı kâfi mer'a ve mektep ve cami ve hamam ve karakol ve pazar ve harman ve kabristan ve sair yerleri ve mümkün olan mahallerde orman ve baltalık ittihazına elverişli ve umumun ihtiyacına muktazi yerler meccanen tefrik ve tahsis olunur.

Madde 9 – İşbu kanunla iskân edileceklerin iskânlarına muktazi emlâk ve arazi-i mevat ve haliye ve mahlûle ve hükümete ait emlâk ve araziden ve alelîtlak mübadeleye tabi veya gayri tabi emvali metrukeden tefrik olunacak ve indelhace eşhasa ait çiftlikler dahi satın alınmak suretiyle tedarik ve tahsis olunabilecektir.

Muafiyat

Madde 10 – İşbu kanun mucibince muhacir sıfatile kabul edileceklerin ve hariçten gelecek mültecilerle aşiretlerin aile başına beraberlerinde getirecekleri emvali menkuleleri ve tohumluk ve çift hayvanları ve alat ve edevatı ziraiye ve sinaiyeleriyle mevaddı iptidaiyeleri kâmilin ve mevaşi sürüleriyle mamulât-ı sinâiye ve eşya-yı tüccariyelerinden beş bin liralık miktarı gümrük resmiyle bir defaya mahsus olmak üzere sair bilcümle tekâliften muafdırlar. Bu gibilere tahsis edilecek emvali gayri menkulenin tasarruf senetleri de damga resmiyle bilûmum harç ve resimlere tabi değildir.

Madde 11 – Muhacir ve mülteci sıfatile kabul edilenler tarihi tescillerinden bed'ile iki sene müddetle mükellefiyeti askeriyeden müstesnadırlar.

Madde 12 – İşbu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 13 – İşbu kanunun ahkâmını icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

Muvakkat (Geçici) Madde

Balkan Harbinin tarihi ilanından sonra Türkiye'ye gelip de el'an tescil edilmemiş olan muhacir ve mülteciler işbu kânunun neşri tarihinden itibaren altı ay ve muhtaç olup da henüz iskân muamelesi görmemiş olanlar, yine mezkûr tarihten itibaren bir sene zarfında ve işbu kanunun tarihi neşrinden sonra gelip de tarihi muvasalatlarından itibaren üç ay zarfında tescil veya iskânlarını talep etmedikleri takdirde işbu kanunun bahseylediği hukuktan istifade edemezler.

EK II.**İskân Kanunu****14 Haziran 1934 - Kanun No: 2510****Mukaddeme****İskân Mıntıkları**

Madde 1 – (2848 sayılı kanunun birinci maddesiyle muaddel şekli) Türkiye’de Türk Kültürüne bağlılık dolayısıyla nüfuz oturuş ve yayılışının, bu kanuna uygun olarak İcra Vekiller Heyeti’nce yapılacak bir programa göre, düzeltilmesi Dâhiliye ve Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliğine verilmiştir.

Madde 2 – (2848 sayılı kanunun birinci maddesiyle muaddel şekli) Dâhiliye ve Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliğince yapılıp, İcra Vekilleri Heyeti’nce tasdik olunacak haritaya göre, Türkiye, iskân bakımından üç nevi mıntıkaya ayrılır.

1 Numaralı Mıntıklar: Türk kültürlü nüfusun tekâsüfü istenilen yerlerdir.

2 Numaralı Mıntıklar: Türk kültürüne temessülü istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerlerdir.

3 Numaralı Mıntıklar: Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleri ile boşaltılması istenilen ve iskân ve ikamete yasak edilen yerlerdir.

Yukarıda yazılan iskân mıntıklarının tasdik-i haritasında, zamanla ortaya çıkacak ihtiyaca göre değişiklikler yapılması Dâhiliye Vekilliğinin teklifi üzerine İcra Vekilleri heyeti kararına bağlıdır.

FASIL: I**Muhacirlerin ve Mültecilerin Kabulü**

Madde 3 – Türkiye’de yerleşmek maksadı ile dışarıdan, münferiden ve müçtemian gelmek isteyen, Türk soyundan meskûn veya göçebe fertler ve aşiretler ve Türk kültürüne bağlı meskûn kimseler iş bu kanunun hükümlerine göre Dâhiliye Vekilliğinin emri ile kabul olunurlar. Bunlara muhacir denir. Kimlerin veya hangi memleketler halkının Türk kültürüne bağlı sayılacağı İcra Vekilleri Heyeti kararı ile tespit olunur.

Türkiye’de yerleşmek maksadı ile olmayıp, bir zaruret ilcası ile muvakkat oturmak üzere sığınanlara (mülteci) denir. 4. madde’de yazılı sebepler bulunmayan mülteciler,

Türkiye’de yerleşmek isterler ve bunu yazı ile bulundukları yerin hükümetine bildirirler ise muhacir muamelesi görürler. Öbür mülteciler için vatandaşlık kanunu hükümleri tatbik olunur. Dâhiliye Vekilliği muhacirlerin ve mültecilerin alınma yollarını gösterir bir talimatname hazırlar.

Madde 4 – A: Türk kültürüne bağlı olmayanlar.

B: Anarşistler.

C: Casuslar.

Ç: Göçebe Çingeneler.

D: Memleket dışına çıkarılmış olanlar Türkiye’ye muhacir olarak alınmazlar. Bulaşıcı hastalıklılar doğrudan doğruya Hükümet hastanelerine gönderilip orada parasız tedavi olunurlar.

Madde 5 – Hususî bir ahit dolayısıyla Türkiye’ye mecburi olarak gelenler yapılan muahede hükümlerine ve hükümetçe verilen kararlara göre alınırlar.

Madde 6 – A: Muhacirler sınırlardan girdikleri veya nakil vasıtalarından çıktıkları yerin en büyük mülkiye memuruna kendilerini ve ailesi fertlerini yazdırıp bir “muhacir kâğıdı”almaya ve bir vatandaşlığa girme beyannamesi imzalamaya mecburdurlar. Muhacir kâğıdı muvakkat doğum kâğıdı yerine geçer ve bir yıl muteber tutulur.

B: Muhacir olarak alınanlar, İcra Vekilleri Heyeti kararı ile hemen vatandaşlığa alınırlar. Küçükler baba ve analarına veya hısımlarına bağlı tutulurlar. Kimsesiz gelen küçükler, yaşına bakılmaksızın vatandaşlığa geçirilirler.

Madde 7 – A: Türk ırkından olup, hükümetten iskân yardımı istememeyi yazı ile bildiren muhacirler ve mülteciler, Türkiye içinde istedikleri yerde yerleşmeye serbest bırakılırlar. Hükümetten iskân yardımı isteyenler hükümetin göstereceği yerlere gitmeye mecburdurlar.

B: Türk ırkından olmayanlar, hükümetten yardım istemeseler bile, hükümetin göstereceği yerde yurt tutmağa ve hükümetin izni olmadıkça buralarda kalmağa mecburdurlar. İzinsiz başka yere gidenler ilk defasında yerlerine çevrilirler. Tekerrürü halinde İcra Vekilleri Heyeti kararı ile vatandaşlıktan düşürülürler.

C: Türkiye’ye geldikleri tarihten itibaren iki yıl içinde iskân istemeyen muhacir ve mültecilere iskân yardımı yapılamaz.

FASIL: II

İçerde Nakiller, Kültür ve İdare Tedbirleri

Madde 8 – Türkiye içinde toprağı dar veya azmaklık, bataklık, ormanlık, dağılık ve taşlık olan yerlerde bulunan ve geçim vasıtasından mahrum olan köyleri, gerek meskûn, gerekse göçebe bulunsun 3 numaralı mıntikalar halkını yaşayış ve sıhhat şartları elverişli olan yerlere nakletmeye, evleri dağınık, köyleri daha uygun merkezlerde toplamağa, huğları, obaları ve komları, köyler içine kaldırmağa ve yenilerinin yapılmasını yasak etmeye Dâhiliye Vekili salâhiyetlidir.

Madde 9 – Türkiye tabiiyetinde bulunan gezginci Çingeneleri ve Türk Kültürüne bağı olmayan göçebeleri, toplu olmamak üzere kasabalara ve serpiştirme suretiyle Türk kültürlü köylere dağıtıp yerleştirmeye, casuslukları sezilenleri sınır boylarından uzaklaştırmağa ve ecnebi tebaası gezginci Çingeneleri ve Türk kültürüne bağı olmayan göçebeleri milli sınırlar dışına çıkarmaya Dâhiliye Vekili salâhiyetlidir.

Madde 10 – A: Kanun aşirete hükmi şahsiyet tanımaz. Bu hususta herhangi bir hüküm vesika ve ilâma müstenit de olsa, tanınmış haklar kaldırılmıştır. Aşiret reisliği, beyliği, ağalığı ve şeyhliği ve bunların herhangi bir vesikaya veya görgü ve göreneğe müstenit her türlü teşkilat ve taazzuvları kaldırılmıştır.

B: Kanunun neşrinden önce, herhangi bir hüküm veya vesika ile veya örf ve adetle aşiretlerin şahsiyetlerine veya onlara izafetle reis, bey, ağa ve şeyhlerine ait olarak tanınmış kayıtlı - kayıtsız bütün gayrı menkuller devlete geçer. Bu kanun hükümlerine ve devletçe tutulan usullere göre bu gayrı menkuller muhacirlere, mültecilere, göçebelere, naklolunanlara, topraksız veya az topraklı yerli çiftçilere dağıtılp tapuya bağlanır. Bu gayrı menkullerin aidiyeti sicillerindeki kayıtlara göre tespit olunur. Tapu sicilinde aidiyete dair bir kayıt yoksa yahut kayıtlar yalnız şahıslar namına olup da, halk arasında bunların aşirete ait olduğu şayi bulunuyor ve Aşiret fertleri de bu gayrı menkullerden başkasına sahip bulunmuyorlarsa aidiyet tahkikat üzerine, o yerin idare heyeti kararı ile hallolunur. İdare heyetlerinin valilerce tasdik edilen bu kararı, katidir.

C: Bu kanunun neşrinden önce aşiretlere reislik, beylik, ağalık, şeyhlik yapmış olanları ve yapmak isteyenleri ve sınırlar boyunda oturmasında emniyet ve asayiş bakımından mahsur bulunanları, aileleri ile birlikte münasip yerlere naklettirip yerleştirmeye, İcra Vekilleri heyeti kararı ile Dâhiliye Vekili salâhiyetlidir.

Ç: Türk tebaasından olup ta, Türk Kültürüne bağlı bulunmayan aşiretler fertlerinin dağılık olarak 2 numaralı mıntıkalara, Türk tabiiyetli ve Türk kültürlü göçebe aşiretler fertlerini sıhhat ve yaşama şartları elverişli yerlere nakledip yerleştirmeye, Türk tebaası olmayan ve Türk kültürüne bağlı bulunmayan göçebe aşiretler fertlerini icaba göre Türkiye dışarısına çıkarmaya Dâhiliye Vekili salâhiyetlidir.

Madde 11 – A: Ana dili Türkçe olmayanlardan toplu olmak üzere yeniden köy ve mahalle, işçi ve sanatçı kümesi kurulması veya bu gibi kimselerin bir köyü, bir mahalleyi, bir işi veya bir sanatı kendi soydaşlarına inhisar ettirmeleri yasaktır.

B: Türk Kültürüne bağlı olmayanlar veya Türk Kültürüne bağlı olup ta Türkçe'den başka dil konuşanlar hakkında, harsî, askeri, siyasi, içtimai ve inzibati sebeplerle, İcra Vekilleri heyeti kararıyle Dâhiliye Vekili, lüzumlu görülen tedbirleri almağa mecburdur. Toptan olmamak şartı ile başka yerlere nakil ve vatandaşlıktan iskat etmek de bu tedbirler içindedir.

C: Kasabalarda ve şehirlerde yerleşen ecnebilerin tutarı belediye sınırları içindeki bütün nüfus tutarının % 10'unu geçemez. Ve ayrı mahalle kuramazlar.

FASIL: III

İskân

Madde 12 – 1 numaralı mıntıkalara:

A: Yeniden hiçbir aşiretin veya göçebenin sokulmasına, Türk kültürüne bağlı olmayan hiçbir ferdin yeniden yerleşmesine ve bu mıntıkların eski yerlilerinden olsa bile Türk kültürüne bağlı olmayan hiçbir kimsenin avdet etmesine izin verilemez.

B: Bu mıntıklarda soyca Türk olup dilini unutmuş veya ihmal etmiş bulunan köyler ve aşiretler efradı ahalisi Türk kültürüne bağlı köyler ile nahiye, kaza ve vilayet merkezleri civarında yerleştirilirler.

C: Bu mıntıklarda 1914'den önce yerleşip anadili Türkçe olan ve umumi veya milli savaşta mıntıka dışarısındaki vilayetlere gelmiş ve bu kanunun meriyetine kadar hiçbir iskân yardımı görmemiş bulunanların eski yurtlarına gelmeleri ve yerleşmeleri temin olunur.

Ç: Dışarıdan gelecek Türk kültürlü muhacirler iklim ve yasayış şartlarına uygunluğu göz önünde tutularak bu mıntıkalara alınıp yerleştirilirler.

D: 3 numaralı mntıkalar halkından veya 1 numaralı mntıkalar dışında yerleşmiş olanlardan Türk költürlü vatandaşlar, aileleri ile birlikte iklim ve yasayış şartlarına uygun olmak üzere, 1 numaralı mntıkalara alınıp iskân edilirler.

E: 1 numaralı mntıkalar haricindeki Vilayetler ahalisinden bu mntıkalara, aileleri ile birlikte, gelip yerleşmek isteyen Türk ırk ve költürlü asker ve mülkiye mütekaitleri, yine bu vilayetler halkından ve Türk ırkından olduğu halde bu mntıklalarda askerlik etmiş olup, terhislerinde ailelerini getirerek ve bekâr olanlar da evlenerek yerleşmek isteyenler, 17. maddeye göre iskân edilirler.

Madde 13 – 2 numaralı mntıkada:

1 – Aşağıda yazılanlar Dâhiliye Vekillğinin münasip göreceği yerlerde iskân edilirler.

A: Dışarıdan gelen muhacirler ve mülteciler,

B: Bu mntıkadaki aşiretler,

C: 1 ve 3 numaralı mntıklardan naklolunanlar.

Ç: 1 ve 3 numaralı mntıkalar halkından olup, bu mntıklalarda askerliğini bitirmiş olanlardan evlenerek kalmak isteyenler.

D: 1 numaralı mntıklalarda Türk ırkından olmayanlardan bu mntıkaya gelip yerleşmek isteyenler.

2 – Aşağıda yazılanlar İcra Vekilleri Heyeti kararı ile nakil ve iskân edilebilirler.

A: Topraksız veya az topraklı çiftçiler,

B: Heyelan ve seylâp gibi afete uğrayan kimseler,

C: Verimsiz veya azmaklık veya bataklık veya tehlikeli veya askerlikçe yasak topraklardaki insanlar,

Ç: Harsî, siyasî, idarî, içtimaî, askerî, iktisadî sebeplerle nakline lüzum görölenler,

3 – Türk ırkından olmayanların serpiştirme suretiyle köylere ve ayrı mahalle veya küme teşkil edemeyecek şekilde kasaba veya şehirlere iskânları mecburidir.

Madde 14 – Yer, sıhhat, iktisat, költür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleriyle hükümetçe iskân ve ikamet yasak edilip boşaltılması istenilen 3 numaralı mntıkalar halkı, iklime, yaşayış şartlarına ve bu kanunda yazılı kayıtlara göre 1 veya 2 numaralı mntıklalara nakil ve iskân edilirler.

3 numaralı mıntıkalara İcra Vekilleri Heyeti kararı olmadıkça hiç kimsenin yeniden iskân ve ikametine izin verilemez.

Madde 15 – 1 – Devlet kara ve deniz nakil vasıtaları muhacirleri, mültecileri gümrükten muaf bütün eşyalarını ve hayvanlarını, hükümetçe naklolunanları ve eşya ve hayvanlarını yerleşecekleri yere, yerleşecekleri yer yolları üzerinde değilse, en yakın istasyon veya limana kadar parasız naklederler.

İmtiyazlı nakliye ve tahmil ve tahliye şirketleri bu kimseler ve eşyaları ve hayvanları hakkında asgari tarifelerini tatbika mecburdurlar.

2 – 8, 9, 10, 11, 12, 13 ve 14. maddelerde yazılı dâhilde bir yerden diğer yere naklolunanlardan ve dışarıdan kendi kendine gelen teşkilat veya mültecilerden ihtiyaçları olanlar:

A : İskâna tâbi tutulurlar,

B : Kendilerinin zat, ev, sanat ve ticaret eşyalarının alât ve edevatının, yiyeceklerinin, tohumluklarının, koşum ve damızlık hayvanlarının ve gümrükten muaf bütün eşyalarının kalktıkları yerden veya sınırdan yerleşecekleri yere kadar nakliye masrafları hükümetçe verilir.

C: Bunların kaldırıldıkları veya sınırlarımızdan içeriye girdikleri günden iskân edildikleri güne kadar geçen zaman zarfında ve iskânlarından itibaren 1 yıl içinde yatacakları, yiyecekleri, yakacakları ve tedavileri hükümetçe meccanen temin olunur.

Ç: Bunlardan çok fakir olanlarına bir defalık, giyecek de hükümetçe verilebilir.

3 – Hükümetçe naklolunanlardan ve kendi kendine gelen muhacir ve mültecilerden ihtiyaçsız olanlara ve serbest iskân isteyen bütün muhacir ve mültecilere hükümetçe masraf yapılamaz. Ancak, imkân olan yerlerde bunlara toprak, ev yeri, bağ ve meyvelik verilir.

Masrafları kendi taraflarından ödenmek şartıyla nakil vasıtaları, yatacak yer, yiyecek, içecek ve yakacak hükümetçe temin ve tanzim olunabilir.

4 – Hükümet kararı ile getirilen muhacirlerden ihtiyaçlı, ihtiyaçsız aranmayarak hepsi için bu maddenin ikinci bendi tamamen tatbik olunur ve kalktıkları yerden sınırlarımıza kadar ikinci bendin B fıkrasındaki bütün nakliye, yatacak yer, yiyecek, yakacak ve tedavi masrafları hükümet tarafından verilir.

5 – İskân yerlerini bırakarak serbest iskân isteyenlere, verilmiş olan yapılar ve topraklar ve yapılan masraflar peşin olarak geri alınmak şartıyla, Dâhiliye Vekilliğince serbest iskâna izin verilebilir.

6 – İhtiyaçlıları ve ihtiyaçsızları ayırmağa yarayan bir “ihtiyaç derece cetveli”Dâhiliye Vekilliğince yapılır.

Madde 16 – A: Karı ve koca bir aile olarak iskân edilir.

B: Evlenmemiş çocuklar, çocuksuz erkek ve kadın dullar, ana ve baba ile veya bunlardan sağ olanı ile birlikte iskân görürler.

C: Anasız ve babasız torunlar dede ve büyük analariyle veya bunlardan sağ olanıyla birlikte iskân edilirler. Ancak torunların hisseleri tapuda kendi adlarına yazılır.

Ç: Anasız ve babasız çocuklar, birlikte bulunduğu ve yaşadığı kan, civar ve sıhrî hısımlariyle birlikte yerleştirilirler. Bunların da hisseleri tapuda kendi adlarına yazılır.

D: Anasız ve babasız çocuklar, kan ve civar veya sıhrî hısımlarından biri yoksa kendi başlarına iskân görürler. Bunların küçüklerine ayrıca vâsi tayin ettirilir.

E: Evli çocuklar ve evli torunlar başlı başına bir aile olarak iskân görürler.

F: (C) fıkrasındaki torunların, (Ç) ve (D) fıkralarındaki çocukların, üvey çocukların ve evlatlıktan hisseleri evleninceye kadar hiçbir suretle satılamaz, bağışlanamaz ve hacz olunamaz.

G: Türk muhacir ve mülteciler hısım ve akrabalarının bulundukları yerde iskân olunurlar.

Madde 17 – İskân bir aileye, nüfus ve ihtiyacına göre oturacak ev veya ev yeri, sanatkârlara ve tüccarlara ayrıca geçim getirecek dükkân veya mağaza yahut bu gibi yapı veya yeri veya mütedavil sermaye; çiftçilere de ayrıca kâfi toprakla çift hayvanı, alât ve edevatı, tohumluk, ahır ve samanlık veya yeri vermekle yapılır.

Köylerde, kasabalarda sanatkârlara dükkândan ayrı yarım istihkak miktarı toprak da verilir. İskân derecesini gösteren (Toprak tevzii cetveli) ilişiktir.

Madde 18 – İskânda Hükümetçe verilen talimata göre yapı yapılması için malzeme veya para verilebilir. Yapı yapmakta kendileri de çalıştırılabilir. İskân için devlet

ormanlarından parasız kereste vermek ve bu yapıları yapmada asker, devlet memur ve müstahdemlerini ve vasıtalarını kullanmak caizdir.

Madde 19 – Yeniden kurulan veya canlandırılan köylere orta malı olarak mevcut nüfusun ortak ihtiyacına yetişen mektepi, cami, köy odası, karakol, pazar, harman ve mezarlık yerleri, otlak, suvat, orman kanunu hükümleri içinde baltalık ve başka ortak ihtiyaçlara lazım yerler parasız bırakılır.

Mektep odası, çeşme, su yolları, kuyu, sarnıç ve sulama tertibatı da hükümetçe yapılabilir veya tamir edilebilir. Bu işlerde buraya yerleştirilenleri işletmeye hükümet salâhiyetlidir.

Madde 20 – 1 numaralı mıntikalara iskân edilenlere değeri peşin verilmek üzere iskân derecesinin iki katı 1914 veya daha önceki yılların tapu ve yoksa vergi kıymetleri üzerinden toprak verilir.

Vergi veya tapu kıymeti olmayanları emsaline bakılarak o yerin idare heyetinin takdir edeceği kıymet üzerinden vermek caizdir.

Madde 21 – İskân edilen muhacir, mülteci, göçebe ve naklolunan çiftçilere ve sanatkârlara aşağıda yazılı topraklardan dağıtılır.

A: Menşei ve nevi ne olursa olsun bütün milli topraklardan;

B: Şehirlerin, kasabaların, köylerin sınırları içinde bulunan mera, baltalık ve fundalık gibi orta malı olup hükümetçe ihtiyaçtan fazla görülen topraklardan;

C: Şehirlerin, kasabaların, köylerin sınırları dışında kalan ve orman olmayan boş yerlerden;

Ç: Devletçe görülecek lüzum ve zaruret üzerine bazı ormanlarda İcra Vekilleri heyeti kararıyla muvafık görülen yerlerden;

D: Hükümetçe satın alınacak veya istimlâk olunacak çiftlikler ve topraklardan.

Madde 22 – Muhacirlerin, mültecilerin, göçebelerin ve naklolunan yerleştirilmelerine ayrılan veya bunlara verilen yapılar ve topraklar kimin işgali altında olursa olsun, vali veya kaymakamın yazılı emriyle zabıtaca boşaltılır ve kendilerine teslim olunur. Bunlara vuku bulacak tecavüzlerde de vali ve kaymakamlar zabıta marifetiyle tahliyeye salâhiyetlidirler.

Madde 23 – Bu kanun hükümlerine göre muhacirlere, mültecilere, göçebelere, naklolunanlara ve yerlilere dağıtılan yapı ve toprakların temlikine vali ve kaymakamlar salâhiyetlidirler. Dağıtış defter ve kararlarının altı vali ve kaymakamlarca tasdik edilmesi, temliktir; tasdikli defterlerdeki veya kararlardaki miktarlar muteberdir.

Madde 24 – Muhacirleri ve mültecileri ve naklolunanları kendilerine ev yapıncaya veya Hükümetçe yaptırılincaya kadar yerleşecekleri yerde veya civarda mevcut Hükümete veya halka ait münasip binalarda barındırmak ve bu binaları vali veya kaymakamın yazılı emriyle zabıtaca hemen boşaltmak caizdir. Ancak bu boşaltmanın ev ve bina sahiplerinin yaşamalarını ve barınmalarını imkansız kılacak yolda olmaması ve bir yıldan fazla sürmemesi şarttır.

Bu yolda, binası boşaltılanlara Hükümetçe münasip kira verilir. Muhacirlerin, mültecilerin ve naklolunanların geçtikleri yerlerde muvakkat konaklamak üzere, bir haftadan fazla bir müddet için bina boşaltılmasına izin verilemez. Bu maddenin hükümlerini tatbik için Dâhiliye Vekilliğince talimat yapılır.

Madde 25– Muhacirlerin, mültecilerin, naklolunanların ve göçebelerin yurtlandırıldıklarından başlayarak iki yıl içinde, görülecek hakiki lüzum üzerine aynı mıntikalarda iskân yerlerini değiştirmeye ve düzeltmeye Dâhiliye Vekili salâhiyetlidir

FASIL IV

Mecburiyetler, Tasfiye ve İstihkak Mazbataları

Madde 26 – 3 numaralı mıntikalardan mecburi nakledilenler, menkul mallarını birlikte götürebilirler. Bunların bıraktıkları gayrimenkullerin mülkiyeti tam olarak Devlete geçer. Tasarruf vesikasına bağlı olanların sahiplerine 1914 veya daha önceki yıllar vergi, yoksa tapu değerlerinin dört katı üzerinden tapu ve vergi değerleri olmayanların emsalinin vergi veya tapu değerlerine bakarak o yerin idare heyetince takdir edilecek değer üzerinden birer “istihkak mazbatası”verilir.

Madde 27 – Bu kanun hükümlerine göre Hükümetçe naklettirilenler veya istekleriyle göç edenler, bir yıl içinde eski yerlerindeki menkul ve gayrimenkul mallarını tasfiye etmeye mecburdurlar. Bu müddet içinde tasfiye etmeyenlerin, menkul ve gayrimenkul malları Devletçe tasfiye olunur. Bunlardan isteyenler, 26. maddeye göre gayrimenkullerine karşılık Hükümetten istihkak mazbatası alabilirler. Bu takdirde bu gayrimenkullerin mülkiyeti tam olarak devlete geçer.

Madde 28 - İstihkak mazbataları önce sahiplerine gittikleri yerde iskân için verilen menkul ve gayrimenkul mallara mahsup edilir. Bakiyeleri yerleştikleri vilayet içinde hazinenin mülk ve toprak artırmalarında nakit olarak kabul olunur. Şu kadar var ki, bir aileye istihkak mazbatası karşılığı olarak iskân haddinin iki katından fazla toprak verilemez.

İstihkak mazbataları, sahiplerinin adlarına yazılı olup ancak noterlikler vasıtasıyla başkalarına ciro edilebilir.

Bunların mirasçılara intikali umumî hükümlere bağlıdır.

Madde 29 – A: Hükümetçe iskân edilen muhacirler, mülteciler, göçebeler ve 1 numaralı mıntıkada hükümetçe yerleştirilen kimseler, yerleştirildikleri yerde en az 10 yıl oturmağa mecburdurlar. Bunlar, Dâhiliye Vekilliğinin izni olmadıkça başka yerlerde yurt tutamazlar. Başka yerlere izinsiz gidip yurt tutanlar ve tutmak isteyenler yerleştirildikleri yere döndürürler.

B: 1 ve 3 numaralı mıntikalardan 2 numaralı mıntıkaya naklolunan ve 2 numaralı mıntıkada 9, 10 ve 11. maddelere göre bir yerden başka bir yere nakledilenler, on yıl sonra dahi, İcra Vekilleri Heyeti kararı olmadıkça başka yerlere gidip yurt tutamazlar.

Madde 30 - 1 ve 2 numaralı mıntikalara yerleşenlere borçlu ve borçsuz iskân yoliyle verilen gayrimenkuller, on yıl müddetle hiçbir suretle satılamaz, bağışlanamaz, terhin edilemez, haczolunamaz. Tapularına o yolda kayıt düşülür.

Hükümetin izniyle Ziraat Bankası'na terhin caizdir.

FASIL V

Muafiyetler

1. Gümrük Muafiyeti

Madde 31 - Bu kanunun hükümlerine göre alınan muhacirlerle dışarıdan gelen mülteci ve aşiret fertlerinin birlikte getirdikleri aşağıda gösterilen kendi eşyaları, malları ve hayvanları gümrük resmile, bir defaya mahsus olmak üzere, sair bütün teklif ve resimlerden muaftır.

1 - Bir aile için:

A: Zat ve ev eşyası kâmil.

B: Meslek ve meşgale eşyası aşağıdaki kayıtlarla:

Çiftçi ise: Çift hayvanları, arabaları, araba ve koşum takımları, çiftçiliğe mahsus her türlü alet ve edevat ve makineleri, damızlık hayvanları, tohumluk ve yiyecek zahireleri ve aşıkları kâmilin ve öteden beri besledikleri büyük ve küçük hayvanlarla zirai mahsullerinden değeri 6.000 liraya kadar olan miktarı.

Sanatkâr ise: Her türlü sanat, alât ve edevatı ve makineleri, söküp getirecekleri fabrikaları, alât ve edevatı kâmilin ve fabrikaları masnuatından ve iptidai maddelerinden değeri 6.000 liraya kadar olan miktarları (trikotaj fabrikası makineleri ve kauçuk sanatları mamulâtından olan ayakkabıları hariçtir. Ancak, zata mahsus ve kullanılmış küçük trikotaj makineleri muafiyetten istifade eder.)

Tüccardan ise: Öteden beri sata gelmekte oldukları ticaret mallarından değeri (12.000) liraya kadar olan miktarı (şeker, benzin, petrol, koza, ipek ve ipekliler ve inhisara tabi maddelerle, trikotaj makineleri ve kauçuk sanayii masnuatından olan ayakkabıları hariçtir.)

2 - Bir cemaat için (bir köy ve mahalle veya cemaate ait kullanılmış eşya):

A: Bütün mektep eşyası;

B: Bütün cami eşyası;

C: Vakıflara ait eşya ve mahsuller;

Ç: Köy ve mahalle odası eşyası, hatıralar ve cemaate yadigâr eşya;

D: Köyün ve mahallenin orta malı olan boğalar, aygırlar, tekeler, koçlar ve damızlık bütün hayvanlar;

E: Köy veya mahallenin harman ve orak makinesi ve traktör gibi ortak zirai makine ve aletleri, köy değirmeni ve un fabrikası gibi müşterek sanat fabrika ve makineleri.

Madde 32 - Muhacirler ve mülteciler 31'inci madde haricinde menkul ve gayrimenkul mallarının bedeli veya ellerinde bulunan nakitleri karşılığı Türkiye'de yapacakları sanat veya ticaret veya ziraat eşyası getirebilirler. Bu yolda getirilecek eşya, gümrük ve sair resimlere tabidir. Ancak bu eşyanın şeker, benzin, petrol, koza, ipek ve ipeklilerden ve Türkiye'de inhisara bağlı maddelerle trikotaj makineleri ve kauçuk sanayii mahsullerinden olan ayakkabılardan olmaması şarttır.

Madde 33 - Hükümetçe memleket iktisadiyatını korumak üzere alınan ve alınacak olan tedbirler 31'inci ve 32'nci maddelere göre hariçten getirilebilecek eşya hakkında tatbik edilmez.

Madde 34 – 31 ve 32'nci maddelerdeki muafiyetleri kazanabilmek, Türk vatandaşlığına girmek için beyanname verip karşılığında bir kâğıt almağa ve getirilen malların, muhacirlerin ve mültecilerin kendi malları olmasına vabestedir.

Sınırlarda belli kapılardan başka yollardan girmeğe mecbur kalmış olan muhacirler ve mülteciler getirecekleri mallar için bir beyanname verirler; aksi sabit oluncaya kadar bu beyannameler muafiyet için muteber olur. Kapılardan gelecek muhacirlerin ve mültecilerin nizamnamesinde şekil ve mahiyetleri gösterilecek bir vesika göstermeleri yahut yalnız veya toplu bir beyanname vermeleri kâfidir.

Türk vatandaşlığına girmekten vazgeçen veya giremeyen veya getirdikleri malların kendi malları olmadığı anlaşılanlardan 31'inci maddeye göre affedilmiş olan teklif ve resimler tam olarak tahsil olunur. 32'nci maddeye göre geçirilmiş eşya için bu teklif ve resimler iki kat alınır.

Muhacirlere ve mültecilere ait olmadığı halde bu kanunun hükümlerinden istifade edilerek geçirilecek gerek eşya ve hayvanlar ve gerek sahipleri 1918 numaralı Kaçakçılık Kanunu hükümlerine tabi tutulur.

Madde 35 - Muhacirlerin ve mültecilerin gümrüksüz olarak sokacakları malların değeri gümrükten geçtiği yerin piyasasındaki toptan fiyata göre tayin olunur.

2 - Vergi ve resim muafiyeti

Madde 36 - A: Hariçten gelecek muhacirlere, mültecilere pasaport, vize ve eşya vesikası pulşuz, parasız verilir.

B: Muhacirlerin, mültecilerin verecekleri veya kendilerine verilecek beyanname, vesika ve sair evrak her türlü damga ve pul resminden muaftır.

Madde 37 - Muhacirler, mülteciler, 12'nci maddeye göre, 1 numaralı mntıkada iskân edilenler, bir yerde yurtlandırılan göçebeler ve bir mntıkadan öteki mntıkaya Hükümetçe nakledilip iskân edilenler aşağıdaki muafiyetlerden istifade ederler.

1 – Vergi muafiyeti:

A – (1) Numaralı mıntıkaya iskân edilenler yerleştirildikleri yılsonundan başlayarak beş yıl ve 2 numaralı mıntıkada yerleştirilenler yurtlandırıldıkları yıldan başlayarak üç yıl toprak, yapı, kazanç ve yol vergilerinden muaf tutulurlar. Yeni yapılar bina vergisi kanunu muafiyetlerine tabidir.

B – Bu kanun hükümlerine göre Hükümetçe temlik edilen toprak ve yapılardan bu temlik dolayısıyla veraset ve intikal vergisi ve farağ harcı ve resmi alınmaz.

C – Noterlerce yapılacak borçlanma senetleri pula ve harç ve ücrete tabi değildir.

2 – Tapu Muafiyeti

Bu kanuna göre gerek parasız ve gerek borçlu ve gerek peşin paralı olarak verilen bütün yapı ve topraklar harçsız, pulsuz tapuya bağlanarak senedi verilir. Temlik ve tefviz, kıymet takdiri, borçlanma ve ipotek konup kaldırma muameleleri hiçbir harca, masrafa ve pula tabi tutulamaz.

3 – Askerlik Muafiyeti

Madde 38 – A: Muhacirlerin askerlik çağlarının başlangıcı geldikleri yılda nüfus kütüklerine geçen yaşlarına ve bu esasa göre hesap olunur. Nüfus doğum kâğıtlarında doğumlarının ay ve günü yazılı olmıyanların doğum günleri yılın Temmuzunun birinci günü sayılır.

B: Geldikleri yıl İkinci Kanunun birinde 22 yaşını bitirmiş olanlar muvazzaf hizmete tabi tutulmayıp yaşlıları efrat arasına ihtiyata geçirilirler. Bu gibilerin, her ne sebeple olursa olsun, nüfus kütüğüne yazılmalarının gecikmiş olması, geldikleri zaman ve yaşlarına göre başlayacak olan askerlik çağlarını geciktirmez. Bunlar, nüfus kütüğüne yazıldıkları tarihten başlayarak iki yıl geçmedikçe talim, manevra ve başka iş için silah altına çağrılmazlar.

Geldikleri yıl İkinci kanunun birinde 22 yaşını bitirmemiş olanlar muvazzaf hizmetini yapmağa mecbur tutulurlar. Ancak bunlardan geldikleri tarihte (16:22 dâhil) yaşında olupta Hükümetçe iskân edilenlerin ve Hükümetin gösterdiği yerde yurt tutanların muvazzaflık hizmetleri, nüfus kütüğüne kaydolundukları tarihten başlayarak, iki yıl geciktirilirlir: Bu hizmetleri en yakın piyade kıtalarında yaptırılmak üzere altı aya indirilir. Hükümetçe iskân edilmeyenler veya Hükümetin gösterdiği yerde yurt tutmak istemeyenler yalnız iki yıllık geciktirme hakkından istifade ederler.

C: Memleketlerindeki tahsilleri ihtiyat zabiti yetiecek derecede olupta, geldikleri tarihte, 22 yaını bitirmiş olanlarla memleketlerinde askerlik yapmış ve fakat 22 yaını bitirmemi bulunanlardan ihtiyat zabiti olmak isteyenler ve geldikleri tarihte, 22 yaını bitirmemi ve memleketlerinde askerlik etmemiş olanlar iki yıl geciktirme hizmetinden sonra 1076 numaralı kanun hükümlerine tabi tutulurlar.

 : Muhacirler arasında önce tabi oldukları Hükümet ordusunda ihtiyat veya muvazzaf zabit olanlardan lazım olan evsafı taşıyanlar, staja tabi tutularak, ihtiyat zabiti geçirilirler.

D: Umumi seferberlikte muafiyet yoktur. Ancak nüfus k t   ne kaydolundukları tarihten balıyarak üç ay geçmemiş olanların silahaltına alınmaları üç ayın sonuna bırakılır.

E: Bir yıl içinde nüfus k t   ne kayıtlarını yaptırmıyanlar yukarıdaki muafiyetten istifade edemezler.

F: Eski memleketlerinde askerlik ettiklerini veya bunun yerine bedel verdiklerini tevsik edenler tekrar muvazzaf hizmete tabi tutulmayıp yaıtları yerli efrat ile ihtiyata geçirilirler.

G: Türkiye içinde bir iskân mıntakasından diğer bir iskân mıntasına Hükümetçe naklolunarak yerleştirilen vatandaşlardan muvazzaf hizmete tabi olupta bunu henüz yapmamış olanların bu hizmetleri, yerleecekleri yere vardıkları tarihten balıyarak, iki yıl geciktirilir ve en yakın piyade kıtalarında yaptırılmak üzere altı aya indirilir.

H: Kanunen muhacir tanınmıyan mülteciler ve ecnebilerden Türk vatandaşlığına girenler, vatandaşlığı alındıkları tarihte hangi yaşta iseler o yaştaki yerli efrat gibi askerliklerini yaparlar.

FASIL: VI

Mali Hükümler

Madde 39 – I: 1 ve 2 numaralı mıntikalarda 12 ve 13. maddelere mutabık olarak hükümetçe iskân edilmiş veya edilecek mültecilere, göçebelere ve naklolunanlara 885 numaralı kanun hükümlerine göre verilmiş veya bu kanun hükümlerine göre verilecek olan iskân haddi dâhilindeki mütedavil sermaye sanat ve ziraat, alât ve edevatı, hayvanlar, koum ve araba takımları, tohumluklar ve 1 numaralı mıntikalardakilere

iskân haddi içinde verilmiş veya verilecek topraklar ve yapılar parasızdır. Bunlardan önce borçlanmış olanlardan tahsil edilmeyen taksitler tahsil olunmaz ve tahsil edilenler de geri verilmez.

Tevzii cetvelinin 3. bendine göre verilen topraklar da parasızdır.

II: 2 numaralı muntıkada 885 numaralı kanun hükümlerine göre iskân edilmiş veya bu kanun hükümlerine göre iskân edilecek muhacirlere, mültecilere, göçebelere ve naklolunanlara verilmiş veya verilecek yapılar ve topraklar borçlanmağa tabidir.

Borçlanma muameleleri Dâhiliye, tahsilât, tahsili emval kanununa göre Maliye Vekâletince yaptırılır.

III: Borçlanma, iskânın sekizinci yılının Eylül'ünden başlamak ve yirmi yılda ve kırk müsavi taksitte ödenmek üzere yapılır. Borç, yirmi sekizinci yılsonunda tamamen tahsil edilmiş olur.

Peşin verenlerin borçlarının yarısı affolunur.

Bu kanundan önce iskân edilmiş olan muhacirlere, mültecilere, nakledilenlere ve göçebelere borçla iskân haddi içinde verilmiş olan topraklar ve yapıların bedeli iskân edildikleri tarihten sonra, sekizinci yılın Eylül'ünden başlamak üzere yirmi yılda kırk müsavi taksitte tahsil olunur.

Madde 40 - İskân ameliyat ve inşaatı için, her yılın tahakkuk edecek miktarı, o yıl bütçesinden verilmek üzere, gelecek yıllara sarî taahhütler yapmağa Hükümet salâhiyetlidir.

Madde 41 - Her yıl, Dâhiliye Vekâleti bütçesine ayrı bir fasıl halinde, bu kanunda yazılan işleri görmeğe kâfi miktarda tahsisat konulur.

FASIL: VII

İskân Komisyonu

Madde 42 – Dâhiliye Vekilliği'nde vekilin veya tevkil edeceği zatın reisliği altında Dâhiliye, Sıhhat ve İçtimai Muavenet, Milli Müdafaa, Hariciye, Maliye, Maarif, İktisat, Ziraat Vekillerince ve Ziraat Bankası'nca seçilecek zatlardan ve vukuf ve ihtisaslarından istifade edilmek üzere, Dâhiliye Vekâleti'nce hariçten alınacak ve en çok üç zattan müteşekkil merkezî iskân komisyonu bulunur.

Merkezî iskân komisyonu başlıca Türkiye'ye gelecek muhacirlerin veya Türkiye'de naklolunacak vatandaşların iktisadî, içtimaî, sıhhî vasıflara ve şartlara göre mürettep yerlerini tetkik etmek, 1 ve 2 numaralı iskân mintikaları ve programları hakkında tetkiklerde bulunmak, iskâna yarayacak toprak ve yapıları araştırıp bulmak, muhacirlerin sevk ve şartlarını mütalaa eylemek, iskân tahsisatının sarf yerleri hakkında mütalaada bulunmak, hariçten ve dâhilden yeni yurtlarına yerleşecek olanların, sevkleri ve müstahsil hale girinceye kadar bakımlarile alakadar olan Devlet daireleri şubelerinin müzaheretlerini ve çalışma birliğini yapmağa yarayan tedbirleri düşünmek gibi vazifelerle mükelleftir. Kararları istişarî mahiyeti haizdir.

Merkez iskân komisyonunun çalışma tarzı, Dâhiliye Vekâleti'nce tanzim ve İcra Vekilleri Heyeti tarafından tasdik edilecek bir talimatname ile tespit olunur.

FASIL: VIII

İcraî Hükümler

Madde 43 - Muhacirlere, mültecilere, göçebelere ve naklolunanlara, yerleşecekleri kazaya eriştikleri günden başlayarak en çok üç ay içinde istihkakları olan eldeki yapıların veya yerlerin ve toprakların tam olarak dağıtılıp teslim ve tevzi defterlerinin tapuya tevdi edilmiş ve tapuca da tescilleri yapılarak tapuları kendilerine verilmiş olması mecburidir.

Çok miktarda birden toplu muhacir gelen kazalarda, Dâhiliye Vekili bu müddeti altı ay daha uzatabilir.

Tahsisat verilen yerlerde, istihsal vasıtalarının veya bedellerinin tam olarak veya tahsisat miktarına göre kısmen üç ay içinde verilmiş bulunması mecburidir.

Muhacirlere ve naklolunanlara yapılacak yapıların veya yapı yardımlarının yurt yerine vasıl olduklarından itibaren bir yıl ve göçebelere üç yıl içinde yapılması mecburidir.

Zaruri hallerde idarei hususiyelerden, belediyelerden, köy sandıklarından ve imece suretiyle halktan yardımlar temin olunabilir.

Bütün Hükümet memurları, her şeyden önce bu madde hükümlerini yapmağa mecburdurlar.

Madde 44 - Muhacirlerin, mültecilerin, göçebelerin ve naklolunanların iskân edilmesinden istihkaklarının eksiksiz olarak vaktinde dağıtılıp teslim olunmasından ve müstahsil hale getirilmesinden vali ve kaymakamlar mesuldürler.

Vilayet ve kazada iskân teşkilatı varsa, bunlar vali ve kaymakamın emrinde bu işleri görürler. İskân teşkilatı olmıyan veya olup ta yetmiyen yerlerde vali ve kaymakamlar kendi vilayet ve kazaları Devlet, idarei hususiye ve belediye memurlarından münasip gördüklerini muhacirleri, mültecileri, göçebeleri ve naklolunanları yerleştirmek, bunlara verilecek yerleri ölçmek ve dağıtmak ve inşaata bakmak gibi muhacir ve iskân ve nakil işlerine memur etmeğe salâhiyetlidirler. Bu memurlar her şeyden önce bu işleri yapmağa mecburdurlar.

Madde 45 - Valiler, kaymakamlar bu kanun hükümlerini, İcra Vekilleri Heyetince veya Dâhiliye Vekilliğince verilecek talimat ve emirleri dikkat ve ehemmiyetle tatbik ve takip etmeğe, nahiye müdürleri, emniyet memurları ve jandarma bu emir ve talimatlara istinaden vali ve kaymakamlardan verilecek emirleri dikkat ve ehemmiyetle ve azami süratle yapmağa mecburdurlar. Yapmayan veya yapamayan veya yaptıramayan veya bunda dikkatsizlik ve gevşeklik gösterenler vazifeden çıkarılırlar.

Madde 46 – 43, 44 ve 45’inci maddelerdeki mecburiyetleri yapmayan, bu maddelere muhalif hareket eden ve iskân işlerinde gevşeklik gösteren memurlar hakkında kaymakamlar on beş günlüğe ve valiler bir aylığa kadar para cezası kesmeğe salâhiyetlidirler.

Madde 47 - Umumi Müfettişlik teşkilatı olan mıntikalarda umumi müfettişler muhacirlerin, mültecilerin, naklolunanların ve göçebelerin muayyen müddetlerde iskân ettirilip müstahsil hale gelmelerinden birinci derecede mesuldürler.

FASIL: IX

Müteferrik hükümler

Madde 48 – 18 Teşrinievvel 1912 tarihinden bu kanunun neşri tarihine kadar Trakya’da iskân edilip tapusu verilmiş olan gayrimenkul sahiplerinden boş kalmış yerlere yeniden Hükümetçe iskân edilmiş olanlar namına tapu senedi verilir ve bunların eski kayıtları terkin olunur. Bu gayrimenkullerin sahipleri zuhur eder ve başka bir yere iskân edilmediği de anlaşılırsa kendilerine yeni muhacir gibi toprak ve yapı verilir.

Madde 49 -.Bu kanunun icra sureti nizamname ve talimatnamelerle tayin olunur. Muhacirlerin, mültecilerin ve bu kanun hükümlerine göre, 1 veya 2 numaralı mıntikalardan naklolunup yerleştirilenlerin bu kanundaki muafiyetlerden istifade etmek üzere ne yolda hareket edecekleri bu nizamnamelerde gösterilir.

Madde 50 – 31 Mayıs 1926 tarih ve 885 numaralı, 3/4/1933 tarih ve 2263 numaralı, mahalli iskânlarını bilamezuniyet tebdil eden muhacir ve mültecilerle aşair hakkında 28 İkinci Teşrin 1341 tarih ve 675 numaralı kanunlar, 22/III/1934 tarih ve 2396 numaralı muhacir ve mültecilerin gümrük muafiyeti hakkındaki kanunun muvakkat maddesinden maadaki maddeleri, 2 Haziran 1929 tarih ve 1507 numaralı Askerlik Mükellefiyeti Kanununun muaddel ikinci maddesinin bu kanunun 38’inci maddesine mugayir hükümleri ve bu kanuna muvafık olmıyan bütün hükümler kaldırılmıştır.

Madde 51 – Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 52 – Bu kanunun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

17’inci maddeye ilişik (**Toprak Tevzi Cetveli**)

I – Ziraat topraklarında:

A: İki nüfuslu bir aileye:

<u>En az dekar</u>	<u>En çok dekar</u>	
30	45	İyi topraklardan
45	60	Orta topraklardan
60	90	Aşağı topraklardan

B: İkidenden fazla her nüfus için aşağıdaki miktarlar ilave olunur:

<u>En az dekar</u>	<u>En çok dekar</u>	
10	15	İyi topraklardan
15	20	Orta topraklardan
20	30	Aşağı topraklardan

II – A: İki nüfuslu bir aileye:

Kasaba ve şehir civarında sulu bostan yerleri ile kürümlü bağ ve yetişkin ve verimli narenciye bahçesi, zeytinlik, dutluk, fidanlık ve her nevi meyva bahçelerinden:

En az dekar

En çok dekar

6

15

B: İki den fazla her nüfus için iki dekar arttırılır.

III – Bir aileye yukarıdaki 1 veya 2. bendlerdeki yerlerin birisinden veya bu hesaplara göre bir nispet dahilinde her ikisinden toprak verilmekle beraber, beher aileye bağ ve meyvalık yapmak üzere 2-5 dekar bağ ve meyva yeri verilir. Ancak bu yerler üç yıl içinde bağ ve meyvalık yapılmadığı takdirde geri alınır.

İki yıl zarfında verilen bağ ve meyvalık yerlerini imar edenlere talip olurlarsa yeniden 10 dekar bağ ve meyvalık yeri verilebilir. Ancak üç yıl içinde imar edemedikleri kısımlar geri alınır. İstirdat müddeti hastalar için iyi olduklarından ve küçükler için rüş t yaşına girdiklerinden itibaren hesap olunur.

Bütün yerlilere ve ihtiyaçsız muhacirlere de aynı suretle bağ yeri ve meyvalık verilebilir.

Bu topraklar, imarı müteakip, müddete bakılmaksızın tapuya bağlanır.

IV – Muhacir ve mültecilerden yüksek mektep mezunları ile Türkiye'ye veya Türk milletine iyi hizmetleri geçtiği hükümetçe tasdik olunanlar için birinci ve ikinci ve üçüncü fıkralardaki miktarlar bir misli ve lise ve bu derecedeki mektep mezunlarına üçte iki ve orta mektep mezunlarına üçte bir fazlası ile verilir.

V – Bir numaralı mıntıkaya iskân edilen müteakaitlerin ve 2 ve 3 numaralı mıntikalardan 1 numaralı mıntıkaya naklolunan Türk ırk ve kültürüne mensup olanların yüksek lise veya bu derecedeki mektep ve orta mektep mezunlarına da hisseleri dördüncü bentteki fazlaları ile beraber verilir.

Bu kanunun bazı maddelerinde, daha sonraki yıllarda değişiklik yapılmıştır.

EK III. Göçmenlerden Bir Grup Eşyalarıyla Yaya Olarak Geliyorlar.

Cumhuriyet Gazetesi, 5 Mayıs 1936.



Vapurlarla Gelen Göçmenler. Mübadele Dergisi, Sayı 1, Samsun, 2003.



Cumhuriyet Gazetesi 29 Eylöl 1935



EK. IV Göçmen Köylerinden İki Örnek.

Cumhuriyet Gazetesi 30 Ağustos 1933

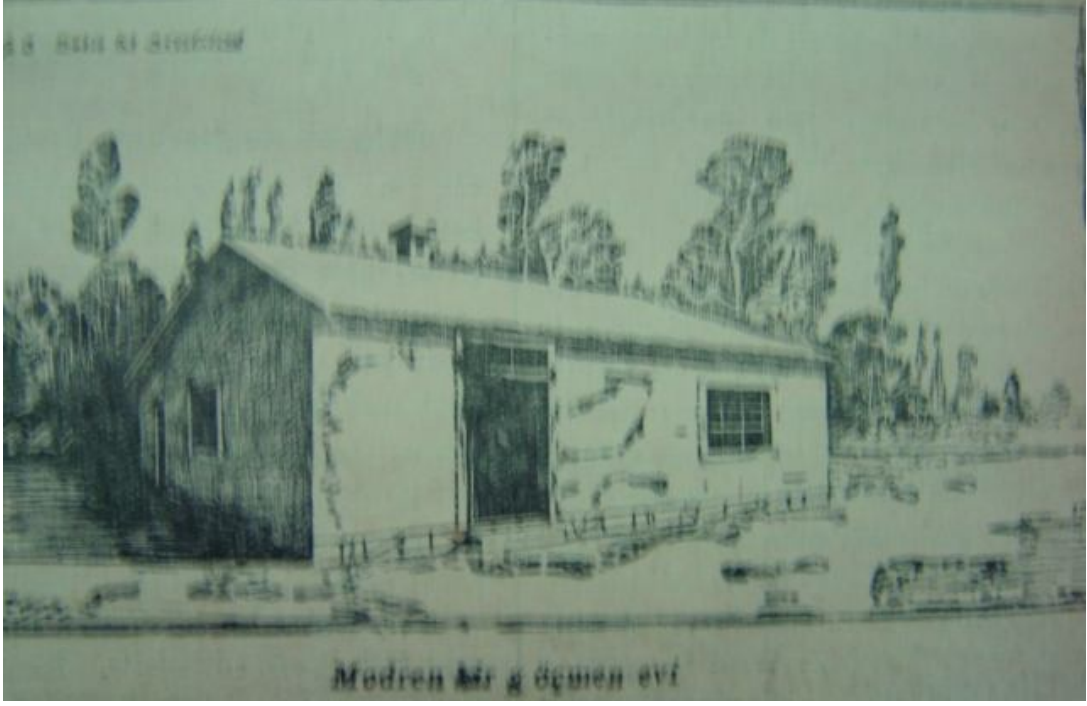


Akşam Gazetesi, 23 Kanunievvel 1935

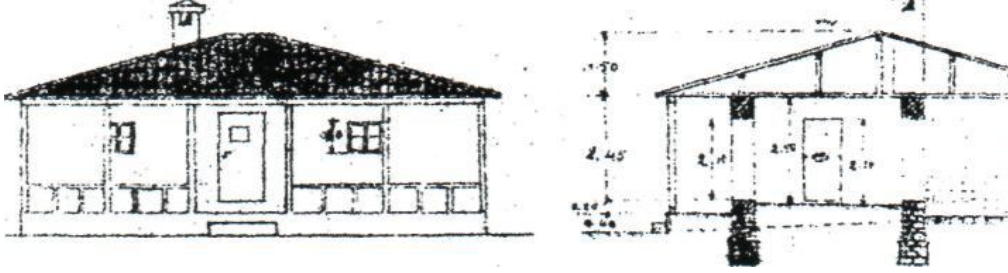


EK V. Modern Bir Göçmen Evi.

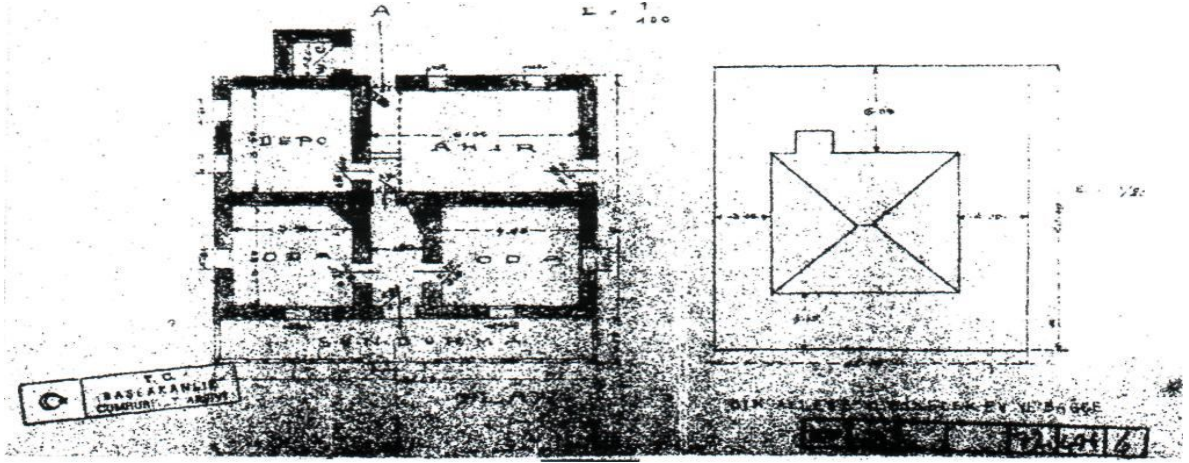
Ulus Gazetesi 29 İlk Teşrin 1936



EK VI. Trakya'da Yapılacak Muhacir Evleri Krokisi. BCA, 030.10 72. 474. 6



CEPHE



Ek VII: MÜBADİLLERİN YERLEŞTİKLERİ İLLERE GÖRE AİLE VE NÜFUS MİKTARI
DAĞITILAN TAŞINMAZ MALLAR 1924 - 1933

İller	Aile sayısı	Nüfus	Ev	Dükkan	Arsa	Toprak/Dönüm	Bağ/Dönüm	Bahçe/Dönüm
Adana	1640	5862	1640	344	41	45187	2870	84
Afyonkarahisar	109	358	74			3472		58
Aksaray	1076	3186	747	22		13561	2178	2273
Amasya	475	2087	448	43	5	14887	1549	
Ankara	185	925	135	159	56	16426	286	290
Antalya	1087	4015	1033	228		106780	939	
Aydın	2264	8312	1893	201	144	97256		12466
Bahkesir	7541	25515	7018	1583	958	131541	606	906
Bilecik	771	2665				11308	2696	3393
Bolu	14	122	5	9		3131		
Burdur	102	380	98	8		2403	330	57
Bursa	7082	31058	5317	719	1844	150221	4445	33885
Çamakkale	2143	9646	2709	152	8	87894	1091	3492
Çankırı	2	5	2					6
Çorum	428	1680	181	83	42	18697	297	150
C.Bereket	502	2396	486	48	16	13482		960
Denizli	490	1740	193	141		14511		
Dişarbakır	3	8	2	4		296		
Edirne	10354	24705	10354	128	243	400334	11998	3485
Elazığ	174	651	174			11484		
Erzincan	272	945	272			11805		
Eskişehir	855	1214	186	29	214	4633	1	
Gaziantep	119	438	117			8082		
Giresun	216	832	214	39		938		6118
Gümüşhane	17	130	839			11191		
İçel	143	543	143	16		5674		32
İzmir	13234	62947	5000	3000		1000000	5000	5000
Isparta	264	984	254	39		6281	830	193
İstanbul	8610	33328	2553	2000		937441	12158	
Kastamonu	97	333	94	27		771	13	
Kayseri	1644	6150	1640	119		65244	3721	3008
Kırklareli	4729	19739	4437	192		151069	3005	
Kocaeli	5071	17074	1688	295	27	111218		
Konya	1021	4023	1021	156		33858	32	492
Kütahya	176	669	139	64	3	4145		
Malatya	1	4	1					
Manisa	3662	15468	2349	155	423	45572	22893	798
Maraş	103	842	103			5000	1711	274
Mersin	803	3091	680	115	11	23264	1075	942
Muğla	647	2401	641	99		27040		89
Niğde	3969	15750		120		134709		
Ordu	332	1438	389	178	148	21174		24
Samsun	6288	23454	4209	511	544	112997		
Sinop	225	920	204	41		8202		24
Sivas	486	1918	288	15		25636		
Ş.Karahisar	1425	5617	1515			58450		
Tekirdağ	6430	23221	3179	361	266	290571	18878	1722
Tokat	1630	6209	1325	25		75868		
Trabzon	77	393	77	65		590		
Urfa	1	3	1					
Yozgat	1113	3911	598	67	3	56731	4	80100
Zonguldak	207	938	207	9		1542		3
Toplam	100309	380243	66872	11609	4996	4382567	98606	160324

ÖZGEÇMİŞ

10 Mart 1978 yılında Elazığ'da doğdum. İlk ve orta öğrenimimi Elazığ'da tamamladıktan sonra 1996 yılında Fırat Üniversitesi Fen - Edebiyat fakültesi Tarih Bölümünde yüksek öğrenimime başladım. 2000 yılında mezun olduktan sonra Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisansa başladım. 2001 yılında Fırat Üniversitesi Tarih Bölümü'ne Araştırma Görevlisi olarak girdim. 2003 yılında "Türkiye'de Tabii Afetler (1923 – 1950)"adlı tezimi tamamladım. Halen Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi olarak görevimi sürdürmekte olup evli ve bir çocuk annesiyim.